МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

Фінанси, облік і аудит

Збірник наукових праць

2013 / № 1 (21)

Заснований 2003 р.

Виходить двічі на рік

1906 КНЕУ
КИЇВ 2013

УДК 336.1:368.1:657.1

Засновник та видавець:
Державний вищий навчальний заклад
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Зареєстровано в Державному комітеті
інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України.
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ №7219 від 17.04.2003 р.

Адреса редакційної колегії: 03680, м. Київ, проспект Перемоги 54/1,
Державний вищий навчальний заклад
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
тел (044)-456-98-15

Збірник внесено до переліку наукових фахових видань України,
у яких можуть публікуватись результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з економіки (постанова президії ВАК України від 10 лютого 2010 р №1-05/1)

Редакційна колегія: ***А.М. Мороз****, д-р екон. наук (відп. ред.),* ***Л.М. Кіндрацька****, д-р екон. наук (заст. відп. ред.),* ***А.В. Нікітін****, канд. екон. наук (відп. секр.),* ***М.Д. Алексеєнко****, д-р екон. наук,* ***М.Д. Білик****, д-р екон. наук,* ***О.О. Гаманкова****, д-р екон. наук,* ***М.І. Диба****, д-р екон. наук,* ***В.М. Добровський****, канд. екон. наук,* ***В.І. Єфіменко****, канд. екон. наук,* ***О.В. Небильцова****, канд. екон. наук,* ***В.М. Опарін****, д-р екон. наук,* ***С.С. Осадець****, д-р екон. наук,* ***О.А. Петрик****, д-р екон. наук,* ***А.М. Поплюйко****, канд. екон. наук,* ***А.М. Поддєрьогін****, канд. екон. наук,* ***Л.О. Примостка****, д-р екон. наук,* ***М.І. Савлук****, д-р екон. наук,* ***С.В. Свірко****, д-р екон. наук,* ***В.М. Федосов****, д-р екон. наук,* ***В.К. Хлівний****, канд. екон. наук.*

Рекомендовано до друку Вченою радою КНЕУ.
Протокол № 10 від 25 квітня 2013 р.

Художник обкладинки *Т. Зябліцева*
Коректор *Ю. Пригорницький*
Верстка *М. Матвійчук*

Підп. до друку 08.08.13. Формат 60×84/16. Папір офсет. № 1.
Гарнітура Тип Таймс. Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 18,60
Обл.-вид. арк. 21,17. Наклад 105 пр. Зам. 12-4683

Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1

Тел./факс: (044) 537-61-41; тел.: (044) 537-61-44
E-mail: publish@kneu.kiev.ua

© КНЕУ, 2013

ЗМІСТ

Розділ І. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Алексеєнко М. Д., Ярова А. В. Особливості регулювання діяльності ощадних банків і банків довірчого управління в Україні 7

Величко Є. О. Множинність ризиків як передумова страхування майна промислових підприємств 15

Власенко Є. Ю, Брітченко І. Г. Валютні резерви як основна складова валютних інтервенцій. 22

Гернего Ю. О. «Кредит» у контексті класичних теорій та економічної думки сучасності 29

Дякова Т. М. Інноваційний розвиток підприємств в Україні та джерела їх фінансового забезпечення 40

Заворотній Р. І. Основні засади організації системи стратегічного управління вартістю підприємства. 48

Залєтов О. М. Сутність і принципи корпоративного страхування. . . . 56

Іванова А. Б. Пільгові іпотечні житлові кредити як спосіб зниження кредитного ризику банку 62

Кірєєва К. О. Вплив норми обов'язкового резервування на інфляційні очікування учасників ринку 73

Конопатська Л. В., Шаповал Ю. І. Особливості використання інструментів грошово-кредитної політики центральних банків у кризові періоди 79

Кот О. В. Сучасний стан і перспективи ринку банківського золота в Україні 87

Краснова І. В., Мстоян К. В. Основні підходи до оцінювання надійності банку. 93

Майорова Т. В. Інструменти бюджетної політики в активізації інвестиційної діяльності в Україні 102

Остапишин Т. П., Коптюх О. Г. Економічні кризи: сутність, періодичність виникнення, тривалість і стадії їх перебігу 113

Охрименко І. Б. До питання проблемної кредитної заборгованості комерційних банків України 120

Паєнтко Т. В. Трансакційні витрати фіскального регулювання фінансових потоків 129

Пислиця А. В. Вплив контингенту платників на надходження акцизів до зведеного бюджету України 137
Савченко Т. Г. Оцінка рівноваги платіжних балансів країн, які розвиваються 145
Третяк К. В. Тенденції світового ринку перестрахування та їх вплив на розвиток вітчизняного ринку перестрахування 156
Шапран Н. С. Реформування системи фінансового нагляду в ЄС. . . . 164
Шевалдіна В. Г. Сучасний стан кредитування населення в Україні.... 171
Шевчук В. В. Фінансова стабільність держави та її ознаки 181
Фурман В. М. Комплексне банківське страхування 188
Юркевич О. М. Тенденції розвитку діяльності інституційних інвесторів в Україні 200
Яцюта А. В., Яцюта В. П. Удосконалення фінансових відносин у підприємствах місцевого господарства 211
Славкова А. А. Особистий прибутковий податок: зарубіжний досвід адміністрування. 219

Розділ ІІ. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Безверхий К. В., Ковач С. І. Облік та оцінка біологічних активів у сільськогосподарських підприємствах 229
Головко Т. В., Гавриловська Л. М. Проблемні питання визнання та обліку торговельної марки 239
Диба В. М. Гармонізація обліку і оцінки нематеріальних активів з міжнародними стандартами 244
Івченко Л. В., Ходзицька В. В. Інтерпретація дебіторської заборгованості за національними та міжнародними стандартами бухгалтерського обліку 256
Кондратюк І. О. Особливості формування окремих форм фінансової звітності бюджетних установ 262
Матюха М. М. Модернізована система управлінської звітності в умовах використання інформаційних технологій 269
Одінцова Т. М. Функціональні особливості контролінгу та проблеми його інституціоналізації 276
Свірко С. В., Фаріон А. І. Підготовка та перепідготовка облікових фахівців в умовах модернізації бухгалтерського обліку в секторі загального державного управління 286
Старченко Н. М. Методичні положення проведення контролю виплат працівникам в бюджетних установах 299
Сташенко Ю. В. Лізингові операції в бухгалтерському обліку 306
Титикало В. С. Нові форми фінансової звітності бюджетних установ: звіт про власний капітал 313

CONTENTS

Part I. MONEY, FINANCES AND CREDIT

Alekseenko M., Yarova A. Features of regulation saving banks and trust management in Ukraine 7
Velychko I. The multiplicity of risk as a prerequisite property insurance industry 15
Vlasenko E., Britchenko I. Currency backlogs as basic constituent of currency interventions 22
Gernego I. «Credit» in relation to classical theories and modern economic thought 29
Dyakova T. Innovative development of enterprises in Ukraine and sources of financing 40
Zavorotniy R. Main aspects of the organization of strategic corporate value management system. 48
Zaletov O. Essence and principles of the corporative insurance. 56
Ivanova A. Preferential mortgage housing loans as a method of reduction the bank's credit risk 62
Kireeva K. The influence of norm reserve requirements on the inflationary expectations of market participants 73
Konopatska L., Shapoval J. The features of monetary policy tools of the central bank during the crisis 79
Kot O. Current status and future of banking gold market in Ukraine 87
Krasnova I., Mstoyan K. Basic approaches to assessment reliability of the bank 93
Mayorova T. Tools fiscal policy in stimulate investment Ukraine 102
Ostapyshyn T., Koptjukh E. Economic crisis: essence, frequency of, duration and stages in the course of the crisis. 113
Okhrymenko I. As for problem indebtedness occurrence of Ukrainian banks 120
Paientko T. Transaction costs of fiscal regulation of financial flows 129
Pyslytsya A. The influence of the composition of taxpayers on the VAT revenue and excise tax in Ukraine's budget. 137
Savchenko T. Assessment balance of payments of developing countries . . . 145

Tretyak E. The international reinsurance market's trends and their influence on the domestic reinsurance market's development 156
Shapran N. Reforms of financial supervision in the EU 164
Shevaldina V. Current situation in crediting population in Ukraine 171
Shevchuk V. Financial stability of the state and it's signs 181
Furman A. M. The Complex banking insurance 188
Yurkevich O. Trends of institutional investors in Ukraine 200
Yatsyuta V., Yatsyuta A. Improving financial relations in the enterprises of the local economy 211
Slavkova A. Personal inkome tax: foreign experience administration 219

Part II. ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Bezverhiy K., Kovach S. An account and estimation of biological assets in agricultural enterprise 229
Golovko T., Gavrilovskay L. Problem questions of confession and account of trade mark 239
Dyba V. Harmonization of account and estimation of immaterial assets with international standards 244
Ivchenko L., Hodzytskay V. Interpretation of account receivable in accordance of the national and international standards of record-keeping 256
Kondratuk I. Features of forming of separate forms of the financial reporting of budgetary establishments 262
Matuha M. The modernized system of the administrative accounting in the conditions of the use of information technologies 269
Odintsova T. Functional characteristics of controlling and problems of the institutionalization 276
Svirko S., Farion A. The issue of training and retraining of accountants in the conditions of modernization of record-keeping in the sector of general state administration 286
Starchenko N. Methods of control of employee benefits in public sector 299
Stashenko Y. Leasings operations in a record-keeping 306
Tytykalo V. New forms of the financial reporting of budgetary establishments: a report is on a property asset 313

УДК 336.77

М. Д. Алексеєнко, д.е.н., проф.,
професор кафедри банківської справи,
А. В. Ярова, асистент кафедри банківської справи,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОЩАДНИХ БАНКІВ І БАНКІВ ДОВІРЧОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто питання особливостей регулювання діяльності ощадних банків і банків довірчого управління

КЛЮЧОВІ СЛОВА: банки, заощадження населення, банківський нагляд та регулювання, економічні нормативи

АННОТАЦИЯ. В статье рассматриваются вопросы особенности регулирования деятельности сберегательных банков и банков доверительного управления

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: банки, сбережения населения, банковский надзор и регулирование, экономические нормативы

ABSTRACT. The article is considered the questions features of the regulation of the savings banks and banks' trust management

KEY WORDS: banks,saving of population,bank supervision and regulation, prudential ratios

Заощадження, особливо домашніх господарств, є важливим джерелом формування інвестицій, без яких стабільний соціально-економічний розвиток держави є неможливим. Щоб інвестиційний процес в економіці країни розвивався успішно, успішно та активно мають формуватися заощадження. Сприяння заощадженням має бути одним з пріоритетних напрямів економічної політики держави. Посередниками між первинними кредиторами і первинними позичальниками виступають банки та небанківські фінансові установи. Однак посередницька діяльність небанківських фінансових установ суттєво відрізняється від діяльності банків, які поєднують посередництво як у кредитах, так і в платежах.

© М. Д. Алексеєнко,
А. В. Ярова, 2013

Банки забезпечують рух грошових потоків в економіці, сприяють поєднанню виробництва, розподілу, обміну та споживання у неперервний процес. При цьому банки мають можливість, зокрема знизити рівень фінансових ризиків, що у результаті сприяє захисту інтересів вкладників і кредиторів банку.

У розв'язанні завдань формування, подальшого розвитку та вдосконалення ресурсної бази банківської системи важливе місце посідають грошові заощадження населення. За характером мобілізації розрізняють організовані та неорганізовані заощадження. Організовані заощадження мають місце тоді, коли в їх мобілізації та розміщенні беруть участь банки та інші фінансові установи. На вкладені таким чином заощадження їх власники через певний час отримують доходи. Неорганізовані заощадження мають місце тоді, коли заощадження вкладаються у товари та інше майно або нагромаджуються у вигляді готівки. Оскільки доцільнішими є організовані заощадження, то зміцнення довіри юридичних і фізичних осіб до банківської системи стає першочерговим та актуальним завданням.

На зміцнення довіри до банків у значній мірі впливають регулювання та нагляд банківської діяльності, які в Україні покладені на Національний банк України. Регулятивний вплив на банки здійснює також і Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО). На ФГВФО покладено зокрема такі функції: регулювання участі банків у системі гарантування вкладів фізичних осіб; участь в інспекційних перевірках проблемних банків за пропозицією НБУ; здійснення перевірки банків щодо дотримання законодавства про систему гарантування вкладів фізичних осіб; організація виплат відшкодувань за вкладами в разі прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідації банку [1].

Важливою метою регулювання та нагляду банківської діяльності є підтримка фінансової стійкості банківської системи, конкурентного середовища серед банків і захист інтересів вкладників і кредиторів. Національний банк України як орган регулювання банківської діяльності, спираючись на законодавчу базу використовує у своїй діяльності різні форми і методи регулювання і нагляду, як економічного, так і організаційного характеру. Важливу роль у виконанні функцій регулювання та нагляду банківської діяльності відіграють економічні нормативи, що регламентують діяльність банків.

Проблемі підвищення довіри юридичних і фізичних осіб до банків присвячено роботи багатьох зарубіжних і вітчизняних учених і практиків. Однак незважаючи на існуючі дослідження, доцільно продовжувати наукові та практичні пошуки в даному напрямку, оскільки відбуваються відповідні зміни в економіці в цілому та в банківській сфері зокрема. Зважаючи на зазначене, основним завданням статті є дослідження окремих напрямків впливу НБУ на банки з метою своєчасного виконання ними зобов'язань перед вкладниками, а також забезпечення фінансової стійкості банківської системи. Тому важливим напрямком стає посилення контролю з боку НБУ за банками, які займаються залученням грошових заощаджень населення. Затверджені постановою Правління НБУ від 28.12.2011 р. № 472 зміни до «Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» істотно підвищили вимоги до банків, які займаються залученням вкладів фізичних осіб.

Вітчизняна банківська є дворівневою, на першому рівні якої перебуває центральний банк, а на другому — решта банків, які в Україні називають комерційними банками. Останні класифікуються за різними ознаками. Залежно від комплексу виконуваних операцій банки умовно поділяються на універсальні, які забезпечують виконання базових операцій, та спеціалізовані, котрі не виконують одночасно всі базові операції. Залучення коштів від юридичних і фізичних осіб здійснюють як універсальні, так і спеціалізовані банки. Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» банк самостійно визначає напрями своєї діяльності і спеціалізацію за видами послуг. Водночас НБУ визначає види спеціалізованих банків і порядок набуття банком статусу спеціалізованого [2]. Зауважимо, що в економічні літературі по-різному трактується сутність дефініції «ощадний банк». Так, у посібнику «Введение в банковское дело» ощадний банк визначається як «універсально працюючий комерційних банк, основну цільову групу якого складають приватні родини та середні підприємства» [3, с. 620]. У підручнику «Банківські операції» зазначається: «Ощадні банки спеціалізуються на акумуляції коштів населення та наданні кредитів переважно фізичним особам» [4, с. 30]. Відповідно чинного законодавства банк набуває статусу спеціалізованого ощадного банку у разі, якщо більше ніж 50 % пасивів банку є вкладами фізичних осіб (незалежно від типу активів). До зобов'язань банку за вкладами фізичних осіб належать:

поточні рахунки, кошти в розрахунках і для розрахунків платіжними картками; короткострокові та довгострокові депозити; іменні ощадні (депозитні) сертифікати; нараховані витрати за коштами до запитання і строковими депозитами, а також іменними ощадними (депозитними) сертифікатами.

Банк набуває статусу спеціалізованого ощадного банку та зобов'язаний з наступного робочого дня дотримуватися економічних нормативів у значеннях, що встановлені для спеціалізованих ощадних банків.

Банки зобов'язані постійно за станом на кожний робочий день визначати співвідношення середньоарифметичних залишків за вкладами фізичних осіб до середньоарифметичних залишків пасивів банку (далі — співвідношення) за останні 30 календарних днів поспіль згідно з даними Щоденного балансу банку без урахування розрахунків між відокремленими підрозділами банку.

Позбутися статусу спеціалізованого ощадного банку складніше, ніж його отримати: якщо на певну дату співвідношення становитиме 50 % і менше, то банк повинен буде дотримуватися спеціальних значень економічних нормативів ще протягом 180 календарних днів. Водночас, коли за 180 календарних днів з дня застосування спеціальних значень економічних нормативів, співвідношення за цей період становитиме більше ніж 50 %, то банк має дотримуватися спеціальних значень економічних нормативів протягом наступних 360 днів. Якщо ж через 360 днів з дня застосування спеціальних значень економічних нормативів співвідношення, визначене за останні 180 календарних днів, становитиме 50 % і менше, то банк з наступного робочого дня має дотримуватися звичайних (встановлених для універсальних банків) значень економічних нормативів. В іншому випадку, коли співвідношення становитиме більше 50 %, банку слід дотримуватися спеціальних економічних нормативів протягом наступних 360 днів.

НБУ здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення здійснюваних цими банками операцій.

Як уже зазначалося, для спеціалізованих ощадних банків НБУ встановлені спеціальні значення окремих економічних нормативів:

1) нормативу миттєвої ліквідності ($Н_4$) — не менше ніж 30 % (для універсальних банків — не менше ніж 20 %);

2) нормативу максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента ($Н_7$) у розмірі:

— не більше ніж 20 % — для банків, які мають обсяг негативно класифікованих активів не більше ніж 10 % від активів, за якими має оцінюватися ризик і формуватися резерв на покриття збитків (далі — відповідна група активів);

— не більше ніж 15 % — для банків, які мають обсяг негативно класифікованих активів від 10 до 20 % від відповідної групи активів;

— не більше ніж 10 % — для банків, які мають обсяг негативно класифікованих активів від 20 до 30 % від відповідної групи активів;

— не більше 5 % — для банків, які мають обсяг негативно класифікованих активів більше ніж 30 % від відповідної групи активів або якщо формування резервів під активні операції здійснено не в повному обсязі;

3) нормативу максимального розміру кредитів, гарантій і поручительств, наданих одному інсайдеру ($Н_9$) — не більше ніж 2 % (для універсальних банків — не більше ніж 5 %);

4) нормативу максимального сукупного розміру кредитів, гарантій і поручительств, наданих інсайдерам ($Н_{10}$) — у розмірі:

- не більше ніж 20 % — для банків, які мають обсяг негативно класифікованих активів менше ніж 7 % від відповідної групи активів;
- не більше ніж 10 % — для банків, які мають обсяг негативно класифікованих активів від 7 % до 10 % від відповідної групи активів;
- якщо обсяг негативно класифікованих активів банку становить більше ніж 10 % від відповідної групи активів, то банк не має право збільшувати обсяг операцій з інсайдерами банку до часу зниження обсягу негативно класифікованих активів нижче ніж 10 %.

Для універсальних банків значення нормативу $Н_{10}$ не має перевищувати 30 % від статутного капіталу.

Отже, встановлені НБУ спеціалізованим ощадним банкам спеціальні значення економічних нормативів жорсткіші, ніж для універсальних банків. Зокрема, норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента для спеціалізованих ощадних банків встановлений на рівні не більше ніж 5—20 % від регулятивного капіталу, тоді як для універсальних банків — не більше ніж 25 %. Фактично, спеціалізовані ощадні банки мають бути розподілені на чотири групи, виходячи із рівня співвідно-

шення негативно класифікованих активів до активів, за якими має оцінюватися ризик і формуватися резерв на покриття збитків. Таким чином, ощадні банки змушені будуть обмежувати свої вкладення в корпоративних позичальників, переорієнтовуючись на кредитування малого та середнього бізнесу, а також населення. Разом з тим, це може стимулювати процес нарощення банками власного капіталу, якщо вони захочуть залишити норматив максимального розміру ризику на одного контрагента на попередньому рівні, тобто щоб не попасти під статус спеціалізованого ощадного банку. Справа в тому, що швидко змінити банкам структуру своїх пасивів складно, іноді майже неможливо. Дійсно, достроково повертати вклади громадянам банки навряд чи будуть, тоді як термінове залучення коштів від юридичних осіб буде для банків фінансово невигідно чи навіть неможливе.

Характеризуючи залучення банками коштів від фізичних осіб, слід враховувати обмеження, встановлені НБУ щодо окремих банків. Так, залучення коштів фізичних осіб спеціалізованими банками (крім спеціалізованих ощадних банків) не може становити більше 5 % капіталу банку. Слід враховувати й те, що з 01.01.2013 р. (згідно постанови НБУ від 28.12.2011 №479) банки мають дотримуватися нормативу $Н_{3-1}$, котрий визначається як співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань банку. Цей норматив визначає достатність власного капіталу банку для виконання зобов'язань перед вкладниками та кредиторами. Новий норматив передбачає, що банки не повинні залучати на кожну одиницю регулятивного капіталу більше чим на 10 одиниць відповідних ресурсів (депозитів і запозичень).

НБУ регулюється діяльність не лише діючих, але й новостворених банків. Так, максимальний розмір залучення вкладів фізичних осіб для всіх новостворених банків диференціюється залежно від строку функціонування і має становити:

— протягом першого року діяльності банку — співвідношення вкладів фізичних осіб до регулятивного капіталу має бути не більше ніж 50 %;

— протягом другого року діяльності банку — співвідношення вкладів фізичних осіб до регулятивного капіталу має бути не більше ніж 100 %;

— надалі, якщо банк має високий і стабільний рівень надходжень, що забезпечує його прибуткову діяльність, основні показники фінансової діяльності банку відповідають нормативним ви-

могам або перевищують їх, то він може залучати вклади фізичних осіб без зазначених вище обмежень.

Залучення коштів клієнтів може відбуватись шляхом надання банками довірчих послуг. Під довірчими послугами розуміють послуги, засновані на довірчих правовідносинах, коли одна особа-засновник передає своє майно, грошові кошти або фінансові активи у розпорядження іншій особі — довірительному власнику для управління в інтересах третьої особи-бенефіціара. До внесення змін до «Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні», затверджених постановою Правління НБУ від 28.12.2011 р. №479, кошти фізичних осіб у довірчому управлінні відносились до зобов'язань банку за вкладами фізичних осіб і слугували однією із підстав визначення статусу банку як спеціалізованого ощадного банку. Після внесення змін зазначеною вище постановою НБУ визначив статус спеціалізованого банку довірчого управління. Банк набуває статусу спеціалізованого банку довірчого управління, якщо обсяг операцій за договорами довірчого управління становить 100 і більше відсотків сукупних активів банку. До операцій довірчого управління належать операції, що обліковуються за рахунками групи 978 Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України, зокрема готівкові кошти, банківські метали та цінні папери в довірчому управлінні.

Банк зобов'язаний постійно за станом на кожний робочий день визначати співвідношення середньоарифметичних залишків за операціями довірчого управління до середньоарифметичних залишків сукупних активів банку (далі — співвідношення) за останні 30 календарних днів поспіль згідно з даними щоденного балансу банків. Якщо на певну дату співвідношення становитиме 100 і більше відсотків сукупних активів, то банк має ще протягом 180 календарних днів дотримуватися спеціальних значень економічних нормативів. Водночас, коли через 180 календарних днів із дня застосування спеціальних значень економічних нормативів співвідношення за цей період становитиме 100 і більше відсотків, то банк має дотримуватися таких значень ще протягом наступних 360 днів. Якщо ж через 360 днів з дня застосування спеціальних значень економічних нормативів співвідношення, визначене за останні 180 календарних днів, становитиме менше 100 % сукупних активів, то банк з наступного робочого дня має дотримуватися значень економічних нормативів, встановлених для універсальних банків. В іншому випадку, коли співвідношення станови-

тиме 100 і більше відсотків, банку слід дотримуватися спеціальних економічних нормативів протягом наступних 360 днів.

Спеціалізованим банкам довірчого управління НБУ також встановлює спеціальні значення таких економічних нормативів:

♦ нормативу адекватності регулятивного капіталу ($Н_2$) — не менше ніж 20 %;

♦ нормативу співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів ($Н_3$) — не менше ніж 18 %;

♦ нормативу миттєвої ліквідності ($Н_4$) — не менше ніж 40 %;

♦ норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента ($Н_7$) — не більше ніж 15 %;

♦ нормативу максимального розміру кредитів, гарантій і поручительств, наданих одному інсайдеру ($Н_9$) — не більше ніж 2 %.

Можна зробити висновок про те, що для спеціалізованих банків довірчого управління (як і до спеціалізованих ощадних банків) НБУ висуває жорсткіші вимоги до окремих економічних нормативів, ніж для універсальних банків. При цьому НБУ залежно від виду спеціалізації банку, рівня його капіталу може висувати до нього додаткові вимоги з метою забезпечення фінансової стійкості цього банку.

Підсумовуючи результати дослідження можна зробити висновок про те, що Національний банк України істотно та позитивно впливає на підвищення довіри населення до банківської системи через механізм регулювання та нагляду за її діяльністю. Водночас сьогодні складно однозначно оцінити зміни щодо умов діяльності спеціалізованих ощадних банків, які визначені постановою Правління НБУ від 28.12.2011 р. № 479 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України». Це пов’язано з тим, що окремі із зазначених змін введені в дію в 2012 р. У перспективі слід продовжити дослідження щодо удосконалення практики регулювання та нагляду за діяльністю банків, які здійснюють залучення вкладів фізичних осіб.

Бібліографічний список

1. Закон України « Про систему гарантування вкладів фізичних осіб від 23.02.2012 р. № 4452-VI // Урядовий кур’єр. — 2012. — 4 квітня. — С. 9—15.

2. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. № 2121-III // Урядовий кур'єр. — 2001. — 17 січня. — С. 5—13.

3. Введение в банковское дело: учебное пособие / Под ред. Гюнтера Асхауэра. — М.: Научная книга, 1996. — 640 с.

4.Банківські операції: підручник / За ред. О.В. Дзюблюка. — Тернопіль: Економічна думка, 2009. — 696 с.

5. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні : Затв. постановою Правління НБУ від 28.08.2001 р. № 368 /Електронний ресурс // Режим доступу до матеріалів:www/ bank.gov.ua

6. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку україни : Затв. постановою Правління НБУ від 28.12.2011 р. № 479 / Електронний ресурс//Режим доступу до матеріалів:www/ bank.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 15 січня 2013 р.

УДК 368.025.6/658.114

Є. О. Величко,
аспірант кафедри страхування
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

МНОЖИННІСТЬ РИЗИКІВ ЯК ПЕРЕДУМОВА СТРАХУВАННЯ МАЙНА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

АНОТАЦІЯ. Дана робота присвячена дослідженню ризиків, з якими стикається промислове підприємство. Наведено різні класифікації ризиків, методи ідентифікації ризиків і сформульовано необхідність страхування майна промислових підприємств

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ризики, підприємство, класифікація ризиків, ризик-менеджмент, майно, система страхового захисту

АННОТАЦИЯ. Данная работа посвящена исследованию рисков, с которыми сталкивается промышленное предприятие. Приведены различные классификации рисков, методы идентификации рисков и сформулирована необходимость страхования имущества промышленных предприятий

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: риски, предприятие, классификация рисков, риск-менеджмент, имущество, система страховой защиты

© Є. О. Величко, 2013

ABSTRACT. This work is devoted to the risks faced by the industrial enterprise. Shows the different risk classification methods to identify risks and formulate the necessary property insurance industry.

KEY WORDS: risk, enterprise, classification of risks, risk management, property, insurance protection system

Сталий і динамічний розвиток промислових підприємств в умовах ринку зумовлюється багато в чому їх здатністю протистояти різноманітним і численним ризикам. Серед багатьох видів господарських ризиків особливе значення мають виробничо-майнові ризики, так як вони викликають значні як прямі (пошкодження майна), так і непрямі (збої виробництва) втрати.

Значне зношення виробничого обладнання, слабкий контроль за його експлуатацією, утриманням, обслуговуванням і ремонтом об'єктів майна — все це підвищує ймовірність ризиків. Численні факти аварій на підприємствах, що супроводжуються серйозними збитками, свідчать про необхідність раціональної організації управління ризиками та надійного захисту майна від них.

Серед інструментів компенсації збитків промислових підприємств центральне місце має належати страхуванню майна. Хоча використання страхування в діяльності підприємств поки ще обмежене, близько 10 % майнових ризиків забезпечені страховим покриттям [1, с. 27].

Формування ефективної системи страхового захисту від виробничо-майнових ризиків — процес двосторонній. З одного боку, велике значення має позиція керівників підприємств, їх готовність системно організувати страховий захист від ризиків виходячи з реального фізичного стану майнових комплексів на основі принципів управління майном. З іншого боку, масштаби зовнішнього страхування майна на підприємствах залежать від розвиненості ринку страхових послуг, ступеня довіри з боку підприємств до страхових компаній, досконалості страхового законодавства та готовності страховиків надати підприємствам сприятливі умови і тарифи страхування. Тому проблема страхового захисту підприємств потребує комплексного дослідження з урахуванням як внутрішніх, так і зовнішніх факторів.

Теоретичним і практичним питанням управління майновими ризиками та організації майнового страхування присвячені глибокі дослідження, виконані в останні роки такими вченими, як В.М. Гранатуров, Р.М. Качалов, Г.Б. Клейнер, Л.А. Орланюк-

Малицька, Л.Н. Тепман, Т.А. Федорова, Н.В. Хохлов, В.А. Чернов, В.В. Шахов, Р.Т. Юлдашев. Дана проблема висвітлювалася і в працях Т. Бачкаі, Д. Бланда, М. Бретта, К. Бурроу та інших.

У більшості опублікованих робіт увага зосереджена на питаннях організації страхового бізнесу, а також на дослідженні комерційних ризиків у діяльності підприємств. Питання аналізу страхових можливостей промислових підприємств, оптимального поєднання в їх діяльності зовнішнього страхування і самострахування, організації страхування і заходів щодо нейтралізації майнових ризиків у рамках системи управління майном ще досліджені недостатньо.

Ціллю даного дослідження є виокремлення та описання майнових ризиків промислових підприємств і їх вплив на необхідність і розмір страхового покриття.

У науковій літературі з проблем управління ризиками (ризик-менеджменту) і страхування можна зустріти різноманітні способи класифікації ризиків. Крім того, саме поняття «ризик» має різні тлумачення. Найдокладніше сутність ризику і зміну поглядів на це поняття досліджено в роботі Л.Н. Тепмана [2, с. 45]. Сам ризик, який має місце у виробничій (операційній) діяльності промислових підприємств, зустрічається в літературі під назвою «підприємницький», «промисловий», «економічний», «господарський». У роботі Р.М. Качалова [3, с. 62] використовується і обгрунтовується поняття «господарського ризику», яке найточніше відображає сутність діяльності промислових підприємств.

Не зупиняючись на питаннях визначень ризику, в цьому дослідженні ми зосереджуємо увагу на тих його видах, які безпосередньо пов’язані з функціонуванням майнових комплексів промислових підприємств. У процесі своєї діяльності підприємства стикаються із сукупністю різних видів ризиків, які відрізняються місцем і часом виникнення, поєднанням внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на їх рівень [4, с. 64]. Як правило, багато видів ризиків взаємопов’язані і мають спільний вплив на діяльність підприємства. Це ускладнює пошук оптимальних управлінських рішень і вимагає поглибленого аналізу складу конкретних ризиків, а також причин і їх виникнення [5, с. 2].

У науковій літературі, присвяченій управлінню ризиками, немає єдиної системи класифікації господарських ризиків. Існує кілька підходів до класифікації ризиків, які визначаються цілями цієї класифікації [6, с. 110; 7, с. 123].

Ми виділимо найважливіші ознаки, які враховуються при класифікації ризиків різними авторами, з метою залучення їх до досліджуваних нами ризиків промислових підприємств:

— ознаки виникнення;
— характер обліку;
— характер наслідків;
— сфера виникнення.

За ознаками виникнення ризики поділяються за типом невизначеності. В теорії ігор розрізняють три типи невизначеності [8, с. 110]:

1) невизначеність «природи», тобто зовнішнього середовища;
2) невизначеність цілей;
3) невизначеність дій супротивника.

Стосовно майнових ризиків у сфері виробництва головною ознакою є невизначеність «природи», тобто непередбачуваність негативних впливів на майно з боку природних процесів і третіх осіб.

За характером обліку ризики прийнято поділяти на зовнішні і внутрішні. Зовнішні ризики викликані несприятливими обставинами, що створюють можливість ліквідації, пошкодження або пропажі застрахованого майна. Внутрішні ризики зумовлені діяльністю самого підприємства, вони пов'язані з відхиленнями в технології виробництва, порушеннями правил протипожежної безпеки, слабким контролем за станом експлуатованих машин, низькою якістю обслуговування тощо.

За характером наслідків ризики поділяються на чисті та додаткові (супутні або пов'язані з первинним ризиком). Чисті ризики викликані стихійними лихами, аваріями, пожежами, вибухами тощо. Вони характеризуються прямим збитком від їх виникнення. Додаткові або непрямі (супутні) ризики виникають як наслідок чистих ризиків. Наприклад, поломки устаткування викликають ризик зупинки виробництва і втрати пов'язаного з цим доходу. Ризик пожежі в робочому приміщенні може викликати вихід з ладу обладнання, втрату здоров'я персоналу. Ризик аварії електромережі викликає зупинку всього виробництва.

За сферою виникнення ризики поділяються з урахуванням їх виробничої або іншої приналежності. Можна говорити про ризики технологічні, технічні, ресурсні, організаційні, сфери обслуговування та управління.

Страхові ризики — це той набір майнових ризиків, які входять у страхове покриття, яке надається страховою компанією за уго-

дою (договором) зі страхувальником. Страхові ризики в свою чергу можуть поділятися на види залежно від частоти їх виникнення, тяжкості і широти економічних та інших наслідків, розміру та регулярності страхових внесків, наявності обмежувальних умов при настанні страхового випадку тощо [9, с. 1]. У роботі Т.А. Федорової [10, с. 86] запропоновано такі критерії класифікації ризиків:

- класи об'єктів, яким загрожують ризики;
- причини виникнення ризику;
- можливість впливу на ризики.

Класи об'єктів різняться за сферами діяльності. У підприємницькій діяльності, наприклад, виділяються такі об'єкти ризику:

— трудовий потенціал підприємства, який може бути виміряний людино-годинами, витратами на його оплату і продуктивністю;

— майно підприємства: будівлі, споруди, обладнання, запаси сировини, матеріалів, готової продукції;

— капітал, який може бути збільшений за рахунок отримання прибутку або зменшення за рахунок непередбачених витрат і втрат;

— інформація.

З причин виникнення можна виділити ризики, пов'язані з:

- природними явищами, над якими підприємство не владне (повінь, град, землетрус, епідемії тощо);
- соціально-суспільним середовищем (обман, злочин, завдання ненавмисного збитку);
- технічним середовищем (відмова технічного засобу);
- господарськими процесами та станом економіки (інфляція, ринкова кон'юнктура, банківський відсоток, валютні курси тощо).

Запропоновану в роботі Т.А. Федорової [10, с. 89] класифікацію ризиків за причинами виникнення та пов'язаними з ними збитками представлено на рис. 1.

За впливом на майно підприємства можна виділити:

- екзогенні (зовнішні) ризики, які знаходяться поза можливістю прийняття рішень господарюючим суб'єктом. Він може лише боротися з їх наслідками, намагаючись зменшити виникаючі збитки;
- ендогенні (внутрішні) ризики, що знаходяться в межах можливих рішень підприємства, тому воно може прийняти заходи по зменшенню імовірністі їх настання і навіть повного уникнення в деяких випадках.

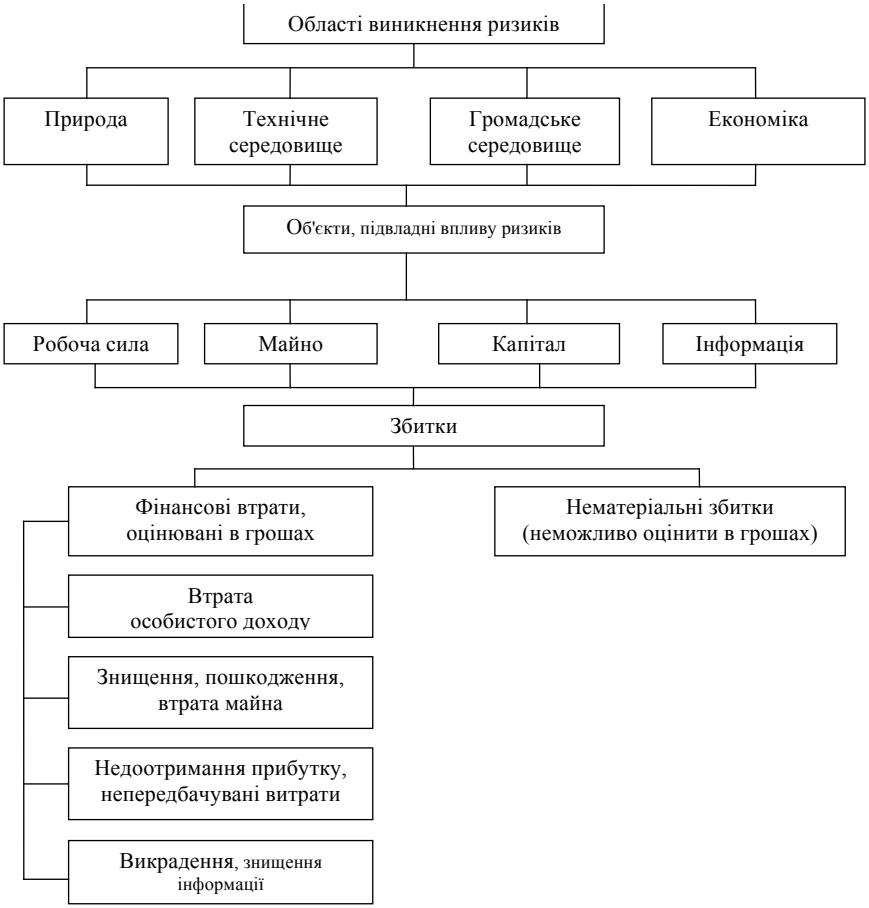

Рис. 1. Схема класифікації ризиків і збитків

Підприємство самостійно вирішує питання про те, чи буде воно страхувати ризики і які саме. Для страхової компанії кожний застрахований одиничний ризик, для якого передбачена окрема форма страхового захисту, утворює технічну одиницю страхування.

Можливі варіанти договору з однією або кількома технічними одиницями страхування. Договір страхування від вогню та інших ризиків майнового комплексу — це приклад договору з кількома технічними одиницями страхування.

У сучасних умовах промисловим підприємствам не обійтися без страхового захисту від виробничих і майнових ризиків, без активної взаємодії з учасниками ринку страхових послуг. Вітчизняний ринок страхових послуг порівняно з ринками промислово розвинених країн ще недостатньо розвинений, однак динамічно розвивається. Щорічний приріст страхових премій становить 10—20 %. У структурі страхового ринку вагоме місце займає страхування майнових ризиків підприємств. Розширюється страхове покриття, до складу якого додаються також господарські (виробничі) ризики.

Становлення систем страхового захисту підприємств від майнових ризиків сприяє наявності правової бази у вигляді законодавчих актів і нормативних документів. Аналіз сформованої практики майнового страхування показав, що страхування майнових ризиків підприємств має ряд особливостей. Економічні параметри цього страхування повинні спиратися на поглиблену експертизу ризиків. Але, на багатьох підприємствах не ведуться цілеспрямовані роботи по управлінню ризиками і організації оптимального майнового страхування. Традиційно підприємства страхують своє майно тільки від вогню (пожеж). Захист від багатьох інших видів ризику не практикується, що веде до величезних збитків від аварій і катастроф.

Отже, дослідження майнових ризиків промислових підприємств є досить актуальним, так як це є передумовою забезпечення стабільного існування економіки в цілому. Інструментом, що забезпечує надійне існування майна в економічному середовищі виступає система страхового захисту.

Бібліографічний список

1. *Иванов С.С.* [*и др.*]. Теория и практика рискового страхования. — М.: Т33 РОСНО: Анкил, 2007. — 480 с.

2. *Тэпман Л.Н.* Риски в экономике: Учебное пособие / Под ред. В.А. Швандара. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. — 380 с.

3. *Качалов Р.М.* Управление хозяйственным риском. — М.: Наука, 2002. — 192 с.

4. *Данько М.І.* Реорганізація підприємств у контексті формування корпоративних структур / М.І. Данько // Економіка України. — 2007. — №1. — С. 64—70.

5. *Леонова Н.Г.* Систематизация подходов к определению инвестиционного риска промышленных предприятий: статья / Леонова Н.Г., 30.07.2012 г. — 11 с.

6. *Гранатуров В.М.* Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения: Учебное пособие. — М.: Дело и сервис, 2002. — 160 с.

7. *Иванов С.С.* [*и др.*]. Теория и практика рискового страхования. – М.: Т33 РОСНО: Анкил, 2007. — 480 с.

8. *Степаненко С.В.* Трансформація відносин власності в умовах формування пост-індустріальної економіки: монографія / С.В. Степаненко, Л.І. Яковенко. — П.: Скайтек, 2010. — 208 с.

9. *Свирчевский Д.В.* Промышленные риски и контроль со стороны государства: статья / Свирчевский Д.В., 22.11.2011. — 9 с.

10.*Иванов А.* Классификация рисков // РИСК. — 2002. — №6/7. — 172 с.

Стаття надійшла до редакції 04 березня 2013 р.

УДК 336.743:336.748

Є. Ю. Власенко,
аспірант кафедри економіки,
бізнесу та менеджменту,
І. Г. Брітченко, д-р екон. наук, проф.,
директор Міжгалузевого інституту
підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів,
Полтавський університет економіки і торгівлі

ВАЛЮТНІ РЕЗЕРВИ ЯК ОСНОВНА СКЛАДОВА ВАЛЮТНИХ ІНТЕРВЕНЦІЙ

АНОТАЦІЯ. Розглянуто валютні інтервенції як один із основних інструментів валютного регулювання, який має вагомий вплив на валютний курс в Україні. Проаналізовано рівень впливу валютних інтервенцій на курс національної валюти. Визначено умови здійснення валютних інтервенцій в Україні. Відокремлено особливу роль золотовалютних резервів при здійсненні валютних інтервенцій.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: валютний курс, інструменти валютного регулювання золотовалютні резерви, девізна політика, валютна інтервенція, валютний своп.

АННОТАЦИЯ. Рассмотрены валютные интервенции как один из основных инструментов валютного регулирования который имеет весомое влияние на валютный курс в Украине. Проанализирован уровень влияния валютных интервенций на курс национальной валюты. Определены условия осуществления валютных интервенций в Украине. Определена

© Є. Ю. В. Власенко,
І. Г. Брітченко, 2013

особенная роль золотовалютных резервов при осуществлении валютных интервенций.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: валютный курс, инструменты валютного регулирования золотовалютные резервы, девизная политика, валютная интервенция, валютный своп.

ABSTRACT. Currency interventions as one of basic instruments of the currency adjusting are considered that has ponderable influence on the rate of exchange in Ukraine. The level of influence of currency interventions is analyzed on a currency national exchange rate. The terms of realization of currency interventions are certain in Ukraine. The special role of gold-value backlogs is separated during realization of currency interventions.

KEY WORDS: rate of exchange, instruments of the currency adjusting gold-value backlogs, motto politics, currency intervention, currency swap.

Управління валютним курсом є досить складним і багатогранним процесом, тому важливим є правильний вибір країною інструментів валютного регулювання. Україна, як і більшість країн світу, під час реалізації своєї валютно-курсової політики використовує валютні інтервенції як інструмент державного регулювання курсу валюти. Валютні інтервенції сприяють розв'язанню проблеми стабілізації курсу національної валюти.

Проблемою впливу валютних інтервенцій на валютний курс займалися Б.П. Адамик, О.С. Любунь, В.І. Міщенко, М.І. Савлук, М.Ф. Пуховкіна, А.М. Мороз, В.В. Пилипенко.

Метою статті є дослідження впливу золотовалютних резервів на здійснення валютних інтервенцій.

Одним з основних інструментів валютного регулювання в Україні на сьогоднішній день є девізна політика. Девізна валютна політика — це політика регулювання валютного курсу шляхом продажу чи купівлі іноземної валюти. Національний банк здійснює девізну політику на підставі регулювання курсу національної грошової одиниці до іноземних валют шляхом купівлі та продажу валюти на центральних ринках [2, с. 176; 6, с. 122]. Девізна політика включає наступні інструменти регулювання валютного курсу:

— валютна інтервенція;
— управління валютними резервами;
— девальвація та ревальвація валют;
— регулювання режиму валютного курсу.

Одним із основних інструментів валютного регулювання виступають валютні інтервенції. Валютні інтервенції — це пряме

втручання Національного банку у функціонування валютного ринку через купівлю-продаж іноземної валюти з метою впливу на курс національної грошової одиниці. Врівноваження попиту та пропозиції на іноземну валюту відбувається через купівлю-продаж банком іноземної валюти, що також призводить до обмеження коливань валютного курсу національної грошової одиниці [5, с. 148]. Валютні інтервенції передбачають використання центральним банком двох основних джерел: 1) офіційних золотовалютних резервів країни; 2) короткострокових взаємних кредитів за міжбанківськими угодами «своп». Відповідно до типового контракту з валютного свопу Національний банк обмінює банку певну суму іноземної валюти на національну за спотовою ціною та гарантував проведення зворотної операції на певну дату в майбутньому. При викупі валюти також використовувався спот-курс, підвищений (знижений) на диференціал процентної ставки між двома валютами. Валютний своп призначений для покриття короткої позиції (позика цінних паперів, спеціальні репо) як механізм запозичення певної валюти. Деякі центральні банки користуються свопами як засобом забезпеченого позичання національної валюти, розглядаючи іноземну валюту як форму забезпечення [7, с. 84].

Валютні інтервенції здійснюються в тому разі, коли на ринку спостерігаються короткострокові зміни в попиті й пропозиції. Національний банк очікує швидкого відновлення попередньої рівноваги. Якщо такі зміни мають довгостроковий характер, зумовлений глибинними макроекономічними процесами, валютні інтервенції не приведуть до позитивного результату. Вони можуть лише відтягнути відповідні зміни валютного курсу на якийсь час, протягом якого уряд повинен вжити заходи щодо врівноважування платіжного балансу. В іншому випадку після вичерпання валютних резервів неминуче ще більш катастрофічне потрясіння валютного ринку [6, с. 251]. Валютні інтервенції можуть здійснюватися в двох напрямах купівлі і продажу. Інтервенції що полягають у продажі національної валюти для купівлі іноземної валюти, забезпечує: приріст валютних резервів і збільшення пропозиції грошей на внутрішньому ринку.

Інтервенції, за якої національну валюту купують, продаючи за кордон активи, спричиняє:

– зменшення валютних резервів;

– зменшення пропозиції грошей на внутрішньому ринку;

– підвищення вартості національної валюти [3, с. 284].

Залежно від впливу на динаміку внутрішніх економічних процесів валютні інтервенції Національного банку поділяються на два основні види:) нестерилізовані (звичайні) та стерилізовані (нейтралізуючі).

Нестерилізовані валютні інтервенції — це ті інтервенції, за яких зміна валютних резервів центрального банку призводить до зміни грошової маси в країні (рис. 1).

Рис. 1. Механізм реалізації девізної політики шляхом проведення нестерилізованої інтервенції [8, с. 413]

Стерилізовані валютні інтервенції — це такі інтервенції, за яких зміна іноземних активів Національного банку компенсується відповідною зміною його внутрішніх активів. Наприклад, для того, щоб уникнути надмірного, непередбачуваного зростання грошової маси, а отже, і сплеску інфляції, спричинених продажем національної валюти на валютному ринку країни, — центральний банк має здійснити зворотну операцію з внутрішніми активами, якими можуть бути державні цінні папери [9, с. 696].

У такому разі необхідно реалізувати на відкритому ринку на відповідну суму державні цінні папери з тим, щоб вилучити надлишкову грошову масу. Завдяки цьому буде усунуто ефект збільшення грошової маси внаслідок інтервенцій. У результаті в

структурі активів центрального банку збільшаться обсяги залишків іноземної валюти і зменшаться — вкладень у державні цінні папери. І навпаки, при проведенні валютної інтервенції з продажу іноземної валюти в обмін на національну центральний банк може купити цінні папери на відкритому ринку, в результаті чого буде сформована така ж грошова маса, яка була вилучена з обігу в результаті інтервенцій (рис. 2).

Рис. 2. Механізм реалізації девізної політики
шляхом проведення стерилізованої інтервенції [8, с. 413]

Часто валютна інтервенція використовується для підтримання курсу національної валюти на зниженому рівні для здійснення валютного демпінгу. Валютний демпінг — знецінювання національної валюти з метою нарощування експорту товарів за цінами, нижчими за світові. Валютний демпінг слугує засобом боротьби за ринки збуту. Головною умовою тут є зниження курсу національної валюти у більших розмірах, ніж падіння її купівельної спроможності на внутрішньому ринку. Для валютного демпінгу характерне:

1) експортер, купуючи товари на внутрішньому ринку за національну валюту, куплену за поточним курсом, продає їх на зовнішньому ринку за іноземну валюту за цінами, нижчими за середньосвітові;

2) джерелом зниження експортних цін є курсова різниця, яка виникає при обміні виручeної іноземної валюти на національну за курсом, який за цей час зросте;

3) вивіз товарів у масовому масштабі забезпечує надприбутки експортерів, демпінгова ціна може бути навіть нижчою за ціну виробництва або собівартості, однак експортерам невигідна дуже занижена ціна, оскільки може виникнути конкуренція з національними товарами в результаті їх реекспорту іноземними контрагентами [4, с. 277—278].

Звіти центральних банків свідчать про те, що ключовими факторами, які впливають на ефективність інтервенції, є:

— розмір офіційних валютних резервів — обмеженість резервів вимагає їх поповнення, тому продаж іноземної валюти повинна чергуватись з її купівлею;

— величина інтервенції відносно обсягів торгів на валютного ринку;

— регулярність інтервенції (великі нечасті інтервенції більш ефективні завдяки посиленню чинника несподіванки і зміцненню довіри ринку до твердого наміру грошової влади підтримувати валютний курс);

— порядковий номер операції в серії інтервенцій (перша інтервенція завжди найбільш ефективна);

— поєднання операції з поточною ринковою тенденцією невизначеність поточних подій і майбутніх фундаментальних чинників;

— спільні скоординовані інтервенції з іншими центральними банками;

— незначна неврівноваженість платіжного балансу (лише тоді валютні інтервенції є ефективними) [10, с. 67].

Валютні інтервенції в Україні проходять за «сценарієм» НБУ, який своєю постановою «Про участь Національного банку України на міжбанківському валютному ринку України в III кварталі 2010 року» від 16 липня 2010 р. визначив форми та цілі проведення валютних інтервенцій, а саме:

- інтервенції за єдиним курсом і валютні аукціони для згладжування надмірних коливань обмінного курсу гривні — відповідно до ситуації на валютному ринку України;
- інтервенції за окремими рішеннями Правління Національного банку України у разі виникнення нагальних потреб загальнодержавного значення [1].

Важливою умовою для здійснення валютних інтервенціє є накопичення достатнього розміру золотовалютних резервів — це свого роду страхуванням від несприятливих зовнішніх чи внутрішніх факторів, що допомагає зберегти фінансову стабільність країни у довготривалій перспективі. При цьому слід враховувати, що використання валютних резервів для здійснення валютних інтервенцій з викупу валюти, які проводяться з метою підтримання балансу між темпами інфляції та ревальвації, викликає ризики, пов'язані з посиленням інфляційного тиску та підтриманням структурних диспропорцій в економіці. Тому політика валютних інтервенцій має органічно поєднуватися з іншими інструментами грошово-кредитної і бюджетно-податкової політики, які спрямовуються на досягнення заданих темпів економічного зростання, темпів інфляції і показників платіжного балансу.

Висновки. Валютні інтервенції є найважливішим інструментом валютного регулювання за допомогою яких можна стабілізувати курс національної валюти. Валютні інтервенції здійснюються в тому разі, коли на ринку спостерігаються короткострокові зміни в попиті й пропозиції грошей на внутрішньому ринку. При проведенні валютних інтервенцій з викупу валюти слід враховувати той факт, що викликає ризики, пов'язані з посиленням інфляційного тиску та підтриманням структурних диспропорцій в економіці. Основною умовою здійснення валютних інтервенцій є достатня кількість у крайні золотовалютних резервів. Отже, для забезпечення стабільного курсоутворення, і стабільного економічного розвитку, на державному рівні необхідно проводити зважену політику валютної інтервенції та ефективніше управління золотовалютними резервами.

Бібліографічний список

1. Про участь Національного банку України на міжбанківському валютному ринку України в ІІІ кварталі 2010 року: Постанова Правління НБУ від 16 липня 2010 року № 345 // http://zakon.rada.gov.ua.

2. *Адамик Б.П.* Центральний банк і грошово-кредитна політика: підручник / Б.П. Адамик. — Тернопіль: Карт-бланш, 2007. — 393 с.

3. Гроші та кредит: навч. посібник / [С.Б. Ільіна, В.П. Шило, В.І. Кисла та ін.]. — К. : Професіонал, 2007. — 368 с.

4. Гроші та кредит: підручник / [М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін.]. — К.: КНЕУ, 2001. — 602. — С. 24.

5. *Коваленко Д.І.* Гроші та кредит: навч. посібник / Д.І. Коваленко. — К. : Центр учб. л-ри, 2009. — 320 с.

6. *Любунь О.С.* Національний банк України : Основні функції, грошово-кредитна політика, регулювання банківської діяльності / О.С. Любунь, В.С. Любунь, І.В. Іванець. — К. : Центр навч. л-ри, 2004. — 351 с.

7. *Міщенко С.В.* Проблеми забезпечення ліквідності банків на основі використання механізмів рефінансування / С.В. Міщенко // Фінанси України. —№7. — 2009. — С. 75—88.

8. *Пилипенко В.В.* Особливості формування валютної політики України в умовах трансформації економіки / В.В. Пилипенко // Проблеми розвитку зовнішньоекономічних зв'язків і залучення іноземних інвестицій: регіональний аспект. Збірка наукових праць. — 2011. — № 2. — С. 412–417.

9. *Рибаченко К.В.* Механізм узгодження антикризової валютної політики країн світу на сучасному етапі розвитку / К.В. Рибаченко // Проблеми розвитку зовнішньоекономічних зв'язків і залучення іноземних інвестицій: регіональний аспект. Збірка наукових праць. — 2010. — № 2. — С. 694–697.

10. *Шпенюк О.* Валютні інтервенції як інструмент валютно-курсової політики / О. Шпенюк // Економіст: науковий та громадсько-політичний журнал. — 2011. — № 1. — С. 66–69.

Стаття надійшла до редакції 13 вересня 2012 р.

УДК 336.77

Ю. О. Гернего,
аспірант кафедри банківських інвестицій
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

«КРЕДИТ» У КОНТЕКСТІ КЛАСИЧНИХ ТЕОРІЙ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ СУЧАСНОСТІ

АНОТАЦІЯ. У статті здійснено аналіз категорії «кредит», виходячи з різноманітних точок зору вітчизняних і зарубіжних класиків політичної економії та наших сучасників. Звернуто увагу на можливості застосування ключових положень класичних теорій кредиту в умовах сьогодення.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: кредит, теорія кредиту, економічна категорія, позичка, кредитування.

АННОТАЦИЯ. В статье осуществлен анализ категории «кредит», исходя из разнообразных точек зрения отечественных и зарубежных кла-

© Ю. О. Гернего, 2013

ссиков политической экономии и наших современников. Обращено внимание на возможности применения ключевых положений классических теорий кредита в сегодняшних условиях.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: кредит, теория кредита, экономическая категория, заем, кредитование.

ABSTRACT. In the article is made the analysis of the category «credit» on the base of different points of views of domestic and foreign classics of political economy and our contemporaries. The attention is paid to the possibilities of usage of main aspects of classical theories of credit today.

KEY WORDS: credit, theory of credit, economic category, lending, crediting.

На сучасному етапі розвитку суспільства виникає потреба систематичного пошуку джерел фінансування. Для забезпечення конкурентоспроможності на макро- та на мікрорівні важливого значення набуває кредит. З метою підвищення ефективності застосування кредиту на практиці доцільним є попередній аналіз теоретичних та історичних засад даного питання. Необхідно звернути увагу на обґрунтування сутності та особливостей кредиту, виходячи з позицій представників класичних теорій та економічної думки сучасності.

Метою нашого дослідження є порівняння та узагальнення точок зору класиків політичної економії та наших сучасників на категорію «кредит», обґрунтування її місця в процесах економічного розвитку суспільства.

В етимологічному значенні термін „кредит» походить від латинського creditum (позичка) або credere (вірити, довіряти) [1, с. 227]. У російській мові термін вперше з'явився в 1703 році зі значенням «авторитет». Найвірогіднішим є його запозичення від німецького Kredit, французького credit та іспанського credito. У контексті історії економічних вчень найчастіше розглядають натуралістичну та капіталотворчу теорії кредиту, які сформувалися під впливом традицій різних економічних течій (табл. 1).

Основоположниками натуралістичної теорії кредиту є А. Сміт і Д. Рікардо, надалі її прихильниками стали А. Тюрго, Дж. Міль, Ж. Сей, А. Вагнер, А. Маршал і К. Маркс. Капіталотворча теорія кредиту започаткована дослідженнями Дж. Ло та Г. Маклеода, послідовниками теорії являються Й. Шумпетер, А. Ганн, Дж. Кейнс та М. Фрідмен. Серед українських дослідників є як прихильники натуралістичної (Л. В. Федорович), так і капіталотворчої (М. Х. Бунге, А. Я. Антонович, О. М. Миклашевський, М. І. Ту-

ган-Барановський) теорій кредиту. Удосконалення та зміни теоретичних трактувань кредиту відбувалися в межах праць як вітчизняних, так і зарубіжних представників історії економічних вчень, що узагальнено на рис. 1.

Таблиця 1

ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ТЕОРІЙ КРЕДИТУ В РІЗНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕЧІЯХ*

№	Напрям	Характерні риси формування кредиту	Представники
1	2	3	4
1	Меркантилізм	Особлива місія надавалася банкам, що здійснюють безготівкові розрахунки і кредитування торгівлі	Т. Мен
		Пропонував створити спеціальні Палати правосуддя, що мали відстоювати інтереси громадян у кредитних відносинах з фінансовими установами	Ж. Кольбер
		У праці «Гроші і торгівля з пропозицією, як забезпечити націю грошима» наголошував на кредитній експансії банків як запоруці економічного зростання, для розширення кредиту пропонував випускати нерозмінні грошові знаки	Дж. Ло
		Вирішальна роль у діяльності банківських установ належить кредитним операціям, внаслідок яких формуються депозити. Обсяги кредиту необхідно збільшувати в «розумних» межах	Г. Маклеод
		Багатство ототожнювалось із грошима, велике значення надавалося їх постійному руху та обігу, фінансовим інститутам як посередникам у переміщенні капіталів у формі кредиту	
2	Фізіократи	Увага приділялася природі та походженню позичкового проценту, ризику кредиту	А. Тюрго
		Досліджувалися переважно проблеми сфери виробництва, кредит виступав джерелом його забезпечення	
3	Класична політична економія	Депозитно-кредитні операції фінансових установ збільшують пропозицію грошей на ринку, що стимулює торговельні операції і суспільно-економічне відтворення	У. Петті

Закінчення табл. 1

№	Напрям	Характерні риси формування кредиту	Представники
1	2	3	4
		Депозити допоможуть забезпечити банки наявними активами для кредитування, а відтак сприятимуть розвитку виробничої діяльності і суспільно-економічному відтворенню	А. Сміт
		Відсоток по кредиту визначається співвідношенням попиту і пропозиції позичкових фондів та поступово вирівнюється до норми прибутку на капітал	Дж. Мілль
		Систематизація попередніх досліджень кредиту, звернуто увагу на його роль у суспільному відтворенні	
4	Марксизм	Фінанси та кредит розглядаються в системі взаємовідносин капіталістів, робітників та землевласників. Розкривається природа капіталістичного кредиту	К. Маркс, Ф. Енгельс
5	Маржиналізм	Плата, яку отримує кредитор визначається продуктивністю «останньої використаної» одиниці капіталу	О. Бем-Баверк, Л. Вальрас, І. Фішер
6.	Неокласичні течії	Виникнення портфельної теорії, як основи вибору оптимального кредитного портфелю	Г. Марковіц, Дж. Тобін
		Розробка концепції вартості капіталу та концепції структури капіталу в рамках аналізу альтернативних джерел фінансування	Ф. Модільяні та М. Міллер
		Пристосування висновків класиків до потреб сучасності	
7.	Кейнсіанство	Для підтримки економічної стабільності необхідною є підтримка інвестиційного кредиту, перш за все шляхом зниження облікового проценту	Дж. М. Кейнс
8.	Інституціоналізм	Кредит вважається суспільним інститутом, який шляхом видозмін повинен вийти з експлуатації	Т. Веблен

*Складено автором самостійно на основі [2, 3].

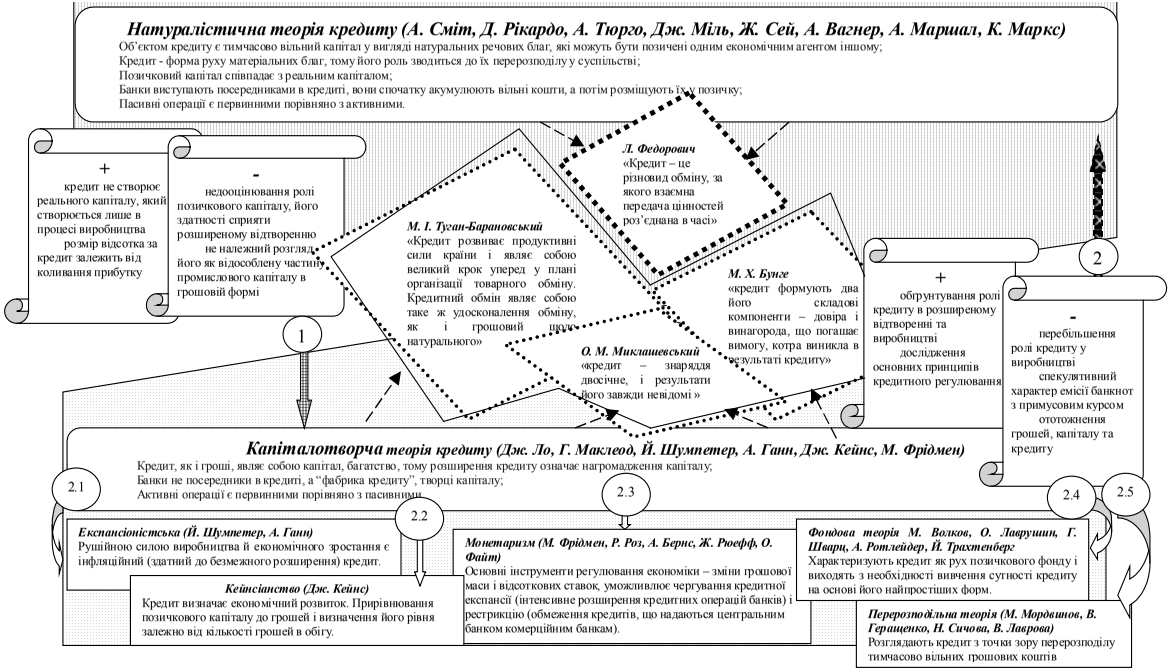

Рис. 1. «Кредит» у контексті теорій історії економічних вчень*

*складено автором самостійно на основі [4—6]

У світовому масштабі систематизація знань про кредит вперше відбулася в рамках натуралістичної теорії кредиту, яка незважаючи на окремі недоліки та обмеження, створила основу для подальших багатоаспектних досліджень кредиту. Внаслідок удосконалення економічної думки, з часом виникла можливість нівелювати недоліки натуралістичної теорії кредиту, відбувся перехід на якісно новий рівень досліджень кредиту (зв'язок «1» на рис. 1), сформувалися ключові положення капіталотворчої теорії кредиту. Розширене відтворення та розвиток виробництва сприяли подальшій еволюції теорій кредиту (зв'язки «2.1» — «2.5» на рис. 1), сформувалися експансіоністська, кейнсіанська, монетариська, а згодом фондова та перерозподільна теорії. Важливим аспектом взаємодії ключових теорій кредиту є перехід світових досліджень на рівень вітчизняної економіки, їх пристосування до вітчизняних умов господарювання, що сприяло формулюванню авторських визначень кредиту. В умовах сучасності окремі обмеження капіталотворчої теорії кредиту можна мінімізувати за рахунок врахування ряду аспектів натуралістичної теорії (зв'язок «2» на рис. 1), формуються взаємозв'язки натуралістичної та капіталотворчої теорій.

Поєднання ключових положень натуралістичної та капіталотворчої теорій кредиту створюють передумови для різностороннього аналізу категорії, який дозволяє сформувати підходи до її узагальнення. У широкому розумінні, враховуючи економічну та юридичну точки зору, кредит — це договір між юридичними або фізичними особами щодо отримання позички. Для деталізації обґрунтування терміну „кредит» слід звернути увагу на його трактування у сучасних вітчизняних та закордонних джерелах, зокрема, обираємо англомовні та німецькомовні. У німецькій мові існує ряд синонімічних перекладів даного поняття. Вживаними в економічному контексті є терміни: Vertrauenswuerdigkeit (в прямому перекладі „можливість довіри») та Kredit. Відповідно до трактування тлумачного словника Langenscheid кредит визначається, як „сума, видана задля досягнення цілей, підлягає поверненню зі сплатою відсотка» [7, с. 835]. У англійській мові, на думку А. С. Хорнбі, «кредит» (credit) означає довіру, вживається термін «lending» (процес отримання позички) [8, с. 994]. Згідно девізу комерційного агентства Dun&Bradstreet, «кредит — це взаємна довіра суб'єктів». Узагальнюючи дані трактування відзначаємо, що у зарубіжних джерелах кредит трактують, як створен-

ня додаткових можливостей розвитку, які формуються на основі довіри суб'єктів кредитних відносин.

Погляди сучасних вітчизняних дослідників на категорію «кредит» нами узагальнено у вигляді табл. 2, близькі точки зору різних авторів відокремлено у межах ряду підходів.

Таблиця 2

ПОГЛЯДИ СУЧАСНИХ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ НА КАТЕГОРІЮ «КРЕДИТ»*

№ з/п	Автор/Джерело	Визначення кредиту	Назва підходу*
1	2	3	4
1	А. Кузнєцова	— позичка в грошовій або товарній формі на умовах повернення в строк за винагороду	Позичковий
	Економічній енциклопедії	— позичка в грошовій або товарній формі на умовах повернення у певний термін з виплатою відсотка	
	М. Волков, В. Воронова, А. Ротлейдер	— рух позичкового фонду	
2	Б. Івасів	— економічні відносини, що виникають між кредиторами і позичальниками з приводу мобілізації тимчасово вільних коштів та використання їх на умовах повернення й оплати	Суб'єктний
	Енциклопедія банківської справи України	— економічна категорія, яка є виразом відносин між суб'єктами господарювання щодо надання й отримання позички в грошовій чи товарній формі на умовах повернення, строковості й платності	
3	І. Румик	— здійснюється за принципами функціонування «ризикових фондів», а саме: організація часткового фінансування розробки, впровадження на дослідному підприємстві перспективних науково-технічних досягнень і одержання прибутку на прокредитовану розробку	Ризиковий

Закінчення табл. 2

№ з/п	Автор/Джерело	Визначення кредиту	Назва підходу*
1	2	3	4
4	Л. Рябініна	— економічні відносини зворотного руху позичкової вартості	Обмінний
	М. Александрова	— об'єктивна вартісна категорія, складова частина товарно-грошових відносин, необхідність якої зумовлюється останніми	
5	М. Савлук	— суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з переданням один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності	Суспільний
6	А. Чухно	— ефективна форма господарювання. лише розгляд категорії у розвитку, у процесі змін дає змогу враховувати її не якусь загальну, абстрактну, а конкретно-історичну суть	

*Складено автором самостійно на основі [9, с. 195; 10, с. 147; 11; 12]

Зауважимо, що перераховані вище підходи до визначення категорії «кредит» є суб'єктивними та слугують для узагальнення широкого спектру точок зору стосовно її трактування. В межах позичкового підходу звернуто увагу на позичковий характер кредиту. Проте, ототожнення категорій «кредит» та «позичка» не є вірним. Згідно трактувань Міністерства юстиції України спільними характеристиками позички та кредиту є необхідність їх повернення в певний термін, відмінність полягає у платності кредиту [13, с. 18]. Суб'єктний підхід концентрується на ролі учасників кредитного процесу, характеристиках кредитних відносин. Ризиковий підхід наголошує на ризиковій функції кредитування, ймовірності недостатньої віддачі від залучених ресурсів. За посередництвом обмінного підходу обґрунтовується роль і місце кредитування в товарно-грошових відносинах. Суспільний підхід дозволяє звернути увагу на роль кредиту в інноваційному розви-

тку суспільства. Ціллю відокремлення підходів є об'єднання ідентичних трактувань кредиту у працях різних авторів, наголошення як на спільних, так і на відмінних точках зору. Це дозволяє систематизувати понятійний апарат категорії, що створює передумови для її наукового обґрунтування, оцінювання перспективи застосування кредиту в практиці інноваційного зростання.

На основі розглянутого, в умовах сьогодення пропонуємо досліджувати кредит у межах «результуючої теорії кредиту», яка являється поєднанням основних положень натуралістичної та капіталотворчої теорій, пристосованих до інноваційного процесу сучасності. Ключові аспекти «результуючої теорії кредиту» полягають у наступному: кредит — необхідне джерело розширеного відтворення; кредит виникає, як ресурс прибуткового функціонування, як кредитора, так і позичальника; завданням кредиту є не безпосереднє формування прибутку, а створення поштовху для його виникнення; спільною ціллю кредитора та позичальника є оптимізація рівня ризиків надання та отримання кредиту; ефективність залучення кредиту залежить від адекватності попереднього оцінювання потреби у вказаному ресурсі. Кредит — це джерело виникнення економічних відносин, які формуються на певному етапі процесу господарювання з приводу руху вільних фінансових ресурсів задля отримання матеріальної та суспільної вигоди від їх кінцевого використання в умовах ризику. Позитивними аспектами «результуючої теорії кредиту» є поєднання у ній ключових положень попередньо розглянутих теоретичних підходів до визначення кредиту; практична спрямованість; гнучкість та можливість пристосування до змінних умов інноваційного процесу сучасності. Обмеження полягають у деякій абстрактності теорії, труднощах визначення абсолютного значення результату від залучення кредитного ресурсу. Теоретичні передумови формування та ключові засади застосування на практиці положень «результуючої теорії кредиту» розглянуто на рис. 2.

За теоретичну основу результуючої теорії кредиту взято синтез ключових положень натуралістичної та капіталотворчої теорій кредиту, зокрема звертаємо увагу на роль кредиту в створені реального капіталу в процесі виробництва (натуралістична теорія) та його значення для розширеного відтворення (капіталотворча теорія). На практиці зазначені аспекти поєднано в межах інноваційного процесу. Розширене відтворення не можливе без успішної реалізації інноваційного процесу, який у свою чергу за-

снований на виробництві інноваційної продукції (1), для якого часто виявляється недостатньо наявних джерел фінансування (2). У процесі їх пошуку (3) звертається увага на кредит (4), оскільки він надає можливість отримати результат у стислі строки, що лежить в основі результуючої теорії. У процесі виробництва створюється реальний продукт, який слугує запорукою подальшого розширеного відтворення (5).

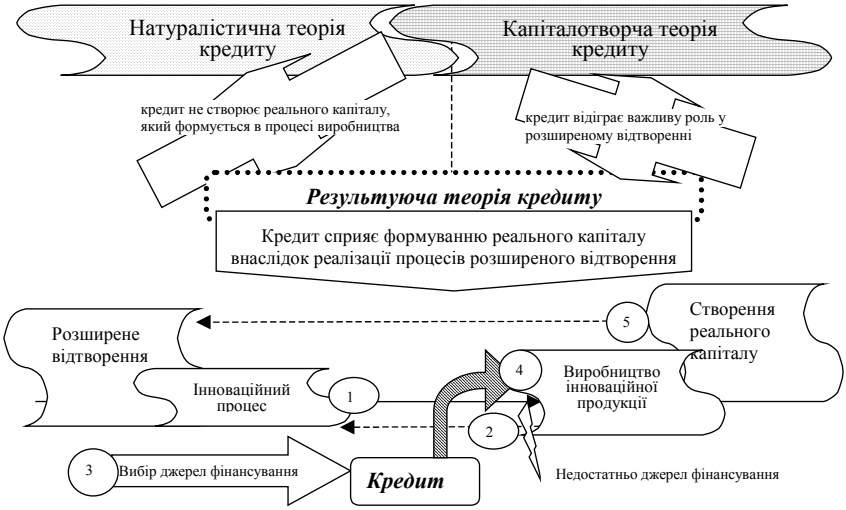

Рис. 2. Теоретичні передумови та засади практичного застосування «результуючої теорії кредиту»*

*Складено автором самостійно

Узагальнюючи розглянуті вище теоретичні трактування класиків та сучасників, запропоновану нами результуючу теорію кредиту, у вигляді висновка сформовано визначення кредиту з позиції бажаного результату його використання. Кредит — це суспільні ризикові відносини, що виникають у грошовій або товарній формі між суб’єктами господарювання з приводу передачі на певний строк і за визначену винагороду ресурсу задля отримання ймовірного позитивного ефекту від його застосування. В умовах сучасності необхідним є пристосування теоретичних висновків класиків політичної економії стосовно сутності кредиту до змінних умов сучасності. Це сприятиме взаємній інтеграції теорії та

практики, дозволить підвищити ефективність застосування кредиту суб'єктами економічних відносин за рахунок врахування результатів дослідження теорій кредиту.

Бібліографічний список

1. *Квіт Н.* Уніфікація поняттєвого апарату відносин кредитування / Н. Квіт // Вісник Львівського університету. — 2011. — Вип. 54. — С. 224—231.

2. *Семеног А.Ю.* Роль фінансових установ у суспільно-економічному відтворенні: еволюція теоретичних поглядів (XVII—XIX ст.) / А. Ю. Семеног // Вісник Криворізького економічного інституту. — 2011. — № 1. — С. 123—127.

3. *Нысанбек У.М.* Теоретические аспекты формирования эволюционных процес сов в финансовом секторе / У.М. Нысанбек. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kisi.kz/img/docs/1229.pdf

4. *Бечко Т.* Економічна природа кредиту і концепція розвитку кредитних відносин за сучасних умов [Електронний ресурс] / Т. Бечко // Вісник Львів. держ. аграр. ун-ту. Сер.: Економіка АПК. — 2009. — Вип. 16.1. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vldau/APK/2009/files/09btpumc.pdf

5. *Горбанський А.Б.* Економічні теорії інфляції: закономірності еволюції / А.Б. Горбанський // Торгівля і ринок України: Збірник наукових праць.– 2010. — Вип. 29. — С. 316—324.

6. *Хмелярчук М.І.* Внесок українських учених у розвиток теорії кредиту / М. І. Хмелярчук // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. — 2009. — № 2 (5). — С. 59—62.

7. *Dieter Goetz*. Groesswoerterbuch Deutch als Fremdsprache. / Dieter Goetz, Guenther Haensch, Hans Wellmann. — Langenscheid KG. Berlin und Mьnchen, 2008. — 1300 s.

8. *Хорнби А.С.* Учебный словарь современного английского языка. The Advanced Learner's Dictionary of Current English. / А. С. Хорнби, Э. В. Гэтенби, Г. Уэйкфилд. — М.: АСТ, 2008. — 1566 с.

9. *Верней О.Є.* Економічний зміст та особливості банківського кредитування інвестиційної діяльності / О.Є. Верней // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. — 2009. — № 2 (5). — С. 194—198.

10. *Мороз А.М.* Банківська енциклопедія / за ред. проф. А. М. Мороза. — К. : Ельтон, 1993. — 328 с.

11. *Румик І.І.* Кредитування як джерело фінансування інноваційної діяльності підприємства / І.І. Румик // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ portal/Soc_Gum/Vzuk/2008_18/tom_3/101_109.pdf

12. Енциклопедія банківської справи України. — К.: Молодь, Ін Юре, 2001. — 680 с.

13. Кредит. Позика. Банківський вклад / Л.М. Горбунова, С.В. Богачов, І.Ф. Іванчук, Д.С. Йора; М-во юстиції України.– К.: [ТОВ «Поліграф-Експрес»], 2006. — 41 с.

Стаття надійшла до редакції 1 березня 2013 р.

УДК 658. 14(477):330.341.1

Т. М. Дякова,
аспірант кафедри фінансів підприємств,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ ТА ДЖЕРЕЛА ЇХ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

АНОТАЦІЯ. Розкрито теоретичні засади інноваційного розвитку підприємств в Україні, а також проаналізовано практику і проблематику їх впровадження в реальну економіку. Розглянуто форми та джерела фінансового забезпечення, що застосовуються для інноваційного прогресу в господарській діяльності.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інновації, інноваційна діяльність, фінансове забезпечення, інвестиції, мобілізація коштів, державна підтримка.

АННОТАЦИЯ. Раскрыты теоретические основы инновационного развития предприятий в Украине, а также проанализированы практика и проблематика их внедрения в реальную экономику. Рассмотрены формы и источники финансового обеспечения, применяемых для инновационного прогресса в хозяйственной деятельности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: инновации, инновационная деятельность, финансовое обеспечение, инвестиции, мобилизация средств, государственная поддержка.

ABSTRACT. The theoretical foundations of innovative development companies in Ukraine, and also analyzed the practices and problems of their implementation in the real economy. Considered forms and sources of financial support used for innovative progress in business.

KEY WORDS: innovations, innovative activity, financial providing, investments, mobilization of money, state support.

© Т. М. Дякова, 2013

В умовах ринкової економіки, для розвитку держави та економіки в цілому, є необхідною активізація інноваційної діяльності підприємств, та пошук джерел і форм фінансування. На сьогодні глобальним завданням уряду України є докорінне коригування національної економіки та політики, а конкретніше, дієві зміни в законодавчій базі та податковій системі метою яких є економічне зростання країни, підвищення рівня розвитку та зростання ВВП, прискорення НТП, що допоможе країні вийти на істотно новий рівень ринкових відносин, та спонукатиме все більшу кількість підприємств до впровадження новітніх технологій і нововведень .

Розвиток інноваційної сфери в Україні не відповідає світовим тенденціям, а товари, що виробляються, — світовим стандартам. Саме тому активізувались дослідження, які пов'язані з інноваційними процесами та джерелами їх фінансового забезпечення. Велике теоретико-методологічне значення мають численні роботи таких вітчизняних економістів, як О. Амоша, В. Антонюк, Ю. Бажал, О. Волков, Л. Гаман, А. Гальчинський, В. Геєць, А. Гречан, М. Денисенко, А. Землякін, М. Крупка, П. Микитюк, І. Лукінов, В. Осецький, А. Пересада, В. Семіноженко, В. Федоренко, А. Чухно.

Активізація інноваційної діяльності підприємства в умовах ринкової економіки, передусім, пов'язана з пошуком джерел і форм фінансування, які мають забезпечити баланс між інноваційними витратами та фінансовими можливостями. Для успішного розв'язання цих завдань повинні бути визначені, насамперед, засади, що сформують теоретичну базу, необхідну для побудови механізму фінансового забезпечення як невід'ємної складової інноваційної моделі розвитку економіки.

Інновації, що втілені в нових наукових знаннях, виробах, технологіях, послугах, устаткуванні, кваліфікації кадрів, організації виробництва, є головним чинником конкурентоспроможності. За статистичними даними в більшості економічно розвинених країн близько 75 % приросту ВВП сформовано за рахунок реалізації саме інноваційних проектів. При цьому один відсоток приросту ВВП дає 0,7 % приросту доходу бюджету. Інноваційна сфера економіки України характеризується, з одного боку наявністю науково-технологічного потенціалу, кваліфікованих наукових кадрів, а з іншого — слабкою орієнтованістю цього потенціалу на реалізацію конкретних інновацій у всіх секторах економіки. [1, с. 26]

Фінансове забезпечення — це сукупність економічних відносин, що виникають з приводу пошуку, залучення і ефективного використання фінансових ресурсів та організаційно-управлінських принципів, методів і форм їх впливу на фінансово-економічний стан підприємства, і це, водночас, частина фінансового механізму, яка покликана забезпечувати розподільчі та перерозподільчі процеси з метою утворення доходів і фондів коштів підприємства. Формами фінансового забезпечення господарської діяльності в Україні є: кредитування, інвестування, бюджетне фінансування, самофінансування, благодійництво, спонсорство.

Механізм мобілізації власних коштів передбачає: реінвестування прибутку, що залишається у розпорядженні підприємства; інвестування за рахунок амортизаційних відрахувань.

Механізм мобілізації позикових коштів включає: використання інвестиційних позик і кредитів; венчурне фінансування; інвестування за рахунок реалізації облігацій підприємств; лізинг; інвестиційний селенг [2].

Актуальним є питання правового забезпечення та регулювання кредиту, лізингу та послуг селенгових компаній у використанні досягнень науково-технічного прогресу.

Джерелом фінансування інновацій в Україні є Державний бюджет, згідно із Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [3] його видатки мають становити 1,7 % ВВП, однак фактично цей рівень майже недосяжний і залишається тільки на папері. У розвинутих країнах прямі державні витрати на наукові інноваційні проекти становлять 1,6—3,7 % від ВВП. Крім прямого державного фінансування в розвинених країнах використовується цілий арсенал методів і фінансово-кредитних інструментів для підтримки інноваційного напряму розвитку економіки. Ефективною формою такого спрямування стало гарантування державних позик. У Канаді діє понад 200 місцевих центрів розвитку, які гарантують повернення позик малими підприємствами в сумі до 75 тис. дол. У Франції для гарантування позик малому підприємництву створено спеціальні заклади товариства взаємної застави, діяльність яких спрямовує та координує єдиний державний центр. У Великій Британії діє «Програма гарантованої позики» [4, с. 81].

У 2012 р. частка бюджетних коштів у загальному обсязі становила 1 % проти 1,1 % у 2011 р., натомість спостерігалася тенденція до зростання частки фінансування за рахунок кредитів,

зокрема у 2011 р. їх доля становила 7,8 % загального обсягу фінансування інноваційної діяльності, а у 2012 р. — 38,3 %.

Частка коштів іноземних інвесторів значно зменшилася — з 30 % від загальної суми виділених на інновації коштів у 2011р. до 0,4 % у 2012 р., у виробництво харчових продуктів і напоїв інвестовано 9,3 млн грн [5, с. 69].

Харчова промисловість займає одне з провідних місць народного господарства, оскільки забезпечує продовольчими товарами населення країни. Незважаючи на кризу 2009 р. ця галузь відзначилася найменшими втратами для виробництва, і є однією з перших, що повернула свій до кризовий рівень.

Дуже привабливою складовою для здійснення інвестицій цієї галузі є кондитерське виробництво. Кількість компаній складає на сьогодні близько 28 фабрик і 800 дрібних цехів. Сумарна виробнича потужність фабрик системи ЗАТ «Укркондитер» становить до 3/4 обсягу виробництва кондитерської промисловості України, а виробнича потужність галузі становить 1,5 млн т.

Що ж стосовно інвестицій, то можна сказати, що ця галузь виробництва має потенціал, реалізація якого дозволить значно підвищити рівень якості продукції та завойовувати нові ринки збуту, виходячи на міжнародний рівень і збільшуючи об'єми експорту. Одними із найактивніших інвесторів даної галузі є компанії Kraft Foods Co і Nestlé, пізніше до них приєдналися Ferrero Group і Mars.

Корпорація «Бісквіт-Шоколад» — одна з найбільших в Україні виробників кондитерських виробів, що займаються вливанням власних інвестицій у виробництво, при цьому займають 4-те місце на ринку. У 2011 р., коли купівельна спроможність та активність споживачів знизилася у зв'язку подорожчанням продуктів харчування, компанії довелося знизити свої об'єми виробництва на 11 %, а чистий дохід при цьому вдалося збільшити на 5 % у порівнянні з січнем — березнем 2010 р. до 224,3 млн грн. Компанія у кінці 2012 р. придбала нову лінію з виробництва пралінових цукерок. Інвестувала в високотехнологічне обладнання, яке вже надійшло на кондитерську фабрику «Харків'янка», вартістю близько 1,5 млн євро. На підприємство також надходить нове фасувальне обладнання для майбутньої продукції. Введено в експлуатацію сучасну вафельну лінію, придбану у австрійської фірми HAAS, у покупку і запуск якої компанія інвестувала близько 2 млн євро, виробнича потужність вафельного цеху зросла прибли-

зно на 35 %. У травні 2011 р. у Дюссельдорфі, компанія підписала контракти на закупівлю нового обладнання на суму близько 5 млн євро. Запуск сучасної лінії з випічки здоби від провідного німецького виробника — частина цієї інвестиційної програми. В 2009 р. для придбання нового обладнання було інвестовано ще понад 2,5 млн євро [6].

Кондитерська фабрика «Житомирські ласощі» є по-суті власністю швейцарської компанії «Дельта Кепітал СА», яка володіє 95 % акцій. Дана компанія має намір інвестувати в 2013 р. близько 15 млн євро у збільшення виробництва на 10 % у тоннах і 25 % в грошовому виразі. У відділі маркетингу компанії повідомили, що третю частину зазначених коштів інвестують в нове обладнання, інші кошти — в поліпшення технологій продажів і реалізації продукції, зокрема, в роботу з торговельними мережами, збільшення кількості торгового персоналу [7].

У 2010 р. компанія «АВК» на 40 % оновила асортимент продукції та покращила рецептуру виробів завдяки новітньому виробничому обладнанню, нещодавно запущеному на фабриках компанії, що було проінвестовано внутрішнім інвестором «УкрСиббанком». У модернізацію та розширення виробничих потужностей компанія «АВК» інвестувала близько120 млн дол. протягом останніх 4 років. У результаті, сумарна потужність виробничих ліній перевищує 217 тис. т у рік. Деякі зі встановлених ліній поки що не мають аналогів навіть у країнах ЄС [8].

Швейцарська компанія Nestle, один з найбільших світових виробників продуктів харчування, у 2011 р. інвестувала в розвиток Львівської кондитерської фабрики «Світоч» близько 130 млн грн [9].

Що ж стосовно компаній, які займаються науково-технічним процесом, то у 2011 р. науково-технічну діяльність здійснювали 1255 організацій (проти 1303 у 2010 р. і 1340 у 2009 р.), з них понад 45 % належать до підприємницького сектору економіки, 40 % — до державного сектору.

У 2011 р. відбулося зниження наукоємності ВВП, загальний обсяг фінансування наукової і науково-технічної діяльності у цьому періоді за рахунок усіх джерел склав 9591,3 млн грн, що становить 0,73 % ВВП, з яких фінансування за рахунок коштів загального фонду державного бюджету — 4022,76 млн грн або 0,3 % ВВП. Зазначене свідчить про те, що наука катастрофічно продовжує втрачати здатність виконувати економічну функцію. Наукоємність ВВП за рахунок коштів державного бюджету в

Україні досягає 50—75 % від середнього рівня аналогічного показника для країн ЄС, а за рахунок коштів недержавного сектору — у 2—5 разів нижче, ніж у країнах Європи [5, с. 83].

Зазначене свідчить про наявність актуального завдання щодо термінового вдосконалення діючої системи управління та фінансової підтримки сфери наукових досліджень і розробок у цілях збереження та примноження наукового потенціалу і підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

На сьогодні основною причиною, яка не дає змоги нормально функціонувати інноваційній сфері в нашій державі є відсутність державної підтримки, що тягне за собою остерігання приватних підприємців щодо нововведень та модернізації, і тим самим обмежує підвищення продуктивності праці, знижуючи рівень ВВП і заганяючи економіку країни навмисно в куток у порівнянні з прогресом інших країн світу, унеможливлюючи структурну перебудову вітчизняної економіки.

Першим етапом у процесі інновацій є народження самої ідеї певного продукту, послуги або технології. Другим етапом є маркетинговий крок (процес руху даної інновації до процесу виробництва). Третім — крок до споживача. Четвертим — повернення товару до виробника, конвертований уже в грошовий еквівалент. Процес поєднання і переходу від наукової розробки до виробництва занадто складний. Це є передконкурентним етапом, оскільки даний продукт ще не функціонує на ринку, а лише впроваджується для досягнення конкурентоздатності. На стадії маркетингового кроку і потребує підприємець-інноватор підтримки з боку держави. Як тільки таке виробництво досягає серійності, то підтримку держави можна зменшити. В нашій же практиці держава починає на такому етапі знищувати підприємця податками, перевірками та різними видами поборів. Для нас не є новиною, що держава «чавить» підприємців-інноваторів, або вміло і поступово відбирає бізнес, передаючи його у власність іншим особам, обираючи таких з більш вигідних позицій, у той час як за кордоном цей процес відбувається навпаки, і тим самим зміцнює економіку та збагачує статки законослухняних підприємців і держбюджет. А нам, тобто, українцям, лишається тільки чекати конкретних дій з боку уряду, і сподіватися, що перші кроки до вирішення проблеми, зроблені і не є лише на папері а запрацюють в реаліях.

Одним із перших шляхів щодо вирішення даної проблеми можна назвати постанову Кабінету Міністрів України від 12 грудня

2011 р. № 1396 «Про утворення Державної інноваційної небанківської фінансово-кредитної установи «Фонд підтримки малого інноваційного бізнесу» [10], що була підписана прем'єр-міністром України, у якій йдеться про необхідність утворення Фонду підтримки малого інноваційного бізнесу, віднісши його до сфери управління Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації. Розмір Фонду складе 35 млн грн. Фонд утворено з метою надання державної підтримки для впровадження вітчизняних високотехнологічних наукових, науково-технічних розробок і винаходів у виробництво відповідно до пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, насамперед для підтримки реалізації інноваційних проектів суб'єктів малого підприємництва (малого інноваційного бізнесу).

Практика зарубіжних країн і дослідження багатьох українських науковців показує, що основним кроком до інноваційного розвитку суб'єктів підприємництва є зміни в законодавстві в бік підтримки та захисту такої категорії підприємств.

Відсутність венчурних компаній, надто ускладнює розвиток новаторства, а ті, котрі функціонують на нашому ринку, займаються переважно It-технологіями, пояснюючи даний факт тим, що саме даний сегмент є найменш капіталомістким і ризиковим.

Значно полегшує проблему розвитку високоякісне програмне забезпечення.

Було прийнято Закон «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки»[11] і створено фонд підтримки малого інноваційного бізнесу, але цього ще не достатньо. На мою думку, цей фонд підтримки потрібно трансформувати у національну венчурну компанію, що буде сприяти прогресу розвитку у високотехнологічних напрямах. У даному процесі повинна приймати участь і держава, виконуючи контрольно-стимулюючу функцію, і приватні підприємства, страхові компанії, пенсійні фонди та інші комерційні структури, які згодні примножувати власні статки не лише за свого звичайного процесу функціонування, а й за рахунок венчурних операцій.

Необхідно збільшити загальний рівень інвестицій у сферу досліджень до 3 % від ВВП, при цьому дві третини від цих витрат мають бути приватними.

Ще одним непоганим варіантом було б якби пенсійні фонди інвестували 15 % доходів у практичну економічну діяльність, як це прийнято здійснювати в США, Німеччині та багатьох інших

країнах, це суттєво покращило б умови для потужного фінансування венчурних фондів, а вони, як ми вже розглядали вище є одним із важливих життєздатних органів підприємства при інноваційному розвитку.

Бібліографічний список

1. *Ілляшенко С.М.* Маркетинг. Менеджмент. Інновації: монографія. — С.: ТОВ «Друкарський дім «Папірус», 2010. — 621 с.

2. *Пальчевич Г.Т.* Джерела фінансового забезпечення інноваційної діяльності та механізм їх залучення / Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, вип. 18, Ч. І. — Кіровоград: КНТУ, 2010. — С. 23–28.

3. Про наукову і науково-технічну діяльність. Закон України. / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1977-12/print1360047320575337

4. *Гуржій А.М., Каракай Ю.В., Петренко З.О.* Інноваційна діяльність в Україні: монографія. — К.: УкрІНТЕІ, 2007. — 144 с.

5. Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України: Сайт у мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: http://www.dknii.gov.ua/2010-09-14-09-33-59/2010-09-14-09-36-42

6. Корпорация «Бисквит — Шоколад»: Сайт у мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: http://www.biscuit.com.ua/ru/news.html

7. Кондитер Украины. Агентство промышленных новостей / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: http://www.ukrkonditer.kiev.ua/news/8020

8. Кондитер Украины. Агентство промышленных новостей / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: http://www.ukrkonditer.kiev.ua/news/5464

9. Кондитер Украины. Агентство промышленных новостей / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: http://www.ukrkonditer.kiev.ua/news/7747

10. Про утворення Державної інноваційної небанківської фінансово-кредитної установи «Фонд підтримки малого інноваційного бізнесу» . Закон України / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1396-2011-п

11. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки. Закон України / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2623-14

Стаття надійшла до редакції 14 січня 2013р.

УДК 336.64

Р. І. Заворотній,
канд. екон. наук, старший викладач
кафедри фінансів підприємств,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ВАРТІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

АНОТАЦІЯ. У статті на основі моделі життєздатної системи С. Біра розроблено методологію побудови системи стратегічного управління вартістю підприємства

КЛЮЧОВІ СЛОВА: модель життєздатної системи, вартість підприємства, стратегічне управління підприємством

АННОТАЦИЯ. В статье на основе модели жизнеспособной системы С. Бира разрабатывается методология построения системы стратегического управления стоимостью предприятия.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: модель жизнеспособной системы, стоимость предприятия, стратегическое управление предприятием

ABSTRACT. In article by using of viable system model by S. Bier the author develops methodology of creation of strategic corporate value management system

KEY WORDS: viable system model, corporate value, corporate strategic management

Стратегія розвитку підприємства є планом, що охоплює усі сфери його фінансово-господарської діяльності, тому система стратегічного управління також повинна охоплювати всі фінансово-господарські операції підприємства. У загальному розумінні, термін «система» характеризує комплекс вибірково залучених компонентів, їх взаємодію та взаємодоповнення задля досягнення корисного для системи результату [1, с. 7]. Взаємодія компонентів системи обов'язково повинна носити характер взаємодоповнення; в іншому випадку антагоністичні риси взаємодії її окремих елементів не дозволять організувати загальну діяльність з досягнення спільної для всіх компонентів мети. Отже, проблеми формування ефективної системи стратегічного управління вартістю підприємства як найбільш узагальнюючого та об'єктивного індикатора корпоративного розвитку мають значну актуальність.

© Р. І. Заворотній, 2013

Метою даної статті виступає визначення послідовності дій під час формування системи стратегічного управління ринковою (або інвестиційною) вартістю підприємства та конкретизація підрозділів, відповідальних за реалізацію того чи іншого етапу формування системи.

У процесі функціонування внутрішня архітектоніка підприємства як системи повинна поступово еволюціонувати в бік найліпшого взаємного пристосування усіх компонентів як внутрішнього, так і зовнішнього господарського середовища. Максимально ефективна взаємодія компонентів набуває найяскравіших проявів не в створених штучно, а в натуральних (фізичних) і біологічних системах (зокрема, взаємодія складових біологічної системи визначається як гомеостаз). Так званий гомеостаз підприємства як життєздатної системи (згідно з моделлю життєздатної системи, розробленою С. Біром; з англ. viable system model, далі — VSM [2]) також полягає у взаємному пристосуванні усіх компонентів задля збереження стабільності її первісних загальних параметрів і генерування потенціалу їх подальшого удосконалення.

Збереження гомеостатичних умов діяльності підприємства ускладнюється тим, що внутрішні умови його розвитку не є сталими в силу коливання інтенсивності вхідних і вихідних грошових потоків як найбільш значущого фактора забезпечення життєдіяльності цієї економічної системи. Оскільки різниця між вхідними і вихідними грошовими потоками характеризує сукупний корисний ефект як результат функціонування економічної системи, тоді основною умовою життєздатності системи є забезпечення сталого корисного ефекту. На підприємствах як в економічних системах таким результативним корисним ефектом виступає прибуток. Прибуток примножує сукупний дохід акціонерів (з англ. total shareholders' return, TSR) і виступає основним джерелом нарощення ринкової та інвестиційної вартості підприємства.

Регулярна стабільність прибутку також виступає основним мотивом інвесторів для нарощення статутного капіталу підприємства з метою забезпечення розширеного відтворення. У цьому разі, зі зростанням обсягів статутного і пов'язаного з ним додаткового капіталів також відбувається нарощення вартості підприємства. Іншими словами, кінцевим корисним ефектом від функціонування корпоративної економічної системи виявляється її

нарощена ринкова або інвестиційна вартість (в окремих випадках, податкова та інші види вартості).

У першу чергу, забезпечення ефективного функціонування системи стратегічного фінансового управління вартістю підприємства вимагає від фінансового менеджера формування послідовності напрямів відповідних організаційних дій. При цьому організаційні засади побудови такої системи повинні розроблятися через застосування двох підходів: 1) процесного, який охоплює усю хронологічну послідовність завдань, поступово виникаючих перед менеджментом у періоді від започаткування до налагодження функціонування системи стратегічного управління, та 2) структурного, за яким розробляються засади побудови ефективної організаційної структури, що забезпечуватиме виконання усіх завдань у межах процесного підходу. Система управління вартістю є частиною загальної системи стратегічного управління підприємством. Тому для вивчення особливостей побудови системи управління корпоративною вартістю необхідно розглянути усі основні етапи організації системи стратегічного управління підприємством. Зокрема, уданому дослідженні можемо запропонувати наступну послідовність розробки організаційних засад і впровадження системи стратегічного управління підприємством: 1) обрання на найвищому організаційному рівні стратегічних цілей розвитку підприємства та узгодження із ними корпоративної стратегії; 2) визначення на найвищому організаційному рівні підприємства підрозділу, відповідального за зведення функціональних стратегій, направлених на досягнення обраної корпоративної стратегії, і граничних термінів їх підготовки і подання для затвердження на рівні підприємства; 3) розробка вповноваженим підрозділом функціональних стратегій на основі інформації щодо поточного стану виробництва від контрольних підрозділів нижчих рівнів управління, перевірка їх відповідності затвердженій корпоративній стратегії; 4) подання розробленої зведеної стратегії розвитку (як комплексу функціональних стратегій, відповідних затвердженій корпоративній) до розгляду на найвищому рівні, їх розгляд і затвердження; 5) делегування обраним на найвищому рівні підрозділом іншому підрозділу (службі) функцій контролю за дотриманням затвердженої стратегії усіма службами підприємства та періодичного звітування перед ним; 6) визначення обраним на найвищому рівні підрозділом процедури розробки альтернативних стратегій і тактик розвитку підприємс-

тва у разі виявлення суттєвих відхилень фактичних господарських показників від запланованих і констатації неможливості усунення цієї проблеми; 7) розробка вповноваженим підрозділом тактичних заходів задля досягнення найближчих стратегічних орієнтирів (зазвичай, річних) на основі даних щодо поточного стану виробництва зібраних на етапі 4; 8) збір розроблених тактичних заходів, їх перевірка та коригування підрозділом, обраним на найвищому рівні; подання результату до розгляду на найвищому рівні; 9) розгляд і затвердження на найвищому рівні тактичних заходів з розвитку підприємства; 10) розробка і періодичне коригування системи мотивації штатного складу підприємства задля забезпечення досягнення оперативних і тактичних, а також стратегічних господарських орієнтирів; 11) доведення вповноваженим підрозділом затверджених тактичних заходів до усіх функціональних служб підприємства; 12) періодичний контроль вповноваженим підрозділом ступеня дотримання запланованих оперативних і тактичних господарських орієнтирів і звітування на вищих рівнях управління. За необхідності, внесення необхідних коригувань щодо запланованих оперативних і тактичних заходів, або розробка альтернативних стратегій і тактик розвитку та затвердження їх на найвищому рівні (за процедурами, описаними вище).

Унаочнимо зазначені етапи на рис. 1 та охарактеризуємо особливості реалізації кожного з них.

Рис. 1 є практичною апробацією VSM С. Біра відносно до структури системи управління ПАТ «Лукойл-Одеський НПЗ» (рис. 2). Черговість дій з організації системи стратегічного управління підприємством відповідає послідовності функціонування нейрофізіологічної системи людського організму: процеси 1, 2 і 3 відображають відправлення імпульсу по усій послідовності елементів системи, а процеси 4,5 і 6 — усвідомлення мозком складу всієї системи на основі відправленого імпульсу; кінцеві управлінські рішення (процеси 4 і 9) на основі отриманої інформації приймаються «мозком» підприємства, тобто на найвищому рівні системи.

Стратегічні господарські одиниці (далі — СГО) підприємства, позначені на рис. 1 літерами «А», «В», «С», «D» і «Е», відокремлені за продуктовою ознакою. Зокрема, станом на 2012 р підприємство виготовляло такі асортиментні групи [3]: СГО «А» — бензини для автомобільного транспорту марок «А-80», «А-92», «А-

95» і «А-98»; СГО «В» — продукція для опалення приміщень (мазути топочні зольні високосірчасті парафінисті, вакуумні газойлі марок А і Б); СГО «С» — спеціальне паливо для транспортних засобів; СГО «D» — будівельні суміші та сировина для їх виробництва; СГО «Е» — продукція для хімічного виробництва (сірка технічна сорту 9990).

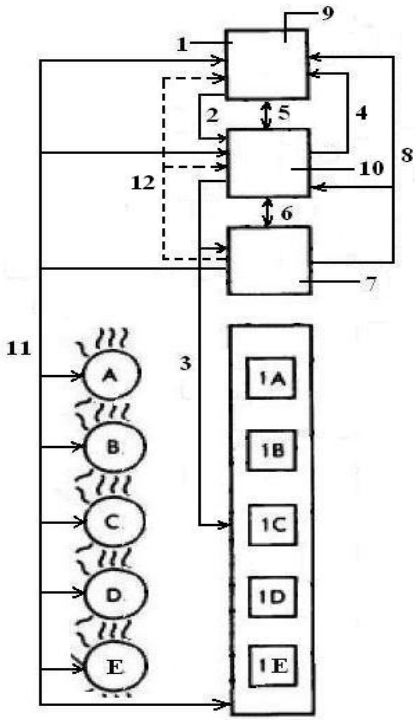

Рис. 1. Послідовність заходів з організації системи стратегічного управління вартістю ПАТ «Лукойл-Одеський НПЗ»

Усі організаційні підрозділи ПАТ «Лукойл-Одеський НПЗ» можна асоціювати з відповідними їм у моделі С. Біра рівнями системи стратегічного управління підприємством, керуючись такими критеріями (див. рис. 2):

• рівень 1 (СГО «А», «В», «С», «D» і «Е»): підрозділи, які безпосередньо задіяні в операційному циклі підприємства та мають

виключно виконавчі функції (не задіяні в управлінні розподілом економічних ресурсів);

• рівень 2: підрозділи, що наділені виконавчими функціями з моніторингу поточного стану господарських процесів та координації взаємодії усіх СГО як із зовнішнім середовищем, так і з підрозділами підприємства. Забезпечують органи управління третього рівня інформацією щодо функціонування підрозділів першого рівня;

• рівень 3: підрозділи, що наділені не тільки виконавчими функціями, але й можливостями зміни тактичних дій підприємства, і навіть здатністю обумовлювати внесення на найвищому рівні підприємства змін до стратегії господарського розвитку;

• рівень 4: організаційні підрозділи, які наділені управлінськими функціями рівня 3 та перебувають у тісній взаємодії із зовнішнім середовищем;

• рівень 5: підрозділи, які визначають стратегічні пріоритети щодо розвитку підприємства та затверджують їх (у випадку з ПАТ «Лукойл-Одеський НПЗ» генеральний директор належить до вищого органу — Правління підприємства, а також є власником близько 0,3 % акцій).

На рис. 2 напівжирним відмічено рівні стратегічного управління, до яких належать організаційні підрозділи підприємства, числами в колах — штатна чисельність працівників кожного підрозділу.

Зауважимо, що окремі організаційні підрозділи підприємства в силу власної багатофункціональності одночасно відповідають кільком рівням стратегічного управління (див. рис. 2). Так, відділом середньострокового і перспективного розвитку можуть вноситися зміни до тактичних операцій підприємства, тобто відбувається коригування на третьому рівні господарських процесів у межах окремих СГО. Приналежність відділу до четвертого рівня пояснюється його тісною взаємодією із зовнішнім середовищем, адже розробка середньо- й довгострокових планів розвитку (зокрема, інвестиційних планів) і координація їх виконання є неможливими без аналізу й прогнозування ринкових цін на необхідні сировину й матеріали, екстраполяції вартості цільової продукції; крім того для реалізації розроблених планів необхідне встановлення стійких взаємозв’язків з суб’єктами ринку для формування майбутньої бази постачання матеріалів і збуту цільової продукції.

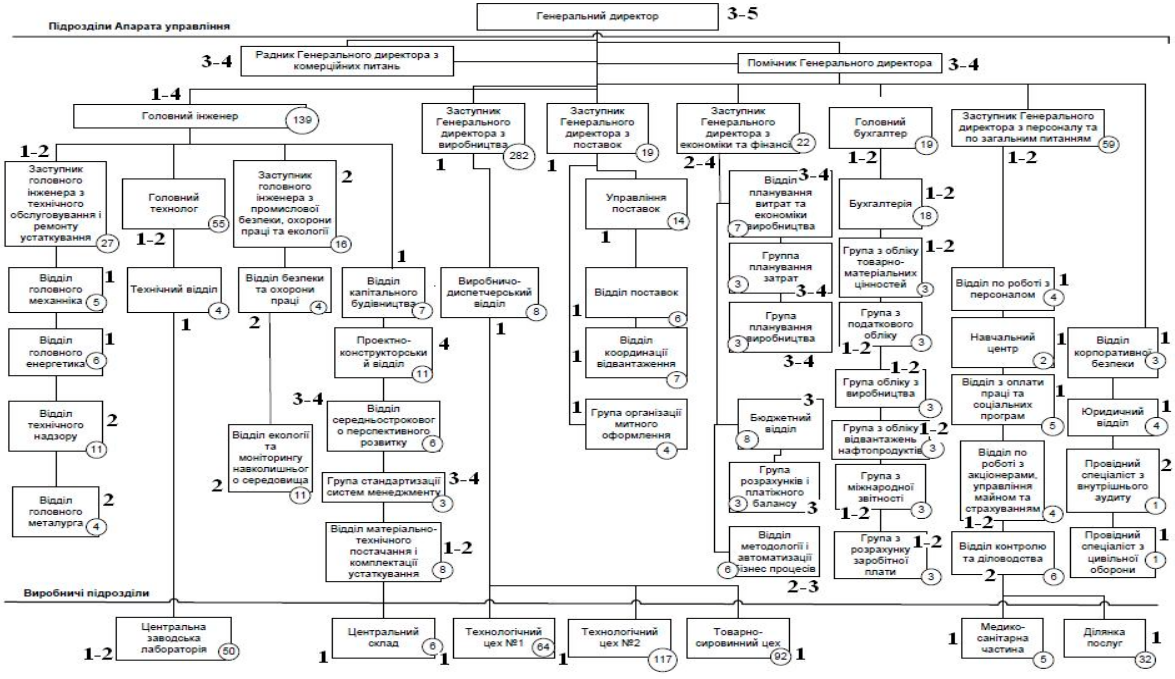

Рис. 2. Організаційна структура ПАТ «Лукойл-Одеський НПЗ» у 2011 р. [3]

Отже, ідентифікувавши організаційні підрозділи за рівнями стратегічного управління підприємством згідно VSM С. Біра (див. рис. 1 і 2), можна чітко з'ясувати послідовність взаємодії конкретних підрозділів на кожному етапі організації системи стратегічного управління, чітко визначити їх відповідальність.

Відповідальність за динаміку вартісних показників підприємства також варіюється залежно від рівня управління (рис. 3).

Управлінська роль	заг. доходність акціонерів (TSR), нк.дод. вартість (MVA)	економічна вартість (EV)	операційний прибуток, рентабельність інвестованого капіталу (ROIC)	оперативні фактори вартості
Генеральний директор	√			
Керівник підрозділу (департаменту)		√	√	
Функціональний менеджер			√	√
Менеджер середньої ланки / оперативний менеджер				√

Рис. 3. Відповідність критеріїв господарської діяльності підприємства рівням управління [4, с. 126]

Таким чином, ефективна система стратегічного управління вартістю підприємства обов'язково набуває гомеостатичних ознак, що виявляються в послідовному та чіткому розподілі відповідальності організаційних підрозділів підприємства з формування драйверів його ринкової (або інвестиційної) вартості залежно від рівня управління.

Бібліографічний список

1. *Анохин П. К.* Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем // Принципы системной организации функций. — М.: Наука, 1973. — С. 5—61.

2. *Стэффорд Бир*. Мозг фирмы / Пер. с англ. проф. М. М. Лопухина. — М.: Либриком, 2009. — 416 с.

3. ПАТ «Лукойл-Одеський НПЗ» // «Лукойл-Україна». / [Електронне джерело] // Режим доступу: http://www.lukoil.com.ua/ukr/company/onpz

4. *Коупленд Т., Коллер Т., Муррин Дж*. Стоимость компаний: оценка и управление: 3-е изд., перераб. и доп. / Пер. с англ. — М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2005. — 576 с.

Стаття надійшла до редакції 14 січня 2013 р.

УДК 368

О. М. Залєтов, канд. екон. наук,
доцент кафедри страхування,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

СУТНІСТЬ І ПРИНЦИПИ КОРПОРАТИВНОГО СТРАХУВАННЯ

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто сутність корпоративного страхування, визначено його принципи та основні завдання у сучасних умовах.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: корпоративне страхування, страхова компанія, страховий ринок, страхувальник.

АННОТАЦИЯ. В статье рассматривается сущность корпоративного страхования, определяются его принципы и основные задачи в современных условиях.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: корпоративное страхование, страховая компания, страховой рынок, страхователь.

ABSTRACT. In article is considered essence of the corporative insurance, are defined principles and primary tasks in modern condition.

KEY WORDS: corporative insurance, insurance company, insurance market, insurer.

У ринковій економіці кожний господарюючий суб’єкт забезпечує фінансову стабільність самостійно. Підприємства ведуть

© О. М. Залєтов, 2013

економічну діяльність на свій страх і ризик, а тому можуть втратити майно, не отримати очікуваний прибуток або отримати позови від споживачів за неякісні товари (послуги). Природні катаклізми, пожежі, техногенні аварії, протиправні дії третіх осіб, невиконання зобов'язань контрагентами й інші події для підприємств є об'єктивними факторами ризику.

Статистика розвинених країн свідчить, що кожні 10 років середньостатистичне підприємство зазнає значного збитку [1, с. 83].

Система самострахування, до якої прибігають підприємства в таких умовах, не завжди рятує від усіх цих ризиків. Тому підприємства повинні враховувати цей фактор і завжди бути готовими до можливих випадків і відшкодування втрат, що виникають у процесі його діяльності. Компенсація зазначених втрат може здійснюватися за рахунок корпоративного страхування.

Вагомий внесок у дослідження теоретико-методологічних засад страхування зробили вчені України, зокрема, В. Д. Базилевич, О. І. Барановський, О. О. Гаманкова, С. С. Осадець, Р. В. Пікус, Т. А. Ротова, Я. П. Шумелда. Питання корпоративного страхування знайшли своє відображення в працях відомих теоретиків страхової справи: А.П. Архіпова, В.Б. Гомеллі, Е.И. Івашкіна, Е.В. Коломіна, И.Б. Котлобовського, Л.А. Орланюк-Малицької, А.П. Плешкова, В.И. Рябикіна, Ю.А. Сплетухова, К.Е. Турбіної, Т.А. Федорової, Р.Т. Юлдашева й інших економістів. Роботи цих учених зіграли величезну роль у підходах до дослідження цієї проблеми. Разом з тим, залишається актуальною необхідність теоретичного й методологічного забезпечення інституту корпоративного страхування, його адаптації до різних галузей і сфер діяльності.

Метою статті є визначення сутності корпоративного страхування, його принципів та основних завдань у сучасних умовах.

С. А. Грінько визначає корпоративне страхування як систему фінансово-економічних відносин між страховиками й промисловими підприємствами по відшкодуванню збитку від різних ризиків виробничо-господарської діяльності промислових підприємств [2, с. 44].

Є. І. Івашкін розуміє корпоративне страхування як захист майнових інтересів підприємств, соціального забезпечення персоналу й управління фінансовими потоками економічних суб'єктів [1, с. 84].

На нашу думку, під корпоративним страхуванням варто розуміти страхування майнових інтересів підприємства і його топ-

менеджерів, управління фінансовими потоками підприємства, а також соціальне забезпечення персоналу й членів його родин.

Корпоративне страхування дозволяє збільшити капіталізацію підприємства, забезпечуючи безперервність відтворювальних процесів і, як наслідок, стабільність фінансового результату діяльності економічного суб'єкта. Зростанню капіталізації економічних суб'єктів також сприяє збереження і збільшення фінансових потоків [3, с. 13].

А. О. Натальін справедливо зазначає, що корпоративне страхування вигідне не тільки для страховика (елементи даної системи забезпечують йому гарну клієнтську базу), але для страхувальника-юридичної особи, тому що страхові платежі менше за ймовірних страхових відшкодувань, до того ж додаткові витрати на здійснення корпоративного страхування дозволяють знизити ймовірність виникнення несприятливих подій, підвищити сервіс страхового обслуговування й поліпшити систему управління ризиками [4, с. 115].

Залежно від повноти забезпечення підприємства страховим захистом корпоративне страхування може передбачати: 1) страхування одиничних або кількох ризиків; 2) комбіноване, довгострокове страхування майнових інтересів.

Комбіноване, довгострокове корпоративне страхування сприяє також зниженню собівартості товарів, робіт і послуг. Це забезпечується за рахунок:

— *комбінування страхових ризиків і їхній розподіл у часі* (на відміну від класичного страхування, коли всі ризики калькулюються окремо й надалі підсумуються, якщо на страхування приймається кілька ризиків). У комбінованому страхуванні враховуються взаємозв'язки страхових випадків, коли, наприклад, настання одного випадку виключає настання іншого. У результаті комбіноване корпоративне страхування дозволяє зменшити надлишкове страхування;

— *зниження ціни*, коли тарифна ставка будується таким чином, що корпоративний клієнт платить за згладжування щорічних збитків і покриття збитків від катастрофічних ризиків. У цьому випадку істотно зростає значення фонду самострахування страхувальника, за допомогою якого корпоративний клієнт оперативно переборює тимчасові проблеми, пов'язані зі здійсненням господарської діяльності;

— *взаємності на мікрорівні*, коли з урахуванням багаторічної статистики страхові внески корпоративних клієнтів корелюють із

їхніми середньорічними збитками. При такій формі організації страхових відносин на підприємстві формується діючий економічний механізм, що стимулює корпоративних страхувальників знижувати витрати на страхування. У результаті в корпоративного клієнта з'являється потужна мотивація зменшення ступеня ризику, скорочення витрат на страхування й, таким чином, підвищується ефективність бізнесу економічного суб'єкта;

— *зниження витрат* за рахунок мінімізації витрат по обслуговуванню договорів страхування, що забезпечується як сукупним зменшенням витрат на ведення справи страховика.

Зазначене дозволяє виділити наступні принципи корпоративного страхування:

— *комплексність*, що означає врахування всієї системи ризиків корпоративного клієнта;

— *комбінування страхових ризиків* забезпечує врахування можливого взаємозв'язку ризиків (знижується надлишкове страхування, найкращій ефект реалізується при проведенні комплексного страхування в одного страховика або в рамках страхового пулу);

— *довгостроковість* означає організацію страхових відносин страховика з корпоративним клієнтом на довгостроковій основі, що забезпечує реалізацію збиткового підходу до врегулювання претензій страхувальника, оптимізацію його фінансових потоків і реальне фінансування страховиком заходів, спрямованих на зменшення ймовірності настання страхових випадків і можливого збитку у підприємства.

Розвиток корпоративного страхування, як окрему сферу діяльності фінансової системи страхування, позв'язують зі змінами в суспільному виробництві, коли ріст концентрації й централізації капіталу, на основі потреб нового технологічного способу виробництва, обумовив необхідність розвитку окремих сегментів страхового ринку [5, с. 131].

Деякі дослідники вважають, що кон'юнктура світового ринку корпоративного страхування змінюється циклічно, і перехід від однієї фази циклу до іншої, як правило, трапляється після крупних збитків [5].

У розвинених країнах корпоративне страхування — обов'язковий елемент соціально-економічної системи, поведінки суб'єктів господарювання, що визначається духом соціальної відповідальності бізнесу і самодисципліни.

Світовий досвід свідчить, що розвиток страхового ринку сприяє росту національної економіки в цілому, а корпоративне страхування — суб'єктів підприємницької діяльності зокрема

В Україні в епоху монополії державного страхування таких понять, як комерційне страхування й управління ризиками (ризик-менеджмент) не існувало. Усвідомлення ролі ризик-менеджменту й корпоративного страхування поступово почалося після приватизації промислових підприємств і переходу їх на самофінансування. Сьогодні система корпоративного страхування в Україні знаходиться в стадії активного формування.

Обсяги корпоративного страхування в Україні неухильно зростають і становлять за експертною оцінкою в 2012 році 12,5 млрд грн, що на 12,1 % більше ніж у 2011 році. Очікується, що темпи зростання корпоративного страхування в найближчі роки дещо прискоряться і ринок у 2015 році буде становити понад 19,5 млрд грн страхових платежів.

Динаміка ринку корпоративного страхування свідчить про те, що за останні роки він хоча і залишається домінувати, але вже за темпами розвитку суттєво відстає від роздрібного страхування. Наприклад, з 2006 року по 2012 рік частка страхових внесків за рахунок коштів підприємств зменшилась з 65,9 % до 60,1 %. Аналіз фінансового результату страхової діяльності страховиків показує, що корпоративне страхування приносить страховикам понад 80 % прибутків, а решта 20 % припадає на роздрібне страхування.

Не зважаючи на зростання економічного потенціалу, корпоративний сектор вітчизняної економіки дещо зменшує частку витрат на страховий захист, зокрема з 2006 року по 2012 рік частка корпоративного страхування відносно ВВП зменшилась з 1,31 % до 0,84 %.

Практика корпоративного страхування в Україні переважно обмежена страхуванням окремих ризиків корпоративних клієнтів. До 2012 року корпоративне страхування широко застосовувалося в обслуговуванні фінансових потоків економічних суб'єктів і було спрямоване на мінімізацію оподатковування за рахунок різних схем квазістрахування.

У сучасних умовах розвитку корпоративного страхування в нашій країні сприяє вплив наступних факторів:

- ♦ обмеження державних гарантій через недостачу бюджетних ресурсів;
- ♦ ріст приватного сектора;

♦ старіння виробничих фондів більшості підприємств, що обумовлює їхню високу схильність до різних ризиків;

♦ застосування в промисловості та аграрному секторі застарілих технологій, що створюють небезпеку для учасників виробництва й навколишнього природного середовища;

♦ нестабільність економічної ситуації у світі.

Світова фінансова криза сприяла підвищенню стратифікації між клієнтами страхових компаній, появи у них двох протилежних стратегій. Фінансові труднощі, з одного боку, змусили ряд середніх і малих підприємств відмовитися від страхування, але, з іншого боку, з тих же причин великі промислові холдинги, усвідомлюючи свою фінансову уразливість при настанні великих страхових випадків, зберегли попит на страхування. Адже в умовах, коли позичкові ресурси фактично недоступні, і відповідно швидко залучити кошти на відшкодування шкоди та ліквідацію наслідків аварії неможливо, навпаки, зростає актуальність використання страхових механізмів для підтримки фінансової стабільності підприємств.

Позитивним наслідком кризи є також оптимізація страхових продуктів, пропонованих на ринку корпоративного страхування. Все частіше підприємства отримують можливість сплачувати страхові премії в розстрочку, визначати свій набір ризиків, які підлягають страховому захисту, а не страхуватися «від усіх ризиків», знижуються страхові суми, збільшується розмір франшизи.

Проте, можливості вітчизняних страхових компаній із страхового захисту крупних збитків залишаються низькими: обмежений доступ до міжнародного ринку перестрахування, існує не досконала система стимулювання до більш широкого використання можливостей корпоративного страхування, не ефективно використовуються резерви попереджувальних заходів.

У сучасній економіці корпоративне страхування є важливим і необхідним інструментом, що забезпечує загальну економічну стабільність і безпеку господарюючих суб’єктів за допомогою ефективного захисту від різних природних, техногенних і інших несприятливих подій. Корпоративне страхування як один з найважливіших елементів ризик-менеджменту дозволяє мінімізувати або виключити втрати капіталу, бізнесу або іміджу підприємства.

Корпоративне страхування як фінансовий інструмент управління фінансовими потоками підприємства дозволяє вирішити наступні завдання для корпоративного сектору економіки: скорочення та збільшення фінансових потоків, зменшення оподатку-

вання, мінімізація ризиків, скорочення витрат на страхування, підвищення капіталізації, підвищення мотивації персоналу та соціальної відповідальності бізнесу.

Бібліографічний список

1. *Ивашкин Е.И.* Теоретические основы, практика и принципы корпоративного страхования // Финансовый менеджмент. — 2005. — №1. — С. 83–89.
2. *Гринько Сергей Анатольевич*. Система корпоративного страхования рисков производственно-хозяйственной деятельности промышленного предприятия: диссертация ... канд. экон. наук : 08.00.05. — М., 2000. — 146 с.
3. *Кропотина О.Е.* Страхование как метод управления рисками промышленных предприятий // Экономика и управление народным хозяйством. — 2009. — № 11 /12. — С. 12–14.
4. *Натальин Алексей Александрович*. Развитие корпоративного страхования в условиях рынка : диссертация ... кандидата экономических наук : 08.00.10. — Саранск, 2006. — 172 с.
5. *Витале М.* Глобальный взгляд на корпоративное страхование // [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.insur-info.ru/interviews/650/

Стаття надійшла до редакції 01 лютого 2013 р.

УДК 336.77:332.2

А. Б. Іванова, здобувач
кафедри банківської справи,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»,
заступник начальника відділу корпоративного бізнесу
Києво-Святошинського відділення
АТ «КБ «ХРЕЩАТИК», м. Київ

ПІЛЬГОВІ ІПОТЕЧНІ ЖИТЛОВІ КРЕДИТИ ЯК СПОСІБ ЗНИЖЕННЯ КРЕДИТНОГО РИЗИКУ БАНКУ

АНОТАЦІЯ. Розглянуто необхідність і напрями підвищення ефективності використання державних програм пільгового іпотечного житлового кредитування з метою зниження кредитного ризику банку.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: житлові умови, платоспроможність позичальника, часткова компенсація процентів по кредиту.

© А. Б. Іванова, 2013

АННОТАЦИЯ. Рассматриваются необходимость и направления повышения эффективности использования государственных программ льготного ипотечного жилищного кредитования с целью снижения кредитного риска банка.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: жилищные условия, платежеспособность заемщика, частичная компенсация процентов по кредиту.

ABSTRACT. Necessity and directions to improve effectiveness of use of Government Preferential Mortgage Housing Lending Programs in order to lower the bank's credit risk are considered.

KEY WORDS: housing conditions, creditworthiness of the borrower, partial indemnity of interest on credit.

Актуальність дослідження обумовлена прийняттям 25 квітня 2012 року Постанови КМУ «Про затвердження Порядку здешевлення вартості іпотечних кредитів для забезпечення доступним житлом громадян, які потребують поліпшення житлових умов», яка визначає механізм взаємодії банків з фізичними особами — позичальниками та розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня при кредитуванні фізичних осіб на будівництво (реконструкцію) чи придбання житла в об'єктах незавершеного будівництва, або придбання житла, не реалізованого замовниками (управителями) в об'єктах, прийнятих в експлуатацію після 2007 року житла і спрямована на забезпечення доступним житлом громадян, які потребують поліпшення житлових умов. Сьогодні кредитування за умовами Постанови КМУ від 25.04.2012 р. №343 здійснюється у АТ «Ощадбанк», «Укрексімбанк», «Укргазбанк». Прийняття Постанови від 25.04.2012 р. має велике значення для підтримки забудовників у розрізі швидкого акумулювання коштів і підвищення активності банківського кредитування, адже кредитування відбувається за підтримки держави, що є одним з учасників кредитного проекту, а отже, й бере на себе частину ризиків, пов'язаних з цим проектом [1].

Питанням стосовно перспектив пільгового іпотечного кредитування житла в Україні активно займаються українські вчені М.П. Соколик, В.В. Орлов, О.В. Тригуб, Є.О. Бублик, В.В. Корнєєв, О.М. Непомнящий, які у своїх дослідженнях розглянули, головним чином, шляхи вдосконалення механізмів надання державної підтримки у здійсненні житлової політики уряду з огляду на їх важливість для домогосподарств, забудовників, забезпечення виконання державою своїх функцій і розширення внутрішнього ринку. Однак більшість досліджень не приділили уваги необ-

хідності і напрямам підвищення ефективності використання державних програм пільгового іпотечного житлового кредитування в ризик-менеджменті банку загалом, і з метою зниження кредитного ризику банку, зокрема.

Метою статті є визначення необхідності і напрямів підвищення ефективності використання державних програм пільгового іпотечного житлового кредитування з метою зниження кредитного ризику банку. Поставлена мета обумовила виконання таких завдань:

1. розглянути можливість надання банком іпотечного кредиту на придбання житла відповідно до умов Постанови КМУ від 25.04.2012 р. № 343;

2. сформулювати рекомендації щодо підвищення ефективності використання державних програм пільгового іпотечного кредитування з метою зниження кредитного ризику банку.

Проаналізуємо реалізацію Постанови КМУ від 25.04.2012 р. № 343 в банку на прикладі середньостатистичної української молодої сім'ї, яка має за мету поліпшити свої житлові умови. У Дарницькому районі м. Києва у 2-кімнатній квартирі загальною площею 72,3 кв. м., житловою площею 38,00 кв. м., прописані і проживають 2 родини, одна з яких — молода українська сім'я (громадяни України віком до 35 років з неповнолітньою дитиною віком 7 років), інша — подружжя пенсійного віку. Житлова площа на кожну особу, яка прописана і проживає в даній квартирі, не перевищує 7,6 кв.м., а якщо розподілити всю житлову площу даної квартири між двома сім'ями рівномірно (по 19 кв.м. житлової площі на кожну сім'ю), тоді одна особа молодої сім'ї забезпечена житловою площею, що не перевищує 6,3 кв. м.. Відповідно до Постанови громадяни, які забезпечені за місцем проживання, зареєстрованим в установленому порядку, житловою площею, що не перевищує 9 кв. м. На одного члена сім'ї, що підтверджується довідкою про склад сім'ї, виданої за місцем проживання, належать до таких, що потребують поліпшення житлових умов. Оскільки отримати кредит на будівництво 2-кімнатної квартири молода сім'я планує у кінці серпня 2012 року, нормативна площа визначатиметься виходячи з розрахунку 40 кв. м. загальної площі на одинокого громадянина або сім'ю з двох осіб і 18 кв. м на кожного наступного члена сім'ї, але не більше 76 кв. м. Розрахункова вартість житла загальною площею 76 кв. м. визначатиметься з урахуванням зареєстрованого в установленому порядку місця

проживання громадян, у розмірі 7000 грн за 1 кв. м для м. Києва, а саме: 532 000,00 грн.

Враховуючи, що для укладення договору часткової компенсації процентів серед переліку документів, які позичальник подає розпоряднику бюджетних коштів нижчого рівня, є документи про доходи позичальника та членів його сім'ї за останні шість місяців, то платоспроможність позичальника визначається з урахуванням його офіційних доходів та офіційних доходів його поручителів. У даному прикладі позичальником виступатиме чоловік, а його поручителем — дружина. Середньомісячна офіційна заробітна плата без урахування податків дружини, яка працює менеджером з логістики, становить 4000,00 грн, а чоловіка, який працює програмістом, — 5000,00 грн [2].

В Україні з 01 січня 2011 року змінилася система оплати соціальних внесків у зв'язку з набранням чинності Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [3]. Платниками єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі — єдиний внесок) є всі роботодавці, у тому числі і підприємці, які знаходяться на загальній і спрощеній системах оподаткування. Єдиний внесок — консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення у випадках, передбачених законодавством, захисту прав застрахованих осіб і членів їхніх сімей на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування. Відповідно до ЗУ від 08.07.2010 р. №2464-VI, розмір єдиного внеску, який утримується із заробітної плати найманих працівників, становить 3,6 % (2 % — до Пенсійного фонду, 0,6 % — до Фонду соціального страхування на випадок безробіття, 1 % — до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності). Відповідно до п. 1 ст. 167 Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI, зі змінами та доповненнями, ставка податку щодо нарахованих (виплачених, наданих) доходів становить 15 % [4]. Враховуючи середньомісячні витрати на послуги житлово-комунального господарства (ЖКГ) м. Києва молодої сім'ї в сумі 723,86 грн, середньомісячні витрати на продовольчі та непродовольчі товари та послуги з розрахунку на 1 члена молодої сім'ї — 1200,00 грн, допомогу батькам похилого віку в сумі

1000,00 грн, а також вищезазначені податки, чистий сукупний дохід молодої сім'ї становитиме 2002,14 грн (табл. 1) [5].

Таким чином, для здійснення позичальником обов'язкового власного внеску в сумі, що не перевищує 25 % вартості житла, а саме 133000,00 грн молодій сім'ї необхідно 5,5 років заощаджувати суму чистого сукупного доходу 2002,14 грн.

Таблиця 1

ВИТРАТИ НА ПОСЛУГИ ЖКГ м. КИЄВА МОЛОДОЇ СІМ'Ї ПОЗИЧАЛЬНИКА

Послуги ЖКГ	Середньо-місячний обсяг наданих ЖКГ послуг	Тарифи (з НДС)	Витрати на послуги ЖКГ, грн
Електроенергія населених пунктів, де квартири (будинки), обладнані кухонними електроплитами (у тому числі в сільській місцевості), крім гуртожитків	300 кВт/год.	28,02 коп. за 1 кВт/год.	84,06
Гаряче водопостачання і водовідведення наявності квартирного або будинкового (на групу будинків) приладу обліку холодної води (до 20 числа щомісяця)	11 куб. м	16,24 грн за 1 куб. м	178,64
Холодне водопостачання і водовідведення при наявності квартирного або будинкового (на групу будинків) приладу обліку холодної води (до 20 числа щомісяця)	7 куб. м	3,18 грн за 1 куб. м	22,26
Централізоване опалення (оплата до 20 числа щомісяця)	38 кв. м	2,91 грн за 1 кв. м площі, що опалюється	110,58
Утримання будинків і прибудинкових територій (оплата до 20 числа щомісяця)	72,3 кв. м	2,66 грн за 1 кв. м загальної площі квартири	192,32

Закінчення табл. 1

Послуги ЖКГ	Середньо-місячний обсяг наданих ЖКГ послуг	Тарифи (з НДС)	Витрати на послуги ЖКГ, грн
Телефон			36,00
Інтернет і кабельне телебачення			100,00
Всього			**723,86**

Враховуючи умови Порядку, розрахункову вартість об'єкта кредитування і суму обов'язкового власного внеску позичальника іпотечний кредит буде наданий у сумі 399000,00 грн під 16 % річних, 3 % з яких буде сплачувати Позичальник за рахунок власних коштів, а решта компенсуватися Одержувачем бюджетних коштів відповідно до умов Договору про надання часткової компенсації процентів, строком на 15 років. Погашення кредиту здійснюватиметься згідно графіку (основна сума заборгованості повертається рівними частинами, а відсотки нараховуються на залишок фактичної заборгованості) з можливим достроковим погашенням кредиту без будь-яких обмежень і штрафних санкцій (табл. 2).

Таблиця 2

ГРАФІК ПОГАШЕННЯ КРЕДИТУ, грн

№	Дата погашення	Розмір платежу, що сплачує позичальник	Платіж в погашення заборгованості за кредитом	Відсотки, що сплачує позичальник
1	30.09.2012	3 197,81	2 216,67	981,15
2	30.10.2012	3 224,89	2 216,67	1 008,22
3	30.11.2012	3 186,91	2 216,67	970,25
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.

Закінчення табл. 2

№	Дата погашення	Розмір платежу, що сплачує позичальник	Платіж в погашення заборгованості за кредитом	Відсотки, що сплачує позичальник
178	30.06.2027	2 233,06	2 216,67	16,40
179	30.07.2027	2 227,96	2 216,67	11,30
180	30.08.2027	2 222,31	2 216,67	5,65
Всього, грн		489 252,52	399 000,00	90 252,52
Середні витрати позичальника, грн			2 216,67	

Додатковими обов'язковими витратами Позичальника є: оформлення договору забезпечення (двічі за весь строк кредитування — при оформленні в заставу майнових прав позичальника на квартиру, що будується, і квартири після введення будинку в експлуатацію), оцінка заставного майна: квартири (здійснюється акредитованим у Банку суб'єктом оціночної діяльності), страхування в акредитованій Банком страховій компанії: особисто Позичальника (за договором страхування життя або від нещасного випадку) та нерухомості — після введення будинку в експлуатацію. Стягнення комісії за видачу кредиту банком не передбачене.

При визначенні платоспроможності позичальника середньомісячними витратами сім'ї позичальника будемо вважати суму прожиткових мінімумів на кожну особу на місяць, а саме: 3348,00 грн (1102,00 грн х 2 + 1144,00 грн, де 1102,00 грн — прожитковий мінімум на 1 працездатну особу з 01.07.2012 р., 1144,00 грн — прожитковий мінімум на дитину віком від 6 до 18 років з 01.07.2012 р. відповідно до статті 12 ЗУ «Про Державний бюджет України на 2012 рік») [6]. Середньорічний страховий платіж при страхуванні життя позичальника в страховій компанії, акредитованій банком, становить 0,5 % від залишку заборгованості по кредиту, і перед здійсненням позичальником першого платежу в погашення цієї заборгованості становитиме 1995,00 грн. Середня вартість послуг нотаріуса при видачі кредиту станови-

тиме 1399,00 грн, а послуг оціночної компанії, акредитованої банком, при оцінці об'єкта незавершеного будівництва житлових будинків 900,00 грн [7]. Таким чином, сукупні витрати сім'ї позичальника становитимуть 7642,00 грн, що на 317,00 грн перевищуватимуть чистий сукупний дохід сім'ї позичальника. Якщо банк сплатить усі додаткові обов'язкові витрати позичальника за кредитним договором в той час, коли вони виникнуть, рівномірно розподіливши їх на весь період кредитування, сукупних чистих доходів позичальника буде достатньо для погашення першого щомісячного платежу за кредитним договором (табл. 3, 4).

Таблиця 3

ГРАФІК ПОГАШЕННЯ ДОДАТКОВИХ ОБОВ'ЯЗКОВИХ ВИТРАТ ПОЗИЧАЛЬНИКА, грн

№	Дата погашення	страхування заставного майна	страхування життя	Послуги нотаріуса	Послуги оціночної компанії
1	30.09.2012	0,00	166,25	58,29	37,50
2	30.10.2012	0,00	166,25	58,29	37,50
3	30.11.2012	0,00	166,25	58,29	37,50
4	30.12.2012	0,00	166,25	58,29	37,50
5	30.01.2013	0,00	166,25	58,29	37,50
6	28.02.2013	0,00	166,25	58,29	37,50
7	30.03.2013	0,00	166,25	58,29	37,50
8	30.04.2013	0,00	166,25	58,29	37,50
9	30.05.2013	0,00	166,25	58,29	37,50
10	30.06.2013	0,00	166,25	58,29	37,50
11	30.07.2013	0,00	166,25	58,29	37,50
12	30.08.2013	0,00	166,25	58,29	37,50
13	30.09.2013	0,00	166,25	58,29	37,50
14	30.10.2013	0,00	166,25	58,29	37,50
15	30.11.2013	0,00	166,25	58,29	37,50

Закінчення табл. 3

№	Дата погашення	страхування заставного майна	страхування життя	Послуги нотаріуса	Послуги оціночної компанії
16	30.12.2013	0,00	166,25	58,29	37,50
17	30.01.2014	0,00	166,25	58,29	37,50
18	28.02.2014	0,00	166,25	58,29	37,50
19	30.03.2014	0,00	166,25	58,29	37,50
20	30.04.2014	0,00	166,25	58,29	37,50
21	30.05.2014	0,00	166,25	58,29	37,50
22	30.06.2014	0,00	166,25	58,29	37,50
23	30.07.2014	0,00	166,25	58,29	37,50
24	30.08.2014	0,00	166,25	58,29	37,50
25	30.09.2014	197,31	166,25	9,91	3,21
26	30.10.2014	197,31	166,25	9,91	3,21
27	30.11.2014	197,31	166,25	9,91	3,21
.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.
180	30.08.2027	197,31	166,25	9,91	3,20
Всього, грн		30 780,36	29 925,00	2 944,80	1 400,00
Середні витрати позичальника, грн		171,00	166,25	16,36	7,78

Таблиця 4

РОЗРАХУНОК СУМИ ЧИСТИХ ДОХОДІВ СІМ'Ї ПОЗИЧАЛЬНИКА, ЩО ЗАЛИШАЄТЬСЯ ПІСЛЯ ПОГАШЕННЯ СЕРЕДНЬОМІСЯЧНОГО ПЛАТЕЖУ ПО КРЕДИТУ, грн

Чисті сукупні доходи сім'ї позичальника за період (дохід — податки)	7 326,00
Витрати сім'ї позичальника за період	3 709,39
Прожитковий мінімум членів сім'ї	3 348,00
Страхування заставного майна	171,00

Закінчення табл. 4

Страхування життя позичальника	166,25
Послуги нотаріуса	16,36
Послуги оціночної компанії	7,78
Сумма чистих доходів сім'ї позичальника, спрямована на погашення щомісячного платежу,	3 616,61
Розмір першого щомісячного платежу, що сплачує позичальник	3197,81
Розмір середньомісячного платежу, що сплачує позичальник	2 005,61
Сумма чистих доходів сім'ї позичальника, що залишається після погашення першого щомісячного платежу	418,80
Сумма чистих доходів сім'ї позичальника, що залишається після погашення середньомісячного платежу	1 611,00

За зазначену вище послугу банк може встановити комісію в сумі, що не перевищує суми чистих доходів позичальника після погашення першого щомісячного платежу (до 400 грн на місяць).

До того ж, відповідно до ст. 166 Податкового кодексу України позичальник, який водночас є платником податку, має право скористатися податковою знижкою, включивши до неї у зменшення оподатковуваного доходу такі фактично здійснені ним протягом звітного податкового року витрати:

- суми витрат платника податку на сплату видатків на будівництво (придбання) доступного житла, визначеного законом, у тому числі на погашення пільгового іпотечного житлового кредиту, наданого на такі цілі, та процентів за ним;
- суму витрат платника податку на сплату страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) і пенсійних внесків, сплачених платником податку страховику-резиденту, недержавному пенсійному фонду, банківській установі за договорами довгострокового страхування життя, недержавного пенсійного забезпечення, за пенсійним контрактом з недержавним пенсійним фондом, а також внесків на банківський пенсійний депозитний рахунок, на пенсійні вклади та рахунки учасників фондів банківського управління як такого платника податку, так і членів його сім'ї першого ступеня споріднення, які не перевищують (у розрахунку за кожний з повних чи неповних місяців звітного податкового року, протягом яких діяв договір страхування).

Враховуючи викладене, зазначимо, що середньостатистична українська молода сім'я, яка потребує поліпшення житлових умов, враховуючи повну працевлаштованість, середній рівень заробітної плати чоловіка і дружини і прожитковий мінімум на кожну особу сім'ї на місяць, відповідно до умов Постанови КМУ від 25.04.2012 р. № 343, без допомоги банку-кредитора і не скориставшись податковою знижкою, встановленою Податковим кодексом України, отримати пільговий іпотечний кредит не може. Таким чином, сплата банком-кредитором усіх додаткових обов'язкових витрат позичальника за кредитним договором у час виникнення цих витрат, рівномірно розподіливши їх на весь період кредитування, а також використання позичальником права на податкову знижку, що зменшує розмір його оподатковуваного доходу, дозволить підвищити ефективність використання державних програм пільгового іпотечного кредитування з метою зниження кредитного ризику банку.

Бібліографічний список

1. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку здешевлення вартості іпотечних кредитів для забезпечення доступним житлом громадян, які потребують поліпшення житлових умов» від 25.04.2012 р. №343 [Електронний ресурс] / Режим доступу — http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/343-2012-п

2. Статистика заробітних плат в м. Києві [Електронний ресурс] / Режим доступу — http://www.work.ua/stat

3. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 р., №2464-VI, за станом на 07.11.2012 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу — http://zakon1.rada.gov.ua/

4. Податковий кодекс України від 02.12.2010 року, № 2755-VI, за станом на 19.11.2012 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу — http://zakon2.rada.gov.ua/

5. Тарифи на житлово-комунальні послуги для населення станом на 01.01.2012 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу — http://www.gioc-kmda.kiev.ua/main/law/tariff/

6. Тарифи на послуги з незалежної оцінки майна консалтингової компанії ТЗОВ «ВАЛКОР» [Електронний ресурс] / Режим доступу — http://valkol.com.ua/

7. Закон України «Про Державний бюджет України на 2012 рік», №4282-VI, за станом на 17.11.2012 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу — http://zakon2.rada.gov.ua/

Стаття надійшла до редакції 27 листопада 2012 р.

УДК 336.71

К. О. Кірєєва,
канд. екон. наук, доц.,
доцент кафедри банківської справи
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ВПЛИВ НОРМИ ОБОВ'ЯЗКОВОГО РЕЗЕРВУВАННЯ НА ІНФЛЯЦІЙНІ ОЧІКУВАННЯ УЧАСНИКІВ РИНКУ

АННОТАЦІЯ. Стаття присвячена висвітленню питань впливу змін норми обов'язкового резервування НБУ на посилення інфляційних очікувань суб'єктів вітчизняної економіки

КЛЮЧОВІ СЛОВА: норма обов'язкового резервування, Національний банк України, інструменти грошово-кредитної політики, грошова маса

АННОТАЦИЯ. Статья освещает вопросы влияния изменений нормы обязательного резервирования НБУ на усиление инфляционных ожиданий субъектов отечественной экономики

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: норма обязательного резервирования, Национальный банк Украины, инструменты денежно-кредитной политики, денежная масса

ABSTRACT. The article deals with questions of the influence changes in norms of obligatory reservation NBU on the strengthening inflation expectations subjects of domestic economy

KEY WORDS: rate of reserve requirements, the National Bank of Ukraine, the instruments of monetary policy, amount of money

Необхідність забезпечення стабільності грошової одиниці України та зниження інфляційних очікувань економічних суб'єктів спонукала НБУ шукати шляхи вирішення зазначених питань. Для обмеження тривалого і швидкого знецінення грошей унаслідок надмірного зростання їх маси в обороті, Національний банк України кілька разів застосовував протягом 2011—2012 років політику підвищення норми обов'язкового резервування, що діяла негайно і дуже сильно на всі банки, зменшуючи грошову пропозицію в обігу однак і погіршуючи банківську ліквідність. Водночас, протягом 2012 року інфляційні очікування посилювались. Зокрема, аналітична агенція Fitch Ratings у жовтні 2012 року змінила свій прогноз девальвації гривні з 10 % до 30 % до кінця 2012 року [1, с. 5].

Питанням управління інфляцією та міри використання норми обов'язкового резервування для регулювання обсягу грошової

© К. О. Кірєєва, 2013

маси в країні присвячені праці як відомих теоретиків, так і досвідчених практиків. Серед них важливе місце займають праці Н.І. Гребеник, С. Деміралпа, Фредеріка, С. Мишкіна, М.І. Савлука, В.С. Стельмаха, Д. Фарлі, М. Фрідмена.

У розробках цих авторів розкрито важливість використання норми обов'язкового резервування для регулювання грошової маси в країні, вплив цього інструмента грошово-кредитної політики на розвиток всієї економіки, виокремлено основні недоліки використання цього інструменту для діяльності економічних суб'єктів.

Проте ще залишилось багато дискусійних питань. Зокрема, ефективність використання норми обов'язкового резервування в країнах, що не мають розвиненого ринкового середовища.

З метою подолання невизначеності в роботі вітчизняних банків щодо управління власною ліквідністю в умовах підвищення норми обов'язкового резервування, досліджено причини даної проблеми та визначено можливі її наслідки.

Центральні банки країн світу використовують норму обов'язкового резервування як антиінфляційний засіб, який збільшує, або зменшує обсяг грошової маси в обороті залежно від напряму зміни цього інструменту грошово-кредитної політики. Визначити достатній обсяг грошової маси для успішної реалізації всього обсягу вироблених товарів і послуг, погашення боргових зобов'язань, а також, уникнути інфляції, надзвичайно складно, оскільки зміни в обсязі грошової маси відчувають і на них реагують суб'єкти всіх сфер економіки. Тому в економічно розвинених країнах світу даний інструмент використовується з великою обережністю задля уникнення його потужного негативного впливу на розвиток економіки країни [2, с. 80].

Протягом 2011—2012 років норма обов'язкового резервування збільшувалася НБУ чотири рази. Починаючи з 30.06.2012 р. банки були зобов'язані постійно тримати на своїх кореспондентських та окремих рахунках, відкритих у НБУ в національній валюті, гривневий еквівалент залучених ними коштів в іноземній валюті: по короткострокових коштах — 9—10 % від суми, по довгострокових (і коштах від банків-нерезидентів) — 3 % від суми. Крім цього, 50 % розміру обов'язкових резервів банків за попередній місяць мали зберігатися на окремому рахунку в НБУ, а інші 50 % — зберігатися щоденно на кореспондентському рахунку банку в НБУ [3]. Чим більші суми банки повинні були затри-

мувати на кореспондентському та окремому рахунках у НБУ в національній валюті, тим менше коштів використовувалося для кредитування економічних суб'єктів.

Обсяг обов'язкових резервів, сформованих банками станом на 01.11.2012 року становив 20,1 млрд грн [4]. Цей обсяг банки вимушені тримати на кореспондентських та окремих рахунках у НБУ і не розміщувати в кредити протягом звітного місяця. Якщо настають строки виплачувати клієнтам кошти по депозитах, тоді необхідні кошти для цього банкам доводиться додатково купувати на міжбанківському ринку за поточними процентними ставками.

Офіційні звітні дані НБУ свідчать, що протягом 9 місяців 2012 року кредитування банками здійснювалося незначно і переважно в національній валюті. За цей період обсяг банківських кредитів у національній валюті зріс на 28,0 млрд грн, у той час як в іноземній валюті зменшився на 19,4 млрд грн унаслідок зміни валюти кредитування з іноземної на національну. За 9 місяців 2012 року обсяг банківських депозитів у національній валюті збільшився на 23,0 млрд грн, в іноземній валюті — на 22,3 млрд грн. В окремі місяці 2012 року, зокрема у вересні, приріст обсягів банківських депозитів в іноземній валюті (5,4 млрд грн) значно випереджав приріст обсягів банківських депозитів у національній валюті. Це вказує на зацікавленість економічних суб'єктів зберігати гроші в іноземній валюті не дивлячись на незначний рівень процентних ставок у валюті. Не зважаючи на суттєве збільшення обсягів банківських депозитів, обсяги банківських кредитів зростали мало, оскільки банки були змушені тримати обов'язкові резерви в національній валюті на власному кореспондентському та окремому рахунках у НБУ. Важливим аспектом структури банківських депозитів у 2012 році було те, що тенденція значного приросту обсягу депозитів в іноземній валюті не змінювалася підвищенням норми обов'язкового резервування відносно саме залучених банками коштів в іноземній валюті, однак приріст банківських кредитів у національній валюті був суттєво обмежений, що вказує на те, що НБУ не досяг своєї мети дедоларизувати економіку. Мультиплікація депозитів стримувалася, скорочуючи пропозицію грошей, зокрема, і завдяки підвищенню норми обов'язкового резервування НБУ.

Важливими індикаторами достатності рівня грошової маси в обігу виступають рівень ліквідності банків, середня процентна ставка. Відносна стабільність цих індикаторів протягом тривалого часу свідчить про достатню монетизацію ВВП.

Залишки коштів банків на кореспондентських рахунках у НБУ станом на 01.11.2012 року становили 21,4 млрд грн, а станом на 20.11.2012 року — 16,5 млрд грн. Наведені дані свідчать, що періодично в банківській системі України виникав недостатній обсяг гривневих ліквідних коштів, зокрема, протягом листопада 2012 року.

Процентні ставки за міжбанківськими кредитами є дуже чутливими до змін, які відбуваються в усіх сферах економіки. У жовтні—листопаді 2012 року процентні ставки за міжбанківськими кредитами суттєво зростали, досягаючи в окремі дні 40 % і більше. Причинами зростання процентних ставок за міжбанківськими кредитами в жовтні—листопаді 2012 року можна вважати зростання попиту банків на гроші в національній валюті для дотримання норми обов'язкового резервування, забезпечення себе достатнім рівнем ліквідності, очікування результатів виборів в український Парламент, чергові погашення зовнішнього і внутрішнього боргу держави та залучення додаткових коштів до бюджету.

З метою залучення нового обсягу ліквідних коштів, банки, починаючи з III кварталу 2012 року, значно підвищили рівень процентних ставок по вкладах. У листопаді 2012 року процентні ставки за депозитами в національній валюті в середньому становили 18,7 %, що на 7,2 п.п. більше, ніж у листопаді 2011 року. Процентні ставки за депозитами в іноземній валюті у листопаді 2012 року склали в середньому 6,3 %, що на 1,1 п.п. більше, ніж у листопаді 2011 року.

Процентні ставки по банківських кредитах протягом 2012 року зменшувалися. В останні ж місяці 2012 року, зокрема в листопаді, процентні ставки за кредитами в національній валюті в середньому становили 23,4 %, що на 4,4 п.п. більше, ніж у листопаді 2011 року. Процентні ставки за кредитами в іноземній валюті у листопаді 2012 року склали в середньому 8,75 %, що на 0,65 п.п. більше, ніж у листопаді 2011 року.

У цілому, динаміка зміни процентних ставок по банківських кредитах і депозитах у 2012 році свідчила про зменшення процентної маржі банків порівняно з попередніми роками, що супроводжувалося великою амплітудою коливань процентних ставок за міжбанківськими кредитами і невизначеністю відносно майбутньої ліквідності банків. Це змушувало банки більш обережно надавати нові кредити і тримати більший запас ліквідних коштів на майбутнє.

Не дивлячись на потужність дії норми обов'язкового резервування щодо стабілізації курсу національної валюти, яке підтримувалося операціями на відкритому ринку та рефінансуванням банків з боку НБУ, інфляційні очікування продовжувалися. Це дає підстави припустити, що збільшення норми обов'язкового резервування не головний чинник, який впливав на інфляційні очікування населення і економічних суб'єктів та ускладнював банкам управління ліквідністю і прогнозування очікуваного рівня ліквідності. На нашу думку, факти невиплати з державного бюджету заробітної плати працівникам бюджетної сфери у 2012 році свідчили про відсутність коштів у бюджеті, а саме, недостатність бюджетних надходжень для фінансування запланованих бюджетних видатків. Значні ж обсяги здійснених і запланованих платежів по зовнішньому та внутрішньому державному боргу підтверджували зростаючу проблему бюджетного дефіциту.

Платежі з погашення та сплати доходу України за ОВДП за 11 місяців 2012 року становили 45,9 млрд грн, у тому числі основний борг — 29,8 млрд грн, сплата доходу — 16,1 млрд грн. За цей період за результатами первинного розміщення ОВДП до Державного бюджету України надійшло 35,9 млрд грн, 2,5 млрд дол. США, 316,6 млн євро. Часто причиною нових розміщень ОВДП була необхідність здійснення платежів по раніше сформованих боргах. Так, у листопаді 2012 року зростання внутрішнього державного боргу відбулося на 6 млрд грн при відсутності чергових платежів за ОВДП у цей період, а зростання зовнішнього — на 1,25 млрд дол. США шляхом розміщення єврооблігацій з метою погашення платежу МВФ у сумі 1 млрд дол. США. Для банківської системи така ситуація загрожує зменшенням коштів на кореспондентських рахунках банків, зниженням пропозиції грошей і ліквідності банків, посиленням платіжної кризи в економіці та банківської кризи.

Достатність і реальність джерел монетизації бюджетного дефіциту впливає на стан макроекономічної стабільності країни, передусім на стабільність грошей і надійність фінансування запланованих соціальних програм та інвестиційних проектів.

Законом України «Про Державний бюджет України на 2012 рік» встановлено граничний рівень дефіциту державного бюджету у сумі 38,8 млрд грн (фактично за 10 місяців 2012 року — 33,2 млрд грн), або 2,6 відсотка очікуваного ВВП [5]. На 2013 рік Урядом заплановано дефіцит бюджету на рівні 50 млрд грн. Але за обґрунтованими розрахунками експертів, дефіцит складе

близько 104 млрд грн, що дорівнюватиме 6,6 % ВВП (майже втричі більше ніж у 2012 році). Це свідчить про наявність невизначеності з джерелами покриття бюджетного дефіциту та кричущу незбалансованість державного бюджету на 2013 рік, а саме, про нерозумно завищені витрати при потенційно можливих доходах, що підштовхне сильну інфляцію і руйнування економіки. Для порівняння, фактичний рівень дефіциту державного бюджету в 2011 році становив тільки 23,6 млрд грн.

Викликає занепокоєння придбання НБУ державних облігацій України (за номінальною вартістю, а фактично на первинному ринку) у листопаді 2012 року на суму 10,3 млрд грн (з початку року 28,5 млрд грн), що свідчило про недостатність власних коштів Міністерства фінансів України для погашення заборгованості, а дефіцит гривневої ліквідності банківської системи не дозволяв Уряду проводити нові розміщення ОВДП за ринковими цінами. Монетизація дефіциту бюджету за участі НБУ загрожує перетворитися у «фінансову піраміду», яка може закінчитися державним дефолтом. У даному випадку управління пропозицією грошей з боку НБУ отримує суттєві перешкоди, оскільки обсяги коштів на кореспондентських рахунках банків і мультиплікація депозитів зменшується, що може супроводжуватись виходом грошей у неконтрольований позабанківський оборот. У результаті можливе скорочення рефінансування банків з боку НБУ, що погіршить ліквідність банків і скоротить кредитування ними реальної економіки.

У результаті, монетизація бюджетного дефіциту за участі НБУ посилювала у 2012 році інфляційний і девальваційний тиск. Унаслідок підвищення НБУ норми обов’язкового резервування обсяги кредитування банками економічних суб’єктів слабо зростали. Банкам доводилось працювати в умовах невизначеності і ускладненого керування ліквідністю. Низький рівень ліквідності банків, її нестабільний характер, високі середні процентні ставки за міжбанківськими кредитами свідчили про недостатній рівень грошової маси в обігу, що дестабілізуюче впливало на розвиток економіки. На нашу думку, позитивні результати у регулюванні обсягу грошової маси в обороті забезпечувало б обережне регулювання норми обов’язкового резервування, як в економічно розвинених країнах світу, надаючи можливість ринку самостійно шукати оптимальні процентні ставки і обсяги зберігання ліквідних коштів. Застосування НБУ суворого обмеження обсягу грошової маси в країні для ручного збільшення, або зменшення обсягу грошової

маси перешкоджало цьому. Причинами інфляції, яка носила прихований характер, протягом 2012 року у великій мірі, поряд з впливом підвищення норми обов'язкового резервування для банків, був дефіцит бюджету України і невизначеність щодо джерел його покриття. Збільшення розміру бюджетного дефіциту у 2013 році загрожує ще більшим посиленням інфляції, деградацією ринкових відносин, позбавлення виробників цінових стимулів, перешкодами у розгортанні інвестиційного процесу і посиленням макроекономічної нестабільності.

Бібліографічний список

1. *Губарь Е.* Банки встали в открытую позицию / Газета «Коммерсантъ». — 25.10.2012. — № 170. — С. 5.

2. Гроші та кредит: Підручник. — 4-те вид., перероб. і доп. / М. І Савлук, А. М. Мороз, І. М. Лазепко та ін.; За заг. ред. М. І. Савлука. — К.: КНЕУ, 2006. — 744 с.

3. Про деякі питання регулювання грошово-кредитного ринку: Постанова Правління НБУ від 19 червня 2012 року № 248.

4. Офіційний сайт Національного банку України в мережі Інтернет — www.bank.gov.ua

5. Офіційний сайт Міністерства фінансів України в мережі Інтернет — www.minfin.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 27 грудня 2012 р.

УДК 336.711

Л. В. Конопатська,
к. е. н., доцент,
доцент кафедри менеджменту банківської діяльності,
Ю. І. Шаповал,
магістрант кредитно-економічного факультету,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ В ПЕРІОД КРИЗИ

АНОТАЦІЯ. На матеріалах Національного банку України було проаналізовано порядок та особливості використання інструментів грошово-кредитної політики. Досліджено світовий досвід щодо застосування ін-

© Л. В. Конопатська,
Ю. І. Шаповал, 2013

струментів монетарної політики для стабілізації циклічних коливань. Запропоновано напрямки підвищення ефективності використання інструментів грошово-кредитної політики.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: центральний банк, обов'язкові резерви, процентна політика, операції на відкритому ринку, валютні інтервенції.

АННОТАЦИЯ. На материалах Национального банка Украины были проанализированы порядок и особенности использования инструментов денежно-кредитной политики. Исследован мировой опыт применения инструментов монетарной политики для стабилизации инфляции. Предложены направления повышения эффективности использования инструментов денежно-кредитной политики.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: центральный банк, обязательные резервы, процентная политика, операции на открытом рынке, валютные интервенции.

ABSTRACT. The procedure and features of the use monetary policy instruments was analyzed by materials of National Bank of Ukraine. It was investigated international experience of the use of monetary policy to stabilize cyclical fluctuations. Directions of effective monetary policy instruments were offered.

KEY WORDS: central bank, required reserves, interest rate policy, open market operations, foreign exchange interventions.

Сучасне середовище проведення грошово-кредитної політики формується під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. Найбільш негативним зовнішнім чинником є поширення світової фінансової кризи. Світова фінансова криза виявилася викликом для більшості країн. Очевидно, що відкрита економіка України не може не зазнавати впливу глобальних чинників. Ці обставини визначають необхідність дослідження проблем, пов'язаних із оптимізацією роботи банківської системи, адже процес формування повноцінних ринкових відносин в економіці України нерозривно пов'язаний із механізмом функціонування ефективної банківської системи, у центрі якої перебуває грошово-кредитна політика.

Розглянемо застосування конкретних інструментів грошово-кредитної політики Національним банком України.

У період кризи з метою стимулювання укладання депозитно-кредитних угод в національній валюті НБУ лібералізував вимоги до формування обов'язкових резервів. Це вказує на те, що НБУ, проводячи експансійну політику стосовно гривневих коштів і рестрикційну політику стосовно іноземних коштів, намагався скоротити операції банків в іноземній валюті, роблячи їх більш витратними.

У посткризовий 2011 рік НБУ запровадив більш жорсткі вимоги до формування обов'язкових резервів, щоб створити преференційні умови для залучення довгострокових коштів [1].

Одним із аргументів спроби НБУ знизити доларизацію економіки було збільшення з 31.03.2012 р. і з 30.06.2012 р. нормативу обов'язкового резервування за залученими коштами в іноземній валюті, тоді як нормативи в національній валюті лишилися на нульовому рівні. З метою створення умов для більш гнучкого управління ліквідністю Національний банк України у 2012 році зменшував частку обов'язкових резервів, яку банки мають формувати на окремому рахунку в НБУ двічі, і з 31.05.2012 року вона становить 50 % порівняно з 70 % на початок 2012 року. Одночасно із зазначеним НБУ збільшував частку обов'язкових резервів, яка має зберігатися щоденно на початок операційного дня на кореспондентському рахунку банку в НБУ. Цей показник у 2012 році збільшувався тричі, і з 30.06.2012 р. він становить 50 % порівняно з 25 % на початок 2012 року [2].

Звичайно, проаналізовані заходи не могли не вплинули на ліквідність банківської системи. У 2010 і 2011 роках спостерігалося зростання коштів уряду, що вказує на збільшення надходжень у бюджет, а в наступних роках — їх зменшення, що відображає проведення соціальних виплат. А зростання обсягу коррахунків впливає на збільшення монетарної бази (рис. 1). Тобто, завдяки змінам у механізмі резервування, які здійснював НБУ, відбулося збільшення ліквідності банківської системи.

Рис. 1. Динаміка показників ліквідності банківської системи станом на 01.01.2010 р. — 01.01.2013 р., млрд грн

Джерело: Розраховано за даними офіційного сайту НБУ [3]

Аналізуючи процентну політику, слід зазначити, що, на жаль, в останні роки облікова ставка як монетарний інструмент перестала надійно працювати. Це зумовлено тим, що темпи зростання товарного виробництва відстають від темпів зростання грошової маси. Як показує практика, принципи використання облікової ставки в нашій країні як базової відрізняються від механізму її дії у зарубіжних країнах. У більшості розвинутих країн базова ставка — це ставка за основним інструментом монетарної політики. Таким чином, вона прямо чи опосередковано впливає на кредитні, депозитні, міжбанківські процентні ставки на фінансовому ринку. На вітчизняному ж грошово-кредитному ринку монетарні операції НБУ за обліковою ставкою фактично не здійснюються. Ключовою ставкою, за якою НБУ проводить найбільший обсяг операцій, є процентна ставка за кредитами овернайт [4, с. 93].

Загальновизнаним є той факт, що зниження облікової ставки мотивує банки на отримання позик у центрального банку, а отже і на розширення операцій з надання кредитів. Тому не дивно, що НБУ у кризовий період знижував облікову ставку. Зміни середньозваженої процентної ставки за операціями рефінансування яскраво відображають зростання попиту на кредитні ресурси з грудня 2008 року, коли проблема ліквідності набула особливої гостроти. Проте подальше зниження ставок є чітким сигналом про пом’якшення грошово-кредитної політики. Позитивним було і те, що починаючи з другої половини травня 2012 року, вартість основних операцій з рефінансування, таких як щотижневих тендерів на термін до 14 днів, визначається на рівні облікової ставки. Більш того, з метою здешевлення вартості кредитів було знижено з 23.03.2012р. до 7,5 % річних облікову ставку, яка є базовою ставкою щодо інших процентних ставок. Таким чином, можна побачити зниження ставок, яке свідчить про те, що Національний банк України розпочав зближення ставок рефінансування з обліковою ставкою (рис. 2).

Наступний дуже важливий інструмент, який необхідно розглянути — це операції на відкритому ринку. Проблема з наповненням дохідної частини державного бюджету та необхідність у фінансуванні антикризових заходів були причиною активізації випуску ОВДП і підвищення їх дохідності. Результатом стало зростання ролі внутрішнього ринку як джерела фінансування державного бюджету. З цих спостережень ясно, що розпочалася

монетизація державного боргу. У свою чергу для вилучення надлишкової ліквідності банків НБУ проводив депозитні операції шляхом емісії депозитних сертифікатів. Слід зазначити, що з кожним роком знижувалася середньозважена процентна ставка за депозитними сертифікатами. Це, в свою чергу, свідчить, що рівень дохідності поступово знижувався, що і спричинило скорочення суми розміщених сертифікатів.

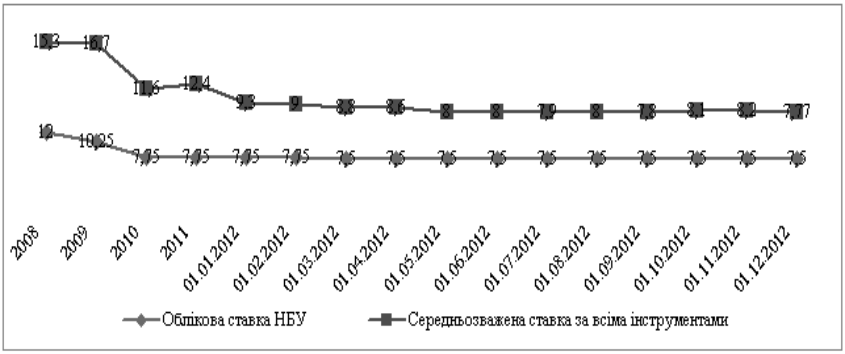

Рис. 2. Динаміка облікової та середньозваженої за всіма інструментами ставок 2008—2012 рр., %

Джерело: Розраховано за даними офіційного сайту НБУ [3]

Стосовно використання такого заходу, як валютні інтервенції, необхідно підкреслити таке. Як відомо, валютні інтервенції з метою запобігання девальвації зменшують банківську ліквідність. Тому саме ці заходи активно використовував НБУ в умовах кризи, зокрема у формі валютних аукціонів. Результат проведених заходів зведено у рис. 3. Загалом у 2009 році від'ємне сальдо валютних інтервенцій України збільшилося порівняно з 2008 роком. Проте позитивні тенденції, які відбувалися на валютному ринку у 2010 році, а саме зміцнення гривні відносно долара США, дали змогу Національному банку України не тільки мінімізувати свої від'ємні інтервенції, а й відновити купівлю іноземної валюти. Можна побачити, що загальне додатне сальдо інтервенцій Національного банку України в 2010 році перевищило 1,3 млрд дол. США. Це в свою чергу дало змогу відновити втрачені протягом кризи міжнародні резерви.

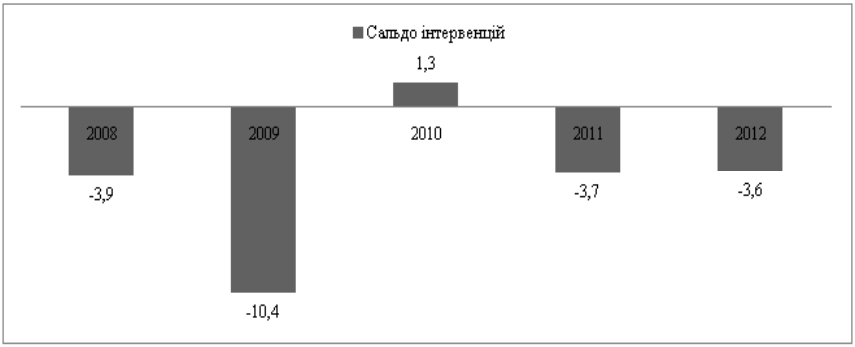

Рис. 3. Сальдо інтервенцій Національного банку України у 2008—2012 рр., млрд дол. США

Джерело: Розраховано за даними офіційного сайту НБУ [3]

Зарубіжний досвід стабілізації економіки характеризувався тим, що найпоширенішими діями були підвищення процентних ставок, підвищення норми резервування і збільшення загальної маси грошей в обігу. В першу чергу з метою послаблення впливу кризи на кредитну систему монетарна влада США змушена була піти на зниження облікової ставки. Те ж зробили й інші центральні банки світу. Так, Європейський центральний банк відреагував значним зниженням ключових процентних ставок і переходом до політики кредитного пом'якшення. Однією з особливостей було і використання нестандартного набору інструментів, а саме ЄЦБ перейшов до тендерів рефінансування з фіксованою ставкою та змінив термін операцій з рефінансування банків: крім традиційних кредитів на 3 місяці, надавалися кредити строком на 1 місяць, 6 місяців, 1 рік [5]. Дещо схожою була і монетарна політику Банку Англії, яка мала дві особливості: низький рівень процентної ставки і продовження програми викупу державних облігацій [6, с. 31].

Отже слід визнати, що в умовах кризи для запобігання девальвації національних валют країни проводили масові валютні інтервенції, використовуючи резерви. Інші — віддавали перевагу форвардним і своповим операціям, а також відкриттю спеціальних кредитних ліній для задоволення попиту на іноземну валюту. Лише окремі країни вдавалися до заходів з посилення контролю капіталів [7, с. 55].

Безсумнівно, хід розвитку кризи в світі наочно засвідчив необхідність своєчасного формування резервних фондів, адже країни, які володіли такими резервами, долали наслідки кризи з меншими втратами.

Підсумувавши зазначене, можна з впевненістю стверджувати, що під час 2008—2009 рр. органам державного регулювання більшості розвинених країн світу вдалося уникнути помилок періоду Великої депресії, завдяки чому вже в 2010 р. рівень економічного зростання відновився. Але заходів Європейського центрального банку з надання банківській системі ліквідності виявилося недостатньо. Інакше кажучи, моделі економічного зростання в деяких країнах Єврозони після кризи виявились нежиттєздатними. Це призвело не тільки до підвищення процентних ставок за державними цінними паперами, але і до скорочення кредитування банками приватного сектору.

Для вдосконалення процесу застосування інструментів грошово-кредитної політики в Україні необхідно: по-перше, використовувати такий інструмент, як обов'язкові резерви необхідно обережно з нечастими змінами їх норми. При цьому варто зменшувати норми і послаблювати вимоги до застави при отриманні банками кредитів від НБУ. Крім того, запровадження більш диференціювання резервних вимог може підвищити гнучкість обов'язкового резервування.

По-друге, зважаючи на те, що в нашій країні головним інструментом серед операцій на відкритому ринку є випуск депозитних сертифікатів, НБУ повинен забезпечити ефективне функціонування національної депозитарної системи. Більш того, слід забезпечити допуск більш широкого кола контрагентів до цих операцій. Необхідно розвивати ринок державних цінних паперів, адже чим більш різноманітною буде пропозиція, тим гнучкішою буде грошово-кредитна політика.

По-третє, необхідно посилити гнучкість обмінного курсу гривні до долара США, що дозволить зменшити вплив валютних інтервенцій на зміну ліквідності банківської системи України. Посилення гнучкості курсу має супроводжуватися розширенням діапазону можливих коливань. Але реалізація валютно-курсової політики повинна враховувати стан платіжного балансу, характер коливань попиту та пропозиції іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України, а також необхідність підтримки зовнішніх платежів Уряду та НАК «Нафтогаз України» та забезпечення прогнозованої динаміки обмінного курсу гривні.

По-четверте, в якості орієнтира процентної політики НБУ має використовувати короткострокову процентну ставку ринку міжбанківських кредитів. Її зміна повинна повідомляти учасникам ринку про посилення або пом'якшення грошово-кредитної політики і впливати на середньо-і довгострокові процентні ставки.

Отже існує потреба в моделі економічного зростання, яка заснована на реальному збільшенні продуктивності, а не на низьких процентних ставках і накопиченні боргу. Щоб досягнути таких цілей необхідні реальні структурні реформи, і роль в цьому процесі фінансово-кредитної системи, інструментів грошово-кредитної політики центрального банку неможливо переоцінити.

Отже, НБУ, використовуючи інструменти грошово-кредитної політики, має вживати всіх можливих заходів для підтримки економічного зростання, стійкості банківської системи та стабільності національної грошової одиниці.

Бібліографічний список

1. Про деякі питання регулювання грошово-кредитного ринку: Постанова Правління НБУ від 16.06.2011 № 195.

2. Монетарний огляд II квартал 2012 року — НБУ. Сайт у мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.bank.gov.ua

3. Національний банк України. Сайт у мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.bank.gov.ua

4. *Ватаманюк О. С., Руснак М. А.* Грошово-кредитне регулювання економічних процесів в Україні // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Науковий журнал. — 2012. — № 2. — / [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchtei/2012_2/2-2012-43.pdf

5. *Мищенко С. В.* Особенности проведения денежно-кредитной политики в посткризисный период // Сборник научных статей «Проблемы системной модернизации экономики России: социально-политический, финансово-экономический и экологический аспекты». — СПб.: Институт бизнеса и права, 2010. / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: http://www.ibl.ru/konf/021210/16.html

6. *Корнєєв В.* Монетарний інструментарій посткризового відновлення: нові стимули центробанків // Вісник НБУ. — 2011. — № 4. — С. 30—33.

7. Юрчишин В. Особливості монетарної політики Швеції // Центр Разумкова. Національна безпека і оборона. Журнал. — 2009. — № 1. — С. 51—56.

Стаття надійшла до редакції 12 квітня 2013 р.

УДК 336.717

О. В. Кот,
канд. екон. наук,
доцент кафедри менеджменту банківської діяльності
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РИНКУ БАНКІВСЬКОГО ЗОЛОТА В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ. Розглянуто особливості та характерні риси сучасного світового ринку золота і його вплив на український ринок. Окреслено проблеми, притаманні операціям банків з банківськими металами на міжнародних ринках і на валютному ринку України. Надано пропозиції щодо регуляторних дій НБУ, які сприятимуть пожвавленню ринку банківських металів

КЛЮЧОВІ СЛОВА: банківські метали, золотий сертифікат, золото-валютні резерви, афінажні компанії, визнані виробники банківських металів

АННОТАЦИЯ. Рассмотрены особенности и характерные черты современного мирового рынка золота и его влияние на украинский рынок. Определены проблемы, присущие операциям банков с банковскими металлами на международных рынках и на валютном рынке Украины. Даны предложения касательно регуляторных действий НБУ, способствующих оживлению рынка банковских металлов

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: банковские металлы, золотой сертификат, золото-валютные резервы, аффинажные компании, признанные производители банковских металлов

ABSTRACT. The features and characteristics of modern world gold market and its effect on the Ukrainian market. Outlined the problems inherent in banking operations with precious metals in the international market and foreign exchange market of Ukraine. The proposals on regulatory actions NBU, which will revive the precious metals market

KEY WORDS: precious metals, gold certificates, gold-currency reserves, affinage companies, recognized producers of precious metals

З часу, коли золото перестало виконувати функції засобу обігу та платежу, його роль і сфера використання ані трохи не зменшились. Навпаки, сьогодні економісти говорять про своєрідний «парадокс золота»: з одного боку, воно виключене з грошового обігу і належить до категорії товару, а з іншого — попит на нього має більше інвестиційний, ніж промисловий характер [1]. Отже, золото є не тільки товаром, а й фінансовим активом (у злитках і монетах), базовим активом (у цінних паперах, електронних грошах), фінансовим інструментом (об’єкт бізнесу банків).

© О. В. Кот, 2013

Зростання попиту на золото також пов'язане з надм'якою грошовою політикою розвинутих країн, які надрукували гроші з метою уникнення глобальної фінансової кризи [2]. У результаті центробанки в середньому за рік купують 450 т золота, в той час як до кризи вони продавали 400—500 т. Найактивніше нарощують частку золота у своїх резервах Китай, Росія та Індія. Ще в 2009 році Китай поставив за мету збільшити резерви золота до 10 тис. т за найближчі 8—10 років для того, щоб юань став міжнародною резервною валютою. Наприкінці січня 2011 року радник Народного банку Китаю Ксіа Бін (Xia Bin) заявив в інтерв'ю Economic Information Daily, що Китаю слід поступово нарощувати резерви золота, срібла та інших дорогоцінних металів, що допоможе зробити юань міжнародною валютою шляхом збільшення здатності Китаю «здійснювати фінальні платежі» [3]. У 2012 році Китай купив більше золота, ніж Японія накопичила за всю свою післявоєнну історію — 834 м. т (це на 94 % більше, ніж у 2011 році). У реальності офіційні запаси золота в Китаї можуть бути вищими, ніж у Німеччини, але поки Китай мовчить, мабуть, вважаючи, що резерви недостатньо великі. Коли він готовий буде заявити про те, скільки у Банку Китаю насправді жовтого металу, на золотому і валютному ринках можуть початися серйозні проблеми. Центральний банк Росії також обрав стратегію нарощування частки золота у своїх резервах — за 10 років він скупив 570 т золота. Російський депутат Євген Федоров із путінської партії «Єдина Росія» зазначив, що «чим більше золота в країні, тим більше суверенітету вона матиме на випадок катаклізму з доларом, євро, фунтом або будь-якою іншою резервною валютою» [2]. У січні 2013 року Іран прийняв рішення відмовитися від європейської валюти і долара для розрахунків з іншими країнами, про що заявив міністр фінансів країни Шамседдін Хосейні [4]. Найімовірніше базою для нової системи оплати буде виступати золото, оскільки раніше влада Туреччини повідомляла, що платить за іранський газ у турецьких лірах. Цю валюту поки навряд чи можна розглядати як адекватну заміну американського долара або євро для оплати товарів на міжнародних ринках, однак цього і не потрібно: Іран купує за неї турецьке золото (за офіційними даними за перші дев'ять місяців 2012 року Туреччина продала Ірану жовтий метал на загальну суму в $ 6,4 млрд).

Отже, золото отримує все більшого визнання серед центральних банків та інвесторів як єдиний актив, що може забезпечити

стабільність і ліквідність в умовах економічної нестабільності. Якщо зробити припущення, що в певний момент часу США оголосять дефолт за своїми зовнішніми зобов'язаннями, це буде означати миттєве зникнення у більшості країн світу частини їх золотовалютних резерів (вкладених у доллари та цінні папери уряду США) і неможливість покривати зовнішньоторговельні дефіцити. У результаті загостряться т.з. «валютні війни», допоки не буде створено нової світової валюти, прийнятної для міжнародної торгівлі. У світлі цієї проблеми вражаючою є заява колишнього американського урядовця Джима Рікардса (Jim Rickards), який у своєму інтерв'ю 22 грудня 2010 року заявив, що «якщо валютні війни загостряться, і настане наступний крах паперової валюти — такі часи ще не почалися, але в майбутньому колапс долара може статися, — в цьому випадку нам доведеться створювати нову валюту, забезпечену золотом, яка буде котируватися в світовій торгівлі. Якщо це відбудеться, тоді Сполученим Штатам буде сенс експропріювати … все іноземне золото в Сполучених Штатах, по суті, просто перемістивши його в інше місце. Прямо зараз воно знаходиться у Федеральному резервному банку Нью-Йорка, який є незалежним органом. Так що насправді для Сполучених Штатів було б непогано конфіскувати золото і забрати його у привілейоване управління американського уряду, можливо, у Вест Пойнт, тому що там у нас є відмінне велике сховище для золота і чудова охорона. Тоді Сполучені Штати могли б впровадити нову версію долара, забезпечену золотом, і спільно з європейцями, японцями й іншими створити нову світову валюту, прийнятну для світової торгівлі» [5].

Формування нової фінансової архітектури як сукупності міжнародних стандартів і принципів функціонування фінансового сектору, посилює актуальність підтримання вітчизняної фінансової системи як на рівні центрального банку (збільшення частки золота в резервах НБУ з метою зменшення негативного впливу девальвації долара), так і на рівні банків другого рівня та окремих інвесторів (надання золоту статусу законного платіжного засобу дозволить знизити рівень доларизації економіки та захистити багатство країни від знецінення). На сьогодні не стоїть питання ліквідації гривні як кредитно-паперової валюти або прив'язки її до золота, тому що у нас практично немає золотого запасу. Але необхідно збільшувати золоті резерви, щоб у критичний момент (у випадку краху нинішньої паперово-доларової системи) Україна

могла нормально брати участь у міжнародній торгівлі, здійснюючи фінальні платежі у золоті. В іншому випадку нам не буде чим заплатити за імпортний газ, нафту і т.п.

Україна може для внутрішніх платежів (функції «засіб обігу» та «засіб платежу») використовувати національну паперову валюту, яка легко керована центральним банком, а для міжнародних платежів (функція «світові гроші») і для накопичення цінності в її загальній абстрактній формі (функція «нагромадження») використовувати золото. Як зазначає М. І. Савлук, «у сучасних умовах сфера функціонування грошей як засобу нагромадження розділилася на дві частини. У тій із них, де нагромадження цінності зумовлюється потребами розширеного відтворення, оборотом капіталу, має конкретно-цільове призначення і є відносно короткочасним, цю функцію виконують неповноцінні гроші. У тій же частині, де нагромаджується абсолютне багатство, необхідне за межами усталеного процесу суспільного відтворення, воно має форму скарбу й обслуговується повноцінними грошима — золотом» [6, с. 37]. НБУ, дозволивши паралельно з гривнею використання золота у платежах і для тезаврації, може розпочати карбування власних безномінальних золотих монет без прив'язки до гривні. При цьому немає необхідності фіксувати курс гривні до золота — обидві форми грошей можуть просто паралельно функціонувати в економіці, а їх співвідношення буде визначатися ринком.

Сьогодні світовий ринок золота — це розвинутий ринок, який працює 24 години на добу впродовж 5 днів на тиждень, де угоди купівлі-продажу здійснюються миттєво із застосуванням найсучасніших технологій зв'язку та банківських розрахунків, а самі операції часто зводяться до переуступки права вимоги на метал, який зберігається у банку, шляхом простої передачі золотих сертифікатів (свідоцтв про депонування золота в банку).

На ринку України Національний банк *забороняє* банкам випускати депозитні сертифікати в банківських металах, здійснювати перерахування банківських металів між юридичними особами, використовувати банківські метали як засіб платежу (крім сплати відсотків у банківських металах). Крім того, для надання та отримання банківських металів у заставу за кредитом, необхідно отримати індивідуальну ліцензію НБУ на право проведення такої операції [7]. Зазначені обмеження стримують розвиток вітчизняного ринку золота та позбавляють економічних

суб'єктів багатьох переваг ведення бізнесу в умовах світової економічної кризи.

Ще одним суттєвим обмеженням, яке зачіпає не лише вітчизняні банки, а й українські афінажні компанії, є першочергове право НБУ купувати вироблені ними банківські метали. Це означає, що банки мають право купувати безпосередньо у афінажних підприємств України виготовлені ними банківські метали лише за наявності письмової відмови Національного банку від купівлі цієї продукції, при цьому закупівельні ціни НБУ є нижчими за ринкові (зокрема, 01.12.2012 року офіційний курс НБУ становив 13783,9 грн за тр. унцію золота або 443,21 грн за 1 г; закупівельна ціна на золото складала 438,73 грн за 1 г; ринкова ціна на МВР була на рівні 458—462 грн за 1 г). Під час продажу банківських металів, виготовлених українськими афінажерами, банки зобов'язані першочергово пропонувати такі банківські метали Національному банку (також за встановленими НБУ закупівельними цінами). Крім того, вітчизняні афінажні компанії не мають права вільно купувати необроблене золото на зовнішніх ринках, що зводить нанівець розвиток афінажного бізнесу в Україні (оскільки внутрішній видобуток золота є мізерним). Для порівняння варто згадати Швейцарію, яка не маючи власного промислового видобутку цього дорогоцінного металу, переробляє понад 70 % світового золота на рік. Так у 2011 році в країну було імпортовано близько 2600 т необробленого золота загальною вартістю $103 млрд, при цьому обсяг первинного світового видобутку золота у 2011 році склав 2812 т [8]. Афінажні компанії Швейцарії є переважно сервісними підприємствами, які отримують золото від своїх клієнтів і доводять (афінують) його до стандартного рівня чистоти. Потім клієнт вирішує або забрати золото, або продати його на ринку чи самому афінажеру [9]. Основними продуктами швейцарських афінажерів сьогодні є золоті злитки, а їх лідерство пояснюється довгою історичною традицією, виключною безпекою країни, наявністю ефективної логістичної та фінансової систем.

Отже, в Україні з метою розвитку ринку банківських металів, у т.ч. ринку золота, доцільно спростити ліцензування операцій з банківськими металами шляхом виокремлення їх з генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій в окрему ліцензію зі спрощеними вимогами або включення цих операцій до загальної банківської ліцензії; дозволити банкам вільно купувати і прода-

вати на внутрішньому ринку України банківські метали, виготовлені вітчизняними афінажними компаніями; дозволити вітчизняним афінажним компаніям вільно купувати необроблене золото на зовнішніх ринках; дозволити надання та отримання банківських металів у заставу без отримання індивідуальної ліцензії від Національного банку на право проведення такої операції; створити ефективний інформаційний простір у вигляді спеціалізованого ресурсу, який би виконував роль міжбанківської біржі металів.

Бібліографічний список

1. *Диба М., Бахтарі Е.* Еволюція золота: історія і сучасність // Вісник Національного банку України. — 2008. — №10. — С. 20—28.
2. *Rose S., Tanas O.* Putin Turns Black Gold to Bullion as Russia Outbuys World // Bloomberg News. / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.bloomberg.com/news/2013-02-10/putin-turns-black-gold-into-bullion-as-russia-out-buys-world.html.
3. China Should Buy More Gold, Silver for Reserves. // Bloomberg News / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.bloomberg.com/news/ 2011-01-31/china-should-buy-more-gold-silver-for-reserves-daily-reports.html.
4. Иран отказывается от евро и доллара // Вести Экономика. / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.vestifinance.ru /articles/22019.
5. *Рикардс Дж.* Возврат немецкого золота: о валютных войнах, немецком золоте в США и изменениях мировой финансовой архитектуры // Goldenfront / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.goldenfront.ru/articles/ view/intervyu-dzhim-rikardsa-larsu-shalu-o-valyutnyh-vojnah-nemeckom-zolote-v-ssha-i-izmeneniyah-mirovoj-.
6. Гроші та кредит: підруч. / М. І. Савлук, А. М. Мороз та ін. — 6-те вид., перероб. і доп. — К. : КНЕУ, 2011. — 589 с.
7. Положення про здійснення операцій з банківськими металами : Затв. постановою НБУ від 06.08.2003 року № 325, зі змінами.
8. Добыча золота в мире: цифры и факты // Золотодобыча. — 2012, сентябрь. — №166 / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: http://zolotodb.ru/ articles/other/gold/10714/.
9. *Мариани Д.* Швейцария — золотой центр мира // Goldenfront / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: http://goldenfront.ru/articles/view/shvejcariya-zolotoj-centr-mira.

Стаття надійшла до редакції: 12 лютого 2013 р.

УДК: 336.71 І.В.

І. В. Краснова, к.е.н., доц.,
доцент кафедри,
К. В. Мстоян, аспірант,
кафедра менеджменту банківської діяльності
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ НАДІЙНОСТІ БАНКУ

АНОТАЦІЯ. Розглянуто існуючі підходи до оцінювання надійності банку, надано їх критичний аналіз. Сформульовано вимоги, яким має відповідати сучасна методика оцінювання надійності комерційного банку.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: оцінювання надійності банку, рейтингове оцінювання, портфельні обмеження, самоорганізація, індексний метод.

АННОТАЦИЯ. В статье рассмотрены подходы к оценке надежности банка, выявлены их преимущества и недостатки. Сформулированы требования к современным методикам оцениванния надежности комерческого банка.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: оценка надежности банка, рейтинговое оценивание, портфельнные ограничения,самоорганизация, индексный метод.

ABSTRACT. The article considers the existing approaches to the assessment of the reliability of the Bank, given their critical analysis. The requirements to be met by modern methods of evaluating the reliability of a commercial bank.

KEY WORDS: the assessment of the reliability of the Bank, the rating estimation, self-organization, the index method.

Динамічні перетворення в розвитку світової та вітчизняної економік провокують ряд актуальних і важливих завдань, що потребують ретельного дослідження та вирішення. Одним з таких є забезпечення стабільного функціонування та розвитку банківської системи, що є основою для трансформації та руху грошових потоків. У рамках цього питання виникає необхідність постійного моніторингу діяльності банків, удосконалення існуючих та пошуку нових підходів до оцінювання їх ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості, конкурентоспроможності, прибутковості та ризиковості операцій, а, отже, надійності банківських установ. Саме цим обумовлена актуальність дослідження.

Питання щодо оцінювання надійності банків розглядається в працях економістів-класиків Джонсона Ф., Коттера Р., Сінкі Дж.Ф., Доллана Ервіна Дж., Пітера Роуза, а також сучасних дослідників

© І. В. Краснова,
К. В. Мстоян, 2013

Р. Набока, Л. Примостки, А. Незнамової, О. Кириченка, Г. Панової, В. Кромонова, А. Шеремета, О. Ширинської, Г. Фетисова, Л. Бєлих, В. Царькова, І. Гумена, Р. Михайлюка, В. Шапрана, В. Духненка та інших. Зазначені автори приділяють суттєву увагу питанню оцінювання банківської діяльності та забезпечення надійності банків. Більшість з них вважають домінуючим саме рейтинговий підхід, залишаючи поза увагою інші існуючі підходи. Розуміння того, що всі існуючі наукові розробки є базою для побудови принципово нових і вдосконалених методик оцінювання надійності банку, спонукають нас до їх ретельного вивчення та дослідження особливостей використання.

Метою даної статті є визначення поняття «оцінювання надійності банку» та дослідження існуючих підходів до його здійснення, що використовуються у світовій і вітчизняній практиці.

Багате розмаїття різних підходів, критеріїв і методів, які були запропоновані вітчизняними і зарубіжними авторами для аналізу та оцінювання надійності комерційних банків, свідчить про важливість даного завдання. Однак практичне застосування існуючого світового досвіду з урахуванням українських реалій наштовхується на ряд проблем.

По-перше, оцінка надійності банку в контексті конкретної прикладної задачі вимагає вибору оптимального інструментарію, що неможливо без уніфікації та класифікації існуючих розрізнених методів на основі єдиної теоретичної концепції, яка б надавала чітке визначення поняття оцінювання надійності банку.

По-друге, як правило, за межами досліджень залишається питання адекватності методик швидко плинним умовам економічного середовища, що особливо актуально в умовах нестабільного економічного розвитку, глобалізації та інтеграції української економіки до світової.

По-третє, існуючі методики, як правило, мають інформаційний характер, орієнтовані в більшій частині на виявлення і констатацію поточних проблем у банків і не виконують важливого прогнозного призначення.

По-четверте, не приділяється належної уваги залежності надійності окремих банків від фінансової стабільності та надійності банківської системи в цілому.

І нарешті, по-п’яте, існуючі методики, як правило, неадекватні ризикам, на які наштовхуються банки в своїй діяльності, і які викликані як зовнішніми, так і внутрішніми факторами.

Вагомою перешкодою для розвитку інструментарію аналізу та оцінки надійності комерційного банку є відсутність належного концептуального опрацювання самого поняття «оцінювання надійності банку». Така ситуація призводить до неминучої плутанини в методології і до суперечливості висновків, отриманих на їх основі. Поняття оцінювання надійності банку вимагає уточнення і чіткого визначення, причому різним аспектам банківського аналізу можуть бути властиві різні визначення оцінювання надійності. При дослідженні методики оцінки надійності банку необхідно чітко розуміти її теоретичну сутність і те, які підходи та інструментарій можуть бути використані для отримання її кількісних і інших формалізованих оцінок.

Під оцінюванням надійності банку розуміємо визначення узагальненої характеристики за певною ознакою, що дозволяє групувати банки в певній послідовності за ступенем зменшення (або збільшення) даної ознаки. Ознака (критерій) класифікації може відображати окремий бік діяльності банку (прибутковість, ліквідність, платоспроможність) чи діяльність банку в цілому (обсяг операцій, імідж). На основі отриманих оцінок за певними ознаками визначається узагальнюючий показник, який дає інтегровану оцінку надійності банківської установи. В усіх випадках повинна бути зазначена ознака оцінки діяльності банків.

Основними підходами до оцінювання надійності банку є:

1. Класичний підхід до оцінювання надійності комерційних банків полягає в конструюванні та розрахунку різних показників фінансового стану банків на основі даних його фінансової звітності, які дозволяють отримати уявлення про основні аспекти діяльності банку. Підсумкові результати такого аналізу мають словесно-описову форму. Даному напрямку аналізу надійності банку присвячені роботи Г. С. Панової [1], В.С. Кромонова [2], О. І. Лаврушина [3], А. Д. Шеремета, О.Б. Ширинської [4], Г. Г. Фетисова [5], В. В. Іванова [6], З. Т. Томаєва, Л. П. Бєлих, І. Е. Амеліна, В. А. Царькова, І. Гумен [7], Р. Михайлюк [8].

2. Використання міжнародних експертних рейтингів, зокрема розроблених фахівцями провідних рейтингових агентств (Standard & Poor's, Moody's, FITCH), а також банківськими регуляторами. Даному напрямку аналізу банків присвячені роботи І. Т. Фаррахова, І. Д. Мамонова, В. В. Новікова.

Глобальні міжнародні рейтингові агентства, найбільшими з яких є «велика трійка» — Фітч Рейтингз (Fitch Ratings) із центра-

льними офісами у Великобританії та Сполучених Штатах Америки, Мудіс Інвесторе Сервіс (Moody's Investors Service) — США, Стандарт енд Пурс (Standard and Poor's) — США — регулярно публікують «статистику дефолтів». Вона формується в результаті обробки значних обсягів накопичених статистичних даних щодо погашення (або не погашення) в часі боргових зобов'язань позичальниками в розрізі їх кредитних рейтингів. Ці дослідження відносять до актуарних методів, які серед професіоналів фінансового ринку отримали назву «аналіз виживання» (survival analysis). Зазначимо, що даний аналіз дає змогу розрахувати статистичні оцінки ймовірності (частоти) дефолтів для кожного з рівнів кредитного рейтингу.

В Україні з 1997 р. система CAMEL (згодом — CAMELS) використовується органами банківського нагляду для виявлення стану комерційних банків на підставі єдиних критеріїв, результати оцінювання є конфіденційними. Як зазначають фахівці НБУ, «система рейтингової оцінки передбачає ретельний аналіз стану банку, повну перевірку активів та операцій банку, достовірності відповідної документації, дає можливість оцінити всі фактори, за якими визначається якість управління, фінансовий стан та якість виконання банківських операцій» [9].

Недоліки рейтингів, що встановлюються міжнародними агентствами, полягають у недостатній вибірці аналізованих українських банків. Як правило — це банки з групи найбільших, які займаються залученням коштів на міжнародних ринках капіталу. При цьому міжнародні агентства при встановленні індивідуального рейтингу банку орієнтуються на суверенний рейтинг України, пониження якого автоматично призводить до зниження рейтингу окремих банків. Як наслідок, банки, що не мають даного рейтингу, отримують необґрунтовану перевагу відносно банків, що співпрацюють із цими агентствами. Періодична поява негативної інформації про зниження кредитних рейтингів і різке скорочення можливості залучення коштів нерезидентів, урешті-решт, змусила значну частку великих українських банків припинити співпрацю з міжнародними рейтинговими агентствами.

3. Важливу групу методів оцінювання надійності банків становлять підходи, засновані на різних алгоритмах дискримінантного аналізу, які були досліджені в роботах Е. Альтмана, Р. Таффлера, А. Кумара, Д. Чессер, Г. Холдмена, П. Нараянана, Маре,

Д. Паттелла, М. Вольфсона, Б. Фрідмен, В. М. Бухштабера, С. Н. Шевченко, Т. Шумвейя, А. А. Пересецького, А. М. Кармінського.

4. Останнім часом особливо популярними стали моделі оцінки надійності банків, засновані на теорії марковських процесів. Цьому присвячені роботи Е.Альтмана, Д. Као і фахівців рейтингового агентства Standard & Poor's.

Модель Г. Марковіца враховує два важливих чинники — дохідність і ризик, а також аналогічні характеристики портфеля активів [10]. На сучасному етапі портфельний підхід передбачає побудову банківського портфеля та управління ним за допомогою динамічної економіко-математичної моделі щодо оптимізації залучення і розміщення грошових ресурсів банку. В основі побудови моделі банку з використанням портфельних обмежень лежать такі принципи:

— прогноз ціни фінансового інструменту, тобто будь потенційно активної або пасивної операції банку;

— специфіка звернення фінансового інструмента (термін операції, оподаткування, зовнішні і внутрішні обмеження на конкретний фінансовий інструмент);

— портфельні обмеження, які включають в себе узгодження щодо термінів, обсягів і вартості операцій залучення і розміщення ресурсів банку;

— розмах (рівень) мультиплікатора капіталу, що забезпечує максимальний мультиплікативний ефект при заданих портфельних обмеженнях.

Оцінювання надійності банку на основі портфельних обмежень дає можливість виробляти варіантні розрахунки оптимальних прогнозних (планових) стратегій банку при різних припущеннях відповідно до цієї та майбутньої (можливої) кон'юнктури фінансового ринку та виробити, таким чином, найбільш сприятливу стратегію діяльності банку, за допомогою якої можна управляти банківською установою. Основне обмеження при реалізації даного підходу пов'язано зі складністю математичного апарату, який являє собою задачу квадратичної оптимізації при лінійних обмеженнях [11, с. 296]. При цьому оцінювачу необхідно володіти сучасними інформаційними технологіями та обчислювальними машинами, щоб провести необхідні розрахунки.

5. Суттєву теоретичну і практичну цінність представляють опціонні та структурні моделі оцінки надійності банків, запропо-

новані Р. Мертоном, Т.Шумвейем, С.В. Івлієв, А.В. Колодочкіним, К.Б. Кузнєцовим, а також співробітниками корпорації KMV.

6. Особливий інтерес представляє методика оцінки сукупного кредитного ризику позичкового портфеля CreditRisk + (авторські права CSFB), де в якості показника надійності (у тому числі банків) пропонується використовувати випадкову ймовірність дефолту. У даній методиці була зроблена перша спроба подолання проблем, пов'язаних з отриманням оцінок довгострокової надійності банків.

7. Оцінювання надійності банку за допомогою нейтронної мережевої моделі кластеризації — картами Кохонена (СОК) [12]. Для визначення рейтингу банків з урахуванням усіх показників об'єктів, що входять до системи користуються нейтронним мережами — Картами Кохонена (англ. Self-organizing map — СОК).

За допомогою процесу, що іменується самоорганізацією, СОК утворюється топологічне представлення даних про фінансовий стан банку у вигляді спеціальної карти. СОК відноситься до загального класу нейромережевих методів, що використовують нелінійну регресію. Її можна навчити дізнаватися або знаходити взаємозв'язки між входами і виходами або організовувати дані так, щоб виявляти в них досі невідомі образи або структури.

На початковому етапі дослідження для аналізу та побудови моделі на підставі визначених показників розраховано близько 20 найсуттєвіших, незалежних між собою. Для забезпечення коректного їх порівняння прийнято рішення перейти від абсолютних значень до відносних, які характеризують структуру активів, зобов'язань, капіталу та прибутку банку. Встановлено, що абсолютні показники обсягів операцій значно впливають на масштабність (кількісний рівень) і приховують якісні особливості банків.

Перелік показників, вибраних для дослідження в рамках моделі рейтингування: коефіцієнт рентабельності активів (ROA); коефіцієнт рентабельності власного капіталу (ROE); накопичений прибуток/активи; нараховані доходи/активи; статутний капітал/капітал; власні акції викуплені акціонерами/капітал; високоліквідні активи/активи; відрахування до резервів/активи; відрахування до резервів; адекватність капіталу; процентна позиція; міжбанківські кредити/зобов'язання; процентні активи/активи;

кредити /активи; цінні папери /активи; процентні зобов'язання/зобов'язання; переоцінка портфеля цінних паперів/капітал; процентна маржа; чистий комісійний дохід/активи; результат торговельних операцій/активи.

У процесі побудови карти Кохонена за визначеними показниками будується система кластерів, що характеризують структурні відмінності банків і їх спеціалізацію на ринку.

8. Методика оцінки надійності банків Центру наукових досліджень НБУ. Центром наукових досліджень НБУ була розроблена методика оцінки надійності банку (автори Р. Набок і А. Набок) [13] згідно Концепції щодо створення системи рейтингової оцінки регіонів, галузей національної економіки, суб'єктів господарювання [14].

9. Методики приватних рейтингових агентств та організацій («Експерт-Україна», «Кредит-рейтинг», «Рейтинг», «Експерт-Рейтинг»), НРА «Рюрік», Комісія банківського аналізу Українського товариства фінансових аналітиків (КБА УТФА) результати яких не завжди публікуються в пресі. У зв'язку з цим користувачі банківських послуг не завжди мають доступ до показників, що засвідчують надійність банку.

На світових способах оцінки надійності базується складання банківських рейтингів Комісією банківського аналізу Українського товариства фінансових аналітиків (КБА УТФА). При цьому під надійністю банку розуміється його здатність протистояти негативним чинникам. Рівень опірності банку залежить від ряду показників: достатності капіталу, якості активів, ліквідності, рентабельності, ступеня диверсифікації клієнтської бази тощо. Всі ці показники повністю піддаються кількісному та якісному аналізу по динамічним і публічним даними. Проте труднощі у використанні даної методики полягають у необхідності проведення експертної оцінки мінімально допустимих (рекомендованих) значень коефіцієнтів з метою уточнення кордону рейтингу банків з мінімальною надійністю.

На основі аналізу сформулюємо вимоги, яким має відповідати сучасна методика оцінювання надійності комерційного банку:

- не мати прив'язки до конкретних показників та їх кількості;
- ґрунтуватися на офіційній фінансовій звітності банків, даних фінансової звітності, що публікується НБУ;
- забезпечення можливості отримання узагальнюючої оцінки надійності банку і групи банків;

• врахування тенденцій розвитку на основі застосування показників динаміки статей балансу;

• наявність гнучкої ієрархічної системи правил, за якими здійснюється оцінка показників.

Таким чином, за результатами дослідження виділено основні підходи до оцінювання надійності банку. Серед них: класичний підхід, що ґрунтується на аналізі основних показників діяльності банку і передбачає формування висновків у словесно-описовій формі; оцінювання надійності банку за допомогою рейтингових методик; підходи засновані на проведенні дискримінантного аналізу; модель, основою якої є співвідношення «доходність-ризик»; опціонні та структурні моделі; оцінювання «імовірності дефолту» банку; підхід до оцінювання, на основі використанні нейронних мереж. Кожен з підходів має свої особливості і передбачає отримання результатів у різних формах (описова загальна характеристика установи, узагальнююча оцінка, імовірнісний прогноз тощо). Вагомим недоліком більшості методик є обмеженість і недоступність результатів оцінювання для окремих суб'єктів-споживачів, зокрема, клієнтів банку. Пошук нових підходів до оцінювання надійності банків має базуватися на забезпеченні прозорості та транспарентності результатів діяльності банків. Результати використання таких методик мають відображати достовірну якісну характеристику установи, що дозволить визначити рівень її надійності та прийняти рішення щодо майбутньої співпраці. Розробка такого підходу до оцінювання надійності банку, що базуватиметься на існуючому досвіді та враховуватиме вимоги сьогодення, є метою наших подальших досліджень.

Бібліографічний список

1. *Панова Г.С.* Анализ финансового состояния коммерческого банка / Г.С. Панова. — М.: Финансы и статистика, 1996 г. — 376 с.

2. Методика складання рейтингів надійності банків // Профіль. — 01.06.1998. — № 20(92).

3. Управление деятельностью коммерческого банка (банковский менеджмент) / Под ред. д-ра экон. наук, проф. И.О. Лаврушина. — М.: Юристь, 2002. — 688 с.

4. *Ширинська Е.Б.* Операции коммерческих банков. — М.: Финансы и статистика, 2001. — 628 с.

5. *Фетисов Г.Г.* Устойчивость коммерческого банка и рейтинговые системы ее оценки / Г.Г. Фетисов. — М.: Финансы и статистика, 1999. — 356 с.

6. *Иванов В.В.* Анализ надежности банка: Практическое пособие / В. В. Иванов. — М. : Русская Деловая Литература, 1996. — 320 с.

7. *Гумен І.* Складові банківських рейтингів: науково-практичний аспект /І. Гумен // Вісник НБУ. — 2000. — № 1 (47). — С. 57—60.

8. *Михайлюк Р.* Рейтингові оцінки у системі побудови надійного комерційного банку / Р. Михайлюк // Вісник Тернопільського національного економічного університету. — Тернопіль: Вид-во ТНЕУ, 2005. — № 3. — С. 9—14.

9. Про порядок визначення рейтингових оцінок за рейтинговою системою CAMELS [Електронний ресурс]: Постанова Правління Національного банку України від 8.05.2002 р. №171. — Режим доступу: http://search.liga- zakon. ua/ l_doc2. nsf/link1/PB02004. html.

10. *Markovits H.* Development of Conditional Reasoning: A Piagetian Reformulation of Mental Models Theory / H. Markovits // Merrill Palmer Quarterly. — 1993. — Vol. 39. — № 1. — С. 17.

11. *Рудинська О.В.* Приоритетні напрямки економічного моделювання в банківський сфері / О.В. Рудинська, О.А. Мартинюк // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 6 (96). — С. 294—299.

12. Интернет-сайт компании BaseGroup Labs. Библиотека. Самоорганизующиеся карты Кохонена — математический апарат [Електронний ресурс]. — Режим доступу:
http://www.basegroup.ru/library/analysis/ clusterization/som/

13. *Набок Р.* Концептуальна схема рейтингування банків України / О. Набок, Р. Набок // Вісник НБУ. — 2006. — № 8 (126). — С. 20—28.

14. О принятии Концепции о создании системы рейтинговой оценки регионов, отраслей национальной экономики, субъектов хозяйствования: Распоряжение КМУ от 01.04.2004 № 208-р // Официальный вестник Украины. — 2004. — № 14. — С. 77—84.

15. *Бабкіна І.* Досвід зарубіжних країн щодо рейтингової оцінки діяльності банків // Вісник Національного банку України. — 2010. — № 12. — С. 31—33.

16. *Заруцька О.П.* Використання методу нейронних мереж для аналізу фінансової стійкості банку // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. — 2011. — Вип. 31. — С. 90—95.

Стаття надійшла до редакції 11 лютого 2013 р.

УДК 336.531.2

Т. В. Майорова,
канд. екон. наук, доцент, завідувач кафедри
банківських інвестицій ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ІНСТРУМЕНТИ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ В АКТИВІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ. У статті досліджено бюджетна політика та її інструменти в активізації інвестиційного процесу. Проаналізовано динаміку бюджетних витрат на економічні цілі. Особливу увагу приділено бюджетним інвестиціям. Виокремлено проблеми бюджетного фінансування інвестицій і запропоновано шляхи їх вирішення.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інвестиції, бюджетна політика, бюджетні інвестиції, бюджетне фінансування, економічні видатки державного бюджету.

АННОТАЦИЯ. В статье исследуется бюджетная политика и ее инструменты в активизации инвестиционного процесса. Проанализирована динамика бюджетных расходов на экономические цели. Особое внимание уделено бюджетным инвестициям. Выделены проблемы бюджетного финансирования инвестиций и предложены пути их решения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: инвестиции, бюджетная политика, бюджетные инвестиции, бюджетное финансирование, расходы государственного бюджета на капитальные цели.

ABSTRACT. The article examines the fiscal policy and its tools in enhancing the investment process. The dynamics of budget expenditures on economic goals. Particular attention was paid to budgetary investments. Singled investment financing problems and proposed solutions.

KEY WORDS: investment, fiscal policy, government investment, financing, the economic costs of the state budget.

Бюджетна політика у багатьох країнах світу давно стала одним із вагомих інструментів регулювання інвестиційної активності. В Україні в останні роки реалізація бюджетної політики спрямована на формування сприятливого макроекономічного середовища, здійснення послідовних та ефективних заходів у податково-бюджетній сфері, забезпечення стабільності державних фінансів, високих темпів економічного зростання на основі проведення модернізації економіки держави та підвищення її конкурентоспроможності.

Різні аспекти використання бюджетних важелів для розбудови суспільства завжди були предметом досліджень наукової спільноти. На усіх етапах розвитку економічної системи ці фінансові

© Т. В. Майорова, 2013

важелі посідали визначальне місце не лише як інструменти державного регулювання, а одночасно й джерело економічного зростання, зважаючи на їх взаємозалежність і взаємообумовленість використання у виробництві та соціальній сфері.

Зокрема, В. Федосов, В. Опарін, С. Льовочкін у монографії «Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями», формулюючи завдання державних фінансів у сучасній державі, зазначають, що «державне фінансове господарство відіграє надзвичайно важливу роль у суспільстві. З одного боку, це господарство забезпечує функціонування інститутів держави і реалізацію її суспільних функцій. З іншого — функціонуючи в межах єдиної фінансової системи, воно забезпечує збалансування індивідуальних, корпоративних і суспільних інтересів» [1, с. 59].

Український учений О. Василик щодо ролі бюджетних важелів в економічному зростанні суспільства писав: «держава для виконання своїх функцій повинна мати у своєму розпорядженні певну величину фінансових ресурсів, що створюються в її народногосподарському комплексі. З цією метою вона здійснює свою фінансову діяльність шляхом законодавчого визначення форм мобілізації доходів і витрат із метою досягнення економічного й соціального прогресу в державі» [2, с. 47].

К. Павлюк зазначає, що «стратегічним напрямом розвитку суспільних відносин в Україні має бути посилення ролі держави в економічному й соціальному житті, а отже, і зростання ролі бюджету в економічних і соціальних процесах [3, с. 57].

В. Кононенко вважає, що «визначення місця і функцій держави в регулюванні економічного і соціального розвитку є однією з ключових проблем, які стояли перед економічною теорією і практикою у XX ст. і вирішення яких зазнавало значних змін на окремих етапах розвитку економіки і економічної політики [4, с. 7].

В. Стоян доводить, що «бюджет як фінансовий план державних витрат і джерел їхнього покриття відіграє важливу роль у діяльності держави. Він визначає її можливості й пріоритети розвитку, роль і форми реалізації закріплених за нею функцій» [5].

У свою чергу Я. Жаліло, деталізуючи зміст, значення та функції бюджету в економічному зростанні, наголошує: «Державний бюджет має розглядатися не лише як кошторис надходжень і витрат, але насамперед — як засіб забезпечення макроекономічного збалансування та економічного зростання, фінансовий план,

який, серед іншого, передбачає відтворення державою умов для власного фінансування у довгостроковому періоді» [6, с. 78].

У ході дослідження динаміки економічних видатків бюджетів усіх рівнів ми з'ясували, що у процесі трансформаційних змін упродовж 20 років в Україні форми та методи державного впливу на економіку зазнали суттєвих змін. Як свідчить фінансова статистика, найбільший рівень видатків на економічну діяльність (як частки від ВВП та частки у структурі видатків зведеного бюджету України) мав місце в 1994 р. — 21,7 % і 48,3 % відповідно (рис. 1).

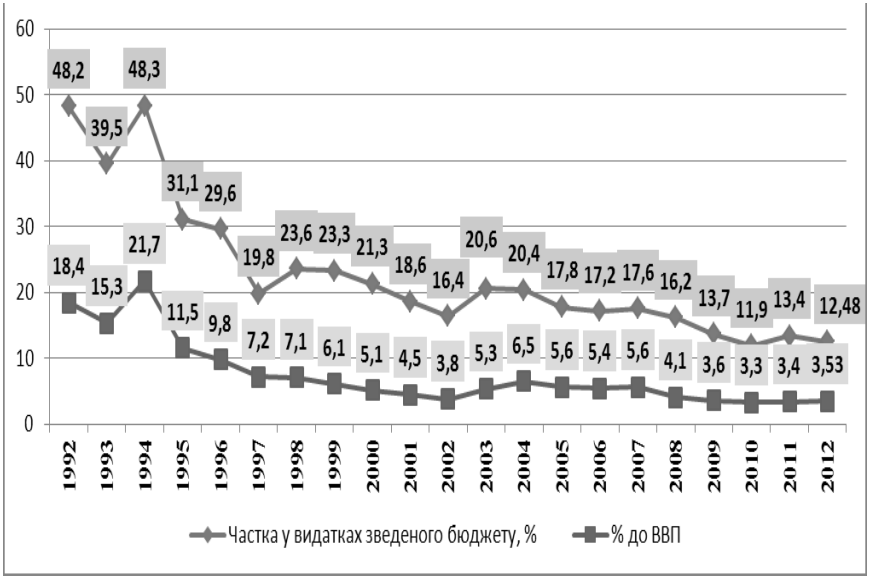

Рис. 1. Видатки на фінансування економіки з бюджету України*

*Складено автором самостійно за джерелом: [7]

Проте уже у наступному 1995 році такі видатки скоротилися майже удвічі — до 11,5 %, до того ж падіння спостерігалося аж до 2002 р., коли частка економічних видатків у ВВП склала лише 3,8 %, а частка у видатках зведеного бюджету відповідно — 16,4 %. Не дивлячись на незначне зростання економічних видатків у 2003—2004 рр., до 2010 р. такі витрати знову скорочуються.

Позитивним є лише 2011р., коли частка видатків на економічну діяльність зросла до 13,4 % у загальних видатках зведеного бюджету та до 3,4 % до ВВП.

У 2012 р. частку економічних видатків у ВВП зросла до 13,53 %, у той же час зменшилась у загальних видатках зведеного бюджету.

У цьому контексті важливим є те, що при дослідженні впливу державних важелів на економічне зростання суспільства окремої уваги слід приділяти бюджетним інвестиціям.

В. Федосов вказує, що «саме бюджетні інвестиції сприяють розвитку економіки, розширюють попит і тим самим стимулюють економіку» [8, с. 125].

Інші фахівці у сфері державних фінансів зазначають, що через зміну структури бюджетних видатків, зокрема, обсягів інвестицій держава впливає на економічні цикли, домагаючись стабільності економічної системи [9, с. 234].

О. Василик довів, що за допомогою державних інвестицій може змінюватися норма нагромадження, її рівень та динаміка [2, с. 147].

Головне призначення державних інвестицій на думку іноземних економістів В. Ейстерлі та С. Ребело — створення та модернізація основних засобів, призначених для виробництва суспільних послуг. Проте не менш важливим напрямом є інвестування бюджетних ресурсів в інфраструктуру, що як свідчить світова практика, виключно позитивно впливає на економічний і соціальний розвиток країни [10].

У той же час виникає необхідність у подальшому дослідженні впливу бюджетних важелів на активізацію інвестиційного процесу в Україні — як головних державних інструментів у забезпеченні економічного зростання суспільства.

Основним державний джерелом для фінансування інвестицій є кошти Державного бюджету України; кошти місцевих бюджетів і кошти бюджету Автономної Республіки Крим у вигляді капітальних видатків. З погляду предметної спрямованості, такі видатки бюджету мають інвестиційну скерованість, направлену на: фінансування фундаментальних та прикладних наукових досліджень; фінансування галузей економіки; фінансування соціально-культурних закладів і заходів; фінансування міжнародної діяльності; інші витрати і виплати.

Якщо проаналізувати фактичне виконання плану за державними інвестиціями (капітальними видатками), то можемо виявити, що за останні п'ять років жодного разу він не виконувався (табл. 1).

Таблиця 1

ПЛАН ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ ЗА КАПІТАЛЬНИМИ ВИДАТКАМИ, млн грн*

Видатки за економічною класифікацією видатків бюджету	2007		2008		2009		2010		2011	
	план	факт	план	факт	план	факт	план	факт	план	факт
Капітальні видатки, всього, з них	*28913*	*25835*	*27922*	*720*	*18090*	*10437*	*29729*	*21057*	*43135*	*31281*
Придбання основного капіталу	7347	6735	7397	254	6047	3717	9911	5190	10926	7165
Створення державних запасів і резервів	1279	987	891	62	799	729	788	568	502	440
Придбання землі і нематеріальних активів	96	72	112	1	81	23	209	189	293	219
Капітальні трансферти	20190	18040	19522	403	11163	5968	18814	15111	31413	23458

*Складено автором самостійно за джерелом: [7]

Найбільше невиконання плану капітальних видатків було у 2008 р., коли із запланованих 27922 млн грн з державного бюджету в економіку України було направлено лише 720 млн грн, або 2,58 %. Суттєве невиконання відбулося і в 2011 р. — лише 31281 млн грн із запланованих 43135 млн грн, 72,53 %. Звичайно, така ситуація не могла не вплинути на скорочення загальної інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання у 2008—2009 рр.

Що стосується обсягу та динаміки державних інвестицій в основний капітал, то можемо побачити, що найбільшою їх частка у

загальній структурі джерел фінансування інвестицій в основний капітал — 10,5 % (рис. 2) та у ВВП — 4,7 % (табл. 2) була у 2004 р.

Рис. 2. Частка державного та місцевих бюджетів у структурі джерел фінансування інвестицій в основний капітал *

*Складено автором самостійно за джерелом: [11]

Однак, уже в 2005 р. загальний обсяг державних інвестицій скоротився на 21,7 %, а їх частка у загальній структурі джерел стала 9,7 %, а у ВВП відповідно — 2,04 %.

Найменшою частка державних інвестицій була у 2009 р., лише 4,4 % за рахунок державного бюджету та 2,7 % — місцевих бюджетів. У цьому році скоротилась до найменшої позначки і частка інвестицій за рахунок державного бюджету у ВВП аж до 0,73 %.

У 2009—2011 рр. спостерігається активізація державних інвестиційних вкладень. За три роки їх сума збільшилась у двічі з 10848 млн грн до 21710 млн грн. Найбільше зросли капітальні вкладення за рахунок коштів державного бюджету у 2,33 разу, натомість інвестиції за рахунок місцевих бюджетів лише у 1,47 разу. Однак загальний їх обсяг не досягнув рівня 2007—2008 рр.

Таблиця 2

ДИНАМІКА ВВП І ДЕРЖАВНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В ОСНОВНИЙ КАПІТАЛ*

Роки	ВВП, млн грн	Інвестиції в основний капітал за рахунок державних коштів, млн грн			Частка інвестицій в основний капітал у ВВП за рахунок державних коштів, %		
		всього	у тому числі		всього	у тому числі	
			державного бюджету	місцевого бюджету		державного бюджету	місцевого бюджету
2002	225810	3228	1863	1365	1,43	0,83	0,60
2003	267344	5665	3570	2095	2,12	1,34	0,78
2004	345113	11489	7945	3544	3,33	2,30	1,03
2005	441452	8992	5077	3915	2,04	1,15	0,89
2006	544153	12292	6846	5446	2,26	1,26	1,00
2007	720731	17782	10458	7324	2,47	1,45	1,02
2008	948056	21494	11576	9918	2,27	1,22	1,05
2009	913345	10848	6687	4161	1,19	0,73	0,46
2010	1082569	13836	9479	4357	1,28	0,88	0,40
2011	1316600	21710	15599	6111	1,64	1,18	0,46

*Складено автором самостійно за джерелом: [11]

Суттєве зростання державних капітальних вкладень у 2011—2012 рр. пов’язано із реалізацією інфраструктурних проектів за рахунок бюджетних асигнувань до ЄВРО-2012.

Низька активність використанні в інвестиційному процесі й іншого бюджетного інструменту — державного інвестиційного кредиту.

Так, за даними Розрахункової палати України із державного бюджету 2011 р. надано таких кредитів у сумі 7,0 млрд грн, або 52,8 % від плану. У запланованих обсягах не виконано 75,0 % бюджетних програм. У 2011 році бюджетні асигнування загального фонду для проведення кредитування відкрито в сумі 200,6 млн грн, або 92,4 % плану (217,0 млн грн), з яких 126,8 млн

грн спрямовано на виконання бюджетних програм, з них надано кредитів на 126,5 млн грн, або 58,3 % плану. Як наслідок, у запланованому обсязі не виконано шість із восьми бюджетних програм. При цьому взагалі не розпочато мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва (план — 10,3 млн грн) і державне пільгове довгострокове кредитування на здобуття освіти (2,9 млн грн) [7].

Незадовільний стан розрахунків за кредитами, наданими з державного бюджету, неефективність виконання процедур реалізації міжнародних проектів спричинили невиконання бюджетних програм з їх надання. Зі спеціального фонду у 2011 р. на кредитування спрямовано 6 млрд 877,1 млн грн, або 52,7 % плану (13 млрд 37,8 млн гривень). Із дванадцяти програм у запланованих обсягах виконано лише три.

Підсумовуючи проведене дослідження, можемо зробити висновок, що державні (бюджетні) кошти за останні десять років не стали для економіки України дієвим важелем активізації інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання. Центральною проблемою у сфері використання бюджетних важелів в економічному зростанні суспільства визнано скорочення реальних обсягів капітальних вкладень за рахунок бюджету. Таке явище негативно впливає на формування фінансового потенціалу держави та інших суб'єктів господарювання. Незважаючи на те, що реальне збалансування бюджету зазвичай має охоплювати як підвищення дисципліни надходжень, так і раціоналізацію бюджетних видатків, на практиці урядові рішення в бюджетній сфері концентрувалися майже виключно навколо забезпечення належних надходжень до державного та місцевих бюджетів і фінансування відповідних видатків.

Збільшення частки фіскального перерозподілу ВВП фактично не супроводжувалося здійсненням державою політики видатків, що мала б економічну спрямованість і була підпорядкована реалізації стратегічних завдань економічного розвитку країни. Встановлюючи пріоритетом соціальну спрямованість бюджетних видатків та орієнтуючись на завдання мінімізації дефіциту бюджету, уряд, нажаль, обмежує інвестиційну функцію бюджету, що гальмує оновлення економіки і запровадження інновацій. Як результат — низька ефективність використання бюджетних важелів, структурні деформації середовища ринкової координації та значні дисбаланси

розвитку національної економіки, завдали суттєвого негативного впливу на інвестиційну діяльність суб'єктів господарювання.

Із цих позицій передумови ефективності та дієвості бюджетних важелів в інвестиційній сфері повинні забезпечувати здатність держави ставити і досягати стратегічні орієнтири розвитку відповідно до національних інтересів, виконувати завдання, пов'язані із впливом на соціально-економічні процеси, дотримуватися визначених пріоритетів, а також нейтралізувати можливі загрози економічній безпеці з застосуванням важелів, властивих ринковій економіці.

Насамперед мають бути закладені основи державної інвестиційної політики, яка здатна забезпечити адекватне реагування держави на найважливіші виклики, у тому числі, пов'язані зі світовими кризовими процесами, провідними тенденціями розвитку світової економіки — глобалізацією та постіндустріальною модернізацією. За таких умов провідним завданням має стати випереджальне нарощування державних інвестицій, що стане важливим свідченням покращення ділової активності в державі та потужним імпульсом для економічного зростання, а стратегічним орієнтиром — виведення обсягу капітальних видатків на рівень не менше ніж 20 % видатків зведеного бюджету.

Підвищення ефективності інвестиційних бюджетних видатків на наш погляд має відбуватися на основі активного застосування *програмно-цільового бюджетування*, яке передбачає встановлення та законодавче закріплення системи середньострокових пріоритетів інвестиційної діяльності. Капітальні видатки мають спрямовуватися в галузі, що можуть стати динамічними точками зростання економіки. Раціоналізація таких видатків дозволить ефективніше використовувати наявний бюджетний ресурс без посилення фіскального навантаження на економіку.

Враховуючи існуючі прорахунки у бюджетній політиці стратегічними пріоритетами у державній інвестиційній політиці України мають бути:

❖ спрямування державних інвестицій у структурну перебудову промислового та аграрного комплексів і створення замкнених ланцюгів виробництва, що сприятиме досягненню конкурентних переваг у довгостроковій перспективі, адаптації виробництва до

вимог ринку, а також становленню в Україні ефективного внутрішнього ринку та розвитку імпортозаміщення;

❖ підвищення інноваційної складової державних інвестицій, що дозволить модернізувати виробничий і науково-технологічний потенціал підприємств, сприятиме розвитку виробництва продукції з високою доданою вартістю та зменшенню технологічного розриву з розвиненими країнами;

❖ упровадження енергозберігаючих технологій і використання відновлювальних енергоресурсів з метою забезпечення масштабного скорочення обсягів енергоспоживання у виробництві, зниження енергоємності ВВП;

❖ перехід від селективної державної підтримки окремих галузей до розвитку перспективних міжгалузевих бізнес-мереж, які поєднуватимуть виробничий, науково-технологічний та інноваційний потенціал підприємств. Це дозволить зменшити асиметричність у фінансуванні галузей, стимулюватиме розвиток малих і середніх підприємств, сприятиме виникненню ефективних форм співробітництва, розвитку аутсорсингу та субконтрактингу;

❖ запровадження державних субсидій на виведення з експлуатації застарілих основних засобів, проведення НДДКР і підвищення кваліфікації персоналу підприємств;

❖ забезпечення контролю за цільовим використанням наданих державою пільг і субсидій на розвиток і модернізацію шляхом встановлення для їх одержувачів нормативів з виробництва та/або експорту продукції, а також відповідних механізмів звітності та контролю;

❖ підвищення ролі держави як інвестора інноваційної діяльності шляхом реалізації інноваційних проектів на принципах державно-приватного партнерства, а також запровадження механізмів державного страхування ризиків, пов’язаних з розвитком інноваційних напрямів, що передбачає надання державних гарантій при кредитуванні інноваційних проектів, які на початковому етапі є непривабливими для приватних інвесторів через їх ризикованість, але у довгостроковій перспективі забезпечують конкурентні переваги для української економіки;

❖ створення системи персональної відповідальності та забезпечення ефективного контролю на всіх стадіях виконання цільових програм, що сприятиме підвищенню їх ефективності та унеможливить нецільове використання бюджетних коштів та ін.

Враховуючи позитивний вплив інфраструктури на розвиток приватних інвестицій і формування сукупного капіталу країни, це сприятиме створенню умов для зростання зайнятості, усунення регіональних монопольних позицій підприємств, успішного функціонування внутрішнього ринку, підвищення конкурентоспроможності регіонів, а отже — підвищення якості життя населення країни.

Бібліографічний список

1. *Федосов В.* Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями : монографія / В. Федосов, В. Опарін, С. Льовочкін ; за наук. ред. В. Федосова. — К. : КНЕУ, 2002. — 387 с.
2. *Василик О. Д.* Теорія фінансів : підручник / О. Д. Василик. — К. :НІОС, 2000. — 416 с.
3. *Павлюк К.В.* Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України: монографія / К.В. Павлюк. — К.: НДФІ, 2006. — 584 с.
4. Система регуляторів перехідної економіки України: монографія / НАН України, Інститут економіки / Відп. ред. В.І. Кононенко. — К., 1999. — 237 с.
5. *Стоян В*. Бюджет і бюджетна політика держави / В. Стоян // Світ фінансів. — 2005. –Вип. 1. — С. 95–101.
6. *Жаліло Я.А.* Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : монографія / Я. А. Жаліло. — К. : НІСД, 2009. — 336 с.
7. Висновки Рахункової палати України про виконання Державного бюджету України [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.acrada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/412
8. *Федосов В.М.* Бюджетний менеджмент : підручник / Федосов В., Опарін В., Сафонова Л. — К. : КНЕУ. 2004. — С. 205. — 864 с.
9. Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку: В 3 т.– Т. 1. Фінансова політика та податково-бюджетні важелі її реалізації / За ред. чл.-кор. НАН України А.І. Даниленка. — К.: Фенікс, 2008. — 468с.
10. *Easterly W*. Fiscal Policy and Economic Growth: an Empirical Investigation / W. Easterly, S. Rebelo //Journal of monetary economics. — 1993. — №32 (3). — P.47−58.
11. Офіційний сайт Державного комітету статистики України / [Електронний ресурс]. — Доступно з: http://www.ukrstat.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 25 лютого 2013 р.

УДК 338.124.4

Т. П. Остапишин,
к.е.н., доц.,
доцент кафедри,
О. Г. Коптюх,
к.е.н., доц.,
доцент кафедри, кафедра банківської справи,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ЕКОНОМІЧНІ КРИЗИ: СУТНІСТЬ, ПЕРІОДИЧНІСТЬ ВИНИКНЕННЯ, ТРИВАЛІСТЬ І СТАДІЇ ЇХ ПЕРЕБІГУ

АНОТАЦІЯ. Обгрунтовано авторське визначення сутності поняття «економічна криза» та класифікація їх видів. Дана характеристика різновидів криз за періодичністю виникнення та тривалістю перебігу. Обґрунтовано зміст окремих стадій перебігу економічної кризи.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: економічна криза, види економічних криз, періодичність виникнення економічної кризи, тривалість перебігу економічної кризи, стадії перебігу економічної кризи.

АННОТАЦИЯ. Даны авторское определение сущности понятия «экономический кризис» и их классификация. Приведена характеристика разновидностей кризисов по периодичности возникновения и длительности протекания. Обосновано содержание отдельных стадий протекания экономического кризиса.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: экономический кризис, виды экономических кризисов, периодичность возикновения экономических кризисов, длительность экономического кризиса, стадии экономического кризиса.

ABSTRACT. The authorial definition of the concept «the economic crisis» and the classification of its kinds have been offered. Description of different sorts of crises according to periodicity of their origins and their durability was suggested.

KEY WORDS: of economic crisis, economic performance types crises, economic performance crisis, Periodic of economic crisis, Stage of economic crisis.

Теорія криз, включаючи визначення сутності поняття «економічна криза», з'ясування причин їх виникнення, обґрунтування характерних спільних рис та особливостей, має давнє історичне коріння. Ще наприкінці XIX — на початку XX ст. класики економічної науки К. Маркс і Ф. Енгельс на основі аналізу капіталістичної економічної системи й дослідження розбалансованості і неузгодженості ринкових відносин побудували теорію порушеної рівноваги на ринку. В.І. Ленін, як наступник марксистської тео-

© Т. П. Остапишин,
О. Г. Коптюх, 2013

рії, визначав економічні кризи як «фази капіталістичного циклу, під час яких відбувається насильницьке відновлення порушених у ході розвитку капіталістичної економіки основних пропорцій відтворення» [1].

Наш видатний співвітчизник М. І. Туган-Барановський теж вважав, що криза відбувається саме через те, що «розподіл виробництва стає непропорційним» і так як «виробники засобів виробництва не можуть вилучити капітал зі своїх підприємств і до того ж сама громіздкість цього капіталу, у вигляді будівель, машин тощо, вимагає продовження виробництва …, то перевиробництво засобів виробництва стає неминучим» [2; с. 325].

Не зважаючи на тривалий історичний період досліджень сучасна економічна думка не відрізняється єдиним підходом до визначення сутності поняття «економічна криза» та до класифікації їх видів.

У даній статті нами поставлено завдання наукового обґрунтування сутності поняття «економічна криза» на основі аналізу існуючих точок зору, а також систематизації видів економічних криз у розрізі ключових для цього виду криз критеріальних ознак.

У табл. 1 зведено кілька визначень із словників, енциклопедій і публікацій вітчизняних і зарубіжних економістів-науковців, однак жодне із них, на нашу думку, не розкриває сутності поняття «економічна криза» повною мірою.

Таблиця 1

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНА КРИЗА»

№ з/п	Джерело	Визначення
1	Словник іншомовних слів [3]	Надвиробництво товарів за капіталізму, що періодично повторюється і неминуче призводить до загострення всіх суперечностей капіталістичного ладу
2	Великий енциклопедичний словник [4]	Порушення в ході розвитку економіки; проявляється в абсолютному падінні виробництва, недовантаженні виробничих потужностей, рості безробіття, порушеннях у грошово-кредитній та валютно-фінансовій сферах тощо
3	Економічний словник [5]	Порушення рівноваги між попитом і пропозицією на товари та послуги. Проявляється різким переломом кон’юнктури, що моментально викликає спад виробництва, ріст безробіття, збільшення кількості банкрутств, а також тенденцію до поглиблення кризи

Закінчення табл. 1

№ з/п	Джерело	Визначення
4	Єпіфанов А.О. Козьменко С. М. [6]	Ситуативна характеристика функціонування будь-якого суб'єкта, що є наслідком невизначеності в його зовнішньому та внутрішньому середовищах
5	Зуб А. Т. [7]	Подія, здатна загрожувати життєдіяльності організації, що характеризується невизначеними причинами і складно передбачуваними наслідками та потребує прийняття нагальних рішень
6	Rosenthal and B. Pijnenburg [8]	Ситуація, позначена високою небезпекою, станом непевності, відчуттям невідкладності, що притаманна ринковим відносинам

Складено авторами

Всі наведені у табл.1 визначення за словниками й енциклопедіями [3—5] пов'язують сутність економічної кризи з порушенням рівноваги в розвитку економіки, а отже мають тісний зв'язок із визначеннями класиків економічної думки. Однак ми не можемо погодитись із позицією, що цей дисбаланс полягає лише в проблемі «надвиробництва» [3]. Економічні кризи супроводжують всю історію розвитку суспільства і спочатку вони проявлялись, навпаки, як кризи «недовиробництва», а з середини XIX ст. — як кризи «недоспоживання». З іншого боку, недоречно, на нашу думку, ув'язувати сутність цього поняття із певним заздалегідь визначеним суспільно-економічним ладом [3, 8] і певним рівнем економіки [4—7]. Наведені у табл.1 четверте та п'яте визначення стосуються певного суб'єкта і не можуть охарактеризувати кризу на всіх рівнях економіки [6, 7]; останнє, шосте — пов'язане, з одного боку, лише із характеристикою ситуації, а не об'єкта кризи, а з іншого боку, — лише з ринковими відносинами, що відкидає можливість виникнення криз за інших суспільних відносин [8].

Під ***економічною кризою*** ми розуміємо ***порушення рівноваги в розвитку економічної системи, яке призводить до змін форми її організації, до її переходу у новий стан або припинення існування***. З даного визначення випливає, що об'єктом економічної кризи є економічна система на будь-якому рівні економіки, причому незалежно від виду суспільно-економічних відносин.

Економічні кризи можуть бути класифіковані за рядом критеріїв, більшість з яких притаманні будь-яким кризам взагалі: і суспільно-політичного характеру, і в живій та неживій природі. Відповідно до особливостей прояву економічних криз нами виокремлено характерні саме для них (на відміну від криз взагалі) класифікаційні ознаки, а саме: рівень економіки та характер порушення рівноваги в її розвитку (табл. 2).

У даній статті ми зупинимось на двох класифікаційних ознаках із запропонованого в табл. 2 переліку — це періодичність і тривалість перебігу економічних криз, та обґрунтуємо залежність тривалості економічних криз від циклічного характеру їх перебігу.

Передусім зазначимо, що ознака періодичності виникнення тісно ув'язана із закономірною природою економічних криз. Економічні кризи у переважній більшості мають закономірний характер, що притаманний циклічності розвитку будь-якої системи в економіці: від окремого суб'єкта господарювання до міжнародної економіки. Ще К. Маркс зазначав, що «цикл взаємопов'язаних між собою оборотів, що охоплює ряд років, протягом яких капітал закріплений в своїй основній складовій, створює матеріальну основу періодичних криз, причому в ході циклу ділове життя послідовно переживає періоди послаблення, середнього пожвавлення, стрімкого підйому, кризи» [9; с.208]. Циклічною вважають природу виникнення криз і сучасні науковці-економісти як, наприклад, відомий представник російської школи економічної науки Ю.В. Яковец, який виокремлює п'ять послідовних фаз циклу розвитку економіки [10]. Цілком очевидно, що періодичність виникнення або циклічність є характерною ознакою закономірних економічних криз. За цією ознакою економічні кризи можуть бути: надкороткостроковими; коротко-, середньо- і довгостроковими.

Таблиця 2

КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ ЕКОНОМІЧНИХ КРИЗ

№	Критерій класифікації	Вид економічної кризи
1.	Рівень економіки	На мікрорівні
		На мезорівні
		На макрорівні
		На інтеррівні

Закінчення табл. 2

№	Критерій класифікації	Вид економічної кризи
2.	Об'єкт	У розвитку економіки окремого суб'єкта господарювання
		У розвитку окремої галузі економіки
		У розвитку національної економіки
		У розвитку міжнародної економіки
3.	Характер причин виникнення	Закономірні
		Непередбачувані (випадкові)
4.	Характер перебігу	Ізольовані
		Взаємодіючі
5.	Структурний масштаб охоплення	Окремих систем
		Структурні
		Глобальні
6.	Територіальний масштаб охоплення	Локальні
		Регіональні
		Національні
		Світові (міжнародні)
7.	Характер наслідків	Прогресивні
		Регресивні
8.	Періодичність (циклічність)	Із надкороткими циклами
		Із короткими циклами
		Із циклами середньої тривалості
		Із довгими циклами
9.	Тривалість перебігу	Короткочасні
		Затяжні
10.	Гострота протікання	Легкі
		Глибокі
11.	Характером порушень рівноваги в розвитку економіки	Дефолти суб'єктів господарювання
		Державні дефолти
		Валютні кризи
		Інфляційні сплески
		Фінансові кризи
		Банківські кризи

Розроблено авторами

Надкороткі цикли розвитку характерні для аграрної галузі економіки, якій притаманні об'єктивні сезонні коливання ділової активності. Тому економічні кризи тут можуть виникати із періодичністю до одного року. Короткі цикли, відкриті американським економістом Дж. Кітчіним на початку 20-х років XX ст. і дослідником фінансових циклів В. Крамом, характерні для фінансово-економічної діяльності, де коливання ділової активності відбуваються із періодичністю у 3—5 років, а, отже, й кризи можуть виникати з такою ж періодичністю. Середні цикли вперше виявив, досліджував і розрахував французький вчений К. Жюгляр ще в середині XIX ст. Вони характерні для розвитку промисловості (тривалість циклу складає від 7 до 9 років) та будівництва (від 16 до 20 років). Довгі цикли кон'юнктури були відкриті російським ученим М. Кондратьєвим. Вони пов'язані із змінами технологічного укладу (тривалість 50—60 років) та економічного лідерства (100—120 років) [11].

Таким чином, економічні системи різних рівнів економіки можуть зазнавати закономірних кризових потрясінь з різною періодичністю: через кожні 3—5 років (короткі цикли), 7—9 і 16—20 років (середні цикли), 50—60 і 100—120 років (довгі цикли), включаючи щорічні сезонні коливання, але тільки у розвитку аграрного сектора економіки. Цілком очевидно, що цикли різної тривалості переплітаються і тому характер підйому після кризи одного, наприклад, короткого циклу залежить від фази інших (середнього і довгого) циклів, з якими ця економічна криза збігається. Зазначена закономірність визначає наступну ознаку для класифікації економічних криз — тривалість їх перебігу.

За тривалістю перебігу економічні кризи можуть бути короткочасними й затяжними. Криза економічної системи теж є динамічною у своєму розвитку і в рамках певного економічного циклу проходить певні стадії. Ми виокремлюємо п'ять стадій перебігу економічної кризи, характеристика яких наведена в табл. 3.

Тривалість перебігу є ознакою для класифікації не тільки закономірних, але також ізольованих (випадкових) економічних криз. Непередбачувані економічні кризи можуть виникати на різних рівнях економіки як результат аварії, катастрофи, стихійного лиха, природних катаклізмів, невірно прийнятих управлінських рішень.

Таблиця 3

ХАРАКТЕРИСТИКА СТАДІЙ ПЕРЕБІГУ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Послідовність стадій	Зміст стадії	Характеристика перебігу
Перша	Зародження економічної кризи	Латентний характер Зниження окремих показників розвитку Поодинокі випадки зниження ділової активності
Друга	Прояв економічної кризи	Реальний прояв Втрата попередніх параметрів розвитку Поява збитковості
Третя	Поширення економічної кризи	Хронічна збитковість Зниження загальних і спеціальних резервів, що створюються для покриття збитків
Четверта	Пік економічної кризи	Повне вичерпання резервів Втрата платоспроможності Можливість оголошення дефолту
П'ята	Вихід із економічної кризи	Відродження прибутковості Відновлення основних показників розвитку

Розроблено авторами

Такі кризи неможливо передбачити, вони виникають раптово і порушують закономірність циклічного розвитку системи будь-якого рівня, так як зовсім не обов'язково йдуть слідом за фазою максимального підйому. Випадкова економічна криза може вразити певну систему і на стадії застою (депресії) чи пожвавлення.

Економічна криза може бути короткочасною у випадку, коли завдячуючи ефективному менеджменту вона пройде всі стадії свого розвитку у максимально короткі строки. Значний вплив на тривалість перебігу економічних криз, як уже зазначалось, здійснює взаємозв'язок криз різної періодичності.

Запропоноване нами визначення поняття «економічна криза» та розроблена класифікація їх видів, на наш погляд, змістовно уточнюють економічну сутність поняття та логічно систематизують їх види. Обґрунтована характеристика окремих стадій перебігу економічної кризи та визначений взаємозв'язок із тривалістю перебігу дає можливість вчасно ідентифікувати кризові явища та розробити дієві механізми їх подолання. Особливості інших різновидів економічних криз ми плануємо розглянути у наступних своїх публікаціях.

Література

1. Большая советская энциклопедия / [Електронний ресурс]. — Режим доступу http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/153218

2. *Туган-Барановский М.И.* Избранное: Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов. — М.: Наука — РОССПЭН, 1997. — 576 с.

3. Словарь иностранных слов. Под ред. И.В. Лехина и проф. Ф.Н. Петрова. 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1954. — 853 с.

4. Большой энциклопедический словарь. 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. — 1456 с.

5. Экономический словарь / [Електронний ресурс]. — Режим доступу http://vseslova.com.ua/word/Экономические_кризисы-124634

6. Менеджмент для магистров : учеб. пособие /под. ред. А. А Епифанова, С. Н. Козьменко. — Сумы: Университетская книга, 2003. — 762 с.

7. *Зуб, А.Т.* Антикризисное управление : учеб. пособие для студентов вузов / А.Т. Зуб. — М.: Аспект Пресс, 2009. — 319 с.

8. Rosenthal and B. Pijnenburg (eds). Crisis Management and Decision Making: Simulation oriented scenarios. — Dordrechf: Kluwer, 1991. — P. 1–6.

9. *Маркс К.* Капитал. Критика политической экономии. Пер. И.И. Скворцова-Степанова Т.2. Кн. 2. Процесс обращения капитала. Под ред. Ф.Энгельса. — М., Политиздат, 1978. — 648 с.

10. *Яковец Ю.В.* Прогнозирование циклов и кризисов/ Ю.В. Яковец // [Електронний ресурс]. — Режим доступу. — http://www.sorokinfond.ru/index.php?id=177

11. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды / Н. Д.Кондратьев. — М.: Экономика, 2002. — 767 с.

Стаття надійшла до редакції 3 січня 2013 р.

УДК 336.71 І.

Б. Охрименко,
старший викладач кафедри банківської справи
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ДО ПИТАННЯ ПРОБЛЕМНОЇ КРЕДИТНОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. Розглянуто сутність, причини виникнення та стан проблемної кредитної заборгованості банків України.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: кредитний портфель, проблемні кредити, резерви по кредитних операціях, кредитний ризик банку.

© Б. Охрименко, 2013

АННОТАЦИЯ. Рассматриваются сущность, причины возникновения и состояние проблемной кредитной задолженности банков Украины.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: кредитный портфель, проблемные кредиты, резервы по кредитным операциям, кредитный риск банка.

ABSTRACT. The credit portfolio quality of Ukrainian banking establishments is analyzed. The basic causes of problem indebtedness occurrence in Ukrainian banks are revealed.
KEY WORDS: credit portfolio, problem credits, credit operations reserves, credit risk of the bank.

В умовах глобалізації економічного простору, одним з стратегічних завдань кожного банку є створення механізму, який би забезпечував банкам імунітет до глобальних економічних викликів і стабільність взагалі. Нинішня ситуація на фінансовому ринку перешкоджає відновленню стабільності банків з причини наявності у більшості вагомого проблемного портфелю. Значні обсяги проблемних кредитів зумовили величезні збитки банків, погіршили їх фінансовий стан, негативно вплинули на фінансову стійкість.

Серед вітчизняних дослідників, що працюють над питаннями якості кредитного портфеля, проблемних кредитів, необхідно відзначити О.Д. Василика, А.С. Гальчинського, В.М. Гейця, В.Д. Лагутіна, І. Лютого, В.І. Міщенка, А.М. Мороза, М.І. Савлука, А.А. Чухна та інших. Але сучасні економічні умови вимагають ще детальнішого вивчення проблеми, пошуку нових підходів і подальшої систематизації знань у цьому напрямку.

Метою даного дослідження є аналіз стану, визначення причин виникнення та доведення необхідності вдосконалення роботи по управлінню проблемними кредитами банків в Україні.

Світова економічна криза істотно вплинула на українські банки. Період активного розширення діяльності та нарощування обсягів кредитних портфелів змінився практично зупинкою кредитування, викликаної дефіцитом банківської ліквідності і погіршенням фінансового стану позичальників, почався стрімкий ріст проблемної заборгованості.

У класичному розумінні проблемними кредитами вважаються такі, за якими своєчасно не проведені один чи кілька платежів, значно знизилась ринкова вартість забезпечення, виникли обставини, за яких банк матиме сумнів щодо повернення позики [1]. Однак сутність проблемних кредитів можна розглядати ширше. Проблемним може бути певний вид кредиту, що є характерною

ознакою певного часу, стадії економічного циклу. Під час кризи 2008 року в Україні проблемними вважалися всі споживчі кредити. В цей період зростав ризик їх неповернення через різке падіння доходів населення, та попередню занадто ліберальну кредитну політику банків у цьому сегменті. Прагнення банків отримати високі прибутки від своїх операцій протягом короткого проміжку часу та швидко завоювати значну частину ринку кредитування фізичних осіб підштовхнуло їх на необгрунтоване підвищення кредитного ризику. Вагомим стимулом для нарощування кредитування багатьма банками стали дешеві запозичення на зовнішніх ринках, доступ до яких із настанням кризи практично закрився. Проблема повернення кредитів, що в часі збіглась з девальвацією гривні, поставила ряд банків на межу дефолту [2]. За короткий час через недосконале управління ризиками в банках України значно погіршилась якість сукупного кредитного портфелю, що призвело до значних збитків окремих банків і системи в цілому [3]. За період 2006—2010 рр. обсяг наданих кредитів збільшився у три рази, а прострочена заборгованість за кредитами в абсолютному виразі збільшилась у 19, а у відносному — у 7 разів (табл. 1). У до кризовий період 2006–2008 рр. прострочена заборгованість знаходилась у межах 2 %, у 2009 р. вона склала 9,4 %, а у 2010 р. — 11,2 %.

Таблиця 1

ДИНАМІКА КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ, ПРОСТРОЧЕНОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ, РЕЗЕРВІВ І РЕНТАБЕЛЬНОСТІ АКТИВІВ БАНКІВ УКРАЇНИ ЗА 2006−2010 рр. [4]

Показники	Роки				
	2006	2007	2008	2009	2010
Кредити надані, млрд грн	269	485	792	747	755
Прострочена заборгованість за кредитами млрд грн	4,4	6,4	18	69,9	84,8
Прострочена заборгованість (у % до наданих кредитів)	1,6	1,3	2,2	9,4	11,2
Резерви під активні операції банків, млрд грн	13,2	20,1	48,4	122,4	148,8
Рентабельність ативів, %	1,61	1,5	1,03	–4,4	–1,45

Доходи від кредитування є суттєвою частиною прибуткової складової банківського бюджету, збільшення числа кредитів, які не приносять доходу, призвело до того, що діяльність великої кількості українських банків протягом останніх років була збитковою. Сукупний збиток системи у 2009 р. склав 38 450 млрд грн, у 2010 р. — 13 027 млрд грн та у 2011 році — 7708 млрд грн [4].

Така ситуація в банківському секторі не була випадковою, про що свідчать дані про динаміку виданих кредитів до ВВП, наведені в табл. 2. Останні роки частка кредитів у ВВП коливається в межах 60—70 %, у пікові 2008−2009 рр. вона сягала майже 84 % від ВВП. При цьому темпи зростання кредитів у 2006—2008 рр. значно переважали темп приросту ВВП. Ступінь насиченості української економіки була й залишається значною, на рівні 60 %. Загрозливою ситуація є саме через погіршення якості кредитних портфелів банків і зростання частки проблемних кредитів.

Таблиця 2

ДИНАМІКА ОБСЯГУ ВИДАНИХ КРЕДИТІВ ДО ВВП [4]

Показник	01.01.2007	01.01.2008	01.01.2009	01.01.2010	01.01.2011	01.01.2012
Кредити надані, млн грн	269 294	485 368	792 244	747 348	755 030	825 320
Темп приросту, %	—	*80,24*	*63,23*	*–5,67*	*1,03*	*9,31*
у % до ВВП	*49,49*	*67,34*	*83,57*	*81,83*	*69,74*	*62,81*
ВВП, млн грн	544 153	720731	948056	913345	1082569	1314000
Зміна реального ВВП (у % до попереднього року)	*7,3*	*7,9*	*2,3*	*–14,8*	*4,1*	*5,2*

Більшу питому вагу у структурі кредитів банків залишають складати кредити юридичним особам. На 01.01.2012 їх частка становила 70,39 %, протягом 2006−2011 років вони мали тенденцію до зростання і збільшились на 556 026 млн грн або на 206,5 % (рис. 1).

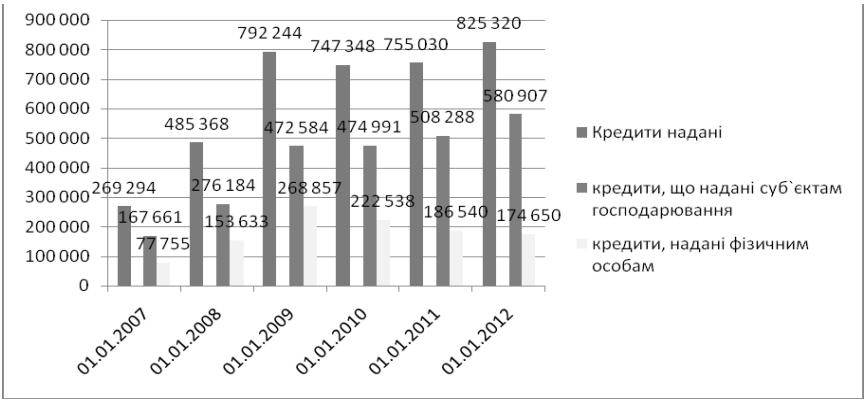

Рис. 1. Динаміка та структура кредитного портфелю банків, млн грн [4]

Проте протягом 2006—2008 рр., спостерігалася тенденція зростання кредитів фізичним особам, обсяг яких зріс на 191 102 млн грн або на 246 %, що свідчить про активне кредитування фізичних осіб українськими банками в докризовий період. Станом на 01.12.2008 припадало 34 %. Але вже з 2008 року спостерігається тенденція до згортання кредитування фізичних осіб. У 2011 році його обсяг майже повернувся на рівень докризового 2007 року (174 650 млн грн проти 153 633 млн грн у 2007 році). Ситуація супроводжувалась виходом окремих банків з роздрібного сегменту та переорієнтацію на кредитування суб'єктів господарювання.

Вагомим чинником нарощення проблемних кредитів банків є значна частка у структурі портфелів валютних кредитів домашнім господарствам. У 2008 р. вони становили 69 %. При цьому, частка доларових кредитів у структурі споживчих кредитів становила 61 %, а у структурі кредитів на придбання, реконструкцію та будівництво нерухомості — 86 %. У 2012 році ці показники становлять 42 % і 79 % [4]. Іншим чинником погіршення якості кредитного портфелю банків є його значна концентрація. У 2011 р. споживчі кредит становили 63 %, а кредити на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості мали тенденцію до зростання і в 2011 р. становили 35 %. Більшість з них має строк погашення понад 5 років, що при «коротких пасивах» спричинило кризу ліквідності банківської системи у 2009—2010 рр.

Важливою є інформація про темпи росту кредитного портфелю і проблемних кредитів (табл. 3).

Таблиця 3

ДИНАМІКА КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ І ПРОСТРОЧЕНИХ КРЕДИТІВ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ [4]

Показник	Роки					
	01.01.2007	01.01.2008	01.01.2009	01.01.2010	01.01.2011	01.01.2012
Кредити надані, млн грн	269294	485 368	792 244	747 348	755 030	825 320
Темп росту, %	—	180	163	94	101	109
Прострочена заборгованість за кредитами, млн грн	4 456	6 357	18 015	69 935	84 851	79 292
Питома вага, %	1,65	1,31	2,27	9,36	11,24	9,61
Темп росту, %	—	142,66	283,39	388,20	121,33	93,45
Відхилення темпів збільшення (зменшення) кред. портфеля порівняно з темпами зростання прострочених кредитів (п.п.)	—	37,58	–120,16	-293,87	-20,30	15,86
Відношення недіючих кредитів (мінус резерви) до капіталу*	352,44	364,26	9,16	31,97	29,17	26,49
Співвідношення недіючих кредитів до сукупних валових кредитів	59,76	48,12	3,88	13,70	15,27	15,30

*До кінця 2007 року до недіючих кредитів включалися кредити під контролем, субстандартні, сумнівні та безнадійні. З 2008 року до недіючих кредитів включаються кредити сумнівні та безнадійні.

У 2008 р., темпи росту проблемних кредитів становив 283,39 %, а у 2009 році — 388,20 % У цей же період в обсязі виданих кредитів спостерігається зворотня тенденція. Тобто, при зниженні обсягів кредитування на 6 %, обсяг проблемних кредитів зріс на 188,2 %. Фактично у 2008—2009 рр. проблемні кредити зростали на 120,16 % і 293,87 %, тобто швидше за обсяги кредитування, що є свідченням того, що більшість з цих прострочених кредитів — це були раніше видані кредити за якими позичальники не мали змоги розрахуватися.

Більші розміри проблемних кредитів банків України фіксують міжнародні агенції. За даними рейтингового агентства Fitch Ratings, проблемні активи банків України у 2010 р. становили 34 %,

а за даними компанії DB Research — 45 % [5]. Така різниця в оцінках зумовлена тим, що за методикою НБУ «прострочкою» вважається несплата процентів і невнесеної вчасно частини кредиту, а за міжнародними стандартами — усе тіло кредиту, за яким почались неплатежі. Через зростання проблемних кредитів банки України відповідно постійно збільшували резерви під кредитні операції (табл. 4).

Таблиця 4

ДИНАМІКА РЕЗЕРВІВ ПІД КРЕДИТНІ ОПЕРАЦІЇ, млн грн [4]

Показник	Роки					
	01.01.2007	01.01.2008	01.01.2009	01.01.2010	01.01.2011	01.01.2012
Загальні активи (не скориг. на резерви під активні опер.)	353 086	619004	973 332	1 001626	1 090248	1 211540
Резерви під активні операції банків	13 289	20 188	48 409	122 433	148 839	157 907
У % до загальних активів	*3,76*	*3,26*	*4,97*	*12,22*	*13,65*	*13,03*
% виконання формування резерву, з них:	100.1	100.04	100.1	100.05	100.01	100.00
Резерв на відшкодування втрат за кред. операціями	12 246	18 477	44 502	99 238	112 965	118 941
У % до активів	*3,47*	*2,98*	*4,57*	*9,91*	*10,36*	*9,82*
У % до резервів під активні операції	*92,15*	*91,52*	*91,93*	*81,05*	*75,90*	*75,32*

Частка резервів під активні операції комерційних банків у загальних активах протягом 2006−2011 рр. зросла з 3,76 % до 13,03 % у 2011 р., а частка резервів під кредитні операції також зростала з 3,47 % до 9,82 %., що пояснюється меншими темпами зростання активів порівняно з темпами приросту резервів. На 01.01.2012 р., банки заморозили у резервах 118 941 млн грн [4].Співвідношення обсягів зростання резервів і прострочених кредитів представлено на рис. 2.

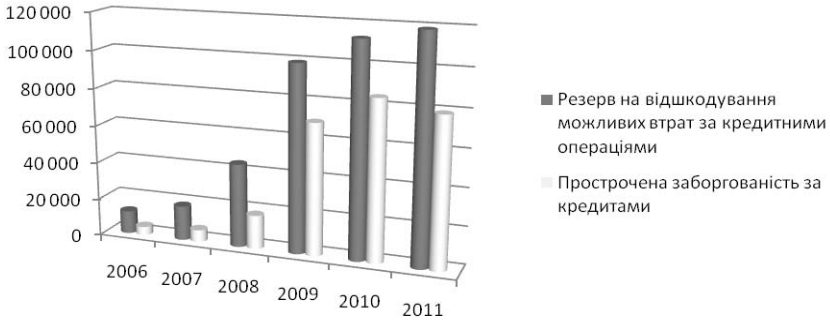

Рис. 2. Співвідношення обсягів зростання резервів та прострочених кредитів, млн грн [4]

Результати аналізу свідчать про гостроту проблеми недостатнього рівня ефективності менеджменту кредитного портфеля і проблемної заборгованості в банках України. Проблемні кредити для банків мають негативні наслідки: погіршують якість кредитного портфелю і активів банку; створюють дисбаланс між залученими коштами та наданими кредитами; чинять тиск на показники діяльності банків; ускладнюють управління фінансовими потоками; знижують ефективність банківської діяльності; скорочують можливості кредитування клієнтів; підривають довіру вкладників та інвесторів до банківської системи.

Причиною вказаних проблем часто є просте невиконання принципів і правил банківської діяльності: балансування строків активів і пасивів, достатньої диверсифікації кредитного портфеля, оцінки ризиків та кредитоспроможності позичальників. Проблемні кредити здебільшого не виникають раптово, і завданням працівника кредитного відділу є своєчасне виявлення сигналів їх появи. Нарощення ж проблемних кредитів відбувається через відсутність дієвого управління ними.

Виявлені недоліки в роботі вітчизняних банків, доводять необхідність вдосконалення менеджменту проблемної заборгованості. Для цього необхідно застовувати ефективні методи управління. Найпоширенішими є: реструктуризація проблемної заборгованості; продаж портфеля проблемних кредитів третім особам (колекторам); створення «санаційного банку». Одним із новітніх методів є сек'юритизація активів банку, що передбачає викорис-

тання похідних фінансових інструментів, застосування яких дає змогу відокремити кредитний ризик від активу для подальшої передачі ризику третій стороні [6].

Характеристика і оцінка ефективності методів управління проблемними кредитами є предметом окремого, більш широкого дослідження. В рамках даного дослідження слід відмітити, що всі вони спрямовані на роботу з уже існуючою проблемною заборгованістю. Проте, проблемні кредити не менш доцільно попереджати. Для цього необхідно створити ефективний механізм попередження їх виникнення. Результат багато в чому залежить від якості персоналу та інформації про позичальників. Актуальним є створення ситуаційних центрів управління проблемними кредитами на основі використання інновацій, що забезпечити системність прогнозування небажаних наслідків рішень, об'єктивну оцінку ризику, врегулювання проблемної заборгованості [7].

Одним з основоположних питань оздоровлення банківської системи України є ефективна робота з проблемними кредитами банків. Важливість побудови ефективної системи управління проблемними кредитами пояснюється наступними чинниками: значна частка і нарощення проблемних кредитів у структурі кредитних портфелів; відволікання ресурсів банку через формування більших обсягів резервів; недоотримання доходів і зниження ефективності діяльності; погіршення ліквідності банків через порушення у строковій структурі активів та пасивів. Проблемні кредити ведуть до зменшення обсягу регулятивного капіталу, порушення банками нормативів НБУ, збитків. Але слід розуміти, що проблемні кредити — це ще не збитки, а правильний підхід до менеджменту дозволить мінімізувати втрати для банків і позичальників. Правильним підходом є професійна робота персоналу, створення стимулів позичальникам для погашення боргів, робота з клієнтами на партнерських засадах, застосування ефективних методів управління проблемними кредитами.

Повністю ж уникнути втрат за проблемними кредитами неможливо, їх значення треба розглядати як вартість ведення банківського бізнесу, а основним має залишатися питання допустимого рівня проблемних кредитів. Актуальність даного питання спонукає до проведення ґрунтовних досліджень у сфері пошуку методів та розробки схем роботи із проблемними кредитами комерційних банків.

Бібліографічний список

1. Банківські операції: Підручник. — 3-тє вид., перероб. і доп. / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін..; За аг. ред. А. М. Мороза. — К.: КНЕУ, 2008. — 608 с.

2. *Лютий І.* Фінансово-економічна криза 2008–2010 рр.: деякі чинники та уроки / І. Лютий, О. Юрчук // Вісник НБУ. — 2011. — № 1. — С. 10—16.

3. НБУ: Українські банки в 2011 році списали 21 млрд грн безнадійної заборгованості: за матеріалами «Українські новини» 15.11.2011 [Електронний ресурс]. — Газета «Дзеркало тижня» — http://news.dt.ua

4. Національний Банк України. Офіційний Сайт: http://bank.gov.ua.

5. *Слобода Л.* Напрями вдосконалення роботи банків України з проблемними активами в посткризовий період / Л. Слобода, Н. Дунас // Вісник НБУ. — 2011. — № 4. — С. 46—51.

6. *Дробніцька О.* Багатовекторність використання сек`юритизації активів банківськими установами // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. — 2011 р.

7. *Кльоба В.Л.* Напрями удосконалення діяльності ситуаційного центру управління проблемною заборгованістю за кредитними операціями банку // Науковий вісник НЛТУ України. — 2009. — Вип. 19.11. — С. 169—176.

Стаття надійшла до редакції 28 грудня 2012 р.

УДК 336.2

Т. В. Паєнтко, к.е.н, доц.,
докторант кафедри фінансів
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»,
доцент кафедри фінансів та кредиту
Київського економічного інституту менеджменту

ТРАНСАКЦІЙНІ ВИТРАТИ ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВИХ ПОТОКІВ

АНОТАЦІЯ. Визначено особливості виникнення трансакційних витрат у процесі фіскального регулювання фінансових потоків. Розраховано абсолютні та відносні показники трансакційних витрат. Показано зв'язок між індексом економічної свободи та трансакційними витратами

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інституціоналізація, трансакційні витрати, фіскальне регулювання, фінансові потоки

© Т. В. Паєнтко, 2013

АННОТАЦИЯ. Определены особенности возникновения транзакционных издержек в процессе фискального регулирования финансовых потоков. Рассчитаны абсолютные и относительные показатели транзакционных издержек. Показана связь трансакционных издержек с индексом экономической свободы

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: институционализация, транзакционные издержки, фискальное регулирование, финансовые потоки

ABSTRACT. Features of transaction costs in the process of fiscal regulation of financial flows are certain. Absolute and relative indicators of transaction costs are calculated. Links between transaction costs and the index of economic freedom are shown

KEY WORDS: institutionalization, transaction costs, fiscal regulation, financial flows

Оптимальне переміщення фінансових потоків здатне створити ідеальні умови для забезпечення фінансової рівноваги в суспільстві, розвитку реального сектору економіки та забезпечення конкурентоспроможності національної економіки. Провідна роль у досягненні оптимальності перерозподілу фінансових потоків належить фіскальному регулюванню.

Процес фіскального регулювання за своєю сутністю є сукупністю трансакцій, вартість яких впливає на досягнення мети фіскального регулювання. До появи у вітчизняній економічній науці поняття «трансакційні витрати» домінувало припущення, що будь-яка взаємодія між економічними агентами здійснюється миттєво і без будь-яких витрат. Представники інституціональної економічної думки — Р. Коуз, А. Алчіан, Е. Фуруботн — довели існування трансакційних витрат і необхідність їх дослідження. Серед вітчизняних фахівців природу трансакційних витрат досліджували С. Архієреєв, І. Булєєв, А. Шастітко, О. Шепеленко, однак недостатньо уваги придалося трансакційним витратам фіскального регулювання фінансових потоків. Тому метою статті є аналіз природи виникнення та оцінка динаміки трансакційних витрат фіскального регулювання фінансових потоків.

Як зазначають фахівці у сфері інституціональної теорії [1, с. 779; 2, с. 1—44; 3, с. 248], питома вага трансакційних витрат буде зростати там, де права власності слабо специфіковані, оскільки недостатньо розвинений правовий бік розвитку ринкових відносин створює сприятливі умови для обману або викривлення

інформації. Трансакційні витрати, як правило, зростають у суспільствах, які перебувають на етапі інституціоналізації, та в державах з високою часткою тіньової економіки, оскільки тоді існує сприятливе підґрунтя для різних форм опортуністичної поведінки, яка також є джерелом трансакційних витрат.

Трансакційні витрати фіскального регулювання фінансових потоків збільшують вартість їх обслуговування, яка складається з: операційних витрат (куди входять заробітна плата чиновників, тарифи банків, відсотки за користування кредитами тощо); множини додаткових витрат, що формується під впливом сектору фінансового посередництва (вартість страхових послуг, оцінки майна тощо); трансакційних витрат, у тому числі і трансакційних втрат.

На сьогоднішній день відсутні досконалі методики розрахунку трансакційних витрат на макрорівні. Враховуючи можливості статистичної інформації та особливості процесу інституціоналізації в Україні, пропонуємо динаміку трансакційних витрат в Україні обчислювати непрямим методом на основі витрат трансакційного сектору економіки. За даними відкритої статистики до трансакційного сектора відносяться: оптова та роздрібна торгівля, транспорт і зв'язок, готелі й ресторани, фінансова діяльність, операції з нерухомістю, державне управління. Варто зазначити, що затрати трансакційного сектору на сучасному етапі інституціоналізації можна прирівняти до трансакційних витрат на здійснення фіскального регулювання, оскільки всі зазначені сектори економіки не просто задіяні у процесах фіскального регулювання, але й за їх допомогою економічні агенти реагують на зміни у фіскальному регулюванні. Так, при збільшенні податкового навантаження економічні агенти можуть використовувати можливості підприємств торгівлі, фінансового посередництва для побудови схем уникнення або й ухилення від оподаткування, конвертації безготівкових коштів у готівкові тощо.

Якщо, додержуючись лінії поглядів нових інституціоналістів, вважати, що трансакційні витрати — це всі витрати за мінусом трансформаційних (виробничих) витрат, тоді до складу трансакційних витрат потрапляють витрати зазначених вище секторів. Динаміку витрат трансакційного сектору відображено в табл. 1.

Таблиця 1

ДИНАМІКА ВИТРАТ ТРАНСАКЦІЙНОГО СЕКТОРУ

Роки	Витрати трансакційного сектору, млрд грн	Темпи зростання, % до попереднього року	Питома вага у ВВП, %	Темпи зростання питомої ваги трансакційних витрат у ВВП, % до попереднього року
2002	62,6	124,56	27,72	102,35
2003	78,5	125,40	29,37	105,95
2004	96,3	122,68	27,90	94,99
2005	131,5	136,55	29,78	106,74
2006	167,2	127,15	30,72	103,16
2007	228,9	136,90	31,76	103,39
2008	314,6	137,44	33,18	104,47
2009	344,1	109,38	37,68	113,56
2010	394,4	114,62	36,43	96,68
2011	461,4	116,99	35,04	96,18

Джерело: розраховано автором на основі інформації Державної служби статистики України.

Дані табл. 1 свідчать про зростання трансакційних витрат, яке пов'язане із зростанням трансакційного сектору економіки. Темпи зростання є відносно рівномірними, окрім 2009 р., що обумовлено наслідками глобальної економічної кризи та загальним спадом економічної активності. Питома вага трансакційних витрат у ВВП за досліджуваний проміжок часу переважно зростає, найвищі показники спостерігаються у 2009−2010 рр., що обумовлено здійсненням масштабних реформ у цей період часу, які неминуче призводять до зростання витрат інституціоналізації. Однак розраховані загальні показники не дають повного уявлення про характер трансакційних втрат в економіці України. Тому для більш глибокого аналізу пропонуємо використовувати такі показники:

1) трансакційні витрати, які припадають на 1 грн ВВП:

$$K_1^t = \frac{TC}{GDP}, \qquad (1)$$

де K_1^t — трансакційні витрати на 1 грн ВВП; TC — трансакційні витрати в поточному році; GDP — ВВП поточного року.

Даний показник у динаміці характеризує частку трансакційних витрат фіскального регулювання фінансових потоків у одній грн виробленого ВВП. Для економіки, яка пройшла процес інституціоналізації, в якій функціонують ефективні інститути цей показник має зменшуватися;

2) рентабельність трансакційних витрат:

$$R_{tc} = \frac{P_{вс}}{TC} \times 100\,\%, \qquad (2)$$

де R_{tc} — рентабельність трансакційних витрат; $P_{вс}$ — обсяг прибутку в економіці.

Рентабельність трансакційних витрат показує скільки прибутку приносить одна грн. трансакційних витрат. Про ефективність інституціоналізації свідчить зростання рентабельності трансакційних витрат;

3) затратність інститутів державного управління:

$$CB = \frac{TC_g}{GDP} \times 100\,\%, \qquad (3)$$

де CB — затратність інститутів державного управління; TC_g — трансакційні витрати сектору державного управління.

Даний показник характеризує ефективність функціонування інститутів державного управління. Зниження цього показника у динаміці за рахунок зростання ВВП свідчить про підвищення ефективності функціонування інститутів державного управління.

Результати розрахунків зазначених показників відображено в табл. 2.

Таблиця 2

ПОКАЗНИКИ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ

Роки	Трансакційні витрати на 1 грн ВВП	Рентабельність трансакційних витрат, %	Затратність інститутів державного управління, %
2002	0,28	23,32	18,38
2003	0,29	24,97	19,00
2004	0,28	46,31	17,56
2005	0,30	43,80	18,23
2006	0,31	40,73	18,45

Закінчення табл. 2

Роки	Трансакційні витрати на 1 грн ВВП	Рентабельність трансакційних витрат, %	Затратність інститутів державного управління, %
2007	0,32	59,37	17,89
2008	0,33	2,83	17,85
2009	0,38	0	20,15
2010	0,36	13,79	20,31
2011	0,35	15,79	20,38

Джерело: розраховано автором на основі інформації Державної служби статистики України.

Як видно з розрахунків, представлених у табл. 2, трансакційні витрати на 1 грн ВВП з 2004 по 2010 р. збільшуються, причиною цього є перевищення темпів зростання трансакційних витрат темпів зростання ВВП. Рентабельність трансакційних витрат також ілюструє невтішні результати, особливо протягом 2008−2010 рр. Це свідчить про нестійкість базових економічних інститутів, їх нездатність протистояти зовнішнім шокам. Таку ситуацію можна вважати загрозливою на фоні зростання затратності державного сектору управління, оскільки збільшення витрат у цьому секторі не призводить до позитивних результатів.

Окрім абсолютних і відносних характеристик грошового виразу трансакційних витрат на основі вітчизняної статистики, можна дати оцінку трансакційним витратам опосередкованими методами. Єдино визнаною є система опосередкованих показників, які є індикаторами Індексу економічної свободи країни, що безпосередньо пов’язано з обсягом трансакційних витрат.

Даний показник щороку розраховується дослідницьким центром The Heritage Foundation. Експерти зазначеної організації економічну свободу визначають за десятьма категоріями: регуляторна політика, торгова політика, фіскальна політика, державні видатки, монетарна політика, інвестиційна політика, фінансова політика, захист прав власності, захист від корупції.

Індекс економічної свободи вимірюється у відсотках від 0 до 100, де мінімальному значенню відповідають країни з найнижчим ступенем свободи [6]. Починаючи з 2008 р. Україна, у зв’язку із падінням індексу економічної свободи, перемістилася із групи в

основному невільних країн у групу депресивних. Негативна тенденція до зниження індексу економічної свободи зберігається і на сьогодні. Проаналізуємо зв'язок динаміки трансакційних витрат та індексу економічної свободи (рис. 1 і 2).

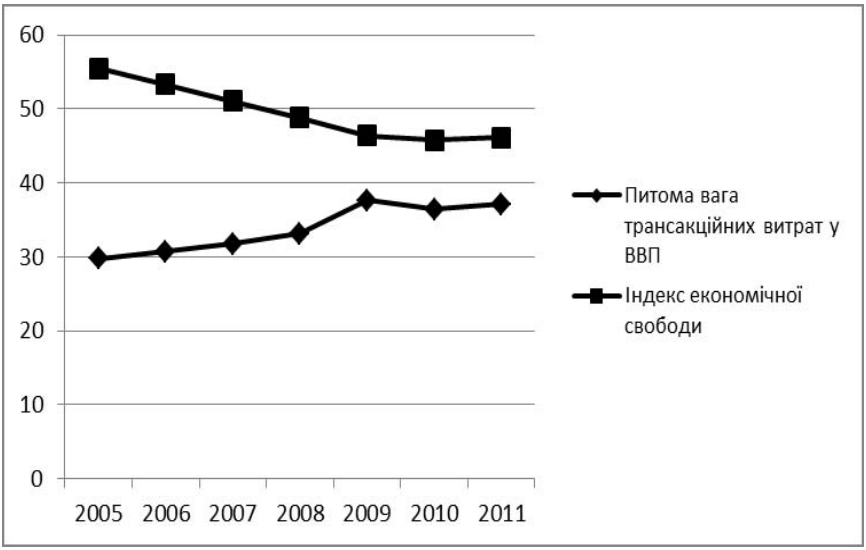

Рис. 1. Динаміка питомої ваги трансакційних витрат у ВВП та індексу економічної свободи

Графіки, зображені на рис. 1, ілюструють обернену залежність між питомою вагою трансакційних витрат у ВВП та індексом економічної свободи. Зростання питомої ваги трансакційних витрат у ВВП супроводжується зниженням індексу економічної свободи, що свідчить про низьку ефективність фінансових інститутів в Україні. Отриманий результат засвідчує переважання неформальної інституціоналізації в Україні, внаслідок якої створюються інститути з низькою ефективністю.

Аналогічний результат отримали при аналізі трансакційних витрат сектору державного управління та індексу економічної свободи, що свідчить про необхідність підвищення ефективності державних інститутів та сприяння процесам реальної інституціоналізації.

Далі проаналізуємо динаміку індексу економічної свободи та податкового навантаження, як одного з базових показників фіскальної політики (рис. 2).

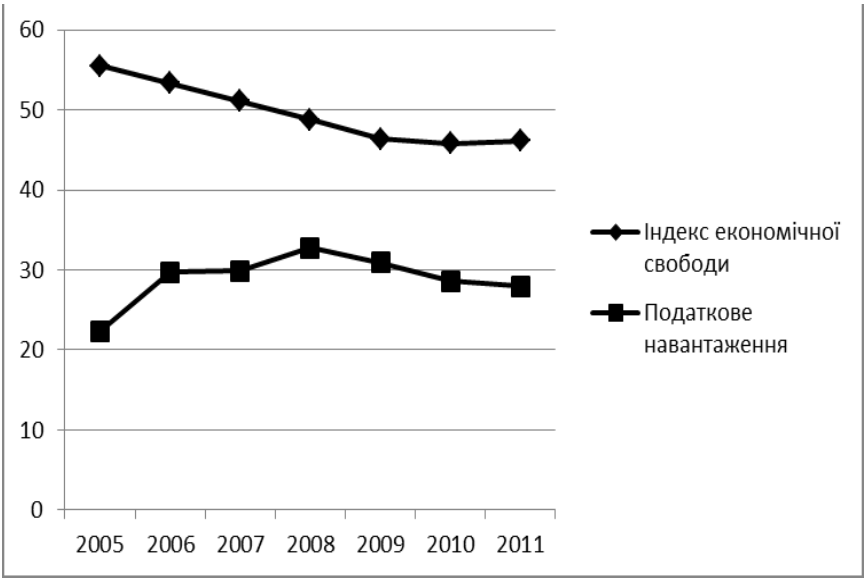

Рис. 2. Динаміка індексу економічної свободи
та податкового навантаження

Графіки, зображені на рис. 2, показують, що збільшення податкового навантаження супроводжується зниженням показника свободи фіскальної політики. Це означає, що необдумане збільшення податкового навантаження збільшує ризик зростання трансакційних витрат і зменшення індекса економічної свободи.

Таким чином, фіскальне регулювання фінансових потоків в Україні відзначається високим рівнем трансакційних витрат. Їх зростання у динаміці є невиправданим через низьку продуктивність і ефективність. Недостатня ефективність фіскального регулювання на фоні зростання трансакційних витрат сприяє зниженню індексу економічної свободи України. Прорахунки у фіскальному регулюванні фінансових потоків, які сприяють збільшенню податкового навантаження на економіку, поглиблюють цю негативну тенденцію. Тому подальші дослідження трансакційних витрат повинні бути направлені не на пошук шляхів їх зменшення, а на розробку заходів щодо підвищення рівня їх ефективності.

Бібліографічний список

1. *Alchian A.* Production, Information Costs, and Economic/ A.Alchian, H. Demsetz// Organization. — American Economic Review 62(December 1972). — P. 777—795.

2. *Coase R.H.* The problem of social cost // Journal of Law and Economics. — 1960. — № 3. — P. 1—44.

3. *Furubotn E., Richter R.* The new institutional Economics. — Vol. I. — Hants: Edward Elgar Publishing, 1995. — 695 p.

4. *Matthews R.C.O.* The Economics of Institutions and the Sources of Growth// Economic Journal 96(December). — 1986. — 96:4. — P. 903—918.

5. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

6. Веб-сторінка дослідницького центру «The Heritage Foundation» — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.heritage.org

Стаття надійшла до редакції 14 січня 2013 р.

УДК 336.226.3

А. В. Пислиця, к.е.н.,
старший викладач кафедри фінансів,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ВПЛИВ КОНТИНГЕНТУ ПЛАТНИКІВ НА НАДХОДЖЕННЯ АКЦИЗІВ ДО ЗВЕДЕНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена оцінці впливу на надходження ПДВ і акцизного податку до Зведеного бюджету Україні такого фактору як контингент платників цих податків. У статті проаналізовано кількість платників ПДВ і акцизного податку та їх склад, а також чинники, що впливали на їх динаміку.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: акцизи, фіскальна ефективність акцизів, економічна ефективність акцизів, податковий менеджмент, адміністрування податків, платники ПДВ, платники акцизного податку.

АННОТАЦИЯ. Статья посвящена оцениванию влияния на поступления НДС и акцизного налога в Сводный бюджет Украины такого фактора как контингент плательщиков этих налогов. В статье проанализировано количество плательщиков НДС и акцизного налога и их состав, а также факторы влияния на их динамику.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: акцизы, фискальная эффективность акцизов, экономическая эффективность акцизов, налоговый менеджмент, администрирование налогов, плательщик НДС, плательщики акцизного налога.

© А. В. Пислиця, 2013

ABSTRACT. This article assesses the influence of the composition of taxpayers on the VAT revenue and excise tax in Ukraine's budget. This article analyses the number of VAT payers, the excise tax and their structures as well as other factors that influence on their dynamics.

KEY WORDS: excise, fiscal effectiveness of excise, economic efficiency of excise, tax management, tax administration, VAT payers, payers of excise tax.

Первинною функцією податків є фіскальна, одним з показників оцінки реалізації якої є фактичні надходження до бюджету. Податок на додану вартість і акцизний податок належать до основних бюджетоутворюючих податків в Україні та охоплюють, зокрема податок на додану вартість, широке коло платників. Тому виявлення та оцінка факторів впливу на надходження цих двох податків є актуальним і заслуговує на увагу.

У попередніх наших дослідженнях [1—3] ми зазначали, що на ефективність будь-якого податку як фіскальну, так і економічну, впливають, перш за все, його елементи, серед яких є і платник податку [1, с. 32]. Визначення кола платників охоплює одразу кілька складових податкового менеджменту[1]. Так, у процесі законотворчої діяльності визначається, хто має бути платником того чи іншого податку, основні етапи реєстраційних процедур. При плануванні та прогнозуванні податкових надходжень враховується показник кількості платників у попередніх періодах з врахуванням очікувань щодо його змін у майбутньому. Адміністрування податків, що також, до речі, є фактором впливу на ефективність податку, тісно пов'язане з роботою з платниками податків. Беззаперечно, коли мова йде про наповнення дохідної частини бюджету, важливо знати, хто його наповнює та реальну кількість платників кожного податку.

Платники акцизів були предметом дослідження, зокрема, А. Б. Дриги [5], В.І. Коротуна [6, 7], В.П. Синчака [8], М. С. Шаренка [9—11]. Однак подальшого наукового осмислення потребує питання впливу платників акцизів на ефективність справляння цих податків.

Мета статті — представити результати оцінки впливу контингенту платників на надходження ПДВ та акцизного податку до Зведеного бюджету України та виявлення резервів зростання фіскального ефекту від акцизів.

[1] Складові податкового менеджменту розглядаємо відповідно до підходу О. М. Тимченко [4].

Передусім дамо характеристику контингенту платників акцизів, оскільки зростання кількості платників при інших рівних умовах повинно сприяти збільшенню фіскальної ефективності акцизів. Розглянемо більш детально склад платників ПДВ і акцизного податку в Україні (рис. 1 і 2). Як видно з рис. 1., починаючи з 2003 року, загальна кількість платників ПДВ постійно знижувалась; кількість платників акцизного податку зменшувалась у 2003—2009 рр. (рис. 2).

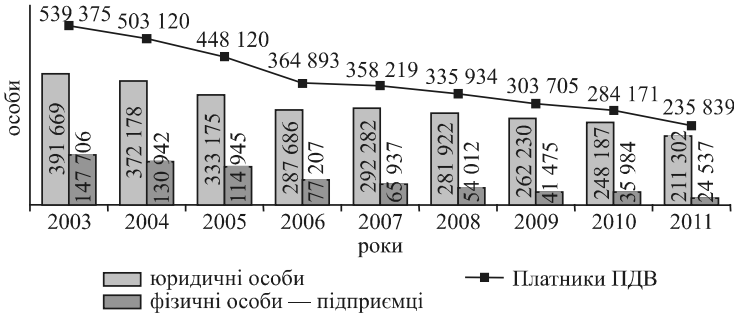

Рис. 1. Динаміка зареєстрованих платників ПДВ в Україні у 2003—2011 рр., осіб*

* Розроблено автором за даними ДПС України.

Суттєве скорочення за показником темпу приросту мало місце у 2006 р. порівняно з 2005 р. — (–32 %) по ПДВ і (–87 %) з акцизного податку. За абсолютним показником приросту максимум зменшення по ПДВ був досягнутий у 2006 р. (–37 738 платників), по акцизному податку — у 2004 р. (–474 платників).

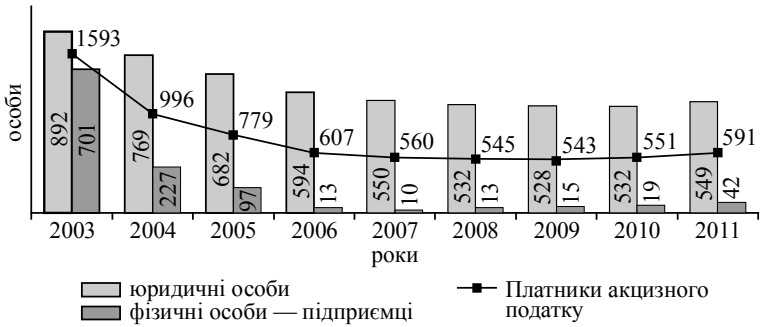

Рис. 2. Динаміка зареєстрованих платників акцизного податку в Україні у 2003—2011 рр., осіб*

*Розроблено автором за даними ДПС України.

Скороченню кількості платників ПДВ сприяло:

1) постійне підвищення встановленого законодавством порогу оподатковуваних операцій, що передбачає обов'язкову реєстрацію платником ПДВ; розширення з прийняттям Податкового кодексу України (стаття 184) переліку підстав (з 5 до 11) для анулювання реєстрації платником ПДВ; запровадження Податковим кодексом обмеження щодо добровільної реєстрації платником ПДВ (дане обмеження через деякий час було скасовано, що оцінюється нами негативно з позицій фіскальної ефективності ПВД);

2) проведення інвентаризацій платників ПДВ, за результатами яких було анульовано реєстрацію тих платників, які не задовольняли певним вимогам;

3) проведення податковими інспекторами бесід з суб'єктами господарювання, які бажали зареєструватися платниками ПДВ добровільно, спрямованих на запобігання реєстрації. Під час таких бесід, з'ясовувалось, на які обороти, оподатковувані податком на додану вартість, розраховує «кандидат» у платники. Крім того, у 2004–2005 рр., одночасно з інтенсифікацією проведення інвентаризацій платників ПДВ, камеральними податковими інспекторами була отримана негласна вказівка: роз'яснювати платникам наслідки реєстрації ними як платника ПДВ (подача звітності, бажано без від'ємного сальдо; висока ймовірність додаткових перевірок, у разі декларування сум ПДВ до відшкодування). Метою таких заходів було покращити статистичні показники діяльності податкової служби, а саме: надходження податку у розрахунку на одного платника (зрозуміло, що при штучному зменшенні кількості платників і незмінній сумі зібраного ПДВ, даний показник збільшувався). З одного боку, подібні дії податківців суперечили нормі законодавства про можливість добровільної реєстрації як платника ПДВ. З іншого боку, дійсно, існують платники ПДВ, які або не наповнюють бюджет цим податком, або взагалі не здійснюють господарську діяльність. Щодо таких осіб постає питання, про доцільність перебування їх на обліку, адже надходження ПДВ від них не покривають витрат на їх адміністрування: загальні адміністративні витрати, витрати на оплату праці інспекторів, які з ними працюють. Як правило, з такими проблемними платниками змушені працювати співробітники багатьох підрозділів: обліку платників, обліку податкових надходжень, виїзних і невиїзних перевірок, юридичного, податкової міліції, — всі вони періодично з'ясовують стан таких платників.

Кількість платників акцизного податку збільшилась у 2011 р. за рахунок виробників виноматеріалів, а також пива, діяльність яких не ліцензується [12, с. 9].

Щодо структури платників акцизів, залежно від статусу платника, зауважимо, що і по ПДВ, і по акцизного податку переважають платники-юридичні особи (рис. 3 і 4).

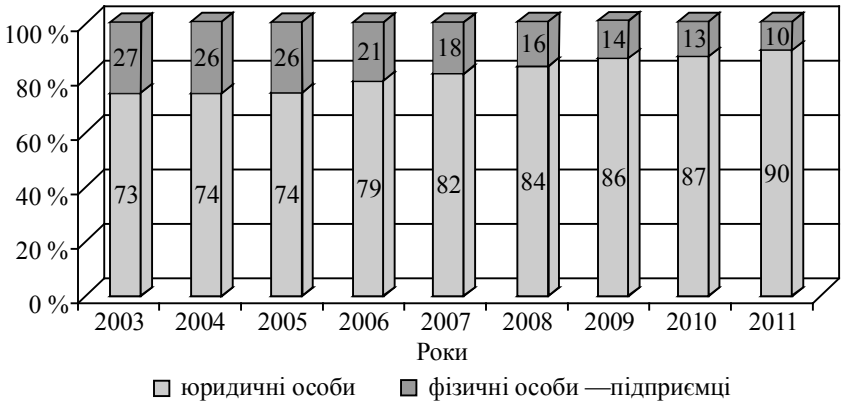

Рис. 3. Структура платників ПДВ в Україні у 2003—2011 рр., %*

*Розроблено автором за даними ДПС України.

При чому спостерігається тенденція до зростання їх частки протягом 2003—2011 рр. по ПДВ з 73 до 90 %, і особливо стрімко по акцизному податку — від 56 до 93 %.

На жаль, відсутня статистична інформація щодо надходжень ПДВ і акцизного податку окремо по юридичних і фізичних особах — підприємцях. Однак, і без цифр можемо стверджувати, що, традиційно, саме юридичні особи мають більші обороти і, відповідно, дають більші надходження.

З огляду на ефективність, важливим є не тільки абсолютний показник кількості платників у динаміці, співвідношення між платниками юридичними особами і фізичними особами — суб'єктами господарювання, але й відносний показник надходжень на одного платника (табл. 1). Виявлено, що разом зі зменшенням кількості зареєстрованих платників зростає сума нетто надходжень на одного зареєстрованого платника: по ПДВ від 23 тис. грн у 2003 р. до 537 тис. грн у 2011 р., по акцизному податку відповідно від 3 млн грн до 58 млн грн.

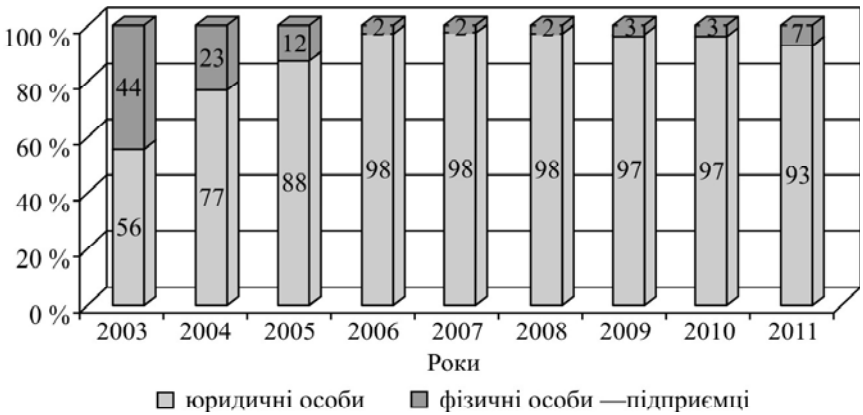

Рис. 4. Структура платників акцизного податку в Україні у 2003—2011 рр., %*

*Розроблено автором за даними ДПС України.

Таблиця 1

ДИНАМІКА НАДХОДЖЕНЬ ПДВ І АКЦИЗНОГО ПОДАТКУ НА ОДНОГО ПЛАТНИКА В УКРАЇНІ У 2003—2011 рр., тис. грн/платника*

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Нетто надходження ПДВ на одного зареєстрованого платника ПДВ	23	33	75	138	166	269	279	304	537
Надходження акцизного податку на одного зареєстрованого платника акцизного податку	3 293	6 731	10 199	14 181	18 725	22 106	39 824	51 390	58 139

*Розроблено автором за даними ДПС України.

Отже, в Україні фіскальний ефект від акцизів зростає разом зі зменшенням кількості платників. Це дає підстави вважати, що, дійсно, з часом відсіюються неефективні з точки зору наповнення бюджету платники. Однак позбавлення суб’єкта підприємницької діяльності реєстрації як платника ПДВ або припинення діяльнос-

ті платника акцизного податку, негативно відображається на економічній ефективності, оскільки даний суб'єкт як контрагент господарської діяльності стає непривабливим для партнерів, унаслідок чого у нього можуть зменшуватися обсяги вироблених та реалізованих товарів, наданих послуг.

Крім того, важливою є інформація про частку платників, які сплачують податки, у загальній кількості зареєстрованих платників. На жаль, ДПС України оприлюднено таку статистичну інформацію лише за 1999 та 2000 роки (з 1999 до 2000 року вона скоротилася по ПДВ з 88,6 % до 83,3 %, а по акцизному податку з 84 % до 83 %), що не дає повного уявлення про стан платіжної дисципліни.

У результаті проведеного дослідження можемо зробити такі висновки:

1. Встановлено, що чисельність платників ПДВ постійно знижувалась протягом 2003—2011 рр. (відповідно з 539 375 до 235 839), кількість платників акцизного податку знижувалась у 2003—2009 рр. (відповідно з 1593 до 543), що було зумовлено, зокрема, проведенням інвентаризацій платників, законодавчими та адміністративними обмеженнями реєстрації платників ПДВ.

2. Розрахунками доведено, що в Україні фіскальний ефект від акцизів зростає одночасно зі зменшенням кількості платників. Це дає підстави вважати, що у процесі адміністрування знімаються з реєстрації неефективні з огляду наповнення бюджету платники, що підвищує фіскальну ефективність акцизів.

За результатами проведеного дослідження пропонуємо:

1) заборонити добровільну реєстрацію платником ПДВ, якщо при обсязі оподатковуваних оборотів за останні 12 місяців менше 300 тис. грн, частка постачання контрагентам-платникам ПДВ становить менше 50 % загального обсягу постачання (цим самим відновивши зміст першої редакції статті 182 Податкового кодексу України);

2) передбачити у Податковому кодексі України право на проведення тематичних перевірок тих платників ПДВ і акцизного податку, які не сплачують податки або сплачують незначні суми акцизів, використовуючи інформацію про вид діяльності платника, середній рівень сплати податків аналогічними платниками, що знаходяться у порівнюваних умовах, про обороти, прибутки, кількість працюючих, статутний капітал тощо.

Перспективи подальших наукових пошуків у даному напрямку пов'язані з дослідженням якісного складу платників ПДВ і ак-

цизного податку, а саме: частки платників, що не сплачують податки, у загальній кількості зареєстрованих і розподілом платників за галузями та видами діяльності, а також із оцінкою контингенту великих платників податків, оскільки саме вони дають левову частку податкових надходжень до бюджету.

Бібліографічний список

1. *Пислиця А.В.* Теоретичні підходи до трактування ефективності податків / А. В. Пислиця // Економіка та держава. — 2008. — № 10. — С. 30—33.

2. *Пислиця А.В.* Фіскальна ефективність акцизів: система показників, фактори впливу / А.В. Пислиця // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: наук. зб. — Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпат. нац. ун-ту імені Василя Стефаника, 2008. — Вип. IV. — Т. 2. — С. 101—110.

3. *Пислиця А.В.* Критеріальна оцінка економічної ефективності акцизного оподаткування / А. В. Пислиця // Інвестиції: практика та досвід. — 2008. — № 18. — С. 40—45.

4. *Тимченко О.М.* Дискусійні питання сутності та складових податкового менеджменту / О. М. Тимченко // Фінанси, облік і аудит : зб. наук. пр. — К : КНЕУ, 2003. — Вип. 5. — С. 150—157.

5. *Дрига А.Б.* Непрямі податки в системі регулювання суспільного добробуту : дис... канд. екон. наук: 08.04.01 / Дрига Анатолій Борисович. — К., 2002. — 229 с.

6. *Коротун В.І.* Оптимізація акцизного оподаткування в харчовій промисловості : дис... канд. екон. наук : 08.00.08 / Коротун Володимир Іванович. — Ірпінь, 2009. — 224 с.

7. *Коротун В.І.* Трансформація специфічного акцизу в кодифікованому законодавстві України / В. І. Коротун // Менеджмент: Збірник наукових праць / Головний редактор А. І. Кредисов. — К., 2011. — Вип. 14. — С. 218—228.

8. *Синчак В.П.* Методичні засади реєстрації платників ПДВ в Україні / В. П. Синчак // Фінанси України. — 2011. — № 6. — С. 54–61.

9. *Шаренко М.С.* Правове регулювання платників акцизного податку / М. С. Шаренко // Форум права. — 2011. — № 3. — С. 854–857 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11smcpap.pdf

10. *Шаренко М.С.* Деякі особливості реєстрації платників акцизного податку / М. С. Шаренко // Форум права. — 2012. — № 3. — С. 814—817 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12aomomc.pdf

11. *Шаренко М.С.* Реєстрація платників акцизного податку / М. С. Шаренко // Юридична Осінь 2012 року. Зб. тез доп. та наук. повідомлень учасників всеукраїнської наук.-практ. конференції молодих учених та здобувачів, м. Харків. 13 листопада 2012 р. / За заг. ред. А. П. Гетьмана. — Х.; НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2012. — С. 294—296.

12. Аналітична записка «Щодо динаміки показників Зведеної інформації «Основні статистичні дані про діяльність державної податкової служби України» за І півріччя 2011 року». — 18 с. / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів:
http://www.business.ua/upload/news/economika.doc

Стаття надійшла до редакції: 14 січня 2013 р.

УДК 336.717.137.3

Т. Г. Савченко, к.е.н., доцент,
доцент кафедри банківської справи
ДВНЗ «УАБС НБУ», м. Суми

ОЦІНКА РІВНОВАГИ ПЛАТІЖНИХ БАЛАНСІВ КРАЇН, ЯКІ РОЗВИВАЮТЬСЯ

АНОТАЦІЯ. У даній статті запропоновано підхід до комплексної оцінки рівноваги платіжних балансів. Також проведено оцінку рівноваги платіжних балансів деяких країн, які розвиваються

КЛЮЧОВІ СЛОВА: платіжний баланс, рівновага платіжного балансу, макроекономічна рівновага

АННОТАЦИЯ. В данной статье предложен подход к комплексной оценке равновесия платежных балансов. Также проведена оценка равновесия платежных балансов некоторых развивающихся стран

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: платежный баланс, равновесие платежного баланса, макроэкономическое равновесие

ABSTRACT. Approach to the complex estimation of equilibrium balances of payments is offered in this article. The estimations of equilibrium balances of payments some emerging countries were also conducted

KEY WORDS**:** balance of payments, equilibrium of balance of payments, macroeconomic equilibrium

Вступ. Проблема оцінки рівноваги платіжного балансу країни характеризується перманентною актуальністю, яка постійно підвищується. Дане твердження обумовлюється посиленням тенде-

© Т. Г. Савченко, 2013

нцій щодо глобалізації фінансових ринків та економічних відносин у цілому, а також збільшенням нестабільності на світових товарних і фінансових ринках.

Аналіз останніх досліджень. Більшість авторів зосереджують увагу на ретроспективному аналізі динаміки статей платіжного балансу окремої економіки [2—4]; деякі дослідники аналізують наукові підходи щодо формування рівноважних показників платіжного балансу [1; 6; 10]; інші зосереджуються на вивченні впливу на платіжний баланс світової фінансової кризи [5; 9]. Однак проблема розробки комплексних підходів до оцінки рівноваги платіжних балансів та їх апробації на вибірці країн залишається не достатньо вивченою.

Постановка завдання. Дана робота спрямована на формування методичних підходів до комплексної оцінки рівноваги платіжних балансів та їх апробації на показниках країн які розвиваються.

Основний матеріал та результати. Під рівновагою платіжного балансу ми пропонуємо розуміти такий його стан, що відповідає чотирьом взаємопов'язаним умовам: відсутність критичних відхилень сальдо основних статей платіжного балансу від їх збалансованого (нульового) рівня; низька волатильність показників платіжного балансу; сприяння досягненню макроекономічної рівноваги; наявність зв'язків між показниками платіжного балансу та параметрами що визначають макроекономічну рівновагу. Ми вважаємо, що об'єктивно оцінити зазначені критерії можна лише на основі порівняльного аналізу показників групи країн з порівнянними макроекономічними умовами. Отже, до вибірки включено три країни СНД (Україна, Казахстан і Білорусія) та дві східноєвропейські країни (Польща та Румунія). Інформаційною основою дослідження є офіційні статистичні дані МВФ, що розповсюджуються у електронному вигляді (International Financial Statistics CD-ROM) [11].

Спочатку проведемо аналіз збалансованості та стабільності загального сальдо платіжних балансів держав включених до вибірки (рис. 1). Протягом 2000—2003 років дані показники істотно не відхилялись від рівноважного (нульового) значення. У 2004—2007 роках спостерігалась тенденція до посилення розбалансування загального сальдо переважно у бік формування профіциту.

Світова фінансова криза істотно вплинула на рівновагу платіжних балансів досліджуваних країн. За результатами 2008 року три з п'яти країн сформували від'ємне сальдо, у Румунії спосте-

рігалось практично нульове сальдо, а Казахстан завершив рік з профіцитом. Протягом посткризового періоду (2009−2011 рр.) лише Польщі вдалось забезпечити стабільно високий профіцит платіжного балансу. Платіжний баланс Казахстану також характеризувався профіцитом хоча його абсолютна величина була у 3−6 разів меншою ніж у Польщі. Динаміка платіжних балансів інших країн була нестабільною та у більшості періодів вони характеризувались дефіцитом. Зокрема в Україні, за результатами 2009 року сформувалось найбільше серед досліджуваних країн від'ємне сальдо у 11,7 млрд дол. США.

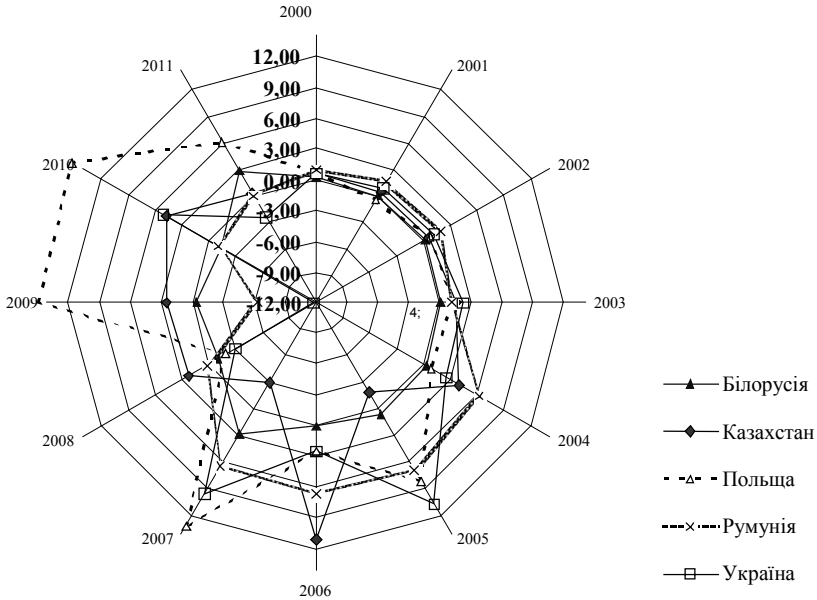

Рис. 1. Сальдо платіжних балансів деяких країн Східної Європи та Казахстану, млрд дол. США

Джерело: сформовано автором на основі офіційної статистики МВФ [11]

Доповнимо дослідження рівня збалансованості та стабільності ключових показників платіжних балансів країн включених до вибірки, аналізом даних табл. 1. Для забезпечення об'єктивності порівняльного аналізу, у таблиці наведено сальдо основних рахунків платіжного балансу у відношенні до реального ВВП. Також розраховано середні значення та коефіцієнти варіації даних показників.

Таблиця 1

ВІДНОШЕННЯ ПОКАЗНИКІВ ПЛАТІЖНИХ БАЛАНСІВ ДО ВВП, %

Сальдо рахунків платіжного балансу	Звітний період											Стан-дарт. відхил.	середнє знач.	коеф. варіації
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010			
Білорусія														
Поточний рахунок	–1,61	–1,81	–1,43	–1,74	–4,31	1,46	–4,36	–8,43	–12,54	–15,51	–19,32	6,73	–6,33	106 %
Фінансовий рахунок	0,66	1,50	3,24	1,74	4,17	–0,20	5,09	14,47	10,13	13,20	14,33	5,72	6,21	92 %
Загальне сальдо	0,62	–0,05	0,78	0,24	1,01	1,72	0,06	7,59	–2,84	–1,15	–3,36	2,85	0,42	679 %
Казахстан														
Поточний рахунок	1,06	–3,51	–2,35	–0,57	0,65	–1,86	–3,17	–12,12	8,93	–5,73	3,14	5,30	–1,41	376 %
Фінансовий рахунок	3,76	6,59	3,13	5,83	9,03	1,58	25,60	12,00	2,28	10,28	–11,17	8,88	6,26	142 %
Загальне сальдо	1,63	0,96	1,24	3,22	7,68	–3,40	17,53	-4,41	3,09	3,43	6,15	5,89	3,37	174 %
Польща														
Поточний рахунок	–3,96	–2,25	–2,07	–1,96	–4,52	–2,38	–4,08	–7,69	–9,65	–4,66	–5,71	2,46	–4,45	55 %

Сальдо рахунків платіжного балансу	Звітний період											Стан-дарт. відхил.	середнє знач.	коеф. варіації
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010			
Фінансовий рахунок	3,91	1,20	2,68	3,12	2,73	4,99	4,11	11,04	10,77	9,49	9,88	3,70	5,81	64 %
Загальне сальдо	0,24	–0,16	0,24	0,43	0,27	2,68	0,77	3,78	–0,54	4,01	3,95	1,79	1,43	126 %
Румунія														
Поточний рахунок	–1,81	–2,81	–1,83	–3,77	–6,70	–8,69	–11,95	-20,29	–19,43	–6,10	–6,50	6,53	–8,17	80 %
Фінансовий рахунок	2,80	3,70	4,89	5,01	11,30	14,21	17,67	25,96	20,50	1,25	5,44	8,26	10,25	81 %
Загальне сальдо	1,21	1,93	2,15	1,15	6,50	6,87	6,17	5,52	0,13	–5,58	–0,87	3,79	2,29	165 %
Україна														
Поточний рахунок	2,49	2,16	4,65	3,87	8,24	2,94	–1,75	–5,28	–12,50	–1,99	–3,33	5,71	–0,05	12505 %
Фінансовий рахунок	–1,43	–0,40	–1,57	0,17	–5,39	9,44	4,25	15,16	8,97	–12,50	7,18	7,79	2,17	359 %
Загальне сальдо	0,96	1,53	1,80	2,90	3,01	12,44	2,61	9,43	–2,97	–13,46	5,56	6,66	2,16	308 %

Дослідивши наведені у табл. 1 дані можемо зробити висновок, що найстабільнішим було загальне сальдо платіжного балансу Польщі: коефіцієнт варіації становив 126 %. Найвищою волатильністю характеризувалось сальдо платіжних балансів Білорусії та України, коефіцієнти варіації становили 679 % і 308 % відповідно.

Найбільше абсолютне відхилення від рівноважного значення було характерним для поточного рахунку Румунії (–8,2 % ВВП) та Білорусії (–6,3 % ВВП). Наближеними до нульового (рівноважного) значення були показники України та Казахстану. Однак, за рівнем волатильності спостерігається зворотна ситуація. Найменшою стабільністю характеризувався поточний рахунок України та Казахстану, а найбільшою — Польщі та Румунії.

На противагу поточному рахунку, сальдо фінансового рахунку платіжного балансу кожної країни у середньому характеризувались профіцитом. Стабільний профіцит даного показника був характерний практично для усіх країн. Лише фінансовий рахунок платіжного балансу України мав істотну мінливість: протягом п'яти періодів він був від'ємним, а протягом шести періодів — додатнім. Як наслідок, за рахунок взаємної компенсації, сальдо характеризувалось найменшим середнім відхиленням (2,2 % ВВП), однак мало найбільшу волатильність (359 %). Найбільш урівноваженим за даними показниками виявився фінансовий рахунок Польщі: стабільне додатне сальдо (коефіцієнт варіації 64 %), яке у середньому не перевищувало 5,8 % реального ВВП.

Таким чином, можемо зробити висновок що за критерієм збалансованості (абсолютна величина відхилення середнього сальдо від нульового значення) формально найбільш урівноваженими були показники платіжного балансу України. З іншого боку, фактично наша держава характеризувалась одними з найбільших відхилені від рівноважного (нульового) значення, однак за рахунок різного знаку даних відхилень у середньому вони взаємно компенсувались. Наприклад, загальне сальдо платіжного балансу України характеризувалось найбільшим додатнім відхиленням (12,4 % ВВП) у 2005 році та найбільшим від'ємним відхиленням (–13,5 % ВВП) у 2008 році. Враховуючи зазначене, ми не можемо вважати національний платіжний баланс найбільш урівноваженим за даним критерієм.

Отже, за абсолютними відхиленнями найбільш урівноваженими є показники платіжного балансу Польщі. Середньою урівно-

важеністю характеризуються платіжні баланси Казахстану та Білорусії. Найбільш неврівноваженими були платіжні баланси України та Румунії.

За критерієм стабільності, який переважно оцінювався на основі величини коефіцієнту варіації, найбільш стабільними були показники Польщі та Румунії. Середньою стабільністю характеризувались основні рахунки платіжних балансів Білорусії та Казахстану, а найбільшою волатильністю — України.

Далі пропонуємо дослідити третій критерій комплексної оцінки рівноваги платіжних балансів: рівень прийнятності макроекономічних показників. Для вирішення поставленого завдання пропонуємо проаналізувати динаміку чотирьох ключових макроекономічних показників: реальний ВВП, рівень безробіття, індекс споживчих цін та курс національних валют відносно долара США (табл. 2).

Проаналізувавши наведені у табл. 2 показники темпів приросту реального ВВП можна зробити висновок, що найбільш наближеною до макроекономічної рівноваги є економіка Казахстану. Середнім рівнем урівноваженості характеризуються економіки Польщі, Румунії та України. Найбільш віддаленою від рівноважного стану є макроекономічна ситуація у Білорусії. Потрібно зазначити, що у передкризовий період економіка даної країни характеризувалась прийнятним рівнем і динамікою ключових макроекономічних показників. Однак, значні темпи девальвації національної валюти та істотне посилення інфляції паротягом посткризового періоду спричинили розбалансування основних макроекономічних параметрів.

Останнім критерієм комплексної оцінки рівноваги платіжних балансів є взаємозв’язки між зовнішньою та макроекономічною рівновагою. Дані зв’язки нами аналізуватимуться на основі дослідження парних коефіцієнтів кореляції між макроекономічними параметрами та динамікою сальдо основних рахунків платіжного балансу. Як видно із табл. 2, виявлено сім статично значущих зв’язків (виділені жирним шрифтом): чотири для економіки Румунії та три для економіки Польщі. Таким чином, за кількістю та силою зв’язків між зовнішньою та макроекономічною рівновагою найбільш наближеними до рівноваги є платіжні баланси Румунії та Польщі. Результати оцінки рівноваги платіжних балансів країн з ринком що формується узагальнено у табл. 3.

Таблиця 2

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ З ДИНАМІКОЮ СТАТЕЙ ПЛАТІЖНИХ БАЛАНСІВ

Країна	Період													Парні коефіцієнти лінійної кореляції з динамікою показн. Платіжного балансу[1]		
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	середнє	загальн. Сальдо	сальдо поточ. Рах.	Сальдо фін. Рах.
Темп приросту реального ВВП, %																
Біло-русія	5,8	4,7	5,1	7,0	11,5	9,4	10,0	8,7	10,3	0,2	7,7	5,3	7,13	0,19	–0,10	–0,28
Казах-стан	9,8	13,5	9,8	9,3	9,6	9,7	10,7	8,9	3,3	1,2	7,0	7,5	8,36	–0,12	–0,13	0,16
Польща	4,3	1,2	1,4	3,9	5,3	3,6	6,2	6,8	5,1	1,6	3,9	4,4	3,98	0,44	**0,81**	0,24
Румунія	0,0	5,6	5,0	5,3	8,5	4,1	7,9	6,3	7,4	–6,6	–1,7	2,5	3,68	**0,81**	**0,68**	0,02
Україна	5,9	9,2	5,3	9,5	12,1	3,0	7,4	7,6	2,3	–14,8	4,2	5,2	4,74	–0,34	0,31	–0,28
темп приросту рівня безробіття, %																
Біло-русія	-4,5	9,5	17,4	15,9	–19,2	–31,6	–16,8	–25,0	–10,2	–6,2	–8,8	–18,1	-8,12	–0,41	0,15	0,18

Казахстан	–5,2	–18,8	–10,6	–5,4	–4,5	–3,6	–4,0	–6,8	–8,6	–1,2	–11,8	–6,6	–7,24	–0,18	0,28	0,32
Польща	16,8	15,8	21,4	1,1	–2,1	–6,8	–11,0	–21,6	–22,6	11,7	10,3	2,5	1,30	–0,48	**–0,53**	–0,27
Румунія	–1,1	–19,8	11,0	–23,8	–10,9	–13,9	–5,7	–21,6	–7,7	58,0	21,0	–29,3	–3,64	**–0,80**	**–0,78**	–0,02
Україна	–1,4	–5,8	–12,9	–6,0	–5,0	–16,3	–4,9	–6,9	0,0	38,4	–8,3	–2,5	–2,62	0,23	–0,26	0,00
індекс споживчих цін, (темп приросту) %																
Біло-русія	168,6	61,1	42,5	28,4	18,1	10,3	7,0	8,4	14,8	13,0	7,7	53,2	36,11	–0,32	0,15	0,31
Казах-стан	13,2	8,4	5,8	6,4	6,9	7,6	8,6	10,8	17,2	7,3	7,1	8,4	8,96	–0,34	0,07	–0,06
Польща	10,1	5,5	1,9	0,8	3,6	2,1	1,1	2,4	4,4	3,8	2,7	4,2	3,55	–0,35	–0,20	–0,51
Румунія	45,7	34,5	22,5	15,3	11,9	9,0	6,6	4,8	7,9	5,6	6,1	5,8	14,63	0,25	0,18	–0,06
Україна	28,2	12,0	0,8	5,2	9,1	13,6	9,1	12,8	25,2	15,9	9,4	8,0	12,42	0,10	–0,01	0,04
темп приросту курсу національної валюти до долара США, %																
Біло-русія	268,8	33,9	21,5	12,3	0,6	–0,8	–0,6	0,5	2,3	30,1	4,8	178,3	45,98	–0,18	0,01	0,16
Казах-стан	4,6	3,9	2,9	–6,7	–9,9	3,1	–5,2	–5,3	0,4	22,9	–0,6	0,6	0,89	0,07	–0,23	–0,06
Польща	–0,2	–3,6	–3,8	–2,6	–20,1	9,0	–10,7	–16,2	21,3	–3,7	3,9	15,5	–0,93	0,07	**–0,54**	–0,23
Румунія	41,5	22,0	6,0	–2,7	–10,7	6,9	–17,4	–4,3	15,0	3,9	8,8	4,4	6,13	–0,08	–0,35	–0,04
Україна	4,0	–2,4	0,6	0,0	–0,4	–4,9	0,0	0,0	52,5	3,8	–0,4	0,4	4,43	–0,36	0,24	0,10

[1] Жирним шрифтом виділено коефіцієнти кореляції, що є значущими на рівні 0,05
Джерело: сформовано автором на основі офіційної статистики МВФ [11] та ООН [12]

Таблиця 3

РЕЗУЛЬТАТИ ОЦІНКИ РІВНОВАГИ ПЛАТІЖНИХ БАЛАНСІВ

Країна	збалансованість показників платіжного балансу	стабільність показників платіжного балансу	прийнятність макроекономічних показників	зв'язок між макроекономічною та зовнішньою рівновагою	оцінка рівноваги платіжного балансу
Білорусія	середня	середня	низька	слабкий	наближений до нерівноваги
Казахстан	середня	середня	висока	слабкий	середньої урівноваженості
Польща	висока	висока	середня	сильний	наближений до рівноваги
Румунія	низька	висока	середня	сильний	середньої урівноваженості
Україна	низька	низька	середня	слабкий	у стані нерівноваги

Джерело: сформовано автором

Висновки. Використовуючи авторський підхід, нами встановлено, що наближеними до рівноважних є показники платіжного балансу Польщі. Платіжні баланси Казахстану та Румунії характеризуються середнім рівнем урівноваженості. Істотній рівень розбалансування макроекономічних показників Білорусії дає підстави для формулювання висновку щодо наближення її платіжного балансу до нерівноважного стану. Платіжний баланс України характеризується значною розбалансованістю та низькою стабільністю основних рахунків, а також не достатньо сприяє економічному зростанню та збалансуванню макроекономічних параметрів. Таким чином, ми вважаємо за доцільне визначити його стан як неврівноважений.

Бібліографічний список

1. *Литвицький В.* Ребаланс — 2007/ В. Литвицький // Вісник Національного банку України. — 2008. — № 5. — С. 3—11.

2. *Ніколайчук С.* Аналіз стійкості дефіциту поточного рахунку платіжного балансу України/ С. Ніколайчук, Н. Шаповаленко // Вісник Національного банку України. — 2010. — № 9. — С. 11—20.

3. *Ніколайчук С.* Дефіцит поточного рахунку платіжного балансу: оцінка прийнятного рівня для України / С. Ніколайчук, Н. Шаповаленко // Економіка і прогнозування. — 2010. — № 2. — С. 74—88.

4. *Анісімова О.Ю.* Коригування зовнішніх дисбалансів платіжного балансу (на прикладі розвинутих країн): автореф. дис. ... канд. економ. наук : спец. 08.00.02 — світове господарство і міжнародні економічні відносини/ О. Ю. Анісімова; КНУ ім. Тараса Шевченка. — К.: [Б. В.], 2008. — 22 с.

5. *Пищик П.В.* Регулирование платежного баланса и проблема макроэкономического равновесия / П. В. Пищик // Деньги и кредит. — 2002. — № 8. — С. 38—44.

6. *Шкляр А.І.* Платіжний баланс України: чинники кризи і механізми відновлення рівноваги/ А. І. Шкляр // Актуальні проблеми економіки. — 2010. — № 6. — С. 266—272.

7. Перспективы развития мировой экономики: кризис и подъем / Обзоры мировой экономики и финансов: МВФ, апрель 2009 г

8. *Швандар К.В.* Мировой кризис сквозь призму платежного баланса и конкурентоспособности / К. В. Швандар // Банковское дело. — 2009. — № 5. — С. 54—61.

9. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 року № 679-XIV // http://zakon1.rada.gov.ua.

10. *Чуракова И.Ю.* Платежный баланс в системе опережающих индикаторов внешней среды / И. Ю. Чуракова // Финансовый менеджмент. — 2010. — № 5. — С. 60—75.

11. International Financial Statistics [Електронний ресурс] — International Monetary Fund. May 2012 — 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). — Систем. вимоги : 90 MHz, 16 MB RAM; Windows 95 (98, XP).

12. National accounts main aggregate database of The Economic Statistics Branch of the United Nations Statistics Division// http://unstats.un.org/unsd/snaama/selbasicFast.asp

Стаття надійшла до редакції 24 грудня 2012 р.

УДК 368.029

К. В. Третяк,
аспірант кафедри страхування,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ТЕНДЕНЦІЇ СВІТОВОГО РИНКУ ПЕРЕСТРАХУВАННЯ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ ПЕРЕСТРАХУВАННЯ

АНОТАЦІЯ. У статті наведено особливості функціонування світового ринку перестрахування. Розглянуто можливості вдосконалення і розвитку вітчизняного ринку перестрахування під впливом тенденцій міжнародного перестрахового ринку

КЛЮЧОВІ СЛОВА: страхування, перестрахування, перестрахова компанія, страховий ринок, ринок перестрахування

АННОТАЦИЯ. В статье приведены особенности функционирования мирового рынка перестрахования. Рассмотрены возможности совершенствования и развития отечественного рынка перестрахования под влиянием тенденций международного перестраховочного рынка

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: страхование, перестрахование, перестраховочная компания, страховой рынок, рынок перестрахования

ABSTRACT. In the article the features of the world reinsurance market's functioning are described. The possibilities of improvement and development of the domestic reinsurance market in terms of the international reinsurance market's trends are considered

KEY WORDS: insurance, reinsurance, reinsurance companies, insurance market, reinsurance market

Глобальні процеси та зміни, які відбуваються в світовій економіці, визначають розвиток страхування. Ринок перестрахування є одним з вагомих механізмів, що сприяє убезпеченню системи страхування і тому відіграє важливу роль у розвитку економіки багатьох країн.

Сукупність ринків перестрахування різних країн створює світовий ринок перестрахування, який є значущим підґрунтям розвитку страхового ринку в кожній державі. В Україні ринок перестрахування знаходиться на початковій стадії розвитку, що зумовлює потребу вивчення світового досвіду особливостей функціонування та розвитку ринків перестрахування в різних країнах.

Теоретико-методологічним аспектам перестрахування та організації перестрахової діяльності приділено увагу в дослідженнях Базилевича В.Д., Гаманкової О.О., Залєтова О.М., Осадця С.С.,

© К. В. Третяк, 2013

Супрун Л.В., Татаріної Т.В., Ткаченко Н.В., Шумелди Я.П. та інших авторів.

У той же час бракує наукових досліджень присвячених сутності та структурі ринку перестрахування, особливостям його функціонування та перспективам подальшого розвитку з урахуванням впливу тенденцій міжнародного перестрахового ринку.

Метою дослідження є розгляд тенденцій світового ринку перестрахування та обґрунтування перспектив подальшого розвитку вітчизняного ринку перестрахування під їх впливом.

Реалізація поставленої мети досягається через послідовне вирішення завдань:

— визначити тенденції розвитку світового ринку перестрахування та фактори, що їх зумовлюють;

— проаналізувати сучасний стан та особливості функціонування перестрахового ринку України, визначити перешкоди його розвитку;

— обґрунтувати напрями розвитку українського ринку перестрахування, враховуючи власні недоліки, можливості їх подолання та досвід інших країн.

Перестрахування ризиків за кордоном дозволяє збільшити місткість вітчизняного страхового ринку, сприяє його ефективному і безпечному функціонуванню, тому в сучасних реаліях питання залучення страхового ринку України в міжнародні ринки страхування і перестрахування є одним з першочергових для вирішення. Розуміння процесів, що відбуваються на міжнародному ринку перестрахування та активізація соціально-економічних перетворень в державі, а також помітні темпи росту українського страхового ринку в останні роки є вагомим підґрунтям для функціонування ринку перестрахування в Україні, його розвитку та формування активного попиту і пропозиції на перестрахові послуги. Український ринок перестрахування знаходиться на стадії становлення. Проблеми його розвитку зумовлюються недосконалістю законодавчої бази, відсутністю державної підтримки у створенні національних перестрахових компаній та стимулюванні перестрахового бізнесу.

Особливості ринку перестрахування кожної з країн визначають тенденції розвитку світового ринку перестрахування, які можна прослідкувати за рядом факторів впливу. Одним з таких факторів є позиціонування за основними показниками розвитку конкретного ринку перестрахування (табл. 1).

Таблиця 1

ДИНАМІКА ЗМІНИ ОБСЯГІВ ПЕРЕСТРАХОВИХ ПРЕМІЙ КРАЇН СВІТУ ЗА 2010—2011 рр.

Країна	Перестрахові премії нетто, млн дол.			Країна	Перестрахові премії нетто, млн дол.		
	2010	2011	Зміна, %		2010	2011	Зміна, %
Австралія	1 254,0	1 457,4	16,2	Люксембург	5 204,4	5 208,6	0,1
Бахрейн	261,0	350,4	34,2	Марокко	236,8	254,6	7,5
Бельгія	267,4	268,1	0,2	Нігерія	396,4	406,2	2,5
Бермуди	12 246,5	12 663,9	3,4	Польща	68,7	75,5	10,0
Боснія і Герцеговина	15,8	15,6	–1,6	Росія	133,8	133,1	–0,6
Бразилія	628,9	1 108,3	76,2	Саудівська Аравія	10,4	24,4	135,2
Канада	347,1	329,8	–5,0	Сінгапур	730,1	694,3	–4,9
Хорватія	31,7	26,3	–17,1	Словенія	229,6	219,1	–4,6
Чехія	235,0	226,3	–3,7	Південна Африка	1 066,9	955,4	–10,4
Франція	5 771,3	6 823,5	18,2	Іспанія	2 531,0	2 697,1	6,6
Німеччина	45 320,0	48 998,1	8,1	Швеція	193,3	217,2	12,4
Гонконг	370,0	439,6	18,8	Швейцарія	14 585,1	12 483,6	–14,4
Індія	2 321,4	2 421,9	4,3	Тайвань	423,3	427,1	0,9
Ірландія	5 455,7	5 750,8	5,4	Таїланд	122,9	182,4	48,3
Японія	7 599,3	8 128,2	7,0	Малайзія	327,7	424,2	29,4
Казахстан	30,7	53,0	72,5	Туреччина	497,9	476,6	–4,3
Кенія	46,0	49,8	8,3	ОАЕ	32,4	37,7	16,6
Корея	2 803,0	3 057,5	9,1	Великобританія	11 498,9	12 377,1	7,6
Кувейт	148,6	159,5	7,4	США	28 608,9	29 600,9	3,5
Ліван	44,2	48,3	9,4	Всього	151 871,6	159 069,5	4,7

Джерело: складено автором за даними Standard & Poor's Ratings Services [1]

Як свідчать дані табл. 1, високі позиції на світовому ринку перестрахування показали саме ті перестрахові компанії та ринки, що мали значний розмір сформованого капіталу, пропонували широкий спектр послуг, притримувались стійких положень андерайтингу та мали успішний стратегічний ризик-менеджмент. Саме такі ринки змогли швидко та якісно використати свої можливості, а тому за підсумками року отримали високі позиції. Перестрахові ринки, з недостатньою капіталізацією, охопленням ризиків всередині країни та низькою конкурентоспроможністю, в свою чергу, змогли зайняти нижчі позиції у рейтингу.

Тенденції на світовому ринку перестрахування залежать і від економічних факторів. Чисельні катастрофи, що тягнуть за собою збитки значних розмірів, можуть негативно впливати на економічне зростання країн, що схильні до природних катаклізмів. Таким чином, США у зв'язку з чисельними природними катастрофічними збитками протягом останніх кількох років характеризуються повільним та незначним економічним зростанням [2; 14]. Низькі темпи економічного зростання, в свою чергу, можуть стати причиною зменшення обсягів страхових премій на розвинених ринках, частка яких складає близько 70 % від світових страхових премій. За даними Swiss Re Sigma [3], в 2011 році глобальне зростання премій на розвинених ринках досить незначне для страхового і перестрахового бізнесу «non-Life», і має негативну тенденцію для страхового і перестрахового бізнесу «Life».

Проте, всі негативні тенденції, що спостерігаються на сучасних ринках перестрахування, не зменшують важливість становлення та подальшого розвитку національних ринків перестрахування. Спроможності страховиків по прийому ризиків на страхування є обмеженими завдяки таким чинникам, як фінансовий стан, можливості адекватної оцінки ризиків, що приймаються на страхування, прогнозування наслідків їх настання. Такі ситуації характерні як для вітчизняного ринку страхування, так і для страхових ринків розвинених країн. Це саме ті проблеми, що можуть нівелюватись за допомогою перестрахових операцій. Особливість перестрахування в тому, що воно передбачає взаємодію страховиків не лише всередині країни, а й за її межами, даючи змогу вийти на світовий ринок перестрахування. В свою чергу страховики та перестраховики повинні своєчасно реагувати на ті можливості, що допомагають збільшувати власну прибутковість та зростання їх позицій на ринку. Особливі та великі за розміром

ризики, потреба підтримувати належний рівень платоспроможності спонукають страхові компанії до використання перестрахування, як ефективного джерела вирішення даних проблем. Саме перестрахові компанії спроможні полегшити тиск, з яким стикаються страховики. Останнім часом учасники світового ринку перестрахування намагаються розширити свої можливості за рахунок входження на ринки з конкурентоспроможними продуктами, а також розширення ринків, що розвиваються, які є джерелом нових надходжень.

В Україні ринок перестрахування тільки починає формуватись і тому стикається із значною кількістю проблем, що перешкоджають його розвитку. Розглянемо головні з них. У структурі вітчизняного страхового ринку існує значна кількість страхових компаній з невеликими можливостями щодо прийняття ризиків. При цьому потреба у покритті ризиків зростає значно швидше, ніж розміри статутних фондів. Така тенденція на страховому ринку України заважає зростанню об'ємів страхових послуг, що пропонуються і призводить, у свою чергу, до зниження довіри потенційних страхувальників до страхових організацій. Саме тому, для вітчизняного страхового ринку першочерговим завданням є збільшення ємності ринку та об'єднання розрізнених страхових фондів страховиків.

Особливості розвитку вітчизняного ринку перестрахування можна прослідкувати спираючись на основні показники діяльності страхових компаній. Відповідно до даних Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, на ринку страхування відбуваються значні коливання показників перестрахової діяльності [4, с. 26]. Так, за договорами перестрахування в 2011 році українські страхові організації (цеденти) сплатили страхових премій у сумі 5 906,2 млн грн, у той час як показники 2010 р. майже вдвічі вище (10 745,2 млн грн), з яких: перестраховикам-нерезидентам — 1 182,7 млн грн (за 2010 р. — 991,3 млн грн); перестраховикам-резидентам — 4 723,5 млн грн (за 2010 р. — 9 753,9 млн грн). Загальна сума страхових виплат, компенсованих перестраховиками, становила 731,6 млн грн (за 2010 р. — 508,6 млн грн), у тому числі компенсовано: перестраховиками-нерезидентами — 566,8 млн грн (за 2010 р. — 289,6 млн грн); перестраховиками-резидентами — 164,8 млн грн (за 2010 р. — 219,0 млн грн). Отже, виплати перестраховиків у 2011 році збільшились при одночасному зменшенні

обсягів надходжень премій за договорами перестрахування, що зумовлює підвищення показника рівня виплат. Водночас збільшення виплат відбувається за рахунок компенсацій перестраховиків-нерезидентів, що свідчить про зважену політику управління ризиками в перестрахуванні. Зменшення обсягу вихідного перестрахування з резидентами за 2011 рік пов'язане, перш за все, із зменшенням надходжень валових страхових премій у деяких страхових компаніях на рівні 2010 року, що вплинуло на зниження обсягу страхових премій, переданих у перестрахування і, водночас, зростання частини ризиків на власному утриманні [4, с. 27].

Вихідне перестрахування за останні десять років можна охарактеризувати наступними змінами. Починаючи з 2001 р. частка страховиків-нерезидентів у загальному об'ємі вихідного з України перестрахування складала щороку близько 60 %. З 2004 р. об'єм вихідних потоків з перестрахування скоротився майже в чотири рази до 16,7 %. Це було пов'язано з прийняттям ряду законодавчих вимог до перестраховиків-нерезидентів. Протягом наступних двох років значення показника продовжувало скорочуватись і в 2006 р. становило 10,2 %. Збільшення податку на премії, що передаються не рейтинговим перестраховикам-нерезидентам, до 12 % у 2007 році призвело до подальшого зменшення частки нерезидентів в загальному об'ємі вихідного перестрахування і становило 9,2 % у 2010 р. іі 20 % у 2011 р. Значне зростання показника в 2011 році пов'язане, здебільшого, із значним зменшенням премій переданих у перестрахування і не є підставою стверджувати про суттєве зростання об'єму пасивного перестрахування.

Ще одним фактором впливу на розвиток світового ринку перестрахування є глобалізація на сучасному етапі світового розвитку, яка вносить свої корективи у посилення конкуренції на регіональних ринках перестрахування [5, с. 5]. У даній ситуації регіональні перестраховики мають використовувати різні стратегії для подолання проблем, що характерні для новостворених ринків. Ринки, що розвиваються, створюють сприятливі умови для розвитку більшості регіональних перестраховиків, а також відкривають великі можливості для створення міжнародних перестрахових груп. Водночас, зростання конкуренції на світовому ринку перестрахування спричиняє послаблення можливостей регіональних перестраховиків. Оскільки міжнародні перестрахови-

ки мають ряд конкурентних переваг у порівнянні з їх регіональними колегами, регіональні компанії змушені адаптувати свої стратегії таким чином, щоб залишатися конкурентоспроможними на міжнародному ринку перестрахування.

Деякі регіональні страховики використовують стратегію, орієнтовану виключно на їх внутрішні ринки, в той час як інші проводять стратегію міжнародної експансії. Регіональним перестраховикам притаманна більш вузька диверсифікація ризиків у порівнянні зі світовими партнерами і, як наслідок, збільшення чутливості до ударів, будь то великі втрати від катастроф або втрати ключових клієнтів. Наприклад, у 2011 році повені в Таїланді спричинили серйозний вплив на фінансову стійкість компанії Thai Re, оскільки основна частка її діяльності була зосереджена на власному внутрішньому ринку [6, с. 78]. У той же час, регіональні учасники можуть виявитись осторонь катастрофічних збитків, якщо вони не входять у межі їх покриття, так як, наприклад, багато регіональних перестраховиків у Європі, на Близькому Сході, в Африці та Латинській Америці виявились за межами компенсацій катастрофічних збитків в Азії в 2011 році. За останнє десятиліття світовому ринку перестрахування все більше притаманні глобалізаційні прояви, а його учасники тісно пов’язані між собою, тому вплив крупних збитків навіть на віддалених територіях може мати досить значні наслідки для перестраховиків в інших регіонах.

Також тенденцією у розвитку міжнародного ринку перестрахування можна вважати політику входження перестраховиків на нові ринки з метою підвищення диверсифікації своєї діяльності. Наприклад, Trust Re і Saudi Re є регіональними перестраховиками, що історично зосереджуються на Близькому Сході, сьогодні досліджують можливості розширення своєї діяльності в інших регіонах, таких як Східна Європа і Далекий Схід. Аналогічно, IRB Brasil Re на даний момент орієнтується на розширення свого основного ринку в Бразилії за його межі, а саме в Аргентині та інших країнах Латинської Америки і Африки. Також, спостерігається тенденція входження перестраховиків на малорозвинені ринки, з метою їх подальшого розвитку. Наприклад, перестраховики Східної Європи, такі як Polish Re і Москва Re, все частіше співпрацюють з ринками Співдружності незалежних держав, таких як Вірменія і Україна. Разом з цим, входження на нові ринки є достатньо повільним процесом, оскільки потребує ретельного вивчення нового

цільового ринку за відсутності достатніх знань про цей ринок і наявності внутрішніх особливостей, що можуть перешкоджати співпраці. Якщо розглядати Україну, то на вітчизняному ринку проблемним є питання відсутності відповідної місткості компаній для страхування великих і складних ризиків. Саме потреба перестрахування значної кількості великих ризиків за кордоном вимагає інтеграції українського страхового ринку в Європу. Однак, при розміщенні ризиків за кордоном, страхові компанії стикаються з тим, що іноземні перестраховики націлені на співпрацю за умовами, в яких вони звикли працювати. Тому нагальним питанням постає спрощення умов співпраці з іноземними партнерами для покращення діяльності вітчизняного ринку перестрахування та проходження на світовий ринок перестрахування.

У результаті проведеного дослідження сформульовані такі висновки:

По-перше, без залучення досвіду світового перестрахування вітчизняний ринок може розвиватися, але незначними темпами, при цьому українські страхові компанії виконуватимуть функцію захисту національної економіки та її суб'єктів лише в обмежених обсягах. По-друге, враховуючи досвід діяльності регіональних перестраховиків та сучасні тенденції розвитку світового ринку перестрахування, можна обґрунтувати напрями розвитку вітчизняного ринку перестрахування, а саме: використання гнучких стратегій в діяльності страховиків на перестраховому ринку; подальше збільшення фінансових ресурсів вітчизняних страховиків у результаті зростання статутних фондів та консолідації ринку в процесі злиття та поглинання; створення привабливих умов для функціонування на ринку регіональних перестраховиків; удосконалення законодавства в напрямі стимулювання розвитку вітчизняного ринку перестрахування; створення вітчизняних перестраховиків з чіткою та гнучкою стратегією розвитку відповідно до сучасних тенденцій світового ринку; інтеграція вітчизняного ринку у світовий ринок перестрахування.

Бібліографічний список

1. Global Reinsurance Highlights 2012. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.standardandpoors.com.

2. Dennis Sugrue, Douglass E Ostermiller, Mark Coleman, Taoufik Gharib. Breaking out of the holding pattern: which way now for global

reinsurance? // Global Reinsurance Highlights 2012. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.standardandpoors.com.

3. World insurance in 2011 shows non-life insurance premiums continued to grow in 2011 despite an overall decline in premiums. // Swiss Re Sigma. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.swissre.com.

4. Огляд ринків фінансових послуг та підсумки діяльності небанківських фінансових установ за 2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.forinsurer.com/files/file00425.pdf.

5. *Mark Coleman*. Reinsurers braced to withstand turbulent weather and financial storms. // Global Reinsurance Highlights 2012. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.standardandpoors.com.

6. *Anvar Gabidullin, David Laxton*. How regional reinsurers are evolving in search of a winning formula. // Global Reinsurance Highlights 2012. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.standardandpoors.com.

Стаття надійшла до редакції 14 січня 2013 р.

УДК 336.69

Н. С. Шапран, к.е.н.,
доцент кафедри фінансових ринків
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО НАГЛЯДУ В ЄС

АНОТАЦІЯ. У статті розкрито основні аспекти реформи системи фінансового нагляду в Європейському Союзі, розглянуто роль наднаціональних регуляторних органів в регулюванні банківської діяльності та ринку цінних паперів ЄС та у забезпеченні стабільності фінансового ринку ЄС.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фінансовий нагляд, мегарегулятор фінансових ринків, регулювання банківської діяльності, регулювання ринку цінних паперів, фінансова криза.

АННОТАЦИЯ. В статье раскрываются основные аспекты реформы системы финансового надзора в Европейском Союзе, рассмотрена роль наднациональных регуляторных органов в регулировании банковской деятельности и рынка ценных бумаг ЕС и в обеспечении стабильности финансового рынка ЕС.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА**:** финансовый надзор, мегарегулятор финансовых рынков, регулирование банковской деятельности, регулирование рынка ценных бумаг, финансовый кризис.

© Н. С. Шапран, 2013

ABSTRACT. The article describes the main aspects of the reform of financial supervision in the European Union, discussed the role of supranational regulatory bodies in the regulation of banking and securities market in the EU and in providing the financial stability of the EU market.

KEY WORDS: financial supervision, mega-regulator for financial markets, banking regulation, securities market regulation, financial crisis.

Світова фінансова криза 2008—2009 років багато в чому сприяла зміні світогляду регуляторів фінансового ринку щодо можливості фінансової системи самостійно, без державного втручання опиратись кризовим явищам та відновлюватись після них. У багатьох країнах з ринковою економікою розуміння того факту, що іноді жорстке адміністративне втручання держави в ринкові механізми є необхідним, призвело до початку реформування системи регулювання фінансового ринку.

Питання державного регулювання фінансового ринку в світі, і зокрема, дослідження окремих аспектів нормативно-правового забезпечення і необхідності реформування системи нагляду в ЄС із врахуванням специфіки цього інтеграційного об'єднання, досліджувались в працях багатьох науковців [1–5]. Проте питання можливості своєчасного реагування регуляторів окремих сегментів фінансового ринку в ЄС на кризові явища є недостатньо дослідженим. Більше того, реформування системи фінансового нагляду в ЄС і досі триває, і тому ця тема є актуальною.

Виходячи з цього, мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу сучасного стану регулювання фінансового ринку в Європейському Союзі скласти цілісне і системне уявлення про таке регулювання, в т.ч. виявити його основні елементи, визначити тенденції розвитку та оцінити можливості своєчасного реагування системи фінансового нагляду на кризові явища як у певних сегментах фінансового ринку ЄС, так і на фінансовому ринку в цілому в окремих країнах — членах ЄС.

На початку 2011 року влада ЄС нарешті впровадила в життя реформу системи фінансового нагляду в країні, перші ростки якої зародилися майже десятиліття тому, коли виникла необхідність в уніфікації правил роботи на ринку та посиленні координації між окремими національними органами влади на фінансовому ринку. Глобальна фінансово-економічна криза підштовхнула владу ЄС до активних дій і з 1 січня 2011 року запрацювали чотири нові ***пан-європейські регуляторні органи***:

❖ три нових наднаціональних регулятори, а саме:

• Європейське управління з цінних паперів та ринків (European Securities and Markets Authority, ESMA) зі штаб-квартиро в Парижі;

• Європейська організація зі страхування та пенсійного забезпечення (European Insurance and Occupational Pensions Authority, EIOPA), розташована у Франкфурті;

• Європейське банківське управління (European Banking Authority, EBA), розташоване у Лондоні

❖ консультативно-аналітичний орган — Європейська рада по фінансовим ризикам (European Systemic Risk Board, ESRB).

У сукупності ці чотири органи сьогодні складають Європейську систему фінансового нагляду (рис. 1).

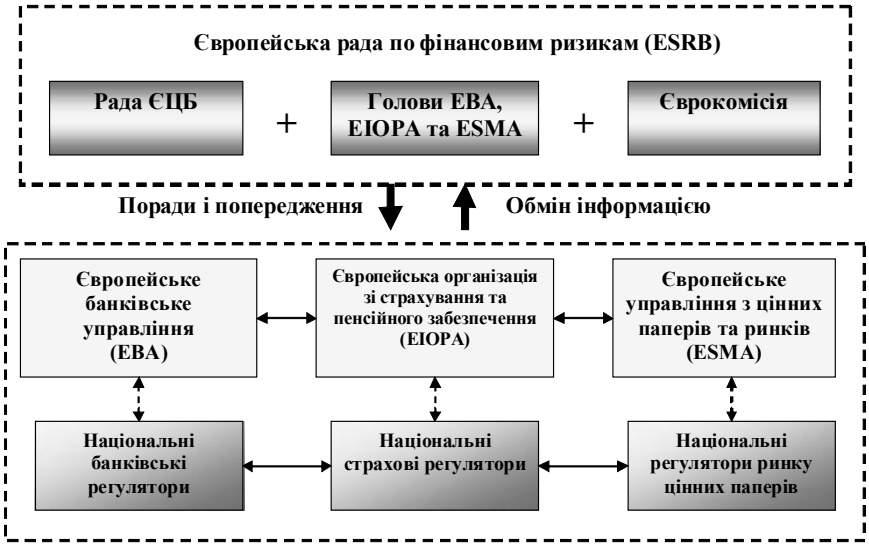

Рис. 1. Організаційна структура Європейської системи фінансового нагляду [6]

Нові наднаціональні регулятори EBA, EIOPA та ESMA створені з метою зменшення розбіжностей серед регуляторів відповідних сегментів фінансового ринку в країнах ЄС. У свою чергу, ключовими завданнями Європейської ради по фінансовим ризи-

кам є моніторинг стану фінансової системи ЄС, розробка рекомендацій для національних регуляторів щодо подолання негативних наслідків кризи, а також координація діяльності нових органів регулювання і нагляду на рівні окремих фінансових ринків.

Європейське управління з цінних паперів та ринків (ESMA) фактично є правонаступником Комітету європейських регуляторів цінних паперів (CERS), але спектр його функцій і повноважень доповнений новими положеннями, серед яких ключовими є:

— можливість створювати проекти технічних стандартів, які є юридично обов'язковими для країн — членів ЄС;

— можливість запуску прискореної процедури застосування законодавства ЄС;

— нові повноваження у вирішенні розбіжностей між національними органами;

— участь у роботі місцевих наглядових органів і здійснення інспекцій на місцях, можливість входити до адміністративних структур наглядових органів, міжнародних організацій та урядів країн;

— моніторинг системних ризиків транскордонних фінансових установ;

— додаткові обов'язки по захисту прав споживачів (у тому числі можливість заборонити обіг певних фінансових продуктів на період до трьох місяців);

— нагляд за діяльністю кредитних рейтингових агентств.

ESMA має штаб-квартиру у Парижі, на відміну від свого попередника — Комітету європейських регуляторів цінних паперів, який не мав постійної прописки і розташовувався в офісі того національного регулятору цінних паперів, представник якого на той момент очолював Комітет.

Організаційна структура ESMA включає дві основні керівні одиниці — Наглядову раду та Правління. Наглядова рада складається з голів національних регуляторів ринку цінних паперів ЄС, яких на даний момент 27, а також з представників Європейського банківського управління, Європейської організації зі страхування та пенсійного забезпечення та Європейської ради по фінансовим ризикам. Наглядова рада має збиратись як мінімум двічі на рік. Її роль полягає у прийнятті ключових стратегічних рішень щодо діяльності Управління, нагляду за дотриманням національними регуляторами законодавства ЄС, інтерпретації законодавства, затвердженні проектів технічних стандартів, керівних принципів, а також

затвердженні бюджету ESMA. Кожен член Наглядової ради має один голос і всі рішення приймаються простою більшістю голосів.

Загальне керівництво роботою ESMA здійснює його голова, який відповідає за організацію роботи Наглядової ради та Правління ESMA. І хоча за ідеєю свого створення ESMA є незалежним органом, який працює виключно на інтереси Євросоюзу в цілому, проте він є повністю підзвітним вищим органами ЄС — Європарламенту, Єврокомісії та Європейській Раді. Звітувати перед ними про роботу ESMA має його голова.

Бюджет ESMA на 2011 рік складав близько €17 млн євро, із зростанням до € 24 млн у 2013 році. Для порівняння, бюджет його попередника — Комітету європейських регуляторів цінних паперів у 2009 році був втричі меншим і складав лише близько €5 млн. Основним джерелом фінансування діяльності ESMA є внески із фондів усіх національних регуляторів країн ЄС, які входять до Наглядової ради, а також кошти з бюджету ЄС.

Важливо, що ESMA має постійно співпрацювати з іншими учасниками Європейської системи фінансового нагляду, щоб регулювання європейського ринку трьома регуляторами не відбувалось, як у відомій байці Крилова. Зокрема, з числа членів всіх трьох регуляторів фінансового ринку ЄС сформовано Об'єднаний комітет. Цей Комітет має збиратись як мінімум раз на два місяці і виробляти скоординовану програму дій, а також спільну позицію щодо регулювання діяльності фінансових конгломератів.

Таким чином, система регулювання ринку цінних паперів у ЄС сьогодні складається з двох рівнів: на нижньому знаходяться національні регулятори ринку цінних паперів, на верхньому — Європейське управління з цінних паперів та ринків як панєвропейський регулятор, а також Європейська рада по фінансовим ризикам, як консультативний орган.

Що стосується системи регулювання банківської діяльності в ЄС, то вона є більш структурно складною, хоча також є дворівневою: на нижньому рівні працюють національні наглядові органи за банками, які представлені центральними банками або іншими регуляторами банківського сектору, на верхньому — Європейський Центральний Банк (ЄЦБ) та Європейське банківське управління (ЕВА). ЄЦБ та центральні банки 27 країн-членів ЄС разом формують Європейську систему центральних банків (ESCB). ESCB виконує покладене на неї завдання забезпечення фінансової стабільності трьома способами. По-перше, ESCB здійс-

нює моніторинг і оцінку фінансової стабільності в межах всього ЄС. Ця діяльність доповнює і підтримує відповідну діяльність на національному рівні, що здійснюється національними центральними банками та наглядовими органами у окремих країнах.

По-друге, ЄСЦБ дає рекомендації щодо розробки та перегляду регуляторних і наглядових вимог до фінансових установ. Більшість з таких рекомендацій надаються шляхом участі Європейського Центрального Банку у відповідних міжнародних і європейських регулюючих і наглядових органах, таких як Базельський комітет з банківського нагляду, Європейський банківський комітет (European Banking Committee) та Комітет Європейських банківських наглядових органів (Committee of European Banking Supervisors).

По-третє, ЄЦБ сприяє співробітництву між центральними банками та наглядовими органами з питань, що становлять взаємний інтерес (наприклад, нагляд за платіжною системою, забезпечення фінансової стабільності). Ці заходи проводяться за сприяння Комітету банківського нагляду — одного з комітетів Європейської системи центральних банків, який об'єднує експертів з центральних банків і наглядових органів країн-членів ЄС.

У вересні 2012 року Єврокомісією було висунуто пропозицію продовжити реформу системи регулювання фінансового ринку, наділивши Європейський Центральний Банк функціями щодо нагляду за банками в ЄС. Внесені Єврокомісією пропозиції мають змінити існуючу ситуацію, наділивши ЄЦБ не лише монетарними функціями, а надавши йому можливість впливати на окремі європейські банки. Зокрема, на базі ЄЦБ створюється єдиний наглядовий механізм (single supervisory mechanism, SSM), під контроль якого спочатку перейдуть всі найбільші банки Єврозони, а до 2014 року — всі банки блоку. [7]

Той факт, що Європейський центробанк матиме владу над усіма банками, має два важливі наслідки. По-перше, національні органи зобов'язані діяти у відповідності з керівними принципами і правилами здійснення нагляду, які будуть затверджені в ЄЦБ. По-друге, ЄЦБ зможе здійснювати безпосередній вплив на окремі банки, або навіть групи банків, які відповідальні за створення фінансової нестабільності, минаючи національні наглядові органи.

Європейське банківське управління (EBA), як загальноєвропейський орган банківської влади, буде й надалі повноцінно працювати як орган, який займається розробкою технічних стандартів і підзаконних актів, які потім мають бути імплементовані у

всіх країнах-членах ЄС. ЕВА також збереже свою роль у якості органу, відповідального за забезпечення того, щоб європейське законодавство в однаковій мірі застосовувалось у всіх країнах-членах всіма наглядовими органами. [6]

У цілому, слід зазначити, що тенденцією кількох останніх десятиліть у світі у сфері регулювання фінансового ринку був перехід багатьох країн до моделі єдиного регулятора (моделі мегарегулятора), коли відбувалась концентрація всіх наглядових функцій щодо різних сегментів фінансового ринку в єдиному наглядовому органі. Проте фінансова криза похитнула впевненість учасників ринку та органів влади в можливості мегарегулятора приймати адекватні регуляторні антикризові заходи, і змусила їх шукати нові механізми організації системи нагляду на фінансовому ринку. Регуляторна реформа в ЄС стала одним з проявів антикризових дій на фінансовому ринку, і досвід її провадження може стати цікавим для нашої країни. Але робити висновки щодо її ефективності ще зарано, і це може стати предметом для наступних досліджень, особливо враховуючи той факт, що сама реформа і досі триває.

Бібліографічний список

1. *Науменкова С.В.* Системи регулювання ринків фінансових послуг зарубіжних країн. Навчальний посібник / Науменкова С.В., Міщенко В.І. — К.: Центр наукових досліджень НБУ, Університет банківської справи НБУ, 2010. — 170 с.

2. Основы государственного регулирования финансового рынка. Зарубежный опыт. Учебное пособие для юридических и экономических вузов / [Рот А., Захаров А., Миркин Я. и др.]. — М.: Юридический Дом «Юстицинформ», 2002. — 411 с.

3. *Захаров П.В*. Причины и ключевые особенности европейского долгового кризиса / П.В. Захаров // Проблемы национальной стратегии. — №6 (15). — 2012. — С. 145—165.

4. *Лансков П.* Развитие инфраструктуры финансового рынка и оптимизация его регулирования [Електронний ресурс] / П. Лансков // Инвестор.Ру. — 02.03.2009. // Режим доступу до матеріалів: www.investor.ru.

5. *Лифшиц И.М.* Правовое регулирование рынка ценных бумаг в Европейском Союзе / И.М. Лившиц //. — М. : Статут, 2012. — 256 с.

6. European Securities and Markets Authority. Сайт в мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: http://www.esma.europa.eu.

7. The European Central Bank. Сайт у мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: http://www.ecb.int.

Стаття надійшла до редакції 11 лютого 2013 р.

УДК 336.717.061.1:330.117

В. Г. Шевалдіна, к.е.н.,
доцент кафедри менеджменту
банківської діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

СУЧАСНИЙ СТАН КРЕДИТУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ. У статті розкриті окремі теоретичні аспекти напрямів кредитування населення. Досліджений сучасний стан і тенденції, що склалися у сфері кредитування населення, а також визначені основні причини, що впливають на її розвиток.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інституціональний кредит, не інституціональний кредит, кредит готівкою, споживчий кредит, кредитні картки.

АННОТАЦИЯ. В статье раскрыты отдельные теоретические аспекты направлений кредитования населения. Исследовано современное состояние и тенденции, сложившиеся в сфере кредитования населения, а также определены основные причины, влияющие на ее развитие.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: институциональный кредит, неинституциональный кредит, кредит наличными, потребительский кредит, кредитные карты.

ABSTRACT. Particular theoretical aspects of ways of crediting population are highlighted in the article. Situation and tendencies in the sphere of crediting population nowadays are investigated, as well as major reasons which influence it's development.

KEY WORDS: institutional credit, non-institutional credit, credit in cash, consumer credit, credit cards.

Можливості населення купувати товари та послуги залежать в першу чергу від їх матеріального добробуту. Саме дохід, який залишається у споживачів після виплат всіх поточних необхідних платежів, є показником того, якими є можливості людей придбавати різноманітні види товарів та послуг. У випадку, якщо на даний момент таких можливостей для забезпечення невідкладних потреб не вистачає, досягти необхідної грошової межі для покращення свого добробуту можна за допомогою кредиту.

У економічній літературі кредит населення поділяють на інституціональний та неінституціональний. До інституціонального відносять запозичення населення у організованих фінансових посередників, які здійснюють участь в прийнятті і реалізації рішен-

© В. Г. Шевалдіна, 2013

ня фізичної особи щодо отримання грошових коштів у кредит: комерційні банки, ломбарди, кредитні спілки, фінансові компанії. До неінституціонального — угоди між фізичними особами щодо надання боргових сум під відсотки, або на інших умовах.

В Україні населення найактивніше користується кредитними послугами такого фінансового посередника як комерційний банк. Починаючи з 2002 року ринок банківських кредитів для населення знаходився на підйомі. Аналіз обсягів кредитів фізичним особам показує, що до 2008 року відбувалося їх швидке і стабільне зростання (рис 1.). У період з 2002 року по 2007 рік (станом на кінець відповідних років) обсяги наданих кредитів зросли майже у 44 рази, або на 4286,9 %. Це відповідає середньорічному зростанню на 116 %, що є одним із найвищих темпів зростання порівняно з іншими країнами.

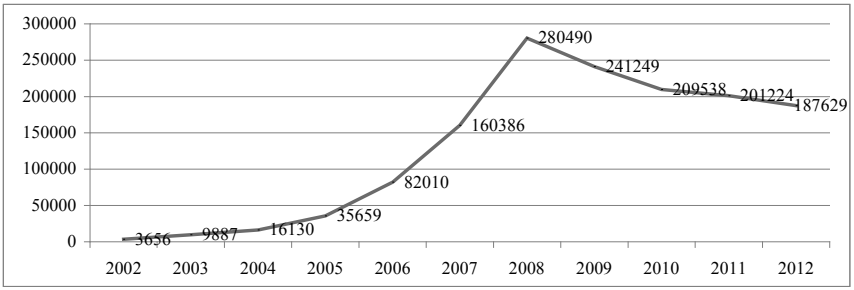

Рис. 1. Динаміка обсягів кредитів, наданих комерційними банками домогосподарствам України за 2002—2012 рр., млн грн [1]

Цілком очевидно, що таке бурхливе зростання обсягів кредитів населенню у першу чергу обумовлене зростанням доходів домашніх господарств. Доходи населення в абсолютному вираженні виросли приблизно в 3,4 рази. У цей же період істотно розширилася пропозиція для населення дорогих товарів і послуг (побутової і електронної техніки, меблів, автомобілів, нерухомості, освітніх, медичних, туристичних послуг тощо). Усе більша кількість банків розробляє свої спеціальні програми кредитування, пропонуючи населенню кредити на невідкладні потреби, освіту, придбання нерухомості, товарів тривалого користування тощо. Для багатьох домогосподарств з'являється реальна можливість покращити свої побутові та житлові умови, задовольнити матері-

альні та естетичні потреби, не відкладаючи вирішення цих питань до моменту накопичення необхідної суми коштів, а скориставшись кредитними пропозиціями банків. Таким чином, бурхливе зростання кредитування населення пов'язане із збігом інтересів двох сторін: банкам вигідний цей напрям кредитування через високі відсоткові ставки, а населенню кредити дозволяють задовольняти зростаючі потреби та долати певні фінансові труднощі.

У кризовий період 2008—2009 років через виникнення несприятливої економічної ситуації населення України почало досить жорстко економити, знижувати свої витрати і перестало масово звертатися за кредитом у банки. Зміна фінансової поведінки населення через зниження реальних доходів та невизначеністю у майбутньому співпала з падінням довіри до комерційних банків. В 2009 році згідно дослідження проведеного соціологічною службою Центру Разумкова загальний індекс недовіри населення до комерційних банків склав 65 пунктів [2].

У цей період прослідковується переломний момент у кредитуванні банками домогосподарств — обсяги кредитів населенню почали скорочуватися (рис. 1). Сильне та тривале зниження загального обсягу наданих кредитів домогосподарствам спостерігається і дотепер, не дивлячись на те, що зростання доходів населення продовжується, хоч і нижчими темпами ніж до кризи. У період з 2009 по 2012 роки обсяги кредитів населенню скоротилися на третину, а доходи населення зросли в 1,6 разів.

У посткризовий період комерційні банки активізувалися у сегменті роздрібного бланкового кредитування. Відродження ринку кредитування населення почалося з короткострокових продуктів: кредитів готівкою, споживчих кредитів купівлі товарів і овердрафтів на кредитні карти, які і на даний час активно конкурують між собою.

Найбільш зрозумілим і простим інструментом запозичень для населення є кредит готівкою, який позичальник використовує на свій власний розсуд. У цьому виді кредиту вирішальним чинником для позичальника при виборі банку є не процентна ставка, а скоріше умови обслуговування: звертається увага на перелік документів, час ухвалення рішення, доступність кредиту, щомісячні комісії. У кредитуванні готівкою, на відміну від кредитної карти, визначений чіткий графік погашення кредиту і фіксована сума щомісячного внеску. До того ж кредит готівкою обмежений обся-

гом та часом — позичальник знає, коли він виконає свої зобов'язання перед банком.

Це один із найбільш ризикових напрямів кредитування для банків, але в той же час і один з найбільш прибуткових за рахунок масових видач та високої вартості, яка формується з урахуванням незабезпечених ризиків. За даними компанії «Простобанк Консалтинг»середні відсоткові ставки за користування готівковими позиками складали у 2007 році — 30 %., у 2012 — 56,3 % [3]. На даний час вітчизняні банки розробляють і пропонують кредитні продукти для різних за рівнем доходів груп клієнтів.

Споживчий кредит купівлі товарів — зручна можливість негайно отримати кредит на придбання товарів, найчастіше комп'ютерної або побутової техніки, безпосередньо у торгівельних мережах. Перевагами споживчих кредитів, зокрема акційних, є їх цінова доступність, проста процедура оформлення — заповнюється мінімальна кількість паперів, можливість отримати кредит без довідки про доходи і наявність програм лояльності. Банки, що вже відкрили точки продаж не лише в найбільших торгівельних мережах, але і в невеликих магазинах з продажу комп'ютерної або побутової техніки, почали пропонувати кредитні продукти клієнтам інтернетів-магазинів.

Згідно з дослідженням компанії Inmind, проведеного у 2010 році, банкам заборговували по кредитах 30 % українців. З числа боржників переважаюча частка — 24 % — узяли саме споживчий кредит і по 2 % — на купівлю автомобіля та іпотеку. Більшість позичальників повідомили, що витрачають на платежі від 20 % до 30 % свого доходу [4] .

Споживче кредитування українського населення розвивається швидкими темпами і має значний потенціал зростання. Так, частка обсягів продаж побутової техніки роздрібних мереж в докризовий період досягала 60 %. В кризові 2009—2010 роки вона знизилась до 20—25 %, а в 2011 році відбулося поступове зростання до 35—40 % [5]. Середня ефективна відсоткова ставка за кредитами на товари складала у 2007 році 61 % річних, на кінець 2010 року перевищувала відмітку в 75 %, у 2012 — 60,6 % [3].

Овердрафт на кредитну картку — одна з форм короткострокового кредитування, що дозволяє позичальникові отримати кредит і користуватися грошима на банківській картці понад залишок коштів, що лімітується (конкретний ліміт визначається розміром кредиту). Такий напрям кредиту не передбачає жорсткого графі-

ка погашення заборгованості в разі зменшення обсягу кредиту, а механізм його револьверності дає можливість клієнтові знову використовувати кредитні кошти, повторно не звертаючись до банку.

Для клієнтів банку кошти на кредитній картці можуть виступати і джерелом довгострокового кредитування, і електронним гаманцем для здійснення щоденних купівель. Для банку такий напрям кредитування населення виступає найоптимальнішим з технологічної сторони способом створення лояльної і довгострокової клієнтської бази.

Експерти банківського ринку схиляються до думки, що майбутнє за розвитком такого продукту як кредитні картки і відмічають, що увага багатьох банків зосереджена на розвитку споживчого кредитування за допомогою удосконалення і розширення продуктової лінійки кредитних карток. Банки, які раніше видавали споживчі кредити в торгівельних мережах, тепер переглядають свої підходи в напрямку надання клієнтам кредитних карток. Населення, фінансова грамотність якого поступово зростає, виявилося готовим до таких пропозицій банків. Попит на кредитні карти збільшується за рахунок підвищення інформованості населення, позитивного досвіду використання такого продукту клієнтами різних банків, які працюють на фінансовому ринку України, а також завдяки спрощенню банками процесу використання кредитних карток за рахунок модернізації ІТ-систем та підвищення додаткової функціональності карток.

За словами банкірів кредитні картки стають усе більш популярними і навіть модними серед працездатного населення, особливо у віці 26—45 років [6]. Це підтверджують і результати опитування населення, представленими найбільшою компанією з маркетингових та соціальних досліджень в Україні — GfK Ukraine. Найбільш широко використовуваними видами кредитування населенням України у 2011 році були кредитна картка, кредит на споживчі потреби та нецільовий кредит [7]. При цьому в останні п’ять років демонструє стабільний приріст саме кредитування за допомогою кредитної картки.

Ситуація на вітчизняному ринку кредитних карт є в певній мірі суперечливою. З одного боку, постійно зростає кількість банків, що пропонують кредитні картки. З іншого боку, кількість активних карток, що знаходяться в обігу, скорочується. За даними НБУ, у 2011 році спостерігалося збільшення активних кредитних карток на 2,5 млн до 8,18 млн, проте вже у 2012 році їх кількість

скоротилася на 103 тис.— до 8,08 млн карток [1]. Це означає, що ринок кредитних карток уже є насиченим, клієнти банків не квапляться використовувати нові кредитні картки, оскільки відбувається поступове подорожчання таких позик, а населення стало більш обачливим у своїх витратах.

Більш складна ситуація склалася з автокредитуванням та іпотекою, відродження яких потребує довгострокових ресурсів кредитування, високих доходів населення, детінізації процесу виплати заробітної плати та великої кількості позичальників з високими офіційними зарплатами.

Спад продажу на вітчизняному автомобільному ринку багато в чому обумовлений зниженням темпів банківського кредитування населення на купівлю транспортних засобів. До кризи обсяги продажу автомобілів населенню в Україні щорічно збільшувалися на 30—40 % і досягли максимального показника у 2008 році. Приблизно половина автомобілів продавалася у кредит. На сьогодні, порівняно з 2008 роком, обсяги ринку автокредитування значно скоротилися. Так, у 2008 р. було продано 623 тис. машин, а у 2012 р. реалізують приблизно 200 тис. авто. Відповідно, якщо у 2008 р. банки видали близько 450 тис. позик на покупку автомобілів, то до кінця 2012 р. цей показник складе 40 тис [8]. Тобто, якщо автомобільний ринок за цей період скоротився лише в три рази, то ринок кредитування населення на купівлю автомобіля — у 10 разів.

Однак поступово ринок автокредитування відновлюється: у 2011 році обсяги продажу автомобілів виросли на 36 % (до 220,6 тис.), а питома вага автомобілів, проданих у кредит зросла з 10 % до 20 %. Таке зростання можна пояснити участю банків у різноманітних партнерських програмах з автосалонами, у рамках яких видаються позики на пільгових умовах. За допомогою таких акційних програм автосалони намагаються збільшити реалізацію автомобілів за рахунок максимального використання банківського кредитування.

За оцінками учасників ринку, у 2012 році в кредит населенню продається уже 20—25 % всіх нових автомобілів, однак для масового споживача автокредитування стало дорогим і недоступним. Якщо у 2008 році відсоткові ставки за кредитними програмами складали 11—15 % річних (у різних валютах), то на даний час відсоткові ставки доходять до 22 % річних [3]. Також необхідно відмітити обмежену кількість кредитних пропозицій банків.

У 2013 році, за оцінками експертів ринок легкових автомобілів в Україні може вирости на 15—20 % у порівнянні з 2012 роком. Банки підвищували ставки в умовах кризи в єврозоні, однак у майбутньому для підвищення своєї дохідності будуть вимушені знижувати відсоткові ставки. Клієнтам запропонують більш вигідні умови: знижені відсотки, невеликий первинний внесок, збільшений термін погашення кредитів. Одним із основних кредитних продуктів, які будуть запропоновані банками, може стати така послуга як trade-in (залік вартості старого автомобіля при покупці нового). Такі пропозиції банків матимуть позитивний вплив на доступність для населення автокредитів.

Іпотечне кредитування дозволяє фізичним особам придбати житло, яке без фінансового посередництва банків могло б бути недоступне або взагалі, або упродовж тривалого періоду часу.

За даними Української національної іпотечної асоціації до розгортання кризи та гальмування роботи ринку нерухомості біля 70 % операцій купівлі-продажу нерухомості в Україні здійснювалося за допомогою іпотечних кредитів [9]. У кризовий період цей показник знизився до 20 % і до теперішнього часу не зріс.

На даний час українські банки фактично припинили іпотечне кредитування. На протязі 2008—2012 років загальні обсяги іпотечних кредитів, наданих банками фізичним особам, скоротилися з 111,7 млрд грн. до 63,2 млрд грн [1]. Кількість банків, що надають кредити на іпотеку, скоротилася з 90 установ з докризового періоду до 45 у 2012 році. При цьому десять банків контролюють 80 % іпотечного ринку за обсягом виданих кредитів. Середній розмір кредиту скоротився в 2012 р. до 270,8 тис. грн. з 313 тис. грн. в 2011 р [10].

Головною причиною, що стримує зростання іпотечного кредитування населення, є відсоткова ставка по кредитах, яка тримається на неприпустимо високому рівні. Якщо у 2007 році відсоткові ставки за кредитними програмами знизилися до 14,8 % річних, то у 2012 році досягали 20—25 % річних [3]. Такі високі ставки, а також ціни на житло не відповідають платіжним можливостям більшості громадян країни. На сьогоднішній день лише близько 8—10 % українців можуть собі дозволити скористатися іпотечним кредитом.

Розвиток іпотечного кредитування значною мірою підтримувався завдяки програмам співпраці банків з Державною іпотечною установою (ДІУ). Державна іпотечна установа створена

державою для допомоги громадянам у придбанні власного житла. За 8 років діяльності з 2004 року ДІУ рефінансувала понад 8000 кредитів, наданих громадянам на придбання житла. Станом на кінець 2012 року на балансі ДІУ знаходилося 5342 кредити на суму 905 млн грн [11]. Партнерами ДІУ є 114 банків з 177 діючих в Україні.

З 20 листопада 2010 року ДІУ рефінансувало кредитні установи під 11 %, проте 26 листопада 2012 року ставка була різко підвищена до 18 %, що пояснюється подорожчанням ресурсів, залучених установою на внутрішньому ринку для рефінансування іпотечних кредитів і кредитування банків-партнерів. Банки-партнери, в свою чергу, підняли вартість іпотеки для споживачів до 21 %. Такі дії звузили коло потенційних позичальників. Не дивлячись на те, що обсяги кредитування за програмою ДІУ зросли більш, ніж в 3,5 рази — з 290 кредитів на суму понад 76 млн. грн. у 2011 році до 1033 кредитів на 293,4 млн грн. у 2012 році, цей обсяг дуже невеликий і складає 15 % загального гривневого приросту іпотечного портфеля банківської системи. Ця державна програма дає можливість придбати житло за меншою ставкою лише невеликій категорії населення країни.

В перспективі для відродження ринку іпотеки для масового споживача необхідно вирішити завдання, пов’язані з розвитком фінансового сектора, нормативно-законодавчої бази, стабільного економічного зростання, визначеності державної політики в житловій сфері.

Що стосується неінституціональних кредитів домогосподарств, то вони є досить розповсюдженим явищем серед населення України. Цьому сприяють не тільки економічні, але і соціально-культурні чинники (традиції, менталітет, рівень фінансової грамотності на яких базується стандарт поведінки громадян). Українці швидше звертатимуться до родичів або знайомих, щоб позичити гроші, ніж підуть у пошуках кредиту в один з майже 180 банків, що працюють в Україні. Такий висновок був зроблений у доповіді Світового банку, підготовленій на основі опитування про використання банківських послуг у світі, що було проведене Інститутом Геллапа в 148 країнах протягом 2011 року [12].

«У Фінляндії 24 % дорослих повідомили, що впродовж останніх 12 місяців запозичували гроші в офіційних фінансових установах, таких як банк, кредитний союз або мікрофінансова інституція. У Україні лише 8 % респондентів робили це, в Бурунде —

лише 2 %. В той же час, 37 % дорослих в Україні і 44 % опитаних в Бурунде за останній рік позичали гроші у членів сім'ї або друзів, в той же час у Фінляндії цей показник — лише 15 %», — наводиться приклад в доповіді у частині про банківські кредити.

У Фінляндії і Данії банківські рахунки мають 100 відсотків опитаних, у Франції і Естонії — 97 %, Германії — 96 %, в США — 88 %, в Польщі — 70 %, в Китаї — 64 %, в Білорусі — 59 %, в Росії — 48 %, в Грузії — 33 %, Азербайджані — 15 %, Таджикистані — 3 %. За результатами опитування лише 41 % дорослих українців мають банківські рахунки. Кредитні картки мають лише 19 % респондентів [12].

Результати опитування населення України, представлені GfK Ukraine, також показали, що протягом останніх 1-3 років виросло використання позик у родичів або знайомих (безвідсоткові позики виросли в 2011 році, позики під відсотки зростали в 2010 і 2011 рр.) [7]. У той же час використання банківських кредитів громадянами зменшувалося в 2009—2010 роках, і стабілізувалося у 2011.

Розглянувши ситуацію в сфері кредитування населення України можна зробити такі висновки:

— обсяги кредитів банків домогосподарствам в докризовий період стабільно зростали, після кризи — стабільно знижуються, що пов'язано не тільки зі зміною рівня доходів населення, забезпеченістю певними товарами, тощо, але й з підвищенням фінансової грамотності населення, в результаті чого позичальник більш чітко представляє собі фінансові наслідки свого рішення щодо використання кредитних коштів;

— розвивається короткострокове кредитування банками фізичних осіб, що характеризує низьку забезпеченість населення доступними вільними грошовими коштами;

— в структурі кредитів наданих населенню переважають споживчі кредити, що свідчить про труднощі, з якими стикаються фізичні особи, приймаючи рішення щодо купівлі або оплати яких-небудь послуг;

— все більшого поширення серед населення набувають такі гнучкі і мобільні кредитні продукти як кредитні картки;

— вартість кредитів для населення є високою, однак для банків такий напрямок кредитування є високоприбутковим;

— розвиток довгострокового кредитування (автокредитування, іпотека) потребує економічної стабільності, підвищення част-

ки населення з високими офіційними доходами, розвитку внутрішніх інституційних інвесторів, вирішення технічних проблемам видачі іпотечних кредитів;

— серед українців досить поширеними є угоди між особами щодо надання грошових коштів.

Бібліографічний список

1. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]: Національний банк України. — Режим доступу до сайту: //http//www.bank.gov.ua.
2. Соціологічне опитування «Чи довіряєте Ви комерційним банкам» Центру Разумкова [Електронний ресурс]: Центр Разумкова. — Режим доступу до сайту: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=438.
3. Офіційний сайт компанії «Простобанк Консалтинг» [Електронний ресурс]: Простобанк Консалтинг. — Режим доступу до сайту: http://www.prostobank.com/
4. *Сколоздра Ю*. Новые украинские кредиты. // http: // www.prosto bank.ua/potrebitelskie_kredity/stati/novye_ukrainskie_kredity
5. *Дурицкий И*. Прогноз развития рынка кредитования физлиц в Украине. // http://www.business.ua/blogs/finansy/i_duritskiy_blog/586/
6. *Бабенко М.* Козырные карты. // Коммерсантъ — Украина. Приложения. — 2012. — 16 жовтня. — № 163. — С. 16—17.
7. *Яблоновский Д*. Потребительское кредитование: есть ли жизнь после кризиса. // http://www.gfk.ua/imperia/md/content/gfkukraine/presentations/20120528_yablonovskyy_consumer_loans_draft.pdf
8. В Украине весной «подешевеет» автокредитование. // http://rus.newsru.ua/auto/09jan2013/avtokreditovanie.html.
9. *Пилипец А*. Ипотека должна стать локомотивом нашей экономики. // Риэлтор. — 2009. — 7 ноября.
10. Объем ипотечного портфеля в 2012 г. сократится на 10 % // http://www.svyazstroi.ru/events/estate/obem-ipotechnogo-portfelya-v-2012-g-
11. Офіційний сайт Державної іпотечної установи [Електронний ресурс]: Державна іпотечна установа. — Режим доступу до сайту: http://www.ipoteka.gov.ua/node/1727
12. Украинцы скорее будут искать деньги у родственников и друзей, чем возьмут кредит в банке — опрос. // Зеркало недели. — 2012. — 18 апреля.

Стаття подана до редакції 04 березня 2013 р.

УДК 336.02

В. В. Шевчук,
аспірант кафедри банківської справи
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ФІНАНСОВА СТАБІЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ ОЗНАКИ

АНОТАЦІЯ. Розглянуто теоретичні засади фінансової стабільності як поняття, її стан на макро- та мікрорівні, запропоновано проаналізувати вплив ступеня незалежності центрального банку на макроекономічні показники та внести ряд змін для забезпечення фінансової стабільності.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фінансова стабільність, макроекономічна стабільність держави, мікроекономічна стабільність держави, економічне зростання.

АННОТАЦИЯ. Рассмотрены теоретические основы финансовой стабильности как понятия, ее состояние на макро- и микроуровне, предложено проанализировать влияние степени независимости центрального банка на макроэкономические показатели и внести ряд изменений для обеспечения финансовой стабильности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: финансовая стабильность, макроэкономическая стабильность государства, микроэкономическая стабильность государства, экономический рост.

ABSTRACT. It deals with the theoretical foundations of financial stability as a concept, its condition at the macro and micro level, analyze the impact of the proposed degree of central bank independence on macroeconomic indicators and make a number of changes to ensure financial stability.

KEY WORDS: financial stability, macroeconomic stability of the country, microeconomic stability of the state, economic growth.

Ключовою умовою сталого економічного зростання держави є забезпечення фінансової стабільності. В умовах високих ризиків кризового та посткризового періоду зусилля уряду та суб'єктів економічної діяльності зосереджуються на вирішенні поточних проблем. Однією з причин такої ситуації є неефективне використання інструментів монетарної політики. Тому лише при адекватному використанні інструментів монетарної політики стає можливим перехід до реалізації стратегічних цілей розвитку країни.

Побудова стабільної фінансової системи дає шанс не лише мінімізувати негативний вплив кризових потрясінь на державу, а й забезпечити сприйнятливі умови для розвитку реального сектору економіки взагалі.

© В. В. Шевчук, 2013

Автором було розглянуто ряд літературних джерел і визначено, що окремі аспекти стабільності фінансової системи вивчалися як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Значний внесок у дослідження макроекономічної стабільності зробили науковці З. Ватаманюк, Я. Жаліло, С. Будаговська, О. Кілієвич, І. Луніна, О. О. Бєляєв. Проблематиці фінансової стабільності присвячено роботи зарубіжних учених: Г. Шинази, П.В. Каллаура, Г. Хереро, Н. Симона, Т. Падо-Шіопа, М. Фута, Е. Крокета.

Метою є дослідження існуючих підходів до визначення фінансової стабільності держави та визначення умов її забезпечення.

Фінансова стабільність держави є об'єктивною умовою її економічного розвитку. Проблема полягає в тому, що майже всі фактори, які дестабілізують фінансове становище в державі, є результатом дій відповідних державних структур на макрорівні та мікрорівні, тобто залежать від основних положень фінансової політики, зокрема монетарної політики, здійснюваної законодавчою і виконавчою владою, а потім поглиблюються й посилюються на мікрорівні — на рівні підприємницьких структур і фізичних осіб. Сьогодні влади немає чіткого уявлення про шляхи забезпечення фінансової стабільності держави, а саме яка частина чинного законодавства не сприяє фінансовій стабільності.

Для вирішення цих проблем необхідно чітко уявляти і розуміти сутність поняття «фінансова стабільність». Стабільність фінансової системи є досить складним явищем та охоплює оцінку різних сегментів фінансової системи (грошово-кредитний ринок, ринок іноземної валюти, фондовий ринок, ринок нерухомості) та реального сектора економіки (економічне зростання та інфляція, корпоративний сектор, сектори домашніх господарств та державних фінансів, зовнішній сектор). Відомо, що «фінансова стабільність» — це стійкий стан фінансової системи країни, що дає змогу забезпечити безперебійне здійснення розрахунків в економіці, високий рівень довіри до фінансово-кредитних установ, відсутність надмірної волатильності фінансових ринків, ефективний розподіл фінансових ресурсів і можливість управління фінансовими ризиками, а також запас міцності у фінансовій системі, що дає змогу протистояти негативним економічним шокам у майбутньому та запобігати їх негативному впливу на економіку.

Спираючись на поняття фінансової стабільності на мікрорівні, можна сказати, що фінансова стабільність, з одного боку, — це економічний процес, а з другого — економічна категорія.

Як економічний процес фінансова стабільність являє собою органічний процес чіткої взаємодії внутрішніх механізмів фінансової стабільності підприємства — оперативного, тактичного та стратегічного з метою виведення підприємства з кризового стану або забезпечення економічного його зростання. Як економічна категорія фінансова стабільність — це сукупність економічних відносин, що забезпечують умови збереження підприємством абсолютної або нормальної фінансової стійкості при контрольованій фінансовій рівновазі та одночасно спроможність до стійкого економічного зростання при врахуванні найбільш вагомих зовнішніх чинників. Отже, фінансова стабільність — це спроможність підприємства досягати стану фінансової рівноваги при збереженні достатнього ступеня фінансової стійкості та зберігати цей стан у довгостроковій перспективі при ефективному управлінні фінансами.

На сучасному етапі функціонування центральних банків основними факторами їх незалежності можна виділити: наявність чітко сформульованої пріоритетної цілі; самостійність у виборі монетарних інструментів; недопустимість фінансування державного бюджету і прямого кредитування уряду; порядок призначення та звільнення керуючого центрального банку; порядок фінансування центрального банку, який не залежить від його політики; наявність чітко сформульованих гарантій невтручання органів влади в діяльність центрального банку; стабільність нормативної бази, яка визначає статус центрального банку. На сьогодні в економічній теорії виділяють кілька видів незалежності центральних банків: незалежність у визначенні основних цілей монетарної політики; операційна незалежність; незалежність у виборі інструментів грошово-кредитної політики.

Слід зауважити, що розробка теорій незалежності центральних банків стала результатом тривалого процесу досліджень основної проблеми макроекономічної політики — широкого розповсюдження та стійкості інфляції. Пропоную проаналізувати вплив ступеня незалежності центрального банку на такі макроекономічні показники, як: рівень інфляції, темпи економічного зростання, рівень дефіциту державного бюджету.

Фінансова стабільність у науковій літературі розглядається за кількома підходами. За першим підходом фінансова стабільність розглядається як здатність фінансової системи ефективно виконувати свої фінансові функції у довгостроковому періоді та в умовах невизначеності.

Так, В.В. Козюк пропонує наступне визначення: «під глобальною фінансовою стабільністю розуміємо такий розвиток фінансового сектору, який би сприяв довгостроковому зростанню глобальної економіки в цілому, забезпечив безперешкодне фінансування дефіцитів платіжних балансів із приватних джерел …, створив рамкові умови для запобігання кризовим ситуаціям у фінансово-банківській і валютно-курсовій сферах … « [1, с. 34—39]. На думку Ц.Г. Огонь, «… Досягнення збалансованості потреби і пропозиції на державні фінансові ресурси в процесі формування і виконання зобов'язань слугуватиме гарантією фінансової стабільності держави» [2, с. 32—41].

Більш комплексне визначення фінансової стабільності пропонує Г. Шиназі, який вважає, що система є стабільною у разі виконання нею трьох функцій:

— фінансова система сприяє ефективному міжчасовому розподілу та перерозподілу ресурсів;

— фінансові ризики на перспективу оцінюються з великою точністю, а також підвладні керуванню;

— стан фінансової системи, що дозволяє постійно абсорбувати фінансові та реальні економічні несподівані події та шоки [3, с. 26].

За другим підходом фінансова стабільність розглядається як певний стан. На думку А. Бахолдіна, збереження грошової стабільності забезпечує необхідні умови для досягнення фінансової стабільності, оскільки незмінність цінових пропорцій і збалансування макроекономічних параметрів є важливими параметрами для стабільності економіки [4, с. 59–61].

П.В. Каллаур акцентує увагу на тому, що фінансова стабільність виступає характеристикою системи, що дозволяє їй довгостроково функціонувати не змінюючи свою структуру та зберігаючи рівновагу. Він пропонує до складу «фінансової стабільності» включати стабільність банків і небанківських фінансових посередників, фінансових ринків і платіжної інфраструктури, тобто всієї фінансової системи країни [5].

Г. Херреро та Н. Симон також повязують фінансову стабільність із безпосереднім функціонування банківської системи, а саме із виникненням банківських криз та слабкою зміною ціни активів [6, с. 50—59].

Т. Падо-Шіопа розглядає фінансову стабільність як комплексне поняття, як «стан, за якого фінансова система спроможна ви-

тримувати порушення, при цьому не допускаючи кумулятивних процесів, які зможуть завдати шкоду заощадженням для інвестування й обробки платежів в економіці». На нашу думку, таке визначення є неточним та неконкретним [7].

Більш комплексне визначення фінансової стабільності належить М. Футу, який посилається як на загальний стан фінансової системи, так і на опосередковані фактори, як то довіра до фінансових інститутів. На думку М. Фута, фінансова стабільність — це стан, при якому:

— існує монетарна стабільність;

— близький до природного рівень зайнятості населення;

— довіра до діяльності більшості фінансових інститутів та ринків; [8, с. 122].

За іншим підходом, фінансову стабільність пропонується розглядати як відсутність нестабільності. Наприклад, Е. Крокет вважає, що фінансова нестабільність — це ситуація, в якій функціонування економіки погіршується під впливом коливань цін на фінансові активи або неспроможністю фінансових інститутів виконувати свої обов'язки, а фінансову стабільність він визначає як відсутність даної ситуації [9].

Основними ознаками стабільності фінансової системи є наступні:

♦ наявність впорядкованості функціонування і розвитку елементів фінансової системи;

♦ наявність зворотного зв'язку між окремими елементами, як один з одним, так і фінансовою системою в цілому;

♦ наявність фінансових інструментів державного регулювання;

♦ наявність якісного нормативно-правового та інформаційного забезпечення;

♦ керованість, як фінансової системи в цілому, так і окремих її елементів;

♦ наявність саморегулюючих властивостей фінансової системи;

♦ спроможність фінансової системи протидіяти збуренням та повертатись в положення рівноваги у разі відхилень;

♦ спроможність фінансової системи зберігати параметри у чітко визначених межах протягом тривалого часу [10, с. 52—61].

С. Будаговська, О. Кілієвич пропонують визначати макроекономічну стабільність як складну комбінацію внутрішньо- та зовнішньоорієнтованих заходів, які, відбиваючи діалектику частини й цілого, визначають сутнісні особливості ендогенних соціально-

політичних і економічних акцій у конкретний момент розвитку економічної системи на інноваційних засадах [11].

На думку О.О. Бєляєва, макроекономічна стабільність є складнішим явищем, необхідними умовами настання якого є:

- економічне зростання, яке забезпечується через підвищення ефективності виробництва із застосуванням досягнень науки і техніки;
- повна зайнятість — забезпечення робочими місцями усіх, хто бажає і здатний працювати;
- стабільний рівень цін, оскільки зростання рівня цін ускладнює господарські зв'язки економічних суб'єктів, знижує реальні доходи населення і знецінює заощадження;
- досягнення рівноваги у зовнішньоекономічних зв'язках, що відповідно відображається у стабільному курсі національної валюти та активному сальдо платіжного балансу [12, с. 287].

Узагальнюючи зазначене, для визначення макроекономічної стабільності доцільно використати інтегрований підхід, який поєднує досягнення фінансової стабільності поряд із піднесення виробництва. Макроекономічну фінансову стабільність слід розглядати як такий стан економіки, який склався під впливом комплексу взаємообумовлених і взаємопов'язаних чинників: економічних, політико-правових, демографічних, науково-технічних, природних, поведінкових, і характеризується тривалою стійкістю макроекономічної ситуації (системи) загалом та окремих макроекономічних показників. Оптимальним варіантом забезпечення макроекономічної фінансової стабільності є використання методів фінансової стабілізації, стимулювання виробництва, проведення структурних змін та інституціональних перетворень.

Підводячи підсумок, фінансова стабільність країни передбачає врівноваженість обох складових. Недоцільно досягати економічного зростання за рахунок виснаження фінансової системи, оскільки це рано чи пізно спричинить кризу. Але недоречно і на межі можливого підтримувати фінансову стабільність, якщо це або негативно відображається на економіці, або не дає позитивних результатів.

Таким чином, у статті проведено дослідження сутності та особливостей стабільності фінансової системи та визначено, що необхідними умовами для її досягнення є встановлення макроекономічної та мікроекономічної фінансової стабільності держави, між якими існує тісний взаємозв'язок. Тому проведені дослідження представляють як науковий, так і практичний інтерес.

Для успішної реалізації монетарного режиму необхідною умовою є незалежність центрального банку, чітка та комплексна система комунікацій центрального банку з усіма макроекономічними агентами, функціонування досконалої системи економічного аналізу та прогнозування, прозорість діяльності центрального банку.

Що стосується перспектив подальших досліджень у даному напрямі, то вони полягають передусім у оцінці стабільності фінансової системи держави та прогнозуванні її стану на наступні 5—10 років.

Бібліографічний список

1. *Козюк В.* Монетарні аспекти розвитку поглядів на проблему забезпечення глобальної фінансової стабільності. В.В. Козюк // Вісник НБУ. — 2007. — №4 (134). — С. 34—39.

2. *Огонь Ц.* Домінанти фінансової стабільності в розвитку зобов'язань держави / Ц.Г. Огонь // Фінанси України. — 2008. — № 5. — С. 32—41.

3. *Шинази Г.* Сохранение финансовой стабильности. Г. Шинази. — Вашингтон: Международный валютный фонд, 2005. — 26 с.

4. *Бахолдин А*. Финансовая стабильность, денежно-кредитная політика и банковские риски / А.А. Бахолдин // Финансы и кредит. — 2007. — № 5 (245). — С. 59—61.

5. *Каллаур П.* Формирование системы мониторинга и оценки финансовой стабильности Республики Беларусь / П.В. Каллаур // Банкаускій веснік. — 2008. — №6. — С. 4—8.

6. *Хереро Г.* Иностранные банки и финансовая стабильность в новой Европе/ Г. Хереро, Н. Симон // Банки та банківські системи. — 2006. — № 1.— С. 50—59.

7. *Padoa-Shioppa T.* Central banks and financial stability: exploring a land in between: Paper presented at the Second ECB Central Banking Conference «The transformation of European financial system»/ T. Padoa-Shioppa — Frankfurt on Main. — October, 2002.

8. *Foot M.* What is financial stability and how do we get it?/ M. Foot // Speech on Meeting of the Financial Services Authority and ACI (UK). — 2007. — 122 p.

9. *Crockett A.* The Theory and Practice of Financial Stability [Електронний ресурс] / A. Crockett // GEI Newsletter Issue. Global Economic Institutions. 1997. — Режим доступу: http://www.cepr.org/gei/6rep2.htm

10. *Варваренко Г.* До питання визначення поняття «фінансова стабільність»/ Г.О. Варваренко, В.В. Сінельник // Збірник наукових праць

Національного університету державної податкової служби України. — № 1. — 2009. — С. 52—61.

11. Макроекономічна нестабільність і безробіття [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.grinchuk.lviv.ua/book/56/2251.html

12. *Бєляєв О.* Економічна політика: Навч. посіб. / О. О. Бєляєв, А. С. Бебело, М. І. Диба. — К. : КНЕУ, 2004. — 287 с.

Стаття надійшла до редакції 15 січня 2013 р.

УДК 368.81

В. М. Фурман, д.е.н.,
професор кафедри фінансів та кредиту,
ДВНЗ «Міжгалузева академія управління»,

КОМПЛЕКСНЕ БАНКІВСЬКЕ СТРАХУВАННЯ

АНОТАЦІЯ. У статті висвітлено особливості комплексного страхування банками своїх ризиків. Проаналізовано основні види, умови такого страхування та процес їхньої організації.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *банки, банківські операції, комплексне банківське страхування, сюрвей.*

АННОТАЦИЯ. В статье освещены особенности комплексного страхования банками своих рисков. Проанализированы основные виды, условия такого страхования и процесс их организации.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *банки, банковские операции, комплексное банковское страхование, сюрвей.*

ABSTRACT. The particularities of banks' complex insurance of their risks are considered in this article. The basic types, the terms of such insurance and the process of their organization are analyzed here.

KEYWORDS***:*** *bank, banking, integrated bancassurance, survey.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українські банки воліють страхувати в основному майнові ризики: будівлі, автомобілі, банкомати, грошову масу та інші товарно-матеріальні цінності. У той же час шахрайство як із боку клієнтів, так і з боку персоналу може спричинити куди більш серйозні наслідки для банків. Слідуючи міжнародній практиці, вітчизняні банки поступово починають проявляти інтерес до комплексного

© В. М. Фурман, 2013

банківського страхування (відоме як «страхування за полісом B.B.B. (Bankers Blanket Bond)», яке розроблено Американською асоціацією гарантів для банків США і широко застосовується в усьому світі).

Крім того, активне впровадження інформаційних технологій у банківській сфері призводить до виникнення цілком нової сфери ризиків, здатних спричинити негативний вплив на процес економічної діяльності банків. На жаль, розвиток глобальних систем автоматизації різноманітних операцій, електронного зв'язку, дистанційного доступу до конфіденційних даних призвів і до «інтелектуалізації» злочинності та шахрайства.

Головним чином, подібні проблеми актуальні для сучасного банку та фінансових інститутів загалом, діяльність яких у силу власної специфіки пов'язана з великою концентрацією грошових ресурсів, фінансових послуг та інструментів з різноманітним ступенем захисту і ліквідності. Цим обумовлена привабливість і певною мірою, відкритість фінансових інститутів для кримінальних вторгнень.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Питаннями дослідження управління банківськими ризиками науковці та практики приділяють достатньо уваги. Практично у кожній монографії чи навчальному посібнику по банківським операціям можна найти розділ, присвячений цьому питанню. Але проблеми комплексного страхування банківських ризиків практично у таких працях не досліджується.

Цей напрямок роботи серед науковців і практиків, страховиків і банкірів в Україні недостатньо вивчений. Це пов'язано, в першу чергу, з тим, що попит на цей продукт з точки зору реального страхування банківських ризиків (у багатьох випадках є фіктивне страхування) був відсутній до останнього часу. Для прикладу, на Заході використання комплексного банківського страхування вважається престижним, а в деяких випадках і обов'язковим. Наприклад, комплексне банківське страхування згідно з вимогою Федеральної корпорації зі страхування депозитів (FDIC) є обов'язковим для всіх банків, що працюють на території США із вкладами фізичних осіб.

Але ця тема починає цікавити банкірів, страховиків, багатьох молодих науковців і треба зазначити, що останнім часом у багатьох журналах, газетах, на наукових конференціях це питання піднімається та обговорюється (зокрема, О.В. Сергієнков та О.В.

Меленьтьєва, Р.М. Мамчур, А. Румянцев, Д. Шапошніков та інші), а страхові компанії поступово запроваджують цей вид страхування у життя.

У цілому, за нашими оцінкам, на сьогоднішній день за програмою ВВВ застраховано близько десяти вітчизняних банків зі штатом працюючих більш 180 осіб. В основному це дочірні підприємства західних банків, на які або поширюється програма материнської компанії, або материнська змушує дочірню компанію в Україні набувати програму самостійно. Ще приблизно десять українських банків щороку висловлюють зацікавленість у покупці такої програми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як показує світова практика, при здійсненні розкрадань у банківській сфері зазвичай використовується механізм депозитних, кредитних і розрахунково-платіжних банківських операцій, підриваючи тим самим основи функціонування фінансової установи (табл. 1). При цьому, злочинні дії під час реалізації розрахунково-платіжних операцій мають найвищу питому вагу в структурі банківської злочинності і характеризуються дуже високим рівнем матеріального збитку, що наноситься банківським установам.

Постійний розвиток електронних технологій унеможливлює цілковитий захист банківської системи шляхом застосування комп'ютерної техніки. Практикою багатьох світових фінансових компаній доведено, що забезпечення виживання та стійкого розвитку неможливо здійснити в рамках традиційних методів через неможливість уникнення ризиків шахрайства та інші банківських ризиків.

Інша справа — фінансові інструменти, головним з яких є страхування, що дозволяє зменшити до мінімуму банківські ризики, переводячи позапланові за терміном та розміром витрати на покриття можливих збитків, в розряд планових та доступних страхових платежів.

Відтак, залучення додаткових інструментів захисту майнових інтересів банку та його вкладників є об'єктивною необхідністю. За даними дослідження, проведеного в 2010 році Базельським комітетом з Банківського нагляду, розмір збитків від кримінальних впливів і шахрайства охоплює до 30—35 % загальних втрат у сфері операційного ризику.

Таблиця 1

ОСНОВНІ СПОСОБИ ЗДІЙСНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ ЗА ВИДАМИ БАНКІВСЬКИХ ОПЕРАЦІЙ

Вид операції	Основні способи здійснення злочинів	Інструменти	Суб'єкти злочинів
Розрахункові операції	✓ фальсифікація документів; ✓ розкрадання документів; ✓ неправомірне втручання в роботу комп'ютерної банківської мережі та електронної системи банківських розрахунків	✓ розрахунково-платіжні банківські документи (чеки, векселі); ✓ пластикові картки; ✓ комп'ютерні віруси; ✓ злочинні комп'ютерні команди	✓ співробітники банку; ✓ треті особи
Депозитні операції	✓ розкрадання шляхом неправомірного втручання в комп'ютерну систему банку; ✓ підробка, фальсифікація документів	✓ депозитні сертифікати; ✓ комп'ютерні віруси; ✓ злочинні комп'ютерні команди	✓ персонал банку
Кредитні операції	✓ нелегальне отримання кредитних ресурсів; ✓ невиплата відсотків за кредитом; ✓ навмисне неповернення кредиту	✓ надання позичальником підроблених документів про кредитоспроможність; ✓ фальсифікація надання застави під кредит; ✓ навмисне банкрутство	✓ персонал банку у змові з третіми особами; ✓ треті особи

У зв'язку з цим провідні страхові компанії світу розробили та запроваджують комплексні програми страхування банківських ризиків.

Комплексне страхування банківських ризиків відповідно до світової практики та методології перестрахувального ринку Ллойду надає захист від наступних ризиків банку:

1) страхування кримінальних ризиків банку;
2) страхування від комп'ютерних та електронних злочинів;
3) страхування професійної відповідальності.

Додатково у страхове покриття можуть бути включені звичайні для будь-якої установи ризики так звані «вогневі» ризики (включаючи пожежу, повінь, крадіжку, затоплення водопровідною водою, падіння на споруди літаків тощо) та витрати на юридичні послуги при настанні страхових випадків.

Проаналізуємо докладніше зазначені основні умови страхування ВВВ і процес їхньої організації.

1. Страхування кримінальних ризиків банку

Комплексне страхування кримінальних ризиків фінансових інститутів є основою страхування банку від злочинних дій. Цей вид страхування захищає від крадіжок зі зламом, підробки документів і ряду подібних злочинів, що здійснюються третіми особами. Разом з тим, комплексне страхування ризиків банку надає страхове покриття від злодіянь, що вчинюються штатними співробітниками. Зазначені ризики є дуже розповсюдженими, адже згідно зі статистикою, якщо банківська установа стає жертвою злочину, то в 70—80 % випадків протиправні дії реалізуються за участю власного персоналу.

Страхування кримінальних ризиків фінансових інститутів рекомендовано купувати разом із супутнім полісом страхування від комп'ютерних злочинів, що захищає від збитків, що настали через проникнення третіх осіб у електронні системи банку.

При цьому важливо відмітити, що страхування кримінальних ризиків фінансових інститутів не повинно розглядатись як стандартний страховий продукт — поліс може і повинен відбивати реальну необхідність захисту від певного ризику кожного конкретного клієнта.

Об'єктами страхування є :

- нелояльність персоналу;
- цінне майно у приміщеннях страхувальника;
- транспортування цінного майна;
- підробні чеки, цінні папери, фальшива валюта;
- приміщення банку та обладнання, що знаходиться в них;
- юридичні та судові витрати.

У рамках зазначеної програми страхування банку може бути застраховано як окрема юридична особа, включаючи філії та представництва, так і холдинг, група компаній, пов'язаних між

собою організаційними, інформаційними та технологічними зв'язками.

Головні переваги в цьому випадку:

❖ забезпечення цілісного страхового покриття без розривів по всьому бізнесу;

❖ значна економія в вартості страхування оскільки в даному випадку поліс коштуватиме дешевше, ніж якби він купувався на кожну окрему компанію.

Окрім страхового покриття на основі стандартних умов лондонських страховиків, по бажанню клієнта та взаємному узгодженню, часом навіть без збільшення премії, в поліс можуть бути включені додаткові ризики, наприклад:

❖ страхування майна, що зберігається у персональному сховищі клієнта;

❖ страхування від збитків у результаті невиконання доручень клієнта на призупинення / відміну платежу;

❖ страхування від збитків від виконання підроблених інструкцій на проведення електронних переказів;

❖ страхування банкоматів;

❖ страхування касових листів;

❖ страхування від підробки в цілому будь-яких письмових, факсимільних або телексних інструкцій, що застосовуються Банком у своєму документообігу.

Пропонована програма комплексного страхування є дуже гнучкою і дозволяє скласти поліс відповідно до усіх індивідуальних вимог клієнта.

2. Страхування від електронних і комп'ютерних злочинів

Поліс страхування від комп'ютерних злочинів розроблений для забезпечення захисту від постійно зростаючого ризику несанкціонованого доступу до автоматизованих систем компаній, які застосовуються для обслуговування клієнтів. Він слугує виключно доповненням до полісу комплексного страхування кримінальних ризиків фінансових інститутів і не видається без нього.

Об'єктами страхування є комп'ютерні системи банку; діяльність сервісної (процесінгової) компанії; комп'ютерні команди; електронні дані та носії; комп'ютерні віруси; електронний зв'язок; електронні перекази; цінні папери на електронних носіях;

підробка факсимільних повідомлень; переказ коштів по телефонним інструкціям (табл. 2).

Таблиця 2

ОБ'ЄКТИ СТРАХУВАННЯ ВІД ЕЛЕКТРОННИХ І КОМП'ЮТЕРНИХ ЗЛОЧИНІВ

Об'єкт страхування	Характеристика страхового покриття
КОМП'ЮТЕРНІ СИСТЕМИ БАНКУ	Страхування банку від несанкціонованого введення електронних даних безпосередньо в його комп'ютерні системи з метою шахрайства, системи сервісної (процесингової) компанії або систему електронного зв'язку з клієнтами. Покриваються також збитки від несанкціонованого внесення змін або псування електронних даних, що зберігаються або використовуються в будь-якій із зазначених систем, або під час передачі таких даних по системах електронного зв'язку, в тому числі супутникового, в комп'ютерну систему Банку або сервісної (процесингової) компанії
ДІЯЛЬНІСТЬ СЕРВІСНОЇ (ПРОЦЕСИНГОВОЇ) КОМПАНІЇ	Страхування юридичної відповідальності Банку перед клієнтами за діяльність його сервісної компанії у випадку прямого несанкціонованого введення в комп'ютерну систему клієнта електронних даних, а також псування електронних даних, що зберігаються або використовуються в будь-якій із зазначених систем. Покривається також відповідальність у результаті передачі даних по системах електронного зв'язку, в тому числі супутникового, з комп'ютерної системи сервісної компанії в комп'ютерну систему клієнта з метою шахрайства
ЕЛЕКТРОННІ ДАНІ ТА НОСІЇ	Страхування електронних даних і їх носіїв від пошкодження та знищення в результаті свідомих дій, а також крадіжки чи пограбування.
КОМП'ЮТЕРНІ ВІРУСИ	Страхування електронних даних, що знаходяться в комп'ютерній системі банку або комп'ютерній системі сервісної (процесингової) компанії від псування комп'ютерним вірусом
ЕЛЕКТРОННИЙ ЗВ'ЯЗОК	Покриваються збитки банку, понесені в результаті здійснення операцій по переказу, сплаті, поставці певних засобів, відкриттю кредиту, будь-якої іншої виплати на основі шахрайського доручення на здійснення таких операцій, отриманого по системі електронного зв'язку (наприклад, SWIFT) або через ідентифікований телексний або інший зв'язок

Закінчення табл. 2

Об'єкт страхування	Характеристика страхового покриття
ЕЛЕКТРОННІ ПЕРЕКАЗИ	Страховики компенсують збитки по юридичній відповідальності банку, якщо його клієнт, автоматизована клірингова організація або інша фінансова організація (контрагент) здійснили будь-яку виплату або переказ коштів, відкриття кредиту, оплату рахунку на основі отримання нібито від банку підробленого доручення або шахрайським чином зміненого доручення або підтвердження на здійснення таких операцій, яке було передане по системі електронного зв'язку чи через ідентифікований телексний або інший зв'язок
ЦІННІ ПАПЕРИ НА ЕЛЕКТРОННИХ НОСІЯХ	Страхування юридичної відповідальності банку по операціях з цінними паперами на електронних носіях, що здійснюються на основі доручень, отриманих по системі електронного зв'язку чи через ідентифікований телексний або інший зв'язок
ПІДРОБКА ФАКСИМІЛЬНИХ ПОВІДОМЛЕНЬ	Страхування збитків у результаті переказу, поставки, оплати певних коштів, відкриття кредиту, інших виплат на основі отриманого підробленого доручення або такого, що містить підроблений підпис, факсимільного доручення
ПЕРЕКАЗ КОШТІВ ПО ТЕЛЕФОННИМ ІНСТРУКЦІЯМ	Відшкодовуються збитки, яких зазнав страхувальник унаслідок переказу грошових коштів на основі шахрайських телефонних інструкцій

Слід звернути увагу на той факт, що останнім часом втрати банківських установ від класичних грабіжників є набагато меншими ніж збитки від «кіберзлочинності». Шахрайство в комп'ютерній мережі банку та Інтернет є найрозповсюдженішими видами злочинів у банківській сфері. За даними дослідницької компанії Datamonitor, у 2010 році світовий економічний збиток від атак хакерів — фактичних і прихованих, а також від наслідків розповсюдження вірусів перевищив $ 132 млрд, тоді як у 2002 році цей збиток склав $48,5 млрд.

Тому, з метою скорочення втрат банківських установ від вказаних злочинів страховими організаціями розроблено такі комплексні страхові продукти, як страхування від комп'ютерних злочинів (Computer Crime Insurance — CCI) і страхування від ха-

керських атак (Haker Insurance — HI). Основним призначенням даних продуктів є покриття збитків банку і його клієнтів у результаті несанкціонованих проникнень у комп'ютерні і телекомунікаційні системи кредитної організації, введення сфальсифікованих даних або команд, знищення інформації вірусами чи шляхом фізичного пошкодження носіїв даних.

Необхідно зазначити, що в світовій практиці ризики комп'ютерних злочинів і хакерських атак у більшості випадків приймаються на страхування тільки в додаток до основного полісу BBB.

Особливістю CCI та HI є те, що при настанні страхового випадку страховою компанією відшкодовуються не тільки збитки, заподіяні банку, але й шкода, заподіяна третім особам, зокрема клієнтам банку.

3. Страхування професійної відповідальності

Даний поліс забезпечує відшкодування усіх збитків банку внаслідок подання позовів з боку третіх осіб, що зазнали фінансових втрат у результаті халатних дій, помилок та упущень співробітників банку, в тому числі керівного складу, в процесі виконання ними своїх професійних обов'язків.

Покриваються як присуджені судом суми позову та витрат позивача, так і підтверджені витрати банку зі свого юридичного захисту. При цьому страховик повинен підтвердити необхідність таких витрат у письмовому вигляді.

Поліс покриває так звані «позови третіх осіб, попередньо висунуті проти банку» протягом періоду дії полісу. Позов третьої особи вважається поданим, коли фінансовий інститут:

а) отримує письмову вимогу компенсувати збитки, що покриваються по полісу, включно з витратами на обслуговування позову та участь у арбітражному процесі;

б) дізнається про намір певної особи подати проти нього подібний позов;

в) дізнається про будь-який факт, обставину або подію, яка може обґрунтовано послугувати причиною для подання подібної претензії в будь-який час у майбутньому.

З покриття в межах полісу виключається відповідальність по договорах і контрактах, що укладені фінансовим інститутом; відповідальність за завдання шкоди життю, здоров'ю або майну тре-

тіх осіб; відповідальність пов'язана з умисним порушенням будь-якого закону, постанови або інструкції, що відносяться до діяльності страхувальника; відповідальність, що покривається по інших полісах у межах пропонованої програми страхування.

Тепер детальніше розглянемо порядок оформлення договору BBB.

Заява на страхування є вичерпним документом, що дає змогу страховику здійснити оцінку ризику при комплексному страхуванні банку. Дана заява має на меті визначення усіх аспектів необхідного страхового покриття та факторів ризику, а також спрощення процесу перестрахування ризиків. Перестрахування у найпотужніших світових перестрахових товариствах є обов'язковою умовою забезпечення якісного страхового захисту подібних «значних» ризиків, завдяки їх розміщенню у глобалізованих страхових портфелях.

До заяви обов'язково повинна бути додана остання (а також річна) фінансова звітність Банку, а також висновок аудиторської компанії за результатами останньої перевірки.

Найважливіший елемент в процесі укладення договору BBB є попередня страхова експертиза — сюрвей (survey). Рішення про необхідність проведення сюрвею приймається виходячи з інформації, що міститься у заяві. Базуючись на повноті наданої інформації робиться висновок про необхідний обсяг сюрвею і обирається сюрвейєрська компанія.

Сюрвей здійснюється спеціалізованою сюрвейєрською або консалтинговою компанією. Результатом сюрвею є сюрвейєрський звіт, що має надати експертну оцінку та досить вичерпний опис:

❖ загальної інформації про страхувальника;

❖ напрямків його діяльності та пропонованих видів послуг;

❖ загальної організаційної структури банку та його корпоративного менеджменту;

❖ системи посадових інструкцій;

❖ кадрової політики (прийняття на роботу співробітників, звільнення, заохочення, заробітна платня);

❖ організації роботи існуючих відділів банку (зокрема, клієнтського, кредитного, поточних операцій тощо);

❖ порядку ініціювання, підтвердження, адресації, виконання і контролю виконання різноманітних операцій у рамках відділів, системи документообігу;

❖ процедур розділення обов'язків і внутрішнього контролю в кожному відділі;

❖ використовуваних комп'ютерних та інших інформаційних систем (типи й характеристики обладнання, програмного забезпечення, контролю доступу);

❖ застосовуваних технологій безпеки при здійсненні операцій;

❖ фізичної безпеки банку (обмеження доступу на територію, охорона, сигналізації, різноманітних засобів захисту, характеристик процедур зберігання та перевезення цінностей);

❖ параметрів, на які сюрвейєр вважатиме за необхідне звернути увагу при огляді виходячи з отримуваних результатів.

У випадку настання збитків, що підпадають під дане страхове покриття, банк має терміново повідомити страховика про це та подати інформацію, що описує характер події, а також прогнозований розмір збитку, наслідки та винних осіб.

Страховик призначає «аварійного комісара» (спеціаліста з урегулювання страхових збитків), який у найкоротший термін прибуває для вивчення обставин збитку, контролю за ходом розслідування, а також оцінки розмірів збитку.

Також страховик оперативно інформує про всі обставини події перестраховиків, які можуть долучитись до розслідування страхового випадку.

Слід зазначити, що комплексне страхування банків на практиці не розглядається як стандартний страховий продукт. Його умови можуть і повинні відбивати індивідуальні особливості та потреби кожного конкретного клієнта. Саме в такому сенсі, відповідно до результатів переговорів, Андерайтерами для банку встановлюється певна страхова премія.

Розмір страхового платежу, страхова премія визначається після комплексного аналізу всіх можливих банківських ризиків представниками української страхової компанії, представників сюрвеєра та за участю перестрахувальної компанії. Страховий платіж за BBB може знаходитись у межах 2,5—5 % від суми страхового покриття, яка у свою чергу, може досягати кількох сотень мільйонів доларів. Наприклад, Альфа-Банк (Україна) уклав договір BBB із сумою покриття, рівної $ 80 млн. Такі істотні витрати на страхування може дозволити собі далеко не кожен банк. А ALLIANZ Казахстан і АТФ банк уклали комплексний договір страхування банківських ризиків з страховим покриттям в розмірі більше 2,2 млрд тенге.

З метою мінімізації витрат банку на страхування, він може за рахунок збільшення франшизи зменшити страховий платіж, таким чином захистивши себе від настання катастрофічних ризиків, які можуть призвести до банкрутства банку.

Висновки проведеного дослідження

Перспективи комплексного страхування банківських ризиків українських банків значні. Успішність і швидкість реалізації таких масштабних страхових проектів напряму залежить від процесів євро інтеграції України, вимог з боку контролюючих органів або ж від зарубіжних банків-партнерів, акціонерів тощо. Банкам досить важливо підібрати співвідношення досить надійної страхової організації та відпрацьованого комплексу умов страхування. Оскільки від компанії та умов страхування буде залежати і вартість страхового полісу, і надійність такої операції.

Враховуючи швидкі темпи розвитку банківської системи України та її інтеграції у міжнародну банківську систему, де як показують наші дослідження наявність полісу ВВВ є звичайною необхідністю, можна спрогнозувати у недалекому майбутньому значний попит українських банків на комплексне страхування банківських ризиків. І страховикам потрібно бути однозначно бути готовим до цього.

Бібліографічний список

1. *Котловський В.С., Нєізвестна О.В.* Банківські операції: навчальний посібник. — К.: Кондор, 2011. – 498.

2. Банківська діяльність: Навчальний посібник. З.Б. Живко, О.П. Просович, М.І. Копитко та ін.; за редацією З.Б. Живко. — К.: Алерта, 2012. — 248 с.

3. *Копилюк О.І., Музичка О.М.* Банківські операції. — К. : Центр учбової літератури, 2012. — 536 с.

4. Ефективність управління банком / В.П.Матвієнко, К.Л.Малка, О.В.Пасхалова та ін.; за ред. проф. В.П. Матвієнка. — К.: Наук. думка, 2008. — 416 с.

5. *Сергієнкова О.В., Мелентьєва О.В.* Проблеми та перспективи розвитку страхування банківських ризиків в Україні. Режим доступу: http://конференция.com.ua/pages/view/508

6. *Мамчур Р.М.* Перспективи розвитку страхування кредитних ризиків в Україні // Науковий вісник Національного університету

біоресурсів і природокористування України. — 2012. — Вип. 177. — Ч. 4. — С. 25—30.

7. *Румянцев А.* Перспективи розвитку банківського страхування // Банкір. — №1 (31). — 2010. — С. 20.

8. *Шапошніков Д.* Специфические аспекты страхования банковских рисков в кризисный период // ПЛАС. — № 1 (153). — 2012. — С. 32—35.

9. Российские банки пока не испытывают потребности страховать риски интернет-банкинга // http://news.finance.ua/ru/~/1/2004/08/25/52942

Стаття надійшла до редакції 04 березня 2013 р.

УДК 331.25

О. М. Юркевич, к.е.н.,
доцент кафедри банківських інвестицій
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУЦІЙНИХ ІНВЕСТОРІВ В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто теоретичні аспекти діяльність інституційних інвесторів, які функціонують на фінансовому ринку України. Окреслено основні тенденції їх розвитку та проблеми, що стримують їх діяльність.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фінансові посередники, інституційні інвестори, фінансові ресурси, фінансовий ринок.

АННОТАЦИЯ. В статье рассматриваются теоретические аспекты деятельности институциональных инвесторов, функционирующих на финансовом рынке Украины. Очерчено основные тенденции их развития та проблемы, которые сдерживают их деятельность.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: финансовые посредники, институциональные инвесторы, финансовые ресурсы, финансовый рынок.

ABSTRACT. Theoretical aspects of activity institutional investors such as financial intermediaries (FI) on financial market are considered in the article. Main trends and problems that restrain its activities are defined.

KEY WORDS: financial intermediaries, institutional investors, financial resources, financial market.

Протягом останніх років простежується відносне зростання кількості та збільшення інвестиційного потенціалу інституційних

© О. М. Юркевич, 2013

інвесторів, важливе завдання яких полягає у сприянні нагромадження фінансових ресурсів економічними суб'єктами та забезпечення функціонування ефективного механізму їх трансформації в інвестиції. Загальні активи інституційних інвесторів постійно зростають, що свідчить про їх ефективну діяльність на фінансовому ринку. За останні двадцять років спостерігається значна експансія активів під управлінням інституційних інвесторів у першу чергу у розвинутих країнах, а також в країнах, що розвиваються. У 1981 р. активи інституційних інвесторів країн ОЕСР складали 3,2 трлн дол., або 38 % ВВП, у 1991 р. — 16,3 трлн дол. (90 %), у 2000 р. — майже 39 трлн (більш 150 %), у 2004 р. — більше 50 трлн (154 %), а у 2007 — майже 75 трлн дол. [1].

Діяльність інституційних інвесторів широко досліджується як у зарубіжній, так і у вітчизняній економічній літературі. Вагомий внесок у дослідженні питання розвитку інституційних інвесторів зробили: У. Шарп, Дж. Бейл, О. Хмиз, Б.Б. Рубцов, Я.М. Міркін, О.М. Мозговий, Д. Леонов, Н. Ковальова та ін.

Метою дослідження є визначення основних тенденцій розвитку інституційних інвесторів в Україні відповідність їх загальносвітовим тенденціям та визначення проблем повільного розвитку їх інвестиційної діяльності.

Інституційні інвестори відіграють важливу роль поряд з корпоративними й індивідуальними в забезпеченні країни інвестиційними ресурсами. Якщо корпоративні та індивідуальні інвестори є основними постачальниками ресурсів в економіці країни, то інституційні інвестори витупають у ролі фінансових посередників, які трансформують і перерозподіляють накопичені заощадження вже у реальний сектор.

Інституційні інвестори пропонують більш ефективне управління інвестиційними ресурсами, що складно забезпечити індивідуальним інвесторам, оскільки вони не мають професійних навиків і досвіду.

Інституційні інвестори зазвичай виконують функції, притаманні фінансовим посередникам, які можна сформулювати так:

– перетворення заощаджень на інвестиції акумулюванням коштів індивідуальних та корпоративних інвесторів;

– сприяння зниженню вартості операцій з фінансовими інструментами за одночасного зростання їхньої кількості (ефект масштабу);

– зниження трансакційних витрат;

– зменшення проблеми асиметричної інформації;

– диверсифікація інвестиційних ризиків;

– трансформація терміну погашення первинних цінних паперів, в які інвестовано кошти, у різні терміни погашення посередницьких зобов'язань (розподіл ресурсів у часі);

– професійне управління інвестиційним портфелем;

– консультування учасників інвестиційного процес тощо.

Визначаючи сутність поняття «інституційний інвестор» можна виокремити два підходи: за першим, інституційні інвестори — це всі фінансові посередники, включно з кредитними установами, за другим — до інституційних інвесторів відносять лише небанківські фінансові установи (пенсійні фонди, інститути спільного інвестування, страхові компанії), але не включають до їх складу банки, кредитні спілки та інші фінансові установи. Можна зазначити, що на сьогодні не існує єдиної класифікації фінансових посередників.

На нашу думку, інституційні інвестори — це учасники фінансового ринку, які виконують функції фінансових посередників у частині трансформації заощаджень в інвестиції, шляхом випуску власних фінансових інструментів (для акумулювання коштів) і формування інвестиційного портфеля (використання коштів) з метою отримання інвестиційного доходу.

За загальними характеристиками інституційних інвесторів, які здійснюють діяльність в Україні, можна поділити на інституційних інвесторів банківського типу (банки, кредитні спілки, інші кредитні установи) та інституційних інвесторів небанківського типу (інститути спільного інвестування, страхові компанії, недержавні пенсійні фонди).

Діяльність інституційних інвесторів пов'язана із функціонуванням усіх сегментів фінансового ринку країни, оскільки залучення вільних ресурсів та їх розміщення відбувається за допомогою різноманітних фінансових та нефінансових інструментів (депозити, цінні папери, страхові премії, пенсійні внески, кредити, золото, дорогоцінні метали, нерухоме майно, тощо), які, на наш погляд, доцільно розподілити на дві групи: 1) інструменти залучення коштів; 2) інвестиційні інструменти.

Проаналізувавши деякі показники діяльність інституційних інвесторів за п'ять років, можна відстежити такі основні тенденції:

1) після стрімкого зростання кількості інституційних інвесторів останніми роками спостерігається зменшення і навіть негативне значення темпів їх приросту на фінансовому ринку (табл. 1);

Таблиця 1

ДИНАМІКА КІЛЬКОСТІ ІНСТИТУЦІЙНИХ ІНВЕСТОРІВ В УКРАЇНІ У 2005—2011 роках, шт. *

Інституційні інвестори	2005	2006	2007	Темп приросту %	2008	Темп приросту %	2009	Темп приросту %	2010	Темп приросту %	2011	Темп приросту %
Банки	186	193	198	2,6	198	0	197	-0,5	194	-1,5	198	2,1
Кредитні спілки	723	764	800	4,7	829	3,6	755,0	-8,9	659	-12,7	610	-7,4
Інші кредитні установи	2	3	7	133,3	20	185,7	32	60,0	42	31.3	48	14,3
Страхові компанії	398	411	446	8,5	469	5,2	450	-4,1	456	1,3	445	-2,4
у т. ч. Life-компанії	50	55	65	18,2	73	12,3	72	-1,4	67	-6,9	65	-3,0
НПФ	54	79	96	21,5	109	13,5	107	-1,8	101	-5,6	97	-4,0
ІСІ	284	519	577	11,2	888	53,9	985	10,9	1095	11,2	1206	10,1

*Обчислено автором за даними Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг), Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР), Української асоціації інвестиційного бізнесу (УАІБ).

**Темп приросту в таблиці визначається по відношенню до попереднього року

2) обсяги активів інституційних інвесторів перебувають на доволі низькому рівні (табл. 2), крім того, значно вповільнилися темпи їх зростання.

Таблиця 2

ДИНАМІКА АКТИВІВ ІНСТИТУЦІЙНИХ ІНВЕСТОРІВ В УКРАЇНІ В 2005—2011 роках, тис. грн*

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Інституційні інвестори банківського типу	215818	343742	605796	935398	887610	948019	1059770
Інституційні інвестори небанківського типу	27869	41282	73274	105808	125369	152246	165422
Усі інституційні інвестори	243677	385024	679070	1041206	1012979	1100265	1225192

* Обчислено автором за даними Нацкомфінпослуг, НКЦПФР, УАІБ

З табл. 2 можна бачити збільшення вартості активів інституційних інвесторів загалом, а також кожного сегмента зокрема, однак негативним є стрімке зменшення темпів приросту цих активів.

Упродовж проаналізованого періоду спочатку відбулося значне зростання основних показників діяльності, випереджаючими темпами щодо обсягів залучених ресурсів зміцнювалися позиції банків, інститутів спільного інвестування та страхових компаній. За період з 2005 до 2008 року приріст активів страхових компаній становив майже 100 %. Щодо інших небанківських інституційних інвесторів упродовж 2005—2008 років зафіксовано зростання активів недержавних пенсійних фондів — у 18 разів, інститутів спільного інвестування — майже у 20 разів. Зростала також дохідність вітчизняних фінансових інститутів, особливо інститутів спільного інвестування, але вже наприкінці 2008 року ця тенденція змінилася, що було зумовлене негативним впливом світової економічної кризи на вітчизняні фінансові інститути (окрім ломбардів через природу їхньої діяльності).

До 2008 року зростали кількісні та якісні показники діяльності майже всіх інституційних інвесторів, лише із розгортанням світової економічної кризи на території України почали погіршуватися спочатку якісні, а згодом і кількісні показники функціонування фінансових інститутів в Україні;

3) залишається значна диспропорція між активами інституційних інвесторів банківського та небанківського типу (рис. 1):

Рис. 1 Розподіл активів інституційних інвесторів в Україні в 2005—2011 рр.*

* Обчислено автором за даними Нацкомфінпослуг, НКЦПФР, УАІБ

Так, частка активів інституційних інвесторів небанківського типу у 6,5 разу менша за активи банківської системи. На ринках розвинених країн інституційні інвестори стали реальними конкурентами банкам в інвестиційній діяльності. І хоча банки зберігають випереджаючи позиції, однак відмічається тенденція до зростання ролі інституційних інвесторів;

4) серед інституційних інвесторів банківського типу найпотужнішим інвестором є банки, їхня питома вага в загальний сумі активів становить майже 100 % (табл. 3).

Таблиця 3

ДИНАМІКА ТА СТРУКТУРА АКТИВІВ ІНСТИТУЦІЙНИХ ІНВЕСТОРІВ БАНКІВСЬКОГО ТИПУ В УКРАЇНІ ЗА 2005—2011 роках, млн грн*

Інвестори	2006	%	2007	%	2008	%	2009	%	2010	%	2011	%
Банки	340179,0	99,0	599396,0	98,9	926080,0	99,0	880300,0	99,2	942088	99,4	1054280	99,5
Кредитні спілки	3 241,2	0,9	5 261,0	0,9	6 064,9	0,6	4 218,0	0,5	3432	0,4	2432,8	0,2
Інші кредитні установи	322,2	0,1	1 138,9	0,2	3 253,5	0,4	3 092,1	0,3	2499	0,2	30512,0	0,3
Разом	343742,4	100	605795,9	100	935398,4	100	887610,1	100	948019	100	1059770	100

*Обчислено автором за даними Національного банку України (НБУ) та Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг)

Банки домінують за обсягом активів серед усіх інституційних інвесторів, оскільки на банки припадає більша частка в перерозподілі позикових капіталів на грошовому ринку, ніж на будь-який інший вид фінансових посередників; банки за своїм функціональним призначенням беруть участь у формуванні пропозиції грошей і мають змогу безпосередньо впливати на ринкову кон'юнктуру й економічне зростання, а інші посередники такої можливості не мають; банки мають можливість надавати економічним суб'єктам широкий асортимент різних послуг, тоді як інші посередники спеціалізуються на окремих, часто обмежених фінансових операціях. Тому можливості впливу на грошовий обіг й економіку у банків ширші, ніж у будь-якого небанківського фінансового посередника;

Таблиця 4

РОЗПОДІЛ АКТИВІВ НЕБАНКІВСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ІНВЕСТОРІВ В УКРАЇНІ ЗА 2005—2011 роки*

Інвестори	**2005**	**%**	**2006**	**%**	**2007**	**%**	**2008**	**%**	**2009**	**%**	**2010**	**%**	**2011**	**%**
Страхові компанії	20 920,0	75,1	23 995,0	58,1	32 213,0	44,0	41 931,0	39,6	41 970,0	33,5	45 234,6	29,7	45248,5	27,4
НПФ	46,0	0,2	142,0	0,4	281,0	0,4	612,0	0,6	858,0	0,7	1 144,3	0,8	1306,4	0,7
ІСІ	6 903,0	24,7	17 145,0	41,5	40 780,0	55,7	63 265,0	59,8	82 541,0	65,8	105 866,6	69,5	118867,04	71,9
Разом	**27 869,0**	100	**41 282,0**	100	**73 274,0**	100	**105 808,0**	100	**125 369,0**	100	**152 245,5**	100	**165421,94**	100

* Обчислено автором за даними Нацкомфінпослуг, НКЦПФР, УАІБ

5) серед вітчизняних інституційних інвесторів небанківського типу провідне місце до 2007 року посідали страхові компанії, проте від 2008 року і по сьогодні інститути спільного інвестування мають найбільші показники, майже 70 % вартості загальних активів. Однак спостерігається зменшення темпів приросту активів усіх інституційних інвесторів (табл. 4). Наведені розрахунки демонструють нерівномірність структури фінансових інститутів, що свідчить про невисоку розвиненість їх. У країнах із розвиненою ринковою економікою й у східноєвропейських країнах структура сектору небанківських фінансових інститутів є рівномірнішою, що вможливлює ефективний розподіл фінансових ресурсів;

6) у структурі активів інституційних інвесторів небанківського типу переважають цінні папери, на 2-му місці — кошти в банках і готівка у касі, незначна частка активів у нерухомості та банківських металах;

7) питома вага портфеля цінних паперів у кредитно-інвестиційному портфелі (КІП) по банківській системі, від із 2000-го до 2009 року коливається, середнє значення становить 7,3 %. Найбільшого значення цей показник сягнув у 2001 році — 11,73 %, а найменшого у 2008 році — 5,08 %. Як показує тренд, питома вага цінних паперів у КІП зменшується, але, на нашу думку, надалі питома вага портфеля цінних паперів зростатиме мірою розвитку фондового ринку України.

У структурі інвестиційного портфеля переважають цінні папери в портфелі на продаж — це 75,25 % від усієї суми цінних паперів у 2009, при цьому питома вага цього портфеля зростає протягом аналізованого періоду.

Для оцінювання рівня розвитку інституційних інвесторів слід орієнтуватися на рівень активів інституційних інвесторів, що відображає частку активів інституційних інвесторів у ВВП країни. Оцінювання за цим показником слід проводити окремо для інституційних інвесторів банківського типу та інституційних інвесторів небанківського типу. На рис. 2 наведено динаміку активів інституційних інвесторів порівняно із ВВП. Як бачимо питома вага активів усіх інституційних інвесторів небанківського типу у ВВП менше 15 %. Тоді як в інших країнах активи лише СК можуть сягати 90 % ВВП (Франція), активи НПФ перевищувати ВВП (Ісландія), а активи ІСІ сягати 70 % ВВП (США) [2].

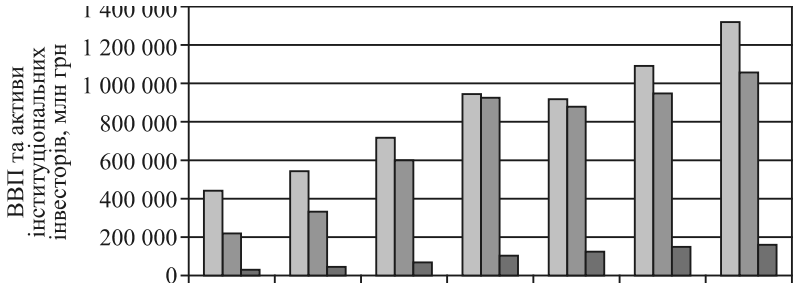

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
ВВП	441452	544153	720731	948056	914720	1094607	1316600
Банки	213878	340179	599396	926080	880300	942088	1054280
Інституційні інвестори небанківського типу	27869	41282	73274	105808	125369	152245	165422

Рис. 2. Динаміка ВВП та активів інституційних інвесторів в Україні у 2005—2011 роках, млн грн*

*Обчислено автором за даними Державного комітету статистики України, НБУ, Нацкомфінпослуг, НКЦПФР, УАІБ

Продемонструємо, яку частку становлять активи інституційних інвесторів у ВВП (рис. 3).

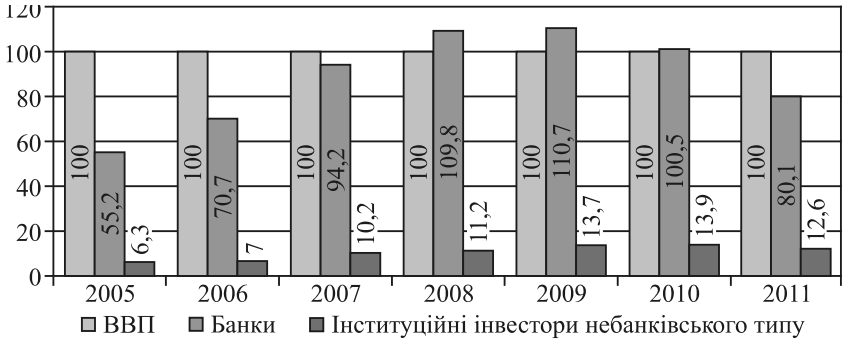

Рис. 3. Динаміка питомої ваги активів інституційних інвесторів у ВВП, %*

* Обчислено автором за даними Державного комітету статистики України, НБУ, Нацкомфінпослуг, НКЦПФР, УАІБ

Проблеми в діяльності інституційних інвесторів пояснюються переважно наслідками економічної кризи й недосконалістю внутрішнього фондового ринку.

Так, у своїй діяльності інституційні інвестори стикаються з надмірними ризиками ліквідності та волатильності фондового ринку. Ризики ліквідності полягають у тому, що інвестори мають обмежений простір для ефективного управління інвестиційним портфелем й у відповідь на зміну ситуації за певним інструментом не можуть продати цінні папери за переважною граничною (на момент закриття) ринковою ціною. На думку експертів, при бажанні інвесторів закріпити позиції за значними сумами активів український фондовий ринок не здатен повністю поглинути обсяг, що продається, у результаті чого продавець змушений істотно знижувати ціну [3]. Також існують суттєві ризики неправильного оцінювання вартості активів унаслідок можливості маніпулювання цінами або відсутності операцій за неліквідним цінним папером і, відповідно, застарілими котируваннями, браком надійних інвестиційних рейтингів внутрішніх емітентів.

Проблемним є питання створення ліквідного ринку державних цінних паперів, який слугує стабілізатором під час ринкових коливань, а також відіграє роль орієнтира щодо показників дохідності й ризикованості при формуванні інвестиційного портфеля. Оскільки український фондовий ринок демонструє один із найвищих показників волатильності у світі [4], інституційні інвестори змушені інвестувати кошти в низькодохідні державні цінні папери, а також наражатися на ризики ліквідності банківської системи.

На нашу думку, до ключових чинників, які визначатимуть розвиток інституційних інвесторів та їхній влив на економіку країни в найближчий перспективі, слід віднести:

1. Зростання доходів населення та активізація участі їх в інвестиційних процесах. Спрощення доступу до інвестиційних операцій на фінансовому ринку.

Важливим чинником розвитку інституційних інвесторів є зростання рівня заощаджень населення. Інституційні інвестори в країнах із незначними обсягами заощаджень не відіграють помітної ролі, перебуваючи на етапі становлення. Важливо розуміти, що інвестиційні заощадження є первинними стосовно інвестицій інституційних інвесторів, які надають послуги власникам цих заощаджень щодо їх надійного та ефективного розміщення.

Для активізації інвестиційної активності населення, підвищення його ролі в процесі трансформації заощаджень в інвестиції через інституційних інвесторів, перш за все, доцільно забезпечити надійний захист прав та інтересів дрібних інвесторів шляхом,

закріплення в законодавчому порядку норм, які гарантують можливість повернення вкладених фінансових ресурсів; забезпечення інформаційної прозорості діяльності інституційних інвесторів; здійснення нагляду та контролю з боку державних наглядових органів за їхньою діяльністю.

2. *Покращення діяльності фінансового ринку в частині розширення кола та підвищення якості фінансових інструментів, які становлять основну частку інвестиційних портфелів інвестиційних інвесторів, та в частині покращення його ліквідності.*

За формування інвестиційного портфелю значну увагу слід приділяти економічній ефективності та надійності фінансових інструментів. Так, на думку авторів аналітичної доповіді «Криза розподільчої пенсійної системи в Україні та напрями диверсифікації «пенсійного портфеля» [5], якщо йдеться про формування довгого інвестиційного ресурсу, покликаного забезпечити прийнятний рівень зростання ВВП, перелік інструментів, які можуть бути включені в інвестиційний портфель НПФ, варто обмежити суто вітчизняними фінансовими інструментами, оскільки інвестиції в цінні папери іноземних емітентів працюють на економіки іноземних держав. Такими інструментами мають бути банківські вкладення (депозити, ощадні сертифікати), державні цінні папери, облігації та акції вітчизняних підприємств.

Для виконання інституційними інвесторами їхніх функцій мають бути розроблені й запроваджені відповідні механізми та має функціонувати розвинена інфраструктура фондового ринку, необхідно запропонувати широкий спектр інструментів та ефективних механізмів взаємодії учасників ринку. У Проекті Програми розвитку фондового ринку на 2011–2015 роки [6], розробленої НКЦПФР, запропоновано низку заходів спрямованих на розвиток та становлення потужних національних інституційних інвесторів.

Ефективний перерозподіл фінансових ресурсів набуває ще більшої актуальності в умовах посткризових явищ, які спостерігаються на фінансовому ринку. Наявність широкого кола фінансових посередників забезпечує можливості залучення ресурсів у необхідних обсягах та їх ефективного інвестування.

Бібліографічний список

1. *Рубцов Б.Б.* Современные фондовые рынки: учебное пособие для вузов / Б.Б. Рубцов. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. — 926 с.

2. *Мошенський С.З.* Рынок ценных бумаг: трансформационные процессы / С.З. Мошенский. — М.: Экономика, 2010.–240 с.
3. УНІАН-економіка — На фондовому ринку криза ідей: інвестори у ступорі / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://economics.unian.net/ukr/detail/48182
4. Економічна правда — Український фондовий ринок: їжачок в тумані. Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/markets/2010/06/2/237074
5. Криза розподільчої пенсійної системи в Україні та на прями диверсифікації «пенсійного портфеля» : аналіт. доп. / О. М. Пищуліна, О. П. Коваль, А. М. Авчухова. — К.: НІСД, 2010. — 104 с.
6. Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ssmsc.gov.ua/UserFiles/File/Strateg/Program2015.pdf

Стаття надійшла до редакції 25 лютого 2013 р.

УДК 336.01

В. П. Яцюта, к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»
А. В. Яцюта, радник голови правління
ПАТ «ВіЕйБІ Банк», м. Київ

УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН У ПІДПРИЄМСТВАХ МІСЦЕВОГО ГОСПОДАРСТВА

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто проблеми удосконалення фінансових відносин в підприємствах водопостачання та водовідведення у відповідності з розвитком форм власності.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фінансові відносини, форми власності

АННОТАЦИЯ. В статье рассматриваются проблемы усовершенствования финансовых отношений в предприятиях водоснабжения водоотвода в соответствии с развитием форм собственности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: финансовые отношения, формы собственности

© В. П. Яцюта,
А. В. Яцюта, 2013

ABSTRACT. The problems of enhancing financial relations at water supply and sewage enterprises according to the development of forms of property ownership are considered in the article.

KEY WORDS: financial relations, ownership

Зміни в розвитку продуктивних сил, які відбуваються у відповідності з дією об`єктивних законів діалектики та законів розвитку суспільства, вимагають відповідних змін у формуванні фінансових відносин на загальнодержавному та місцевому рівні. Слід зазначити, що характер економічних відносин у суспільстві встановлюється структурою власності на засоби виробництва і визначає основні та довгострокові напрями фінансових заходів держави та її місцевих органів управління, а структура власності в регіонах впливає на особливості її проведення на місцевому рівні.

Більше як двадцять років тому, Україна перейшла від адміністративно-командних методів управління народним господарством до ринкових методів управління, що обумовило розвиток різних форм власності і зміни соціально-економічної формації і країни. Це в свою чергу вимагає прийняття принципово нових рішень у сфері формування і використання фондів грошових коштів на загальнодержавному та місцевому рівні в Україні, що пов`язано в першу чергу з розвитком форм власності, але серед вітчизняних і зарубіжних вчених і практиків це питання вивчене не достатньо глибоко. Тому слід провести аналіз системи фінансових відносин, дослідити як зміна форм власності впливає на їх формування і окреслити подальший їх розвиток.

Як показує практика, розвиток форм власності на рівні місцевого господарства дійсно вимагає удосконалення фінансових відносин і в першу чергу це стосується відносин які виникають між місцевими органами самоуправління, територіальною громадою та підприємствами різних форм власності, що функціонують на місцевому рівні, бо це впливає на підвищення ефективності їх діяльності, дає можливість побачити фінансові проблеми, які виникають перед ними, покращує координацію дій між різними підрозділами місцевого самоуправління, збільшує можливості в забезпеченні підприємств необхідними фінансовими ресурсами, сприяє більш раціональному їх розподілу, покращує контроль за їх діяльністю, стимулює персонал

управління до розробки та реалізації таких заходів, які б сприяли підвищенню капіталізації та прибутковості підприємств місцевого господарства.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Розвиток форм власності вимагає змін фінансових відносин між членами територіальної громади, органами її управління та підприємствами які надають житлово-комунальні послуги.

Більшість учених та економістів — А.Є. Буряченко, Н.А. Гапонюк, В.В. Зайчикова, А.Г. Кабанець, О.П. Кириленко, В.І. Кравченко, І.О. Луніна, О.А. Музика, Ц.Г. Огонь, Х. Циммерманн — досліджуючи проблеми місцевих фінансів недостатньо уваги приділяють дослідженню динамічних змін фінансових відносин, які відбуваються у відповідності з розвитком форм власності. Тому, з метою створення належних умов, для забезпечення надійного і ефективного функціонування фінансових відносин на рівні місцевого господарства необхідно їх дослідити і створити надійний механізм управління цими відносинами.

Метою нашого дослідження є вивчення засад організації фінансових відносин на місцевому рівні у відповідності з розвитком різних форм власності та розробки пропозицій, що до подальшого їх удосконалення.

Розвиток форм власності та господарська діяльність підприємств місцевого господарства обумовлюють специфіку фінансових відносин і особливості їх прояву в кожній галузі місцевого господарства. Тому, щоб визначити специфічні риси розвитку фінансових відносин кожної галузі місцевого господарства і створити надійний механізм управління цими відносинами необхідно провести аналіз цих фінансових відносин у розрізі кожної форми власності та напрямку діяльності підприємств які представлені на місцевому рівні. При цьому в першу чергу особливу увагу слід звернути на фінансові відносини, які сформувались у водопостачанні та водовідведенні, бо ця галузь місцевого господарства посідає особливе місце в системі людських цінностей.

Аналіз фінансових відносин підприємств водопостачання та водовідведення слід розпочати, в першу чергу, з їх взаємовідносинах з бюджетом.

Досліджуючи систему фінансових відносин підприємств комунальної форми власності слід зазначити, що за останні двадцять років механізм їх формування, що розробляється центра-

льною та місцевими органами в управлінні, розподілу і використання фінансових ресурсів у регіонах принципово не змінився. Ця система фінансових відносин за часів адміністративно-командних методів управління носила і нині носить односторонній характер, бо з місцевих бюджетів і державного бюджету на фінансування житлово-комунального господарства виділялись і виділяються грошові кошти, а податки ці підприємства, як не платили так практично і не сплачують. З іншого боку підприємства цієї галузі при певних умовах могли б бути потенційними платниками податків до місцевих бюджетів. Слід підкреслити, що нині в цьому блоці фінансових відносин відбулися певні зміни, це пов`язано з тим, що звузились межі фінансових відносин підприємств місцевого господарства з державою, бо практично припинилося пряме фінансування цієї галузі з державного бюджету і значно розширюються межі фінансових відносин цих підприємств з місцевими органами самоуправління, бо обсяги фінансування з місцевих бюджетів значно зросли. Проте це не принесло очікуваних результатів у плані ефективнішого використання фінансових ресурсів і направлення їх на відновлення зношених основних засобів, придбання нової техніки, заміни зношених мереж. Це певною мірою пов'язано з тим, що в комунальних підприємствах відсутня мотивація заохочення працівників в економії бюджетних коштів, скоріше навпаки, чим більше бюджетних коштів використано в поточному році, тим більше сподівань на те, що в наступні періоди коштів буде виділено більше. Крім того, цим підприємствам байдуже, з якого бюджету отримувати кошти для фінансування своєї виробничої діяльності. Варто зазначити, що в житлових і санітарно-технічних підприємствах бюджетних і власних коштів для нормальної виробничої діяльності недостатньо, що безумовно негативно впливає на формування фінансових відносин.

Так, наприклад, у місті Турка Львівської області в 2011 році на ремонт водогону, який кілька років не працює і майже повністю вийшов з ладу, виділялося 1.2 млн грн при потребі 20 млн грн. Систематичне недостатнє фінансування з місцевого бюджету привело до виникнення конфлікту між населенням та місцевими органами самоуправління. Для того, щоб заспокоїти територіальну громаду мерія міста заявила про те, що вона звертається до обласної державної адміністрації та Кабінету Міністрів України з

проханням надання фінансової допомоги. Але це викликає негативне ставлення мешканців не тільки до місцевих органів самоуправління а й до уряду країни, бо надати суттєву фінансову допомогу ні обласна державна адміністрація, ні Кабінет Міністрів України не в змозі, бо аналогічна ситуація склалася в багатьох містах України; Львові, Новомиргороді Кіровоградської області, Євпаторії Кримської автономної республіки, Ровеньки Луганської області та інших містах країни.

Технічний стан мереж і споруд, які експлуатуються підприємствами житлово-комунального господарства країни, дійшов критичної межі, бо в аварійному стані перебуває 30 % водопровідних і 27 % каналізаційних мереж, майже 14 тис. км теплових мереж. Повністю амортизовані основні фонди і обладнання теплоенергетики, водопостачання, водовідведення. При цьому варто зазначити, що рівень капітальних видатків місцевих бюджетів на фінансування місцевого господарства знаходиться на дуже низькому рівні. Так, у 2002—2010 рр. рівень капітальних видатків місцевих бюджетів (як частка ВВП) змінювалась від 1,23 % у 2002 році до 3,09 % у 2007-му, в тому числі капітальні трансферти з державного бюджету становили від 0,04 % у 2009 р. до 0.72 % у 2007 р. [1].

Крім того, у відповідності до Постанови Кабінету Міністрів України від 07.02. 2007 № 175 «Про порядок розподілу коштів державного бюджету, спрямованих на забезпечення розвитку житлового фонду соціального призначення» передбачається, що виділені незначні кошти розподіляти прямо пропорційно потребам регіонів. З нашої точки зору, незначна сума виділених грошових коштів на відновлення місцевого господарства та їх розпорошення не дає позитивних результатів. Тому ми пропонуємо: по-перше, окремо виділити трансферти з державного бюджету місцевим бюджетам на фінансування розвитку місцевого господарства в регіонах; по-друге, значно збільшити їх обсяги; по-третє, виділяти їх не всім областям і містам України, а по одній області на заході, сході, півдні та півночі країни. Це дозволить зробити більш об’ємними джерела фінансування розвитку місцевого господарства в регіонах, скоротити час на проведення відновлювальних робіт, підвищити їх якість, що сприятиме ефективному використанню фінансових ресурсів і дозволить за 12—15 років відновити систему водопостачання та водовідведення країни.

Важливо зазначити, що вирішення проблем водопостачання та водовідведення урядом покладене в основному на місцеві органи самоуправління, які не маючи значних фінансових ресурсів виступили організаторами залучення коштів інвесторів до виконання місцевих програм реформування та розвитку житлово-комунального господарства, що не завжди приносить позитивні результати. Так, наприклад, органи місцевого самоуправління міста Трускавця розробили проект по реконструкції міського водогону, що давало можливість цілодобово забезпечувати місто водою. Проектом передбачалося будівництво третьої станції підйому води вартістю 8 млн грн s прокладання кількох кілометрів водогону вартістю 12 млн грн. При цьому роботи повинні були вестися паралельно. Органи місцевого самоврядування міста Трускавця залучили приватних інвесторів і за їх рахунок було збудовано третю станцію підйому води вартістю 8 млн грн, але це не покращило забезпечення міста водою тому, що місцеві органи самоуправління не зуміли знайти інвесторів для будівництва водогону вартістю 12 млн грн. Це створило напругу у взаємовідносинах між інвесторами і органами місцевого самоуправління тому що, вкладені 8 млн грн по суті виявилися замороженими і не задовольнили потреби інвесторів.

У місті Самборі вийшла з ладу система водовідведення, що вимагає її нового будівництва, вартість проведення цих робіт складає 25 млн грн, при цьому місцеві органи самоуправління знайшли іноземного інвестора, який вимагає після проведення робіт встановити занадто високі тарифи за користування системою водовідведення. Розуміючи, що високі тарифи на послугу водовідведення викличуть напругу у взаємовідносинах між населенням і місцевими органами самоуправління, останні не погоджуються з умовами інвестора. Тому роботи по відновленню водовідведення невідомо коли будуть проводитися. Тобто і в першому, і в другому випадку місцеві органи самоуправління потрапили в глухий кут, звідки складно знайти вихід, бо коштів місцевих бюджетів та підприємств водопостачання та водовідведення не достатньо для відновлення цих систем і умови інвесторів неприйнятні.

З нашої точки зору, вихід з цієї складної ситуації все таки є. Вихідними позиціями при вирішенні цієї проблеми повинно бути те, що по-перше, вирішення проблем водопостачання і водовідведення є життєво-необхідним елементом забезпечення нор-

мального санітарно-епідеміологічного стану міста; по-друге, в більшості міст власником систем водопостачання та водовідведення є територіальна громада, яка складається з мешканців міста, тобто кожен громадянин міста є співвласником майна територіальної громади і тому повинен приймати участь у підтриманні її робочого стану; по-третє, основними користувачами послугами системи водопостачання та водовідведення також є мешканці міста тому, що вода подається і відводиться з їхнього житла, яке в більшості по формі власності належить також мешканцям міста.

Варто зазначити, що в приватних і кооперативних будинках будівництво систем водопостачання та водовідведення здійснюється за рахунок власників цього житла. І тут виникає питання, чому власники приватних і кооперативних будинків за рахунок власних коштів будують і відновлюють системи водопостачання та водовідведення, а власники приватизованого житла в містах виконують ці робити за рахунок коштів місцевих бюджетів. Тобто виникає певна соціальна несправедливість між мешканцями приватних і кооперативних будинків і мешканцями приватизованих квартир у місті. Тому логічно, що будівництво, відновлення і утримання систем водо забезпечення та водовідведення в містах повинно здійснюватися не тільки за рахунок коштів бюджету міста, а й за рахунок власних кошті його громадян.

Зробимо приблизні розрахунки на прикладі міста Самбора Львівської області. Так, чисельність мешканців міста Самбора складає 35 тисяч громадян, а для відновлення системи водовідведення необхідно 25 млн грн, тож кожний мешканець міста повинен був би внести для відновлення системи водовідведення 714 грн. На перший погляд це дуже велика сума, але давайте порівняємо ці затрати на будівництво водовідведення в приватному будинку де відсутня система централізованого водовідведення. Для будівництва індивідуальної системи водовідведення, власником якої стане мешканець будівлі, як мінімум потрібно залізобетонне кільце, а то й два вартістю по 650 грн кожне, кришка для кільця 400 грн, горловина кришки кільця 200 грн кришка горловини 380 грн, труб на 150 грн і всього це складе 1780—2430 грн. Але тут підраховані тільки витратні матеріали, а ще необхідно врахувати затрати по копанню ями та монтажу всієї системи, які складуть приблизно таку ж саму суму. Становиться зрозумілим,

що 714 грн на кожного мешканця для відновлення централізованої системи водовідведення не така уже і велика сума, і таки внески можуть проводитися раз у 45—60 років, що відповідає терміну експлуатації та відновлення системи водопостачання та водовідведення.

Кошти з мешканців приватизованих квартир повинні стягуватися по рішенню відповідної ради, як разовий збір на відновлення системи водопостачання та водовідведення. Суму внесків на відновлення водо забезпечення та водовідведення можна розбити на три чотири періоди. Крім того, в місцевому бюджеті можна створити резерв грошових коштів для надання безпроцентної позички тим мешканцям міста, які відносяться до категорії малозабезпечених громадян. У містах користувачами системи водопостачання та водовідведення є бюджетні установи, підприємства різних форм власності та підприємці, які також повинні своїми коштами приймати участь у відновленні цих систем. Суму коштів, які повинні внести організації, підприємства і підприємці на відновлення систем водопостачання та водовідведення, повинні визначатися місцевими органами самоуправління для кожного споживача індивідуально, виходячи з обсягів споживання води. Тому, кожен мешканець повинен буде внести на відновлення системи водовідведення міста значно менше ніж 714 грн. Такій підхід ліквідує також соціальну несправедливість, яка на сьогодні виникла, між мешканцями приватизованих квартир і приватних і кооперативних будинків міста.

Бібліографічний список

1. *Демків О.І.* Вплив фінансової кризи на бюджети органів місцевого самоврядування / О.І. Демків // Фінанси України. — 2011. — № 8. — С. 76—89.

2. *Луніна І.О.* Капітальні трансферти місцевим бюджетам: підходи до створення ефективної системи управління / І.О. Луніна // Фінанси України. — 2011. — № 2. — С. 24—34.

3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок розподілу коштів державного бюджету, спрямованих на забезпечення розвитку житлового фонду соціального призначення» від 07.02. 2007 № 175.

Стаття надійшла до редакції 14 січня 2013 р.

УДК 336.025

А. А. Славкова, к.е.н.,
доцент кафедри фінансів
ДВНЗ «КНЕУ імені В. Гетьмана»

ОСОБИСТИЙ ПРИБУТКОВИЙ ПОДАТОК: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД АДМІНІСТРУВАННЯ

АНОТАЦІЯ. У статті узагальнено та систематизовано зарубіжний досвід адміністрування особистого прибуткового податку. Виявлені чинники, що негативно впливають на поведінку податкоплатника і на адміністрування особистого прибуткового податку в Україні.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: особистий прибутковий податок, адміністрування особистого прибуткового податку, масово-роз'яснювальна робота, податковий контроль.

АННОТАЦИЯ. В статье обобщен и систематизирован зарубежный опыт администрирования личного подоходного налога. Выявлены факторы, которые негативно влияют на поведение налогоплательщика и на администрирование личного подоходного налога в Украине.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: личный подоходный налог, администрирование личного подоходного налога, массово-разъяснительная работа, налоговый контроль.

ABSTRACT. The article summarized and systematized international experience administration personal income tax. Defined by factors that affect the behavior of taxpayers and the administration of personal income tax in Ukraine.

KEY WORDS: personal income tax, personal income tax administration, mass outreach, tax control.

Досліджуючи сукупність податків та інших платежів податкового характеру, чітко виділяється система особистого прибуткового оподаткування, що займає ключове місце у податкових системах розвинених країн. Особисте прибуткове оподаткування є регулятором взаємовідносин між державою і громадянами — платниками податків. Воно, з одного боку, створює фінансову базу держави, а з другого — виступає головним знаряддям реалізації її економічної доктрини. За допомогою особистого прибуткового податку можна згладжувати нерівності розподілу доходів між заможними і малозабезпеченими верствами населення; маніпулюючи рівнем податкового навантаження громадян, — впливати на граничну схильність до заощадження населення, тим самим формуючи підґрунтя для інвестицій. Проте його основним призначенням є забезпечення стабільних надходжень до бюджету держави. В країнах Євросоюзу частка особистого прибуткового

© А. А. Славкова, 2013

податку в середньому у структурі податкових надходжень становить понад 25 %. Серед високорозвинутих країн світу завдяки цьому податку акумулюються надто великі податкові надходження: в Данії — 53,2 %, Австралії — 38,5 %, США — 37,7 %, Канаді — 35 %, Фінляндії — 31,2 %, Швеції — 30,4 %. Відносно незначна фіскальна роль особистого прибуткового податку спостерігається у Словаччині — 10,2 %, Чехії — 12,8 %, Греції — 14 %, Франції — 17,3 % [1, с. 298—299]. У країнах останньої групи основна частина податкового навантаження перенесена на споживання.

Досвід побудови податкової системи з початку існування України як незалежної держави свідчить про те, що податкове регулювання економічних відносин шляхом лише зміни ставок оподаткування, запровадження нових податків, зборів і пільг для окремих платників не приводить до формування виваженої податкової системи. Значною мірою така податкова система будується на реальних взаєминах держави і платників податків, що проявляється через систему адміністрування. Тому дослідження зарубіжного досвіду адміністрування особистого прибуткового податку, який зачіпає інтереси як держави і суспільства в цілому, так і кожного громадянина зокрема, може бути корисним для України.

Питанню вивчення основ побудови податкових систем зарубіжних держав і порядку оподаткування фізичних осіб присвячується досить багато наукових праць, зокрема, таких сучасних науковців, як В. Вишневського, Ю. Іванова, А. Крисоватого, І. Майбурова, В. Мельника, А. Нікітішина, А. Соколовської, К. Швабія та ін. Без сумніву, мова не йде про механічне спадкування обраної моделі податкової системи, функціонуючої в одній або в кількох економічно розвинених державах. У даному випадку вирішальним є ретельне вивчення характеристик різних моделей оподаткування з виділенням деяких елементів, які змогли б максимально адаптуватися до української системи оподаткування доходів населення, з урахуванням особливостей розвитку вітчизняної економіки, що, у свою чергу, сприятиме підвищенню ефективності та забезпечення нормального функціонування системи державних фінансів в цілому. Щоб знайти адекватну сучасному етапу розвитку України модель податкової системи, необхідно проаналізувати загальні закономірності формування податкових систем, що відбивають причинно-наслідкові зв’язки між певними

параметрами соціально-економічного, культурного розвитку країни і сукупністю особливостей її податкової системи. Відповідність характеристик податкової системи таким причинно-наслідковим зв'язкам є критерієм адекватності.

Таким чином, завданням цього дослідження є узагальнення та систематизація зарубіжного досвіду адміністрування особистого прибуткового податку і виділення деяких елементів, які змогли б максимально адаптуватися до української системи оподаткування доходів населення, з урахуванням особливостей розвитку вітчизняної економіки.

Досліджуючи зарубіжний досвід з позиції адміністрування особистого прибуткового податку, необхідно згадати, що адміністрування передбачає розробку та підтримку ефективної та раціональної організації системи управління, яка забезпечує виявлення та вирішення проблем, пов'язаних із справлянням податку. Така система включає: приймання та обробку податкової звітності; надання консультацій і роз'яснень порядку застосування податкового законодавства; організацію обліку нарахованих і сплачених грошових зобов'язань платників податків; оскарження рішень контролюючих органів; податковий контроль (інформаційно-аналітичне забезпечення, облік платників податків, податкові перевірки); погашення податкового боргу; відповідальність за порушення податкового законодавства платників і контролюючих органів.

На даний час в Україні склалася ситуація, коли під час обчислення та сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) інтереси фізичних і юридичних осіб не збігаються з інтересами держави. Основною причиною цього є низька податкова культура громадян і суб'єктів підприємницької діяльності, а звідси — значна тінізація економіки. Тому запобігання ухилянню від оподаткування або мінімізації сплати податків є одним із ключових напрямів діяльності податкової служби, що здійснюється за допомогою масово-роз'яснювальної роботи і податкового контролю.

Характерною відмінністю адміністрування податків, зокрема особистого прибуткового, в більшості розвинених країн (наприклад, США, Великобританії, Швеції, Франції, Німеччині) є система, побудована на принципі самооподаткування, тобто самостійне визначення суми податку та її сплата згідно з заповненою податкоплатником декларацією. В той же час у цих країнах осно-

вну увагу приділяють масово-роз'яснювальній і консультативній роботі, оскільки податкове законодавство є досить громіздким і складним.

Податок із заробітку найманих працівників утримується роботодавцем, а ті громадяни, які отримують доходи з декількох джерел, подають податкову декларацію. Правильність суми податку визначається після закінчення відповідного календарного року на основі декларації платника. Декларація перевіряється відповідним фінансовим органом і підтверджується у формі податкового повідомлення, якщо перевіркою порушень не виявлено. Так відбувається у всіх зазначених вище країнах, окрім Великобританії, де особистий прибутковий податок як розраховується, так і стягується на кумулятивній базі. В інших країнах кумулятивна база характерна тільки для нарахування податку. Податок сплачується кожний тиждень виходячи із заробітку за цей тиждень.

У США існує мережа фірм, які надають платні послуги з податкового обслуговування тих платників особистого прибуткового податку, які мають подавати декларацію про доходи. Крім того, ряд фірм пропонує комп'ютерну програму для автоматичних розрахунків, яка, втім, є досить дорогою. Але при цьому платник може скористатися не лише можливостями електронних підрахунків, а й електронного переказу коштів. Складність полягає лише в тому, що комп'ютерні перекази можуть здійснюватися лише через спеціальні податкові фірми, оскільки домашні комп'ютери не мають виходу до мережі служби внутрішніх доходів США. Такі перекази через податкові фірми також є платними й обертаються для громадян додатковими витратами. Крім того, банки США пропонують кредити платникам, які скористалися електронною системою розрахунків і очікують повернення зайво сплачених податків у сумі 2,5—3 тис. дол. Вони можуть отримати належну їм суму від банку відразу за умови посередництва податкової фірми. Вартість такої послуги визначається виходячи з 18—20 % річних. Обов'язковою умовою банку є повернення державою коштів платнику на рахунок, відкритий у цьому банку [2, с. 207].

У Швеції консультативне спілкування з платниками особистого прибуткового податку здійснюється через комп'ютерну мережу. Рівень комп'ютеризації і методи контролю за доходами дають змогу складати декларації про доходи більшості населення

безпосередньо в податковій службі та розсилати їх громадянам. Останнім треба тільки поставити свій підпис, і лише у випадку незгоди прийти до податкового органу. Відомості про доходи фізичних осіб у Швеції не є податковою таємницею.

У Німеччині питання податкових консультацій регулюються спеціальним Законом про податкові консультації. Податкоплатники можуть вдаватися до консультації податкових консультантів, вповноважених по податках адвокатів, аудиторів, які відповідають за правильність нарахування податків. Інші фізичні чи юридичні особи, що надають консультаційні послуги, караються грошовим штрафом.

Французькі податківці крім прийому та інформування відвідувачів надають платникам послуги через мережу телефонних довідкових служб. У більшості мерій, а також у громадських організаціях працюють інформаційні пункти. Широко практикуються телевізійні передачі з відповідями на запитання стосовно практичного оподаткування. Публікуються податкові довідники для підприємців, огляди податкового законодавства. Досить стабільною є практика проведення зустрічей-консультацій з платниками. Все це дає змогу підвищувати рівень добровільної сплати податків.

На відміну від вітчизняних реалій, в яких передові комп'ютерні технології в процесі подання податкової звітності не так давно почали застосовуватися на практиці, в Австралії визначення податкового зобов'язання та суми податку, що підлягає поверненню, за допомогою інформаційних технологій вже досить широко використовується. Пересічний платник податку може скористатися через мережу Інтернет так званим *tax calculator* — податковим калькулятором, робота якого побудована за принципом певного алгоритму. Задаючи суму отриманого доходу та параметри, що є характерними для платника податку (пільги, знижки, витрати), програма самостійно обраховує необхідні фіскальні показники [3, с. 67]. Аналогічна практика існує і в Австрії.

Що ж стосується контролю за правильністю відображення даних своїх доходів та суму дозволених відрахувань платників податків, то в різних країнах їх відбір для податкових перевірок проводять на основі прийнятої теорії ризику.

Служба внутрішніх доходів (СВД) США в змозі провести розслідування фінансових справ тільки за 1—1,5 % поданих декла-

рацій фізичних осіб. Водночас цей показник є різним для окремих груп платників. Так, серед платників з оподатковуваними доходами до 10 тис. дол. перевірками охоплюються лише 0,35—0,45 % декларацій. Для платників, доходи яких досягають 10—25 тис. дол., цей показник становить 0,6 %, для платників з доходами 25—50 тис. дол. — 1,2 %. Якщо доходи, отримані від дрібного підприємництва, становлять 25—100 тис. дол., перевіряються 2,1 % декларацій, понад 100 тис. дол. — 4,2 %, понад 100 тис. дол., отриманих від фермерства, — 2,7 % [2, с. 207]. Отже, чим більший дохід фізичної особи, тим більша ймовірність перевірки її податкової декларації.

Спільною сферою співпраці податкових служб США є активний обмін інформацією між Федерацією і штатами з ціллю кращого стягування, зокрема особистого прибуткового податку. Федеральний закон уповноважив СВД передавати інформацію, пов'язану з федеральними податками, податковим службам штатів за умови, що вона буде використовуватись виключно в інтересах цих служб і надійно захищена від несанкціонованого розкриття і розповсюдження.

У Франції розроблена і впроваджена сітка комп'ютерного аналізу на базі інформаційних сіток місцевих податкових управлінь і служб. Тут діє система управління інформацією по зіставленню даних про винесення податкових платежів, яка дозволила скоротити обсяг технічної роботи, що виконується службовцями фіскальних установ. Податкові органи Франції під час проведення перевірок широко застосовували метод експертизи всіх доходів платника, отриманих з усіх джерел. Однак з часом практика довела, що такі широкомасштабні перевірки є зайвими. Сьогодні здійснюється вибірковий контроль, що ґрунтується на принципі структурної економічної вибірки.

Канадським агентством мит і зборів щорічно перевіряється не більше 2 % податкоплатників, що обумовлено активним використанням інформаційних технологій і програмного забезпечення, яке дає змогу шляхом зіставлення різноманітних контрольних параметрів і даних з різних джерел проводити відбір до проведення податкової перевірки платників, імовірність порушення якими податкового законодавства особливо велика [4, с. 120].

У Швеції повноваження зі збору податків, перевірки правильності їх нарахування і стягнення податкових недоїмок покладені

на Агентство зі сплати податків. Організаційна структура податкових органів країни базується на трьох моделях, які взаємодіють досить ефективно: високий рівень добровільності сплати податків, повернення надлишку сплачених податків в автоматичному режимі. Це свідчить про те, що ефективним може бути запровадження не однієї з зазначених вище моделей, а їх об'єднання, що дасть можливість створити єдину структуру податкових органів, яка буде найбільшою мірою відповідати потребам соціально-економічного розвитку держави.

У Швеції дані отриманих декларацій обробляються у двох спеціальних центрах і заносяться до національної електронної системи «PUMA». Ця система містить 600 видів інформації про кожного платника за останні три роки. Крім того, регіон Швеції має свій банк даних. Окрім внутрішньої інформації, податківці живляться інформацією із зовнішніх систем. Серед зовнішніх баз даних слід відзначити бази даних митниці, шляхового управління (з видачі ліцензій транспортним організаціям), управління ринку праці, державного страхового управління, патентного і реєстраційного відомства, ліцензійного відомства тощо. За допомогою системи «PUMA» на основі прийнятої теорії ризику провадиться відбір платників для податкових перевірок [2, с. 211]. Податкові органи Швеції у роботі також використовують єдину базу даних ЄС, яка дає змогу відстежувати угоди платників податків на території Європейського Союзу. Доступ до даних цієї системи здійснюється через центральний офіс зв'язку у Стокгольмі, де працюють три-чотири особи. Центральний офіс зв'язку має по одному представнику в регіонах. Для отримання інформації податковий інспектор звертається із запитом до регіонального представника. Запит передається до центрального офісу, де він розглядається протягом трьох місяців (в особливих випадках — протягом місяця). При цьому доступ до конфіденційної інформації суворо обмежується. Інспектор має право запитувати інформацію лише про платників, з якими він працює безпосередньо. Податкова поліція, прокуратура, суди також можуть подавати запити щодо надання інформації з даної системи, але лише через податкові органи [2, с. 211—212].

У кожній країні існує свій, специфічний, механізм адміністрування особистого прибуткового податку зі своїми перевагами і недоліками. Водночас необхідно враховувати, що досвід подат-

кового регулювання розвинених країн сформувався виходячи з їх конкретних історичних та економічних особливостей, тому і можливості його практичного запозичення обмежені. Отже, необхідно залучати найбільш прийнятний до наших умов податковий інструментарій.

На сьогодні в Україні проведена велика робота щодо впровадження зарубіжного досвіду адміністрування у національну податкову систему, зокрема:

— законодавством встановлено обов'язок подавати податкову декларацію не всім платникам податків, а тільки тим, хто не пов'язаний з податковими агентами [5, ст. 179];

— проводиться активна масово-роз'яснювальна робота через пресу, радіо, телебачення, Інтернет; надання консультацій у письмовій формі, по телефону, через особистий прийом;

— проводяться заходи, які направлені на забезпечення добровільної сплати податків, обмеження тіньової економіки, підвищення рівня контролю за правильністю нарахування, повнотою та своєчасністю сплати податків;

— частково змінена організаційна структура податкових органів України — створено окремий спеціалізований підрозділ для податкового обслуговування великих платників податків;

— поступово налагоджуються відкриті та взаємовигідні відносини працівників органів державної податкової служби з платниками податків.

Втім існують причини, які не дозволяють досягти повного налагодження взаємовідносин платників податку на доходи фізичних осіб та органів податкової служби, і це: бюрократичність; часті зміни у податковому законодавстві; невідповідність правового статусу платників та контролюючих органів та відсутність між ними зворотного зв'язку; каральний характер податкової системи; відсутність гласності у реалізації податкової політики держави та інформації про ефективне використання фінансових ресурсів та ін. За різними міжнародними оцінками та експертними висновками, взаємовідносини між платниками податків і податковими органами України є непрозорими й надмірно бюрократизованими. Чинні механізми державного управління у сфері оподаткування істотно знижують ефективність процесу адміністрування податку на доходи фізичних осіб та рівень національної податкової конкуренції.

Державна політика у сфері особистого прибуткового податку в Україні залишається неефективною. Для посилення її дієвості слід зробити все можливе, щоб підвищити відповідальність саме працівників, заінтересувати їх декларувати свої доходи та зміцнювати податкову та платіжну дисципліну, що є, на жаль, довготривалим процесом. При цьому в першу чергу необхідно звернути увагу на чинники, які спричиняють несумлінну поведінку податкоплатника при оподаткуванні їх доходів, а саме:

1) недосконалість елементів податку на доходи фізичних осіб (наприклад, застосування малопрогресивної моделі оподаткування доходів (з доволі низькою верхньою ставкою особливо порівняно з ринково розвинутими країнами), наявність значного кола пільг);

2) низький рівень доходів населення і заборгованість по заробітній платі;

3) фінансово-майнова нерівність громадян і велика диференціація доходів працюючого населення.

Отже, аналіз таких складових адміністрування особистого прибуткового податку як масово-роз'яснювальна робота і податковий контроль у деяких зарубіжних країнах дає змогу дійти висновку, що в Україні проводиться значна робота з впровадження світового досвіду у діяльність державної податкової служби. В той же час існують причини, які не дозволяють повністю впровадити досвід зарубіжних країн у вітчизняну практику. Відтак, доцільно їх враховувати при удосконаленні адміністрування податку на доходи фізичних осіб в Україні.

Бібліографічний список

1. Taxation trends in the European Union. Data for the EU Member States and Norway. — Luxembourg: Eurostat — 2011 edition.

2. *Мельник В. М.* Оподаткування: наукове обґрунтування та організація процесу : монографія // В.М. Мельник — К. : Комп'ютерпрес, 2006. — 277 с.

3. *Нікітішин А. О.* Використання іноземного досвіду при оподаткуванні доходів фізичних осіб / А. О. Нікітішин // Формування ринкових відносин в Україні. — 2007. — № 9. — С. 67—69.

4. *Крисоватий А. І.* Адміністрування податків в Україні: організація та напрями трансформації : моногр. / А.І.Крисоватий, Т.Л.Томнюк. — Тернопіль : ВПЦ, «Економічна думка ТНЕУ», 2012. — 212 с.

5. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу до матеріалів : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

6. Майбуров И.А. Реформирование налоговых систем. Теория, методология и практика: монография / Майбуров И.А. ; [под ред. И. А. Майбурова, Ю. Б. Иванова, А. И. Крисоватого]. — К. : Кондор, 2011. — 352 с.

7. Турбулентность налоговых реформ / [С. И. Юрий, А. И. Крисоватый, И. А. Майбуров, Т. В. Кощук]. — К. : Знання, 2011. — 382 с.

Стаття надійшла до редакції: 04 березня 2013 року

УДК 657

К. В. Безверхий, к.е.н., головний бухгалтер
ТОВ «Нью-Паріс», м. Київ
С. І. Ковач, к.е.н., доц.,
доцент кафедри обліку, аналізу та аудиту в АПК
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОБЛІК ТА ОЦІНКА БІОЛОГІЧНИХ АКТИВІВ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто порядок організації та методики бухгалтерського обліку біологічних активів у сільськогосподарських підприємствах.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: бухгалтерських облік, біологічні активи, сільськогосподарське підприємство, оцінка, П(С)БО 300 «Біологічні активи».

АННОТАЦИЯ. В статье рассмотрен порядок организации и методики бухгалтерского учета биологических активов в сельскохозяйственных предприятий.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: бухгалтерский учет, биологические активы, сельскохозяйственное предприятие, оценка, П(С)БУ 30 «Биологические активы».

ABSTRACT. The organization and methods of accounting of biological assets in agricultural enterprises are deals in the article.

KEY WORDS: accounting, biological assets, agricultural enterprise, evaluation, AS 30 «Biological Assets».

У процесі підготовки фінансової звітності сільськогосподарських підприємств ключову роль займає оцінка біологічних активів, які можуть складати до 40—50 % валюти балансу сільськогосподарського підприємства [1, с. 122], а це основний актив, який генерує його виручку. Звідси, особливого значення набуває питання бухгалтерського обліку біологічних активів у сільськогосподарських підприємствах з урахуванням вітчизняного та міжнародного досвіду.

Питанням організації і методики бухгалтерського обліку біологічних активів у різні часи займалися як вітчизняні, так і зару-

© К. В. Безверхий,
С. І. Ковач, 2013

біжні вчені-економісти, зокрема А. Береза, Ф. Бутинець, І. Ватуля, Г. Виручаєва, Т. Вовчук, Ю. Газізьянова, Л. Гладка, С. Голов, В. Жук, І. Замула, Н. Золотарьова, О. Канцуров, Г. Кірейцев, М. Коцупатрий, В. Моссаковський, М. Огійчук, В. Пархоменко, М. Пятов, І. Смірнова, Л. Сук, С. Хомовий та інші. Проте, на сьогодні, в науково-практичній літературі питання організації і методики бухгалтерського обліку біологічних активів у сільськогосподарських підприємствах залишається недостатньо дослідженим. Отже, це питання є актуальним для подальшого дослідження та проведення науково-практичних дискусій.

Метою даного дослідження є вдосконалення організації та методики обліку біологічних активів у сільськогосподарських підприємствах з урахуванням національного та міжнародного досвіду.

Головною особливістю бухгалтерського обліку сільськогосподарських підприємств є те, що більша частина їх операцій пов'язана з відображенням біологічних активів (далі — БА), під якими в п. 4 П(С)БО 30 «Біологічні активи» розуміється «тварина або рослина, яка в процесі біологічних перетворень здатна давати сільськогосподарську продукцію та/або додаткові біологічні активи, а також приносити в інший спосіб економічні вигоди» [2]. Біологічні перетворення — процес якісних і кількісних змін біологічних активів [2]. Результатом біологічного перетворення є зміна кількості або якості існуючих біологічних активів, нові біологічні активи та сільськогосподарська продукція.

У П(С)БО 30 «Біологічні активи» порядок відображення БА описано вкрай лаконічно, тому про деякі облікові нюанси можна дізнатися з Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку біологічних активів, затверджених наказом Мінфіну України від 29.12.06 р. № 1315 (*далі* — Методрекомендації № 1315) [3].

Згідно з п. 6 П(С)БО 30 «Біологічні активи», об'єкт бухгалтерського обліку — окремий вид БА або їх група (табл. 1).

Вимоги П(С)БО 30 «Біологічні активи» [2] ураховано й у Методичних рекомендаціях щодо застосування спеціалізованих форм первинних документів з обліку довгострокових і поточних біологічних активів у сільськогосподарських підприємствах, затверджених наказом Мінагрополітики України від 21.02.08 р. № 73 [4].

Таблиця 1

ОБ'ЄКТИ ОБЛІКУ БА

№ з/п	Об'єкт БА	Сфера діяльності	
		Рослинництво (п. 3.3 Методрекомендацій № 1315) [3]	Тваринництво (п. 3.4 Методрекомендацій № 1315) [3]
1	1. Вид БА	зернові, корми, олійні, ефіроолійні, технічні, прядивні, овочеві, лікарські, квіткові, плодові, ягідні рослини, виноград, картопля тощо	велика рогата худоба, свині, вівці, птиця, хутрові звірі, сім'ї бджіл тощо
2	2. Підвид БА (однорідні групи)	озимі та ярі зернові, кісточкові, зерняткові, горіхоплідні тощо	корови та бики-плідники основного стада, свині та хряки-плідники основного стада, тварини на вирощуванні та відгодівлі тощо
3	3. Окремі БА	ячмінь, кукурудза, соняшник тощо	—

Водночас чіткої картини ведення обліку згадані документи не надають, тому з деяких питань доводиться звертатись до міжнародного аналога П(С)БО 30 «Біологічні активи» [2] — МСБО 41 «Сільське господарство» [5].

Загальний принцип бухгалтерського обліку БА полягає в тому, що вони відображаються ***на дату балансу*** за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу (п. 10 П(С)БО 30 «Біологічні активи» [2]). Виняток із цього правила становлять лише такі ситуації (п. 11 П(С)БО 30 30 «Біологічні активи» [2]): а) справедливу вартість БА на дату балансу достовірно визначити неможливо. У такому разі БА оцінюються за первісною вартістю до періоду, в якому можливо визначити їх справедливу вартість; б) підприємство є платником податку на прибуток. Тоді воно вправі обрати інший варіант. Цей виняток зроблено з метою наближення складання податкової та фінансової звітності та є вітчизняним «ноу-хау», оскільки в МСБО 41 «Сільське господарство» [5] аналогічні норми відсутні.

Правила оцінки БА при первісному відображенні та на дату балансу наведено у табл. 2.

Таблиця 2

ПРАВИЛА ОЦІНКИ БА

№ з/п	Метод обліку	
	Первісне визнання	Оцінка на дату балансу
	Довгострокові БА	
1	відображаються в обліку капітальних інвестицій (п. 4.4 Методрекомендацій № 1315 [3]); БА, придбані за плату, оприбутковують за первісною вартістю, що складається з витрат, фактично понесених підприємством для їх одержання (п. 7 П(С)БО 30 «Біологічні активи» [2], п. 4.1 Методрекомендацій № 1315 [3]); безоплатно одержані БА оприбутковують за справедливою вартістю з урахуванням витрат, безпосередньо пов'язаних із доведенням їх до стану, в якому вони придатні для використання із запланованою метою (п. 8 П(С)БО 30 «Біологічні активи» [2], п. 4.2 Методрекомендацій № 1315 [3]); БА, придбаний в обмін на подібний БА, оприбутковують за справедливою вартістю переданого БА; БА, придбаний в обмін на неподібний БА, оприбутковують за справедливою вартістю переданого БА, збільшеною (зменшеною) на суму коштів чи їх еквівалентів, що підлягають сплаті (отриманню) за обмінною операцією (п. 4.5 Методрекомендацій № 1315 [3])	оцінюються за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу (п. 10 П(С)БО 30 «Біологічні активи» [2], п. 5.1 Методрекомендацій № 1315 [3]); БА, справедливу вартість яких на дату балансу достовірно визначити неможливо, визнають і відображають за первісною вартістю з урахуванням суми їх зносу та втрат від зменшення корисності відповідно до П(С)БО 7 «Основні засоби» (п. 10 П(С)БО 30 «Біологічні активи» [2], п. 5.8 Методрекомендацій № 1315 [3]). Коли виникає можливість визначити справедливу вартість довгострокового БА, нарахування амортизації на нього припиняється і він переводиться до групи довгострокових БА, що оцінюються за справедливою вартістю (п. 5.15 Методрекомендацій № 1315 [3]). Якщо підприємство — платник податку на прибуток, довгострокові біоактиви можуть визнаватися та відображатися за первісною вартістю з урахуванням суми їх зносу й втрат від зменшення корисності (п. 10 П(С)БО 30 «Біологічні активи» [2])

2	Незрілі довгострокові БА	
	— до досягнення продуктивного віку можуть оцінюватися за сумою витрат, понесених на їх закладку та вирощування. При переведенні їх до відповідної групи зрілих довгострокових БА їх вартість переоцінюють до справедливої вартості, зменшеної на витрати на місці продажу, якщо її можна достовірно визначити. Коли ж справедливу вартість неможливо визначити, вони можуть оцінюватися й обліковуватися в порядку, визначеному в П(С)БО 7 «Основні засоби» (п. 5.16 Методрекомендацій № 1315 [3])	
3	Поточні БА, переведені у склад довгострокових БА	
	відображають в обліку капітальних інвестицій; — оцінюють за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу, визначеною на дату переведення (п. 4.4 Методрекомендацій № 1315 [3])	
4	Поточні БА	
	— оцінюють аналогічно довгостроковим БА, але не включають до складу капітальних інвестицій	оцінюють за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу (п. 10 П(С)БО 30 «Біологічні активи» [2], п. 5.1 Методрекомендацій № 1315 [3]); БА, справедливу вартість яких на дату балансу достовірно визначити неможливо, відображають за первісною вартістю й оцінюють відповідно до П(С)БО 9 «Запаси» до періоду, в якому стає можливим визначити справедливу вартість (п. 11 П(С)БО 30 «Біологічні активи» [2], п. 5.18 Методрекомендацій № 1315 [3]). Якщо підприємство — платник податку на прибуток, поточні БА можуть визнавати та відображати за первісною вартістю (за П(С)БО 9 «Запаси»), окрім поточних БА рослинництва, які визнаються й відображаються як незавершене виробництво

Закінчення табл. 2

ПРАВИЛА ОЦІНКИ БА

№ з/п	Метод обліку	
	Первісне визнання	Оцінка на дату балансу
5	Поточні БА рослинництва, що не досягли зрілості й технологічного процесу створення яких не завершено	
	якщо їх справедливу вартість можна достовірно визначити, визнають активом і відображають у складі поточних БА. На момент початку збирання врожаю такі БА списують із балансу з віднесенням їх вартості на витрати виробництва; коли ж їх справедливу вартість на дату балансу достовірно визначити неможливо, то їх відображають як незавершене виробництво й оцінюють за виробничою собівартістю згідно з П(С)БО 16 «Витрати». Доходи й витрати від зміни оцінок таких поточних БА відображаються відповідно до П(С)БО 9 «Запаси» (п. 5.19 Методрекомендацій № 1315 [3]); коли стає можливим визначити справедливу вартість поточних БА, їх переоцінюють до справедливої вартості, зменшеної на очікувані витрати на місці продажу (п. 5.20 Методрекомендацій № 1315 [3])	
6	Додаткові БА	
	— відображають в обліку в тому звітному періоді, в якому вони відокремлені від БА (п. 9 П(С)БО 30 «Біологічні активи» [2], п. 2.7 Методрекомендацій № 1315 [3]); — у разі первісного визнання оцінюються за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу, або за виробничою собівартістю, визначеною згідно з П(С)БО 16 «Витрати» (п. 9 П(С)БО 30 «Біологічні активи» [2], п. 6.1 Методрекомендацій № 1315 [3]); — додаткові БА, що не беруть участі в сільськогосподарській діяльності (утримуються для продажу, напрямків їх подальшого використання не визначено тощо), оцінюються відповідно до П(С)БО 9 «Запаси»; — додаткові БА рослинництва після їх первісного визнання та відокремлення від БА та/або ґрунту визнаються запасом й обліковуються у складі продукції сільськогосподарського виробництва (п. 6.10 Методрекомендацій № 1315 [3])	

7	Сільськогосподарська продукція	
	відображається в обліку в тому звітному періоді, в якому її відокремлено від БА (п. 12 П(С)БО 30 «Біологічні активи» [2], п. 2.4 Методрекомендацій № 1315 [3]); оцінюється за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу, або за виробничою собівартістю відповідно до П(С)БО 16 «Витрати» (п. 12 П(С)БО 30 «Біологічні активи» [2], п. 6.1 Методрекомендацій № 1315 [3])	— оцінюється та відображається відповідно до П(С)БО 9 (п. 12 П(С)БО 30 «Біологічні активи» [2], п. 6.10 Методрекомендацій № 1315 [3])
8	Бракована сільськогосподарська продукція та відходи, які використати у виробничому процесі або реалізувати неможливо	
	— активом не визнаються, витрати на їх утилізацію включають до складу інших операційних витрат (п. 6.9 Методрекомендацій № 1315 [3])	
9	БА, що не використовується в сільськогосподарській діяльності, очікуваний строк використання якого більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік)	
	— визнається основним засобом (п. 2.2 Методрекомендацій № 1315 [3])	
10	БА, що не використовується в сільськогосподарській діяльності, зі строком використання менше одного року	
	— визнається запасом (п. 2.2 Методрекомендацій № 1315 [3])	
11	БА, визнаний активом у результаті минулих подій, щодо якого існує ймовірність того, що підприємство не отримає в майбутньому економічних вигод	
	— у звітному періоді активом не визнається, а його вартість належить до інших витрат операційної діяльності (п. 2.3 Методрекомендацій № 1315 [3])	

Метою методу обліку за справедливою вартістю є відображення БА в обліку за реальною ринковою ціною. Адже специфіка обліку в сільському господарстві полягає в тому, що протягом досить тривалого періоду сільськогосподарське підприємство може нести лише витрати на перетворення БА (зміну якісних або кількісних характеристик БА), а дохід фактично виникає лише в періоді їх реалізації. Для уникнення таких облікових «перекосів» у П(С)БО 30 «Біологічні активи» [2] надається пріоритет обліку БА за справедливою вартістю, що може визначатися виходячи з: а) цін, які виникли на відповідні БА на активному ринку на звітну дату, цінових пропозицій постійних контрагентів (покупців і заготівельних організацій), цін підприємств регіону, які продають подібні БА (п. 13 П(С)БО 30 «Біологічні активи» [2], п. 5.2 Методрекомендацій № 1315 [3]); б) останньої ринкової ціни щодо операції з такими БА — якщо немає активного ринку на такі активи й за умови відсутності суттєвих негативних змін у технологічному, ринковому, економічному або правовому середовищі, в якому діє підприємство (пп. 14.1 П(С)БО 30 «Біологічні активи» [2], п. 5.3 Методрекомендацій № 1315 [3]); в) ринкових цін на подібні БА, відкоригованих з урахуванням індивідуальних характеристик, особливостей чи ступеня завершеності біологічних перетворень (пп. 14.2 П(С)БО 30 «Біологічні активи» [2], п. 5.4 Методрекомендацій № 1315 [3]); г) додаткових показників, що характеризують рівень цін на БА, зокрема за вартістю сільськогосподарської продукції чи іншої продукції, яку можна отримати при припиненні процесів життєдіяльності БА (велика рогата худоба, свині можуть оцінюватися за вартістю м’ясопродуктів). Фермерське господарство може самостійно встановити склад таких показників, розробити порядок їх визначення, а також методику оцінки БА з їх застосуванням (пп. 14.3 П(С)БО 30 «Біологічні активи» [2], п. 5.5 Методрекомендацій № 1315 [3]); д) теперішньої вартості майбутніх чистих грошових надходжень від БА, обчисленої відповідно до п.п. 11 — 14 П(С)БО 28 «Зменшення корисності активів» — у разі відсутності інформації про ринкові ціни БА (п. 15 П(С)БО 30 «Біологічні активи» [2], п. 5.6 Методрекомендацій № 1315 [3]).

Існує кілька варіантів обчислення справедливої вартості БА, тому недостатньо аргументів для зауваження щодо неможливості встановлення справедливої ціни БА.

При відображенні БА в балансі за справедливою вартістю вона зменшується на очікувані витрати на місці продажу, до яких у п. 4

П(С)БО 30 «Біологічні активи» [2] відносять витрати, пов'язані з продажем БА та сільськогосподарської продукції на активному ринку, зокрема комісійні винагороди продавцям, брокерам, непрямі податки, сплачувані при реалізації продукції. З огляду на нову редакцію МСБО 41 «Сільське господарство» [5] до складу таких витрат включаються також витрати на транспортування продукції до місця продажу, хоча в п. 5.1 Методрекомендацій № 1315 [3] наводяться застарілі положення, за якими транспортні й інші витрати на збут до витрат на місці продажу не належать.

На першу дату балансу після визнання БА первісна вартість, за якою БА відображаються на балансі, порівнюється з їх справедливою вартістю. При цьому можливі такі результати:

— первісна вартість БА менша від справедливої — різницю включають до доходів і відображають кореспонденцією: Дт 161 «Довгострокові біологічні активи рослинництва, які оцінені за справедливою вартістю», 163 «Довгострокові біологічні активи тваринництва, які оцінені за справедливою вартістю», 165 «Незрілі довгострокові біологічні активи, які оцінюються за справедливою вартістю», 211 «Поточні біологічні активи рослинництва, які оцінені за справедливою вартістю», 212 «Поточні біологічні активи тваринництва, які оцінені за справедливою вартістю» Кт 710 «Дохід від первісного визнання та від зміни вартості активів, які обліковуються за справедливою вартістю» [6];

— первісна вартість БА більша від справедливої — у цьому разі різницю відносять до витрат: Дт 940 «Витрати від первісного визнання та від зміни вартості активів, які обліковуються за справедливою вартістю» Кт 161 «Довгострокові біологічні активи рослинництва, які оцінені за справедливою вартістю», 163 «Довгострокові біологічні активи тваринництва, які оцінені за справедливою вартістю», 165 «Незрілі довгострокові біологічні активи, які оцінюються за справедливою вартістю», 211 «Поточні біологічні активи рослинництва, які оцінені за справедливою вартістю , 212 «Поточні біологічні активи тваринництва, які оцінені за справедливою вартістю» [6].

Надалі при зміні справедливої вартості БА внаслідок якісних або кількісних характеристик результати цих змін в аналогічному порядку відображають на субрахунках 940 «Витрати від первісного визнання та від зміни вартості активів, які обліковуються за справедливою вартістю», 710 «Дохід від первісного визнання та від зміни вартості активів, які обліковуються за справедливою вартістю» [6].

Так, згідно з п. 17 П(С)БО 30 «Біологічні активи» [2] і п. 7.2 Методрекомендацій № 1315 [3] витрати, пов'язані з біологічними перетвореннями БА визнаються витратами основної діяльності. Облік таких витрат ведеться за окремими об'єктами обліку витрат, відповідними об'єктами обліку БА (окремі види БА та/або їх група), на рахунку обліку виробництва відповідно до П(С)БО 16 «Витрати».

Далі різницю між справедливою вартістю БА та витратами, пов'язаними з їх біологічними перетвореннями, включають до доходів (витрат) від первісного визнання БА (п. 18 П(С)БО 30 «Біологічні активи» [2], п. 7.1 Методрекомендацій № 1315 [3]). Тобто, в національній методології обліку до кожного БА відкривається відповідний субрахунок на рахунку 23 «Виробництво», на якому відображають витрати на їх перетворення. Наприкінці звітного періоду такі витрати списують на субрахунок 940 «Витрати від первісного визнання та від зміни вартості активів, які обліковуються за справедливою вартістю» [6].

Таким чином, для сільськогосподарських підприємств актуальність проблеми організації і методики бухгалтерського обліку та оцінки таких специфічних видів активів, як біологічні (тварини та рослини), як ми з'ясували, очевидна. Правила, норми, стандарти, що дозволяють вести бухгалтерський облік таких активів належним чином, нечітко прописані у вітчизняних П(С)БО.

Бібліографічний список

1. *Берёза А.О.* Учет биологических активов по МСФО / А. О. Берёза // Бухгалтерський учёт. — 2011. — № 9. — С. 122—125.

2. П(С)БО 30 «Біологічні активи»: Затверджено наказом МФУ від 18.11.2005 р. № 790 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/ laws/show/z1456-05/print1349895223036546.

3. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку біологічних активів: Затверджені наказом МФУ від 29.12.2006 р. № 1315 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_bu/pg_gwcwwr/index.htm.

4. Методичні рекомендації щодо застосування спеціалізованих форм первинних документів з обліку довгострокових та поточних біологічних активів: Затверджені наказом Міністерства аграрної політики України від 21.02.2008 р. № 73 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.uazakon.com/ documents/date_cj/ pg_gbwfxa/index.htm.

5. МСБО 41 «Сільське господарство» [Електронний ресурс]. — Режим доступу:
http://www.minfin.gov.ua/file/link/320311/file/IAS%2041.pdf.

6. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку та Інструкції про його застосування» від 30 листопада 1999 р. № 291 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу:
http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99/print132726549106958.

Стаття надійшла до редакції 20 березня 2013 р.

УДК 657.471

Т. В. Головко, к.е.н., професор,
Л. М. Гавриловська, к.е.н., доц., доцент,
кафедра обліку підприємницької діяльності
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАННЯ ТА ОБЛІКУ ТОРГОВЕЛЬНОЇ МАРКИ

АНОТАЦІЯ. Досліджено механізм формування торговельної марки. Розглянуто критерії визнання та методичні засади обліку торговельної марки. Запропоновано шляхи вирішення даної проблеми.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: торговельна марка, нематеріальні активи, витрати періоду, бухгалтерський облік.

АННОТАЦИЯ. Исследуется механизм формирования торговой марки. Рассматриваются критерии признания и методические основы учета торговой марки. Предложены пути решения данной проблемы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: торговая марка,нематериальные активы, расходы периода, бухгалтерський учет

ABSTRACT. The mechanism of forming of trade mark is probed. The criteria of confession and methodical bases of account of trade mark are examined. The ways of decision of this problem are offered.

KEY WORDS: trade mark, intangible assets, charges of period, account.

У сучасному економічному середовищі при оцінці бізнесу, товарів, послуг і результатів діяльності підприємства все частіше використовуються такі поняття, як торговельна марка або бренд. Це обумовлене тим, що бренд, який супроводжує певний товар,

© Т. В. Головко,
Л. М. Гавриловська, 2013

свідчить про його визнану в суспільстві високу якість. Купуючи товар відомої торговельної марки покупець згоден платити за такий товар більше. При здійсненні господарської діяльності суб'єкт господарювання вважає за необхідне отримати право на використання відомих брендів, або створити власну торговельну марку. При цьому виникають проблеми, пов'язані з визнанням, оцінкою та відображенням торговельної марки в системі бухгалтерського обліку.

Відповідно до Цивільного кодексу України торговельною маркою визнається будь-яке позначення чи будь-яка комбінація позначень, придатних для виділення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів (послуг), що виробляються (надаються) іншою особою [1]. До найпоширеніших відносяться позначення , що наведені в табл. 1.

Таблиця 1

ПОЗНАЧЕННЯ, ЯКІ РЕЄСТРУЮТЬСЯ ЯК ТОРГОВЕЛЬНА МАРКА

Знаки для товарів і послуг	Форма виразу знаки
Словесні	Оригінальні слова, словосполучення та фрази, які легко запам'ятовуються
Образотворчі	Зображення малюнків, тварин, різних предметів тощо
Об'ємні	Будь-яка оригінальна форма виробу, тримірне зображення торговельної марки
Звукові	Музичні твори або інші звуки
Комбіновані	Різні елементи малюнків, слів тощо

Діючою законодавчою базою передбачені певні обмеження щодо використання у торговельних марках відомих імен, назв об'єктів, які охороняються патентним чи авторським правом.

Торговельна марка є результатом творчої діяльності, тому відносно неї виникає право інтелектуальної власності [1].

Для відображення торговельних марок у бухгалтерському обліку підприємства необхідно, щоб вони набули майнових прав, які засвідчуються свідоцтвом. Воно діє протягом 10 років із дати подання заявки до Державного департаменту інтелектуальної власності Міністерства освіти і науки, молоді та спорту, а за умо-

ви сплати відповідного збору може бути продовжене. Свідоцтво дає можливість власнику торговельної марки використовувати відповідний її знак шляхом нанесення його на товар, вивіску, в діловій документації, у рекламі, або заборонити використання цього знаку іншим особам без дозволу власника.

Власник торговельної марки (ліцензіар) може надати право використовувати її іншій особі (ліцензіату) на умовах, визначених ліцензійним договором і договором комерційної концесії (договір франчайзингу). Від виду ліцензії залежить використання торговельної марки ліцензіатом і методика її обліку. Класифікацію ліцензій наведено в табл. 2.

Таблиця 2

ВИДИ ЛІЦЕНЗІЙ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВИКОРИСТАННЯМ ТОРГОВЕЛЬНИХ МАРОК

Вид ліцензії	Характеристика
Виключна	Право користування передається одному ліцензіату і виключає можливість використання торговельної марки ліцензіаром
Невиключна	Ліцензіар може використовувати торговельну марку і передавати права на використання іншим особам
Одинична	Право користування передається лише одному ліцензіату і передбачає можливість використання ліцензіаром

Ліцензійний договір передбачає, що право на торговельну марку. як об'єкт інтелектуальної власності залишається за її власником. За таких умов в обліку підприємства-ліцензіата використання торговельної марки відображається на умовах, аналогічних орендним. Згідно відповідного ліцензійного договору ліцензіар отримує від ліцензіата за використання торговельної марки певну винагороду. Така винагорода може виплачуватися у вигляді разової винагороди — паушальний платіж, або відрахувань за кожне використання — роялті.

У Податковому кодексі України, «роялті — будь-який платіж, отриманий як винагорода за користування або надання права на користування будь-яким авторським і суміжним правом на літературні твори, твори мистецтва або науки, включаючи комп'ютерні програми, інші записи на носіях інформації, відео- або аудіо-касети, кінематографічні фільми або плівки для радіо чи те-

левізійного мовлення, будь-яким патентом, зареєстрованим знаком на товари і послуги чи торговельною маркою, дизайном, секретним кресленням, моделлю, формулою, процесом, правом на інформацію щодо промислового, комерційного або наукового досвіду (ноу-хау») [2].

У П(С)БО 15 «Дохід», роялті розглядається як «платежі за використання нематеріальних активів підприємства (патентів, торговельних марок, авторського права, програмних продуктів тощо» [3].

Таким чином, у бухгалтерському обліку підприємства-ліцензіара визнається дохід у вигляді паушального платежу або роялті, а у підприємства-ліцензіата витрати операційної діяльності. В системі рахунків виникнення доходу згідно ліцензійного договору у ліцензіара слід відображається записом:

Дебет рахунка 37 «Розрахунки з різними дебіторами»

Кредит рахунка 71 «Інший операційний дохід».

У ліцензіата визнаються витрати, які відображаються проведенням:

Дебет рахунка 93 «Витрати на збут»

Кредит рахунка 68 «Розрахунки за іншими операціями».

У розглянутих вище ситуаціях підприємство не може розглядати торговельну марку як об’єкт нематеріальних активів, хоча у п.5 П(С)БО 8 «Нематеріальні активи» передбачено, що бухгалтерський облік нематеріальних активів ведеться за групами, однією з яких є «права на комерційні позначення (права на торговельні марки (знаки для товарів і послуг), комерційні (фірмові) найменування тощо)» [4]. Це означає, що торговельна марка може бути визнана активом, якщо підприємство отримало її на умовах договору про передачу виключних майнових прав інтелектуальної власності [1]. Такий договір, відповідно до Цивільного кодексу, передбачає безповоротну передачу прав, тобто їх відчуження, а факт їх передачі повинен бути зареєстрованим. Договір про передачу виключних майнових прав інтелектуальної власності може бути відплатним, або безвідплатним. Це означає, що в обліку операції з надходження торговельних марок, як об’єктів нематеріальних активів можуть бути відображені як операції купівлі, продажу, дарування, обміну на подібні або неподібні активи.

Витрати, пов’язані з надходженням торговельних марок, а саме вартість виключних майнових прав, реєстраційні витрати,

сплата мита будуть формувати первісну вартість торговельної марки на рахунку 15 «Капітальні інвестиції». Первинним документом для оприбуткування торговельної марки є «Акт введення в господарський оборот об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів» (типова форма № НА-1), згідно якого такий актив відображається на рахунку 12 «Нематеріальні активи». Для аналітичного обліку торговельної марки використовується «Інвентарна картка обліку об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів» (типова форма № НА-2).

Особливо проблемним є питання відображення в бухгалтерському обліку створеної на підприємстві торговельної марки. Як правило, поняття торговельної марки на підприємстві неможливо відокремити від поточної діяльності, а саме від реклами та збуту продукції з метою її успішного просування на ринку. Це ж стосується і поняття бренд, який можна розглядати як здатність торговельної марки підтримувати іміджевий образ товару чи послуги, формувати їх впізнаваність і репутацію.

Таким чином, витрати на створення та підтримку бренду слід розглядати як витрати періоду. У МСБО 38 «Нематеріальні активи» [5] вказується, що витрати на внутрішньо генеровані торговельні марки не визнаються нематеріальним активом, тому що їх не можна ідентифікувати. П(С)БО 8 «Нематеріальні активи» вказує, що витрати на підвищення ділової репутації підприємства, вартість видань і витрати на створення торгових марок (товарних знаків) не визнаються нематеріальним активом, а підлягають відображенню у складі витрат того звітного періоду, в якому вони були здійснені [5]. Такі витрати пов'язані саме із просуванням продукції на ринку під певною торговельною маркою і сприяють підвищенню іміджу та ділової активності підприємства.

У діючій системі рахунків витрати на створення торговельної марки доцільно відображати у складі збутових витрат на рахунку 93 «Витрати на збут».

Аналіз облікових аспектів торговельної марки показав необхідність чіткого юридичного обґрунтування та визначення джерел її походження, адже від цього буде залежати визнання торговельної марки у якості нематеріального активу підприємства або прав на її використання у складі поточних витрат його діяльності.

Бібліографічний список

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV зі змінами та доповненнями.

2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 27555–VI.

3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід»: Затв. наказом Мінфіну України від 29.11.99 р. № 290.

4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи»: Затв. наказом Мінфіну України від 18.10.99 р. № 242.

5. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 38 «Нематеріальні активи «.

6. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій: Затверджений наказом Міністерства фінансів України від 30.11.99 р. № 291 зі змінами та доповненнями.

Стаття надійшла до редакції 15 січня 2013 року

УДК 657.421.3:006.032

В. М. Диба, к.е.н., доц.,
доцент кафедри обліку підприємницької діяльності
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ГАРМОНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ І ОЦІНКИ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ З МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто категорії нематеріальних активів, місце інтелектуальних активів у національних і міжнародних стандартах обліку та звітності.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: нематеріальні активи, облік нематеріальних активів, оцінка нематеріальних активів з міжнародними стандартами.

АННОТАЦИЯ. В статье рассмотрены категории нематериальных активов, место интеллектуальных активов в национальных и международных стандартах учета и отчетности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: нематериальные активы, учет нематериальных активов, оценка нематериальных активов с международными стандартами.

ABSTRACT. In the article the category of intangible assets, intellectual assets in place national and international standards of accounting and reporting..

KEY WORDS: intangible assets, accounting for intangible assets, valuation of intangible assets with international standards.

© В. М. Диба, 2013

На сучасному етапі міжнародної інтеграції України в сфері економіки посилилась увага до проблеми реформування бухгалтерського обліку з урахуванням вимог його гармонізації і стандартизації до міжнародних стандартів обліку і фінансової звітності, адже бухгалтерський облік є основою інформаційної системи, на даних якої формується бюджет країни, а також приймаються управлінські рішення на макро- і мікрорівнях.

Серед зарубіжних дослідників проблемам оцінки та обліку нематеріальних активів значну кількість праць присвятили Глен А. Велш, М. Ф. Ван Бред, В. Качалін, А. Ковалев, В. Палій, Е. Райс, Я. Соколов, Дж. Фрідман, Е. Хелферт, Е. Хендріксен та інші.

Слід відмітити, що облікова практика різних країн суттєво відрізняється. В основі різноманіття національних систем бухгалтерського обліку (далі — НСБО) лежить, насамперед, вплив соціального середовища, оскільки функціонування бухгалтерського обліку невіддільне від економічної системи країни та від суспільства в цілому. Не зважаючи на спроби трансформації, конвергенції та гармонізації національних бухгалтерських систем на світовому рівні, які застосовуються міждержавними інститутами, значні відмінності у системах бухгалтерського обліку навіть у країнах з розвиненою ринковою економікою все ж таки залишаються. У кожній країні сформувалися свої підходи до складання форм звітності та переліку показників, що в них містяться, способів контролю за діяльністю фірм.

Існуючі відмінності між НСБО формувалися протягом тривалого періоду часу і зумовлені особливостями економічного, політичного розвитку та специфікою трансформаційних процесів як економічних систем, так і суспільства в цілому. В цілому дослідники доходять згоди, що правові фактори, а саме система законодавства (правове поле країни) та ступінь законодавчого регулювання питань обліку є найважливішими факторами, що визначають специфіку НСБО.

Чітким і повним вважаємо визначення НСБО, наведене у монографії М.М. Шигун: «Національна система бухгалтерського обліку є сукупністю взаємопов’язаних регулятивних, методологічних та організаційно-методичних компонентів, що визначають принципи функціонування системи бухгалтерського обліку і забезпечують процеси первинного спостереження, вартісного вимірювання, групування, систематизації та узагальнення даних про факти господарського життя і надання в зручній для сприй-

няття формі інформації про суб'єкт господарювання та її інтерпретації користувачам такої інформації» [1, с. 371].

Лише комплексне поєднання двох наведених шляхів дозволить усунути інформаційну асиметрію в частині нематеріальних активів підприємства та створити відповідні передумови для їх ефективного управління на підприємстві.

Проведений аналіз міжнародних стандартів оцінки в частині нематеріальних активів дозволяє встановити, що на відміну від стандартів, які регулюють їх бухгалтерське відображення (П(С)БО, МСФЗ, американські стандарти GAAP), міжнародні стандарти оцінки нематеріальних активів створені для широкого кола цілей застосування оцінки, зокрема: закріплюють більш детальні і узагальнюючі класифікації нематеріальних активів; ураховують різноманітні критерії оцінки (правовий, поведінковий і фінансовий); виділяють різноманітні підходи до оцінки з варіаціями методів у межах кожного з них.

Варто зазначити, що в методичних вказівках № 8 «Оцінка невідчутних (нематеріальних) активів (і інтелектуальної власності)» Європейських стандартів оцінки (ЄСО) [2] наведено такі категорії нематеріальних активів:

1) гудвіл бізнесу (нерозподілені нематеріальні активи);
2) персональний гудвіл;
3) нематеріальні активи, що ідентифікуються.

Серед інших нематеріальних активів бізнесу виділено активи, що наведені на рис. 1.

Перераховані на рис. 1 складові нематеріальних активів дають підстави стверджувати, що дані рекомендації розроблені на основі та з урахуванням теорії інтелектуального капіталу. Так, згідно даного керівництва, оцінювач повинен враховувати всі нематеріальні активи, що як враховуються, так і не враховуються на балансі. При цьому до «активів», що не враховуються на балансі, відносяться, наприклад, «персональний гудвіл» і «зібрана разом і навчена робоча сила». Ці «активи» не можуть належати і не належать компанії, тому вони не можуть називатися активами. Проте, при визначенні вартості бізнесу і нематеріальних активів ці «активи» необхідно враховувати, оскільки їх вплив на вартість компанії в цілому може бути вирішальним. Таким чином, Європейські стандарти оцінки дозволяють обліковувати інтелектуальні людські активи при оцінці бізнесу і нематеріальних активів компанії, не включаючи їх у баланс і визнаючи при цьому розрив

між нематеріальними активами в розумінні бухгалтерському, і в розумінні професійних оцінювачів.

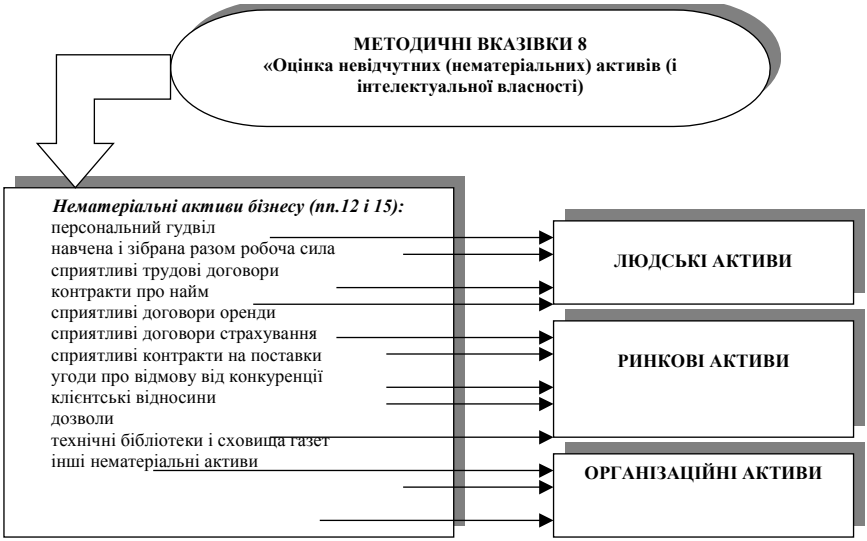

Рис. 1. Складові нематеріальних активів за ЄСО МР-8

Загалом відмінності ЄСО від МСО полягають у докладнішій класифікації нематеріальних активів у частині інтелектуальної власності і нематеріальних активів, що не ідентифікуються. У МР 8 знайшов відображення новий підхід до оцінки бізнесу, заснований на останніх працях і публікаціях в області економіки знань. Так, наприклад, оцінці підлягають навчена і зібрана разом робоча сила, сприятливі трудові договори з провідними фахівцями, контракти про найм цінних працівників тощо. Ці нематеріальні активи, що не ідентифікуються, безумовно, можуть істотно вплинути на зростання ринкової вартості бізнесу, проте їх визнання в бухгалтерському обліку залишається проблематичним як в Україні, так і за кордоном.

Останнім часом відбувається інтернаціоналізація і гармонізація процедур, пов’язаних з економічним оборотом майна. У даний час Міжнародний комітет із стандартів оцінки добився широкого поширення і визнання Міжнародних стандартів оцінки завдяки тісній співпраці з Міжнародним комітетом із ста-

ндартів фінансової звітності, а відповідно до цих стандартів повинен реформуватись і вітчизняний бухгалтерський облік.

У МСФЗ 38 (§ 14) вказано: «Ринкові, технічні та інші знання можуть призводити до появи майбутніх економічних вигод. Підприємство контролює ці вигоди, якщо наприклад, знання захищені юридичними правами (авторське право, обмеження в торговій угоді або юридичне зобов'язання працівників дотримуватись конфіденційності)» [3]. Проте відсутність юридичних прав хоч і ускладнює можливість демонстрації контролю над інтелектуальними ресурсами з боку підприємства, але не заперечує можливості забезпечення контролю іншим способом.

Отже, за Міжнародними стандартами бухгалтерського обліку до нематеріальних активів можна віднести витрати, що пов'язані з інтелектуальними ресурсами, якщо є юридичні гарантії, що закріплюють виключне право інтелектуальної власності. У вітчизняному бухгалтерському обліку такої можливості немає. При цьому вимоги, що вказані в МСФЗ 38, розділяють загальний традиційний погляд на інтелектуальні ресурси як на витрати, замість того, щоб розглядати їх як інвестиції. Розглядаючи вартість інтелектуальних ресурсів підприємства, які пов'язані із зовнішнім і внутрішнім середовищем функціонування, як інвестиції, підприємства можливо збільшували б інвестиції в їх розвиток, що сприяло плануванню і утриманню нематеріальних активів, а отже, і вплинуло на їх прибутковість.

У МСФЗ 38 (§ 15) зазначено: «Підприємство може мати в своєму розпорядженні команду кваліфікованого персоналу і ідентифікувати додаткові навички персоналу, що призводять до майбутніх економічних вигод у результаті їх навчання. Можна також очікувати, що персонал продовжуватиме надавати компанії свої послуги і використовувати ці навички. Проте, як правило, на підприємстві відсутній достатній контроль над очікуваними майбутніми економічними вигодами, що отримуються від групи кваліфікованого персоналу і від його навчання, для того, щоб ці статті відповідали визначенню нематеріального активу» [4]. З цих же причин особливі управлінські або технічні здібності персоналу навряд чи відповідатимуть визначенню нематеріального активу, якщо тільки вони не захищені юридичним правом на їх використання і отримання очікуваних від них майбутніх економічних вигід.

Подальша проблема з'являється, коли корпорація повинна показати контроль над людськими ресурсами. У випадку з людьми контроль над ними отримати неможливо, оскільки людський капітал не отримаєш як ліцензію і не купиш — як програмне забезпечення. Зокрема, у компанії, як правило, немає достатнього контролю за очікуваними економічними вигодами, що можуть бути отримані за наявності кваліфікованого і підготовленого персоналу.

Отже, хоча Міжнародні стандарти фінансової звітності не визнають уміння, навички і здібності персоналу компанії повноцінними активами, що підлягають відображенню в балансі, але й не заперечують, що знання і кваліфікація з економічного погляду є активами, які приносять дохід і утворюють вартість. У табл. 1 наведено рекомендації міжнародних і національних стандартів бухгалтерського обліку щодо порядку відображення в обліку та звітності інтелектуальних людських активів.

Слід відмітити, що економіка України протягом багатьох років характеризувалася відносно високим рівнем інфляції. За таких умов історична собівартість нематеріальних активів підприємства, відображена у вітчизняній фінансовій звітності, значно відхилялася від їх справедливої вартості. Внаслідок цього вартісні характеристики об'єктів прав інтелектуальної власності, визнаних у бухгалтерському обліку та відображених у фінансовій звітності, втрачали свою достовірність.

Згідно ПСБО 22 «Вплив інфляції» [5], показники немонетарних статей (до яких також відносяться нематеріальні активи відповідно до ПСБО 8 «Нематеріальні активи»), відображені за первісною вартістю або залишковою вартістю, коригуються із застосуванням індексу інфляції на дату визнання відповідного активу, зобов'язання і власного капіталу. Незважаючи на те, що існуючий порядок коригування фінансової звітності на вплив інфляції прописаний у національних стандартах (ПСБО 22 «Вплив інфляції»), питання гармонізації методик, змістовного наповнення і коригування показників фінансової звітності за умов інфляції з міжнародно визнаними емпіричними підходами дотепер є актуальними і потребують певної алгоритмізації.

Таблиця 1

МІСЦЕ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЛЮДСЬКИХ АКТИВІВ В НАЦІОНАЛЬНИХ І МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТАХ ОБЛІКУ ТА ЗВІТНОСТІ

№ п/п	Стандарти бухгалтерського обліку	Складові інтелектуальних людських активів	Відображення в обліку (звітності)
Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку			
1.	МСФЗ 38 «Нематеріальні актви»	Управлінські або технічні здібності персоналу	Визнаються нематеріальними активами, якщо вони захищені юридичним правом на їх використання і передбачається отримання очікуваних від них майбутніх економічних вигід
2.	МСФЗ 3 «Об’єднання бізнесу»	Кваліфікація менеджерів	Відображається у складі гудвілу
3.	МСБО 24 «Розкриття інформації про пов’язані сторони»	Компенсації ключовому управлінському персоналу	Наводиться у складі витрат
4.	МСБО 19 «Виплати працівникам»	Короткострокові виплати працівникам, виплати по закінченні трудової діяльності, інші довгострокові виплати працівникам, виплати при звільненні	Наводиться у складі витрат

Національні стандарти бухгалтерського обліку (Україна, Росія, Білорусь, Узбекистан)			
1.	ПСБО 8 «Нематеріальні активи» (Україна)	Витрати на підготовку і перепідготовку кадрів	Відображають у складі витрат звітного періоду, в якому вони були здійснені
2.	ПБО 14 «Облік нематеріальних активів» (Росія)	Інтелектуальні і ділові якості персоналу організації, їх кваліфікація і здібність до праці	Не є нематеріальними активами
3.	Положення про порядок нарахування амортизації основних засобів і нематеріальних активів (Білорусь)	Інтелектуальні і ділові якості персоналу організації, його кваліфікація і здібність до праці	Не відносять до нематеріальних активів
4.	НСБО 7 «Нематеріальні активи» (Узбекистан)	Інтелектуальні і ділові якості персоналу підприємства, їх кваліфікація і здібність до праці	Не включають до складу нематеріальних активів

У світовій обліково-аналітичній практиці відомо кілька підходів до вирішення проблеми вірогідності оцінки показників фінансової звітності за умов інфляції. Серед них: нехтування інфляцією при обліку, перерахунки відносно до стабільної валюти, переоцінювання об'єктів бухгалтерського обліку в грошові вимірники однакової купівельної спроможності (метод GPL — General Price Level Accounting або GPP — General Purchasing Power), переоцінювання об'єктів бухгалтерського обліку в теперішню вартість (метод CVA — Current Value Accounting або CCA — Current Cost Accounting) [6, с. 24—25].

Структурно-логічну схему проведення коригування в умовах інфляції статей фінансової звітності в міжнародній практиці наведено на рис. 2.

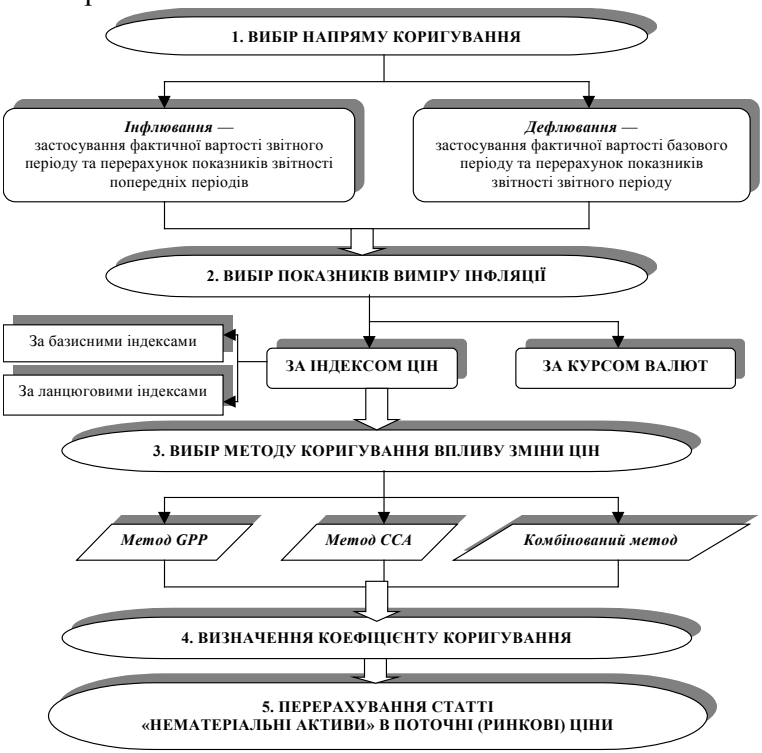

Рис. 2. Гармонізація вітчизняних і міжнародних підходів до проведення коригування немонетарної статті балансу «Нематеріальні активи» в умовах інфляції

Метод GPP (або модель обліку в постійних цінах) ґрунтується на застосуванні загального індексу цін до періодичного перерахування показників звітності з урахуванням зміни купівельної спроможності грошової одиниці. Як індекс інфляції зазвичай застосовують індекс споживчих цін (ІСЦ). Основною метою коригування за методом GPP є приведення фінансової звітності до однакових одиниць купівельної спроможності. При цьому не враховується динаміка цін за окремими складовими активів і пасивів.

Метод CCA (або модель обліку в поточних цінах) є точнішим, оскільки спрямований на перерахування статей фінансової звітності, виходячи із цін продажу і формування поточних оцінок статей за перерахованими вартостями активів і пасивів підприємства з урахуванням їх реальної ринкової вартості на поточний період. Таким чином, коригування статей балансу проводиться за індексами цін, розрахованими за конкретними позиціями активів і пасивів.

Комбінований метод припускає застосування загального індексу цін для перерахування величини власного капіталу та індивідуальних індексів цін для перерахування вартості немонетарних статей активу.

Слід відмітити, що під час застосування методу CCA стандарти фінансового обліку США (FASB 89 «Financial Reporting and Changing Prices») рекомендують виділяти поточну вартість на «вході» і на «виході» системи оцінки. За поточну вартість на «вході» пропонують використовувати або вартість заміщення (англ. — Replacement Cost), або вартість відтворення (англ. — Reproduction Cost). На «виході» за поточну вартість активів приймають чисту вартість можливої реалізації або дисконтовану вартість об’єкта. Метод CCA може бути доцільним для застосування при коригуванні статті балансу «Нематеріальні активи» в умовах інфляції.

Необхідно підкреслити, що скасування строковості амортизації нематеріальних активів у вітчизняному ПСБО 8 «Нематеріальні активи» характеризує позитивні кроки у розвитку національного законодавства та наближення його до світових стандартів. Проте враховуючи поділ на активи із визначеним і невизначеним термінами амортизації, залишається бажаним введення у п. 26 ПСБО 8 додаткових критеріїв визначення строку корисної експлуатації нематеріального активу, які мають своє відображення у

МСФЗ 38 «Нематеріальні активи» у п. 6—8. Порівняльну характеристику вітчизняних і міжнародних критеріїв визначення строку корисного використання об'єкта нематеріальних активів узагальнено у табл. 2.

Таблиця 2

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИТЕРІЇВ ВИЗНАЧЕННЯ СТРОКУ КОРИСНОГО ВИКОРИСТАННЯ НЕМАТЕРІАЛЬНОГО АКТИВУ ЗА ПСБО ТА МСФЗ

ПСБО 8	IAS 38
1. Строки корисного використання подібних активів	1. Типові життєві цикли продукту для активу та відкрита інформація щодо строків корисної експлуатації активів подібного типу, що їх використовують у подібний спосіб
2. Моральний знос, що передбачається	2. Технічне, технологічне та інші види старіння
3. Правові або інші подібні обмеження щодо строків його використання	3. Період контролю над активом та юридичні або подібні до них обмеження використання активу, такі як дати закінчення строку пов'язаних з ним угод про оренду
4. Очікуваний спосіб використання нематеріального активу підприємством	4. Очікуваний спосіб використання активу суб'єктом господарювання та спроможність іншої групи управлінського персоналу ефективно управляти активом
5. Залежність строку корисного використання нематеріального активу від строку корисного використання інших активів підприємства	5. Залежність строку корисної експлуатації активу від строку корисної експлуатації інших активів суб'єкта господарювання
	6. Стабільність галузі, в якій функціонує актив, та зміни ринкового попиту на продукти чи послуги, які є результатом експлуатації
	7. Очікувані дії конкурентів або потенційних конкурентів
	8. Рівень видатків на обслуговування, необхідних для отримання очікуваних майбутніх економічних вигід від активу та здатність і намір суб'єкта господарювання досягти такого рівня

Слід відмітити, що національна система бухгалтерського обліку часто не задовольняє критеріям фінансової звітності, оскільки спрямована на задоволення потреб насамперед фіскальної й інших видів звітності, які мають фактологічний характер, у той час як фінансова звітність повинна відповідати інформаційним запитам інвесторів і кредиторів. Глобалізація світових економічних процесів і значні структурні зрушення напрямків економічної діяльності змінюють погляди на фінансову звітність, надаючи інші орієнтири соціально-економічним процесам суспільства в умовах сталого розвитку. Визначення конкурентних переваг компанії потребує включення до міжнародних стандартів фінансової звітності нефінансової інформації, яка характеризує її перспективи, дійсні межі бізнесу, його сітьові зв'язки, вартість інтелектуального капіталу тощо. Відмова від концепції історичної вартості, перехід від обліку майна до обліку ресурсів, від брутто-оцінок до нетто-оцінок створюють передумови для адекватного відображення в балансах підприємств нематеріальних активів та інтелектуального капіталу.

Бібліографічний список

1. *Лукичева Л. И.* Управление интеллектуальным капиталом / Л. И. Лукичева. — М. : Омега-Л, 2007. — 552 с.

2. Європейські стандарти оцінки 2012 (посібник № 8 «Нематеріальні активи») [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.tegova.org

3. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 38 (МСБО 38). Нематеріальні активи IASB; Міжнародний документ від 01.01.2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_050

4. *Hendriksen E.S., M.F. van Breda*. Accounting Theory. — Burr Ridge: Irwin. — 1992. — 808 p.

5. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 22 «Вплив інфляції»: Затверджене наказом Мінфін України від 28.02.2002 року № 147 (із змінами) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0269-02

6. *Головко В.* Вплив інфляційних процесів на формування показників фінансової звітності суб'єктів господарювання / Головко В., Шарманська В. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — 2011. — Вип. 130. — С. 24—27.

Стаття надійшла до редакції 15 січня 2013 року

УДК 657.432

Л. В. Івченко, к.е.н., доцент,
В. В. Ходзицька, к.е.н., доцент,
кафедра обліку підприємницької діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ ЗА НАЦІОНАЛЬНИМИ ТА МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

АНОТАЦІЯ. Розглянуто особливості обліку дебіторської заборгованості за допомогою порівняльної характеристики П(С)БО та МСФЗ. Встановлено загальні риси та відмінності обліку дебіторської заборгованості за П(С)БО та МСФЗ.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: заборгованість, зобов'язання, розрахунки, дебіторська заборгованість, дебітори, П(С)БО, МСФЗ.

АННОТАЦИЯ. Рассмотрены особенности учета дебиторской задолженности с помощью сравнительной характеристики П(С)БУ и МСФЗ. Установлены общие и отличительные черты учета дебиторской задолженности по П(С)БУ и МСФЗ.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: задолженность, обязательство, расчеты, дебиторская задолженность, дебиторы, национальные стандарты бухгалтерського учета, международные стандарты финансовой отчетности.

ABSTRACT. In the article the essential accounting points of accounts receivable are considered according to the national accounting standarts and IFRS. Common and distinctive features of accounting the receivables according to the national accounting standarts and IFRS are determined.

KEY WORDS: debt, obligation, calculation, account receivable, debtors, national accounting standarts, IFRS.

Від початку формування ринкових відносин в Україні і донині існує чимало актуальних нерозв'язаних питань, пов'язаних з обліком дебіторської заборгованості. Це відповідно обумовлює постійний перегляд нормативних актів і регламентуючих документів, вироблення нових шляхів удосконалення організації та методики розрахунків з дебіторами. Питання дебіторської заборгованості є досить актуальним, адже фінансовий стан підприємства значною мірою залежить саме від наявності та ефективного управління цим видом заборгованості, тому наукове дослідження організації обліку дебіторської заборгованості в зарубіжних краї-

© Л. В. Івченко,
В. В. Ходзицька, 2013

нах, дозволить у майбутньому практично застосовувати їх у нашій державі з урахуванням національного законодавства.

Проблемам розвитку теорії і практики бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості присвячено праці зарубіжних і вітчизняних учених-економістів: С.Д. Батехіна, І.А. Бланка, Ф.Ф. Бутинця, С.Ф. Голова, О.А. Скорби, Ф.Ф. Горецької, Р. Дамарі, В.П. Завгороднього, О.Д. Заруби, В.В. Ковальова, В.Костюченко, С.І. Мельник, Є. Петрик, Г.В. Савицької, Я.В. Соколова, В.В. Сопка, С. Хенка, К. Хувера, М.Г. Чумаченка, А. Шаповалової, М. Швайки та ін. .

Метою статті є інтерпретація дебіторської заборгованості через призму міжнародних стандартів фінансової звітності, проведення аналогії з національними положеннями, визначення переваг і недоліків обліку дебіторської заборгованості згідно П(С)БО та МСФЗ, пошук шляхів удосконалення вітчизняного обліку розрахунків з дебіторами.

Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», національні стандарти бухгалтерського обліку не повинні суперечити міжнародним. На відміну від українських П(С)БО, МСФЗ не передбачають єдиного стандарту, що регулює порядок обліку і відображення у звітності дебіторської заборгованості. Питання щодо обліку дебіторської заборгованості регулюються кількома міжнародними стандартами, серед яких: МСФЗ 1 «Подання фінансових звітів», МСФЗ 8 «Чистий прибуток або збиток за період, суттєві помилки та зміни в обліковій політиці», МСФЗ 11 «Будівельні контракти», МСФЗ 18 «Дохід», МСФЗ 32 «Фінансові інструменти: розкриття та подання», МСФЗ 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» [1].

Проведення аналізу положень П(С)БО та МСФЗ за визначенням, оцінкою та обліком дебіторської заборгованості дозволяє виділити деякі спільні риси та відмінності. Починаючи з визначення поняття дебіторської заборгованості, треба зазначити, що МСФЗ не дає єдиного його визначення. Однак його можна сформувати з інформації, яка наведена в МСФЗ 1 «Подання фінансової звітності», МСФЗ 8 «Чистий прибуток або збиток за період, суттєві помилки та зміни в обліковій політиці», МСФЗ 11 «Будівельні контракти», МСФЗ 18 «Дохід» і МСФЗ 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка», де дебіторська заборгованість — це фінансовий актив, який є контрактним правом отримувати грошові кошти або цінні папери від іншого підприємства. Також ,

у п.9 МСБФЗ 39 зазначається: «позики та дебіторська заборгованість — це непохідні фінансові активи з фіксованими платежами, які підлягають визначенню та не мають котирування на активному ринку» [1].

П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» визначає дебіторську заборгованість як суму заборгованостей дебіторів підприємству на певну дату [2]. Під таке трактування підлягає як заборгованість дебіторів, яка утримується підприємством до дати погашення, так і заборгованість дебіторів призначена для перепродажу.

Згідно п.4 П(С)БО 13 «Фінансові активи», заборгованість дебіторів, що призначена для перепродажу, придбавається або створюється підприємством з метою отримання прибутку або у вигляді відсотків, дивідендів тощо, або ж від короткотермінових змін ціни (суми) такої дебіторської заборгованості. Тому така заборгованість є фінансовим активом призначеним для перепродажу [3].

Визначення, наведене в П(С)БО 10, є ширшим, оскільки охоплює усю заборгованість підприємству, у тому числі й ту, яка по суті є фінансовими інвестиціями.

Також у п.4 П(С)БО 13 «Фінансові активи» надається визначення дебіторській заборгованості, що непризначена для продажу, — «дебіторська заборгованість, що виникає внаслідок надання коштів, продажу інших активів, робіт послуг безпосередньо боржникові та не є фінансовим активом, призначеним для продажу» [3]. Дане тлумачення точніше розкриває сутність поняття «дебіторська заборгованість».

Визнання дебіторської заборгованості:

— згідно П(С)БО 10 дебіторська заборгованість визнається активом, якщо існує ймовірність отримання підприємством майбутніх економічних вигод і може бути достовірно визначена її сума одночасно з визнанням доходу від реалізації продукції, товарів, робіт і послуг [2];

— згідно МСФЗ 39 підприємству слід визнавати дебіторську заборгованість у балансі, коли воно стає стороною контрактних зобов’язань і внаслідок цього має юридичне право отримувати грошові або інші цінності [1].

Оцінка дебіторської заборгованості:

— при зарахуванні на баланс дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги оцінюється за первісною вартістю, а на дату балансу — за чистою реалізаційною вартістю

Чиста реалізаційна вартість — це первісна вартість заборгованості за вирахуванням резерву сумнівних боргів (П(С)БО 10) [2];

— під час первісного визнання фінансового активу слід оцінювати їх за собівартістю, яка є справедливою вартістю компенсації, наданої або отриманої за них. Після первісного визнання дебіторську заборгованість визнають за амортизованою собівартістю із застосуванням методу визначення за ефективною ставкою відсотка. Амортизована собівартість фінансового активу — це сума, за якою фінансовий актив оцінювали при первісному визнанні за вирахуванням будь-якого часткового списання (прямо або із застосуванням рахунку резервів) на зменшення корисності (МСФЗ 39) [1].

Таким чином, оцінка поточної дебіторської заборгованості у вітчизняній практиці здійснюється на дату виникнення та на дату складання балансу за первісною вартістю або чистою вартістю реалізації відповідно. У зарубіжних країнах оцінка проводиться на дату виникнення, дату погашення та на дату складання балансу за сумою виставленого рахунку, з урахуванням знижки (за умови оплати в період дії знижки) та за сумою, скоригованою на знижку відповідно.

Рахунки бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості: рахунок 18 «Довгострокова дебіторська заборгованість», рахунок 34 «Короткострокові векселі одержані», рахунок 36 «Розрахунки з покупцями і замовниками», рахунок 38 «Резерв сумнівних боргів»; «Рахунки до отримання», «Знижки в оплату в строк», «Втрачені знижки за оплату в строк», «Витрати на сумнівну заборгованість», «Резерв сумнівних боргів».

Види дебіторської заборгованості:

• згідно з визначеннями, наведеними в П(С)Б0 2 та П(С)Б0 10, дебіторська заборгованість поділяється на поточну та довгострокову, на сумнівну і безнадійну заборгованості [2, 4];

• дебіторська заборгованість поділяється на ініційовану підприємством і неініційовану. Ініційована дебіторська заборгованість означає її придбання підприємством як участі у позиці, наданій іншим позикодавцем за умови, що підприємство фінансує цю позику на дату, коли її ініціює цей інший позикодавець. Неініційована дебіторська заборгованість класифікується як утримувана до строку погашення, наявна для продажу або утримувана для операцій (МСФЗ 39) [1].

Визначення сумнівної дебіторської заборгованості:

• безнадійна дебіторська заборгованість — поточна дебіторська заборгованість, щодо якої існує впевненість про її неповернення боржником або за якою минув строк позовної давності. Сумнівний борг — поточна дебіторська заборгованість, щодо якої існує невпевненість її погашення боржником (П(С)БО 10) [2];

• визнання сумнівної дебіторської заборгованості відбувається в таких випадках: значні фінансові труднощі емітента; фактичний розрив контракту, наприклад, невиконання умов угоди або прострочена заборгованість щодо сплати відсотка або основної суми; надання позикодавцем боржникові пільгової позики, яку позикодавець не розглядав би за інших умов; висока імовірність банкрутства або іншої фінансової реорганізації підприємства; визнання збитку від зменшення корисності цього активу в попередньому звітному періоді; зникнення фінансового ринку для цього фінансового активу внаслідок фінансових труднощів (МСФЗ 39) [1].

Розрахунок величини резерву сумнівних боргів:

• величина резерву сумнівних боргів визначається, виходячи з платоспроможності окремих дебіторів, за питомою вагою безнадійної заборгованості в чистому доході від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг на умовах наступної оплати або на основі класифікації дебіторської заборгованості (П(С)БО 10) [2];

• в міжнародних стандартах методи розрахунку величини резерву сумнівних боргів не передбачаються.

Відображення дебіторської заборгованості у звітності:

• за чистою реалізаційною вартістю (П(С)БО 2, 10) [2, 4];

• міжнародні стандарти прямо не вимагають відображення дебіторської заборгованості в балансі за винятком резерву сумнівної заборгованості. Але, для визначення величини дебіторської заборгованості, яка відображається в балансі, необхідно: протестувати дебіторську заборгованість на предмет знецінення, тобто списати однозначно безнадійну заборгованість; для дебіторської заборгованості, яка залишилася, нараховується резерв сумнівної заборгованості, який відображає можливу ймовірність несплати рахунків, і вираховується даний резерв із величини дебіторської заборгованості (МСФЗ 32 «Фінансові інструменти: розкриття та подання», МСФЗ 1 «Подання фінансової звітності») [1].

Крім вимог, зазначених у МСФЗ, компанія надає будь-яку додаткову інформацію, необхідну користувачам фінансової звітно-

сті для розуміння її фінансового стану та результатів діяльності за звітний період. Склад такої інформації визначається професійним судженням керівництва, відповідального за складання даної звітності.

Розкриття інформації про дебіторську заборгованість. У Примітках до фінансової звітності згідно П(С)БО 10 наводиться така інформація

• перелік дебіторів і суми довгострокової дебіторської заборгованості;

• перелік дебіторів і суми дебіторської заборгованості пов'язаних сторін, з виділенням внутрішньогрупового сальдо дебіторської заборгованості;

• склад і суми статті балансу «Інша дебіторська заборгованість»;

• метод визначення величини резерв сумнівних боргів;

• сума поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги в розрізі класифікації заборгованості за строками непогашення;

• залишок резерву сумнівних боргів за кожною статтею поточної дебіторської заборгованості, його утворення та використання в звітному періоді [2].

Отже, облік дебіторської заборгованості в Україні чітко регулюється П(С)БО. У МСБО зазначені лише загальні правила класифікації, оцінки та визнання дебіторської заборгованості, проте не відображена конкретизація цих аспектів. Відмінності між вітчизняним і зарубіжним обліком: в Україні оцінка дебіторської заборгованості відбувається за первісною вартістю, у зарубіжних країнах — за справедливою. Також в Україні величина резерву сумнівних боргів визначається із розрахунку абсолютної суми сумнівної заборгованості або з використанням коефіцієнта сумнівності. У міжнародній практиці, крім того — ще й у відсотковому відношенні від виручки при можливому розподілі дебіторів на кілька груп. Для гармонізації обліку на сучасному етапі глобалізації актуальним є приведення цих протиріч у відповідність.

Наукове дослідження кращих прикладів організації обліку в зарубіжних країнах дозволить у майбутньому практично застосовувати їх у нашій державі, забезпечити в ній належне функціонування бізнесу та підприємництва з урахуванням національного законодавства.

Бібліографічний список

1. Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ) та їх тлумачення. — К.: ПП «Видавництво «Фенікс», 2004. — 1272 с.

2. П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість»: Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 08.10.1999 р. № 237.

3. П(С)БО 13 «Фінансвові інструменти»: Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 30.11. 2001 р. № 559.

4. П(С)БО 2 «Баланс»: Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.99 № 290, зі змінами та доповненнями.

5. *Скорба О.А*. Регулювання обліку дебіторської заборгованості у вітчизняній та зарубіжній практиці // Економіст. — 2009. — № 11. — С. 50—56.

6. *Бєлокоз О*. Відмінності між вітчизняними та міжнародними підходами до оцінки дебіторської заборгованості торговельних підприємств / О. Бєлокоз // Галицький економічний вісник. — 2010. — № 3. — С. 197—201.

Стаття надійшла до редакції 06 березня 2013 року

УДК 657

І. О. Кондратюк, к.е.н.,
доцент кафедри обліку
в кредитних і бюджетних установах
та економічного аналізу,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОКРЕМИХ ФОРМ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто методичні та організаційні позиції формування фінансової звітності бюджетних організацій. Приділено увагу огляду літературних джерел з даної проблематики. Дано пропозиції з удосконалення змісту звітності.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фінансова звітність, фінансовий результат, стандарти, облік.

АННОТАЦИЯ. В статье рассматриваются методические и организационные позиции формирования финансовой отчетности бюджетных организаций. Уделяется внимание обзору литературных источников по данной проблематике. Даются предложения по усовершенствованию содержания отчетности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: финансовая отчетность, финансовый результат, стандарты, учет.

© І. О. Кондратюк, 2013

ABSTRACT. The article deals with the methodological and organizational position of financial reporting of budgetary organizations. Attention is given to the review of the literature on the subject. We give suggestions to improve the content of reporting.

KEY WORDS: financial statements, financial result, standards, accounting.

Бухгалтерський облік у бюджетних установах знаходиться в стадії модернізації для його гармонізації з МСБОДС. Це спричинює необхідність перебудови складу і форм фінансової звітності бюджетних установ, розробку оновленого методичного та нормативно-правового забезпечення. Також особливої уваги потребує вивчення здатності чинних форм фінансової звітності задовольнити інформаційні запити користувачів.

У науковій періодиці проблеми, пов'язані із складанням звітності бюджетних установ, досліджували Борисова Н.В., Дорошенко О.О. Лиско Н.А., Мащенко К.С., Метелиця В.М., Свірко С.В. Ними розглядаються напрямки реформування системи бухгалтерського обліку в державному секторі, які сприятимуть удосконаленню управління державними фінансами; у тому числі вдосконаленню планування та контролю бюджетних коштів, що є необхідною умовою приведення вітчизняного обліку в державному секторі до міжнародних стандартів [1, с. 114].

Увага приділяється особливостям формування фінансової звітності установ державного сектору України за касовим методом та із застосуванням елементів методу нарахування, розглядаються переваги та недоліки методів формування фінансової звітності у державному секторі (нарахувань і касового) [2, с. 39]. Порівнюючи касовий метод, модифікований метод нарахування та повний метод нарахування складання фінансової звітності висловлюється позиція щодо ускладнення процесу бухгалтерського обліку при переході до методу нарахування, оскільки можливо виникнення такого елементу як суб'єктивізм при прийнятті певних рішень, наприклад при вирішенні питання щодо визначення моменту нарахування доходів, а уникнення суб'єктивізму можливе за рахунок чіткої регламентації законодавством бухгалтерського обліку в бюджетній сфері. Наголошуючи, що перехід від одного методу до іншого має здійснюватись поетапно з використанням проміжних варіантів, а також з урахуванням того, що перехід на нову систему обліку повинен відбуватись у контексті реформування державного сектору в цілому. Такі заходи в кінце-

вому підсумку призведуть до спроможності державою забезпечити максимальну прозорість і відкритість облікових даних і визнання показників звітності у світовому співтоваристві [3].

До першочергових завдань модернізації обліку та складання звітності у державному секторі ставиться остаточне розроблення і впровадження Єдиного плану рахунків, який повинен гармонізувати з бюджетною класифікацією, будуватися на методі нарахування і забезпечувати формування національних рахунків з урахуванням специфіки бюджетних установ. Через зволікання з його розробкою і запровадженням для суб'єктів державного сектору є неможливим створення єдиного програмного забезпечення, а, отже, запровадженняінформаційно-аналітичної системи моніторингу виконання бюджетів у режимі реального часу відкладатиметься й надалі. Увага акцентується на необхідності впровадження системи управління бюджетним обліком і звітністю, що побудована за методом нарахування, що дозволить контролювати не лише правильність використання бюджетних коштів, а й результативність їх використання по кожному року і загалом при завершенні програми, а також надасть можливість об'єктивно оцінити активи та зобов'язання органів державної влади [4].

Визначаючи передумови модернізації обліку у секторі загального державного управління підкреслюється, що однією з передумов є подвійна консолідація звітності: окремо по вертикалі Держказначейства і окремо по вертикалі головних розпорядників бюджетних коштів. Стандартами IPSAS визначено, що перелік форм фінансової звітності залежить від вибору облікового методу: якщо в основі складання фінансових звітів лежить метод нарахування, то фінансові звіти включатимуть звіт про фінансовий стан, звіт про фінансові результати, звіт про грошові потоки та звіт про зміни в чистих активах / власному капіталі; якщо в основі складання фінансових звітів лежить касовий метод обліку, то первинним фінансовим звітом є звіт про грошові потоки. Ключовою позицією ставиться те, що тільки метод нарахувань дає повну і достовірну інформацію про активи і зобов'язання, дозволяє скласти повний майновий баланс, перейти на багаторічне планування і прогнозування бюджетних програм, полегшує порівняння результатів діяльності різних установ. Переваги методу нарахувань засвідчують його пріоритетність у розробці та практичному застосуванні національних стандартів обліку та звітності [5].

С. В. Свірко, приділяючи увагу теоретичним положенням і методичним підходам до фінансові звітності за МСБОДС, надає роз'яснення щодо їх імплементації в Україні [6; 7].

Утім, серед зазначеного наукового доробку невирішеним залишилося питання удосконалення змісту фінансової звітності для досягнення максимальної її інформативності.

Згідно Закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» форми фінансової звітності бюджетних установ і фінансової звітності про виконання бюджетів установлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики. Фінансова звітність — бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період.

Звітність бюджетні установи складають відповідно до статті 58 Бюджетного кодексу України, Закону України «Про Державний бюджет України на 2013 рік», Порядку подання фінансової звітності, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28.02.2000 р. № 419, наказу Міністерства фінансів України від 24.01.2012 р. № 44 «Про затвердження Порядку складання фінансової та бюджетної звітності розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів» і листів або розпоряджень Головних розпорядників бюджетних коштів «Про терміни і порядок складання квартальної фінансової та бюджетної звітності про виконання кошторисів доходів і видатків у ___ році».

Для всебічного висвітлення показників діяльності бюджетних установ їх звітність поділяється на фінансову та бюджетну. Слід зазначити, що поділ звітності бюджетних установ на фінансову і бюджетну визначено ст. 58 «Звітність про виконання Державного бюджету України» Бюджетного кодексу України. Цю класифікаційну ознаку виокремлюють як поділ звітності за функціональним призначенням [8, с. 250].

Склад звітності за функціональним призначенням та її визначення подано на рис. 1.

Оскільки згідно МСБОДС користувачі бажають із часом порівнювати фінансовий стан, результати діяльності та зміни у фінансовому стані установи, важливо, аби фінансові звіти відображали відповідну інформацію за попередні періоди, що відповідала б їх запитам щодо інформації.

Рис. 1. Класифікація звітності за функціональним призначенням

Для узагальнення інформації про результати виконання кошторису бюджетної установи складається «Звіт про результати фінансової діяльності» (форма № 9) для виведення її фінансового результату діяльності за звітний рік. У ньому відображаються загальними сумами операції, наслідками яких є збільшення або зменшення доходів та/або видатків розпорядників бюджетних коштів (результат переоцінок може впливати як на збільшення доходів розпорядників бюджетних коштів, так і на збільшення видатків). Також у цьому звіті відображають фінансовий результат.

Механізм виведення фінансового результату виконання кошторису установи складається з двох етапів:

1) визначення переліку субрахунків бухгалтерського обліку, які підлягають закриттю заключними оборотами після закінчення року. Вирішення деяких питань, що можуть виникнути під час закриття певних рахунків;

2) відображення фінансового результату в річному балансі установи. Звірка та аналіз цього показника з даними інших форм звітності.

Стосовно першого етапу, то закриттю заключними оборотами підлягають обороти рахунків класу 7 «Доходи» та класу 8 «Витрати».

Підсумкові обороти за субрахунками рахунків з обліку доходів загального фонду списуються у кредит рахунку 431 «Результат виконання кошторису за загальним фондом», а по субрахунках рахунків з обліку видатків — у дебет рахунку 431 «Результат виконання кошторису за загальним фондом». Фінансовий результат за спеціальним фондом формується аналогічно списанням доходів спеціального фонду у кредит рахунку 432 «Результат виконання кошторису за спеціальним фондом», а видатків — у дебет рахунку 432 «Результат виконання кошторису за спеціальним фондом».

Другий етап виведення фінансового результату виконання кошторису бюджетної установи полягає у відображенні його в звітності. Чинне нормативно-правове забезпечення передбачає узагальнення результату виконання кошторису у формі № 1 «Баланс», де фінансовий результат за всі бюджетні роки показується у складі власного капіталу зі знаком плюс (профіцит) або мінус (дефіцит) (у розділі І Пасиву балансу в рядках 350 «Результат виконання кошторису за загальним фондом», 360 «Результат виконання кошторису за спеціальним фондом» [9]); у формі № 9 «Звіт про результати фінансової діяльності» (у рядках 090 «Фінансовий результат за загальним фондом» і 900 «Фінансовий результат за спеціальним фондом»).

Слід відмітити, що фінансовий результат обчислюється розрахунково із врахуванням залишку за рахунками 431 і 432, що склалися у попередні бюджетні періоди. Отже, залишки за рахунками, що переносяться до форм фінансової звітності, не відбивають фінансовий результат за звітний бюджетний рік, а показують його сумарно з фінансовими результатами, що утворилися за попередні бюджетні періоди, що є суттєвим недоліком, який знижує інформативність фінансової звітності.

Для вдосконалення узагальнення інформації з обліку результатів виконання кошторису та усунення виявленого недоліку у форму № 9 «Звіт про результати фінансової діяльності» слід ввести додаткові рядки: 091 «Фінансовий результат за загальним фондом за поточний рік» і 901 «Фінансовий результат за спеціальним фондом за поточний рік».

Чинна методика узагальнення облікової інформації передбачає складання «Звіту про результати фінансової діяльності». Назва цього звіту потребує коригування, оскільки в ньому відображаються результати всіх видів діяльності бюджетних установ, а не тільки фі-

нансової, отже уточнення потребують види діяльності бюджетних установ, що є актуальним напрямком подальших досліджень.

Бібліографічний список

1. *Дорошенко О. О.* Фінансова звітність бюджетних установ у контексті національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі / О. О. Дорошенко, М. І. Галич // Вісник Хмельницького національного університету. — № 2. — Т. 1. — 2012. — С. 111—114.

2. *Мащенко К.С.* Проблеми стандартизації фінансової звітності суб'єктів господарювання державного сектора / К.С. Мащенко // Науковий вісник : фінанси, банки, інвестиції. — 2011. — № 2. — С. 37—40.

3. *Лиско Н.А.* Метод нарахування доходів і витрат в умовах реформування бухгалтерського обліку в державному секторі України / Н. А. Лиско // Ефективна економіка — 2012. — № 12. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1647.

4. *Борисова Н.В.* Реформування бухгалтерського обліку в державному секторі: реалії та конструктивні перспективи / Н.В. Борисова // Менеджмент. — 2010. — № 13. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Menedzhment/2010_13/borisova.htm.

5. *Метелиця В.М.* Проблемні питання модернізації обліку в державному секторі України / В.М. Метелиця // Облік і фінанси АПК. — 2009. — №4. — С. 80—83 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Oif_apk/2009_4/18_Metel.pdf.

6. *Свірко С.В.* Консолідована фінансова звітність суб'єктів державного сектору за МСБОДС: теоретичні положення та методичні підходи / С. В. Свірко // Фінанси, облік і аудит : зб. наук. праць / відп. ред. А. М. Мороз. — 2011. — Вип. 17. — С. 341—347.

7. *Свірко С.В.* Загальні положення порядку складання фінансової звітності в секторі державного управління відповідно до МСБОДС / С. В. Свірко // Формування ринкової економіки: Зб. наук. праць. — К.: КНЕУ, 2010. — № 10. — С. 470—486.

8. Бухгалтерський облік і контроль у контексті Бюджетного кодексу України : навч. посіб. / С.В. Свірко, І.О. Кондратюк, О.О. Дорошенко, Н. М. Старченко. — К. : ДННУ «Акад. фін. управління», 2012. — 940 с. — (Серія «Бюджетна і податкова системи: методологія, організація, навчання»).

9. Звітність підприємств [Текст] : навч. посіб. / Ю.А. Верига [та ін.] ; М-во освіти і науки України; Полтав. держ. аграр. акад. — К. : Центр навч. л-ри, 2005. — 653 с.

Стаття надійшла до редакції: 04 березня 2013 року

УДК 657.37

М. М. Матюха, к.е.н., доц.,
доцент кафедри бухгалтерського обліку,
Київський національний
торговельно-економічний університет

МОДЕРНІЗОВАНА СИСТЕМА УПРАВЛІНСЬКОЇ ЗВІТНОСТІ В УМОВАХ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто основні аспекти формування системи управлінської звітності та етапи її створення в умовах застосування сучасних інформаційних систем обліку.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: управлінська звітність, система звітності, автоматизована система, інформаційні системи обліку.

АННОТАЦИЯ. В статье рассмотрены основные аспекты формирования системы управленческой отчетности и этапы ее создания в условиях применения современных информационных систем учета.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: управленческая отчетность, система отчетности, автоматизированная система, информационные системы учета.

ABSTRACT. The article deals with the basic aspects of management reporting system and the stages of its creation in the use of modern information systems accounting.

KEY WORDS: management reporting, reporting systems, automated systems, information systems accounting.

У сучасних умовах, коли підприємствам надано самостійність розробки планів виробничого та соціального розвитку, визначення стратегії у сфері цінової політики, істотно зростає відповідальність керівників за прийняття ними управлінські рішення. Для запровадження ефективних і оперативних рішень керуючим необхідна достовірна інформація як про виробничий, фінансовий стан підприємства, так і інша інформація, що впливає на прийняття рішень, але не знайшла свого відображення у стандартних джерелах інформації. Крім, стандартизованої системи узагальнення інформації на підприємстві виникає потреба створення системи формування управлінської звітності як додаткового, а іноді єдиного джерела інформації для вирішення різновекторних питань господарського типу.

Помітний внесок у вирішення проблем забезпечення інформаційного супроводження прийняття рішень в умовах функціону-

© М. М. Матюха, 2013

вання інформаційних технологій та автоматизованих системах зробили науковці М.Т. Білуха [1], М.І. Бондар [2], В.П. Завгородній [3], Л.В. Нападовська [4], О.В. Осмятченко [5], М.С. Пушкар [6], В.В. Сопко [7] й ін. Приведені дослідження засвідчили, що питання системи формування управлінської звітності потребують подальшого опрацювання з урахуванням використання сучасних інформаційних технологій.

Відповідно метою статті є вивчення системи формування управлінської звітності в умовах застосування інформаційних систем обліку.

Система управлінської звітності — один з найскладніших і найважливіших елементів узагальнення інформації, яка необхідна користувачам. При цьому джерелом цієї інформації для складання управлінської звітності слугують різні складові, що знаходяться за межами системи обліку. Це потребує огляду та використання розширеної інформаційної бази підприємства та інших додаткових джерел. Саме тому система формування управлінської звітності має об'єднувати широке інформаційне поле для задоволення інформаційних потреб керівництва. Дозволяти керівництву підприємства, з одного боку, визначати межі отримання необхідних відомостей від виконавців, можливості інформаційної та технічної служб, а з іншого боку — отримати ці відомості оформленими належним чином, тобто в тому вигляді, в якому ними зручно користуватися для прийняття управлінських рішень.

Крім того, система управлінської звітності — це результат діяльності будь-якої системи, яка є джерелом інформації, включаючи облікові елементи, або, інакше кажучи, продукт її діяльності, ціль її створення на підприємстві.

При формуванні системи управлінської звітності потрібно:

— визначити форму, термін надання звіту і відповідального за його складання;

— скласти схему формування управлінських звітів, визначити джерела та користувачів вихідної інформації;

— визначити алгоритм координатора (в інформаційних системах це адміністратор) інформаційної бази щодо формування та репрезентації управлінської звітності;

— визначити користувачів інформації та форму, в якій вона буде їм надаватися.

Для успішного ведення проекту запровадження системи управлінської звітності необхідно виконати ряд поетапних дій.

Етап 1. Сформувати організаційний комітет управління проектом завданнями якого є:

1) приймати рішення по затвердженню стандартів (регламентів) по формуванню управлінської звітності;

2) приймати оперативні рішення в процесі виконання робіт;

3) оцінити інформаційну діяльність на місцях і при необхідності робити висновки та вносити корективи.

Процес впровадження системи управлінської звітності пов'язаний із виникненням численних ситуацій, коли необхідно приймати рішення, наприклад, з питань стандартизації процедур і довідників, фінансування проекту, що вимагає наявності групи оперативного реагування, наділеної максимально можливими повноваженнями. В принципі, аналіз процесу може здійснювати одна людина, але висока критичність прийнятих рішень і їх глибокий взаємозв'язок з найважливішими бізнес-процесами підприємства вимагає прийняття зважених рішень за участю максимального числа представників зацікавлених сторін.

Етап 2. Сформувати робочу (проектну) групу в центральному офісі та на місцях (або філіях, якщо такі існують). Така група вирішує, в процесі створення системи управлінського звітності, такі завдання:

1) здійснювати впровадження системи;

2) адмініструвати систему та програми;

3) настроювати опції для конкретного філії (якщо така існує);

4) керувати процесом і контролювати його вцілому;

5) готувати питання на затвердження керуючого комітетом;

6) здійснювати безпосередні контакти з постачальниками.

Якщо підприємство має складну структуру, необхідно наявність додаткового персоналу, що забезпечить розробку і підтримку в актуальному режимі облікових і управлінських стандартів підприємства в складі економічних підрозділів (бухгалтерії, планового відділу) або у вигляді самостійного підрозділу.

Етап 3. Сформувати корпоративні стандарти управлінської звітності:

1) виходячи із системи бухгалтерського обліку (план рахунків, облікова політика, шифри аналітичного обліку);

2) складського обліку запасів (довідник — кодифікатор матеріалів, стандарти обліку товароруху, фінансових документів, облікові регістри, супроводжувальна документація, принципи управління складськими запасами в розрізі запасів);

3) виробничого обліку (принципи розрахунку собівартості, принципи віднесення витрат, принципи обліку допоміжних і обслуговуючих виробництв).

Наведений перелік корпоративних стандартів є рекомендаційним і в значній мірі залежить від виду діяльності підприємства та її поточного стану (розмір, наявність або відсутність філій і т. д.). Рівень деталізації корпоративних стандартів залежить від ступеня інтеграції фінансових процесів підрозділів підприємства та системи узагальнення і представлення інформації. Тому необхідно враховувати фактори, що впливають на систему управлінської звітності:

• керівництво підприємства має чіткі стратегічні і тактичні цілі, у тому числі в сфері автоматизації (будь-який процес починається з постановки мети і оцінюється за досягнутими результатом, часу їх досягнення і витратам);

• пріоритети проекту направлені на автоматизацією планування та управління, а не паперових процедур;

• проектувальники досконало вивчили стандарти технології управління підприємством;

• є потреба підвищення кваліфікації працівників, які будуть працювати і з системою.

Крім того, необхідно сформувати підходи не тільки до загальної системи проекту, але й виділити шляхи впровадження конкретної форми управлінської звітності. Рекомендується використовувати блочну структуру проведення робіт щодо запровадження окремих форм управлінської звітності на підприємстві:

Перший блок — аналіз необхідної інформації з метою підтвердження можливості отримання цього документа. Форми можуть піддаватися коректуванню, тобто змінювати зовнішній вигляд, за формами представлення інформації. Це вважається досить незначним елементом загальної роботи по впровадженню управлінської звітності. Як правило, перший блок робіт проводиться на основі бухгалтерських регістрів, і при потребі встановлюється факт відсутності в них інформації, необхідної для управління. У цьому випадку необхідно визначити джерела отримання необхідної інформації, які можуть знаходитися у функціональних підрозділах, наприклад, відділ продажів або відділ закупівель, виробничі відділи і т. д. Особливо важливо проаналізувати сам факт наявності необхідної інформації.

Другий блок — етап робіт щодо перегляду всіх облікових регістрів і облікової практики підприємства, зорієнтований на те, щоб інформація, яка відповідає вимогам управлінської звітності, оперативно і постійно необхідна керівництву підприємству, а також звітність, яка необхідна для стратегічного аналізу діяльності, були відображена в облікових регістрах. Як правило, щоб отримати інформацію із облікових регістрів, необхідно модифікувати аналітичний облік, щоб необхідна інформація відображалася постійно.

Третій блок робіт — створення автоматизованої системи формування форм управлінської звітності із врахуванням можливостей відповідного програмного забезпечення. Для програмного забезпечення існує ряд вимог, які мають задовольняти інформаційні потреби в плані:

— наявної розвиненої системи аналітичного обліку, що дозволяє використовувати автоматизоване формування аналітичних проведень на підставі реквізитів первинних документів;

— забезпечення обліку за центрами витрат із наскрізною аналітикою, що загальна для ряду рахунків;

— сформованого механізму розділення коштів, накопичених на одному аналітичному рахунку, на інші;

— мати механізм бюджетування та інші інструменти управління;

— використання спеціальних функціональних модулів, що забезпечують відстеження руху матеріальних запасів у процесі виробництва, накопичення інформації по центрах прямих і непрямих витрат.

Найглибшою, але в той же час найнедоступнішою для обробки є інформація блоку некласифікованої інформації, що міститься в первинних документах. Складність обробки такої інформації полягає в тому, що крім виконання арифметичних дій підрахунку і вибірок вона вимагає «інтелектуального підходу» до визначення її змісту, оскільки первинні документи містять лише мінімум інформації, що необхідна для формування управлінської звітності. Безпосереднє використання інформації блоку первинної інформації може бути раціональним тільки для прийняття рішень, що стосуються якоїсь конкретної ситуації, але мало придатне для управління підприємства в цілому. Відповідне призначення даного інформаційного блоку це подальше узагальнення інформації у

регістрах із подальшою трансформацією у класифіковану інформацію.

Другий блок становить інформація, введена в інформаційну систему в кількох аналітичних розрізах і доступна для обробки (або засобами інформаційної системи, або з використанням стандартних офісних програмних продуктів-додатків). Такі дані не доступні керівникові у поточному режимі, щоб їх отримати, він сам, або його співробітники повинні виконати деякі обчислювальні операції, які, потребують додаткових витрат часу, але дозволяють представити інформацію в тому розрізі, який найнеобхідніший у даний час даному користувачу. Надійність такої інформації нижча, ніж у періодично складених звітних заздалегідь нормованих формах (так, як у наявності спостерігається «людський фактор» у роботі виконавців), але для практичного використання обґрунтованість такої інформації цілком достатня. Обмеження в її використанні пов'язані з тим, що обробити можна тільки ту інформацію, яка була систематизована на початку, на етапі введення інформації.

До третього блоку відноситься інформація, що періодично зведена у вигляді традиційних форм звітності, призначених для керівництва, службовців і є підставою для прийняття управлінських рішень. Як правило, такі форми адаптовані для вирішення типових, управлінських завдань, що часто виникають і складаються з певною періодичністю. Дану інформацію керівник отримує оперативно, відразу після її утворення. Точність інформації максимальна, тому що методи її збору і обробки перевірені часом і є наслідками прийнятих раніше рішень. Недоліком використання таких форм є те, що обмежене інформаційне викладення полегшує сприйняття, але призводить до втрати універсальності. Це обмеження характерно для багатовимірних даних, подання яких можливе в кількох розрізах, за функціональними ознаками.

Для методологічного розуміння системи формування управлінської звітності необхідно враховувати структуру інформації, що буде раціональна для зацікавлених користувачів. Відповідно така модель має враховувати сформовані вимоги користувачів управлінської звітності. Відповідно інформаційна база системи формування управлінської звітності має бути ґрунтуватися на основі некласифікованої та класифікованої інформаційної бази. Головною ознакою класифікаційної інформаційної бази є те, що вона надходить із джерел, які зафіксовані у базі інформаційної сис-

теми підприємства, без потреби залучення додаткових джерел інформації. Некласифікована інформаційна база є предметом окремого розгляду, що ототожнюється із додатковою інформацією, яка потребує додаткового пошуку, або відбору із наявних джерел інформації. Дані джерела інформації можуть знаходитися за межами інформаційної бази підприємства.

Отже, система формування управлінської звітності сучасних підприємств потребує дотримання вимог до управлінської інформації:

структура управлінської інформації — це постійно змінюючи система, яка перебуває у постійному розвитку, розвивається разом із підприємством і адаптована під потреби конкретних керівників;

для вирішення періодичних завдань максимально мають використовуватися автоматично сформовані звітні форми. До таких завдань відносяться зокрема: план-факт аналіз виконання виробничих і фінансових програм; оперативне управління грошовими коштами; задачі логістики, постачання і збуту.

Набір застосовуваних форм повинен періодично оновлюватися як за складом, так і за змістом. Якщо існує можливість підвищити рівень оперативності і надійності інформації, при одночасному скороченні трудовитрат на виконання операцій вручну, ці можливості повинні бути використані. Предметом додаткового аналізу є вартість налаштування інформаційної системи.

Бібліографічний список

1. *Білуха М.* Застосування АРМ бухгалтера в обліку і контролі на підприємстві / М. Білуха // Бухгалтерський облік і аудит. — 2003. — № 12. — С. 3—8.

2. *Бондар М.* Інвестиційна діяльність: методика та організація обліку і контролю : монографія / М. І. Бондар. — К.: КНЕУ, 2008. — 256 с.

3. *Завгородний В.П.* Автоматизация бухгалтерского учета, контроля, анализа и аудита: монографія / В. П. Завгородний. — К.: АСК, 1998. — 768 с.

4. *Нападовська Л.В.* Управлінський облік : монографія / Л. В. Нападовська. — Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2000. —450 с.

5. *Осмятченко В.О.* Дефініції у трактуванні автоматизованої роботи обліку / В.О. Осмятченко // Вчені записки : зб. наук. праць. / Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана ; [редкол.: А. Ф. Павленко (відп. ред.) та ін.]. — К. : КНЕУ, 2010. — Вип. 12. — С. 200—209.

6. *Пушкар М.С.* Тенденції та закономірності розвитку бухгалтерського обліку в Україні (теоретико-методологічні аспекти): монографія / М.С. Пушкар. — Тернопіль : Екон. думка, 1999. — 422 с.

7. *Сопко В.В.* Організація бухгалтерського обліку, економічного контролю та аналізу : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / В.В. Сойко, В.П. Завгородній. — К. : КНЕУ, 2004. — 412 с.

Стаття надійшла до редакції: 04 березня 2013 року

УДК (005.3)

Т. М. Одінцова, доцент,
завідуюча кафедрою обліку та аудиту
Севастопольський національний технічний університет

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНТРОЛІНГУ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ

АНОТАЦІЯ. Розглянуто вплив функціональних особливостей контролінгу на його позиціонування в системі менеджменту, співвідношення з основними функціями в контурі управління підприємством і перспективи інституціоналізації.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: контролінг, функції, координація, рефлексія, інституціоналізація.

АННОТАЦИЯ. Рассматривается влияние функциональных особенностей контроллинга на его позиционирование в системе менеджмента, соотношение с основными функциями в контуре управления предприятием и перспективы институционализации.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: контроллинг, функции, координация, рефлексия, институционализация.

ABSTRACT. The influence of controlling functional characteristics for it's the positioning in management system, the correlation with the basic management functions and the prospects of the institutionalization are examined.

KEY WORDS: controlling, functions, coordination, reflection, and institutionalization.

В умовах сучасної економіки одним з найважливіших умов забезпечення збалансованого сталого розвитку підприємств є впровадження прогресивних підходів до управління діяльністю господарюючих суб'єктів. У їх числі можна виділити контролінг, який можна віднести найперспективнішим напрямкам в області

© Т. М. Одінцова, 2013

інформаційного та організаційно-методичного забезпечення системи корпоративного управління. Однак існують проблеми як теоретичного, так і практичного характеру, пов'язаних з позиціонуванням контролінгу в системі менеджменту та його впровадженням у діяльність підприємств. Зокрема, обґрунтованість виділення контролінгу, як самостійного напряму економічної роботи, співвіднесення контролінгу, менеджменту та основних функціональних підсистем у контурі управління підприємством, розмежування їх компетенцій і відповідальності і багато інших. У зв'язку з цим, а також щоб уникнути паралелізму і дублювання дій, здійснюваних у практичній організації контролінгу різними адміністративними підрозділами, представляється доцільним розгляд основних теоретичних аспектів, що дозволяють чіткіше визначити функціональну роль і місце контролінгу в системі управління.

Важливим моментом також є оцінка можливості і доцільності інституціоналізації контролінгу, тобто його формалізація та створення відповідної організаційної структури з регламентацією діяльності.

Істотний внесок у їх розробку питань сутності, ролі, функцій контролінгу і особливо їй використання в практичній діяльності господарюючих суб'єктів внесли праці Н.Г. Данилочкиної, С.Г. Фалько, А.М. Кармінського, С.В. Петренко, О.О. Терещенко, Д.В. Ковальова, М.С. Пушкаря та інших. Позіціонуванню контролінгу в системі управління підприємством приділяється досить багато уваги в працях, зокрема, Г. Піча, Е. Шерма, А. Беккера, Ф. Беккера, Б. Бальтцера, Л. Гончарової.

Хоча більшість означених питань досить широко розглядається в літературі, у даний час ще не вироблено чітких єдиних підходів до визначення сутності, функціональних особливостей контролінгу, кола розв'язуваних їм завдань, місця в системі управління. Спірним залишається питання віднесення контролінгу до функцій управління і розгляду його як елемента безпосередньо управлінського впливу, або як сервісної підсистеми, що підтримує процес прийняття та реалізації управлінських рішень. Окреслені моменти важливі з точки зору не тільки теоретичної ідентифікації контролінгу, а й для визначення його місця в організаційній структурі апарату управління підприємством, функціональних обов'язків контролерів та оцінки доцільності та конкретних шляхів інституціоналізації.

Метою даної статті є розгляд впливу функціональних особливостей контролінгу на його позиціонування в системі менеджменту і роль у процесі управління, співвідношення з основними управлінськими функціями для виявлення проблем і перспектив інституціоналізації в практиці господарювання українських підприємств.

При всьому різноманітті існуючих дефініцій сутності контролінгу, в більшості джерел виділяються такі його відмітні риси, як системний характер, функціональна спрямованість на підтримку системи управління, і орієнтація на досягнення цілей підприємства. На нашу думку, контролінг можна визначити як одну з підсистем менеджменту, в рамках якої реалізується мета-функція, яка координує, інтегруюча і підтримує процес управління для досягнення цілей підприємства.

Оскільки до відмітних ознак системи в загальному вигляді відносяться: наявність взаємопов'язаних елементів, взаємодія між ними, впорядкованість даної взаємодії для досягнення спільної мети системи та структурованість через зв'язки і відносини елементів, можна відзначити відповідність контролінгу цим ознакам. Як зазначає Н.Г. Круссер: «Розглядаючи контролінг з позиції системного підходу, його можна визначити як цілісну систему управлінських елементів, за допомогою взаємодії яких досягається орієнтація управлінського процесу на підприємстві для досягнення поставлених цілей» [1]. Контролінг являє собою недетерміновану соціальну систему, в числі найважливіших характеристик якої — поліструктурність і багатофункціональність, наявність механізмів цілепокладання, адаптивність, саморегуляція, саморозвиток і наявність штучних елементів. Будучи системою, контролінг одночасно може розглядатися як одна з підсистем управління, оскільки може бути виділений як самостійний комплексний блок у структурі системи управління і оформлений організаційно, інституційно і процедурно.

Досить поширеним є визначення контролінгу як функції, що забезпечує підтримку системи менеджменту. Такої точки зору дотримуються, зокрема, П. Хорват, Е. Піч, Г. Шерм, Р. Герсне, І. Гусєва. Під функцією управління розуміється вид управлінської діяльності, що відокремився та характеризується певною однорідністю і стабільністю впливів на об'єкт, і до загальних функцій управління традиційно відносять планування, організацію, мотивацію і контроль. У сучасних джерелах у цей перелік додатково

включаються керівництво (розробка і прийняття рішень), регулювання, координація, управління персоналом, моніторинг, цілепокладання, прогнозування, інформаційне забезпечення (облік, аналіз). Причому частина їх (наприклад, координація, комунікація і регулювання) можуть розглядатися як мета-функції (тобто надбудовні, що зв'язують або міжобласні). До них же можна віднести і контролінг, який забезпечує конвергенцію цілей, підтримку і координацію інших функцій, а також оцінку якості їх виконання.

Аналіз функцій самого контролінгу, що приводяться у літературі, показує досить різнопланове розуміння його ролі в системі управління. Ряд з них у тій чи тій мірі дублює функції менеджменту, зокрема, контрольна, планова, координуюча, облікова, аналітична і безпосередньо управляє. Крім них багато авторів наводять специфічні, притаманні лише контролінгу, функції — сервісна (відповідно до авторськими трактуваннями суті змістовно до неї близькі інформаційна та забезпечення доступності даних), коментуюча, навігаційна, методологічна, організаційна, структуруюча, з'ясування та документування, звіту та консультації. На нашу думку, контролінг повинен не підміняти вже існуючі функції управління, а включати їх у сферу своєї відповідальності як об'єкт регулювання, здійснюючи підтримку, інтегруючи і направляючи на досягнення цілей. Саме цю його роль в управлінському процесі намагаються конкретизувати ті автори, які формулюють специфічні функції. Такий підхід більшою мірою позначає самодостатність контролінгу. Тому серед його функцій доцільно виділити: сервісну (організаційна, методична, структуруюча, моделююча, рефлексивна та консалтингова підтримка процесу управління); інформаційну (інформаційне забезпечення процесу управління); координуючу (міжфункціональна координація в системі управління, дій менеджерів по відношенню до оперативної системі і в процесі підготовки та прийняття рішень); навігаційну (моніторинг середовища функціонування, забезпечення адаптації до мінливих умов, оцінка і коректування цілей, орієнтація процесу управління на їх досягнення).

При цьому контролінг виконує ті завдання, які не вирішуються або в недостатній мірі вирішуються в рамках інших функцій управління, зокрема:

♦ здійснює оцінку внутрішнього і зовнішнього середовища, узгодження цілей бізнесу і цілей менеджменту;

♦ оцінює раціональність і якість системи управління, її відповідність цілям діяльності підприємства;

♦ формує рекомендації з організації управління з використанням нових технологій;

♦ оцінює методи, що застосовуються при реалізації функцій менеджменту, і рекомендує доцільні методи, інструменти та процедури;

♦ формує нове бачення об'єктів управління та його функціональних сфер у контексті актуальних концепцій менеджменту та цільових установок підприємства;

♦ визначає інформаційні потреби в контурі менеджменту та напрямки розвитку внутрішньо інформаційного середовища підприємства;

♦ здійснює рефлексію, тобто усвідомлення, осмислення і подальшу оцінку управлінських рішень, а також вибирає (рекомендує) критерії для такої оцінки;

♦ пропонує методи координації дій менеджерів і міжфункціональних управлінських команд у процесі вироблення, осмислення, погодження і прийняття управлінських рішень;

♦ коментує економічну інформацію і рекомендує варіанти прийнятих рішень, здійснює внутрішній консалтинг на всіх стадіях, пов'язаних з прийняттям і реалізацією рішень.

Питання віднесення контролінгу до функцій управління або до функцій підтримки управління є важливим з точки зору теоретичної ідентифікації контролінгу і до теперішнього моменту залишається спірним. Це виявляється навіть на термінологічному рівні — контролінг, як елемент безпосередньо управління, називається «management control», контролінг, як функція підтримки керівництва, називається «controllership». У США контролінг розглядається і як частина самого процесу управління, і як базовий елемент системи підтримки управління. Як остання підфаза процесу менеджменту, пов'язана з просуванням, контролем прийнятих рішень і визначенням необхідних регулюючих впливів, контролінг здійснюється безпосередньо менеджерами. Функція ж підтримки управління при плануванні і контролі виконується контролерами або бухгалтерами з управлінського обліку, які є помічниками керівника [2]. Це відзначають Г. Піч, Е. Шерм: «Функціонально контролінг... у рівній мірі виконує функцію управління і функцію його підтримки» [3]. «Завданням контролінгу як функції управління є рефлексія управлінських рішень, а як функ-

ції його підтримки — отримання та обробка інформації. Можливість інституціоналізації управлінської функції контролінгу мала, а функції підтримки управління досить велика» [3]. Дійсно, рефлексивну функцію складно інституціоналізувати саме як одну зі складових процесу управління, тобто напрям діяльності особи, відповідальної за прийняття рішення. Однак її включення в спектр завдань спеціально створеного для підтримки процесу управління підрозділу контролінгу цілком можливо і виправдано хоча б тим, що дана функція буде закріплена організаційно і придбає не інтуїтивний, а обов'язковий статус.

Говорячи про розуміння контролінгу в німецькомовному просторі, Ф. Беккер, Б. Бальтцер, Л. Гончарова вказують на те, що більша частина німецьких учених інтерпретує його як функцію підтримки управління. Підтримка в більшості випадків розуміється як інформаційна — «завдання підтримки управління полягає в пошуку та підготовці релевантної управлінню інформації» [3], або координаційна — «координація системи менеджменту в цілому з метою забезпечення дій, спрямованих на цільове управління» [4]. Аналогічний підхід пропонується і в багатьох російськомовних джерелах. Так, А М. Кармінський та ін. зазначають: «Контролінг забезпечує методичну й інструментальну базу для підтримки основних функцій менеджменту: планування, контролю, обліку та аналізу, а також оцінки ситуації для прийняття управлінських рішень» [5, с. 8], тобто розглядають його як систему не тільки інформаційно-координуючого, а й методичного забезпечення управління.

Аналіз визначеної у працях з контролінгу його ролі при підтримці основних функцій управління, дозволив відзначити дві особливості. По-перше, рішення частини завдань, на думку деяких авторів, фактично забезпечує заміну (на новому, більш якісному рівні) тієї або іншої функції управління — наприклад, складання планів, забезпечення мотивації, формулювання місії та стратегії, участь у прийнятті рішень. Такий підхід, на нашу думку, дещо перебільшує роль контролінгу в системі управління підприємством, наділяючи його функціями, існуючими поза ним. Можна припустити, що використання контролінгу дозволяє підвищити якість виконання даних функцій, але саме за рахунок вирішення тих завдань, які складають другу групу — задач підтримки процесу управління.

Другою особливістю є те, що частина завдань контролінгу в межах різних функцій управління дублюють одна-одну. Наприклад, практично у всіх присутня інформаційна підтримка, координація, консультаційне обслуговування. Перш за все, це пов'язано з тим, що реалізація будь-якої з функцій включає в себе ряд управлінських видів діяльності, що володіють відносною самостійністю, як справедливо зазначає А. Г. Поршнєв. До таких видів дій, що становлять етапи реалізації будь-якої з управлінських функцій, автор відносить планування, організацію, координацію, активізацію і контроль [6]. Контролінг дозволяє реалізувати або підтримати частину таких управлінських впливів, тобто «побудувати» функцію найефективнішим способом, визначивши дані етапи, механізм і якість їх здійснення. А оскільки йому притаманна метафункціональність, то і акцент більшість авторів роблять на універсальні сполучні і підтримуючи дії, які дозволяють інтегрувати самі функції менеджменту та етапи їх здійснення, а також забезпечити належну якість (планування, координація, інформаційно-аналітична підтримка з елементами рефлексії і коментування, підготовка та оцінка можливих варіантів, моніторинг, регулювання і контроль).

Найбільшою мірою до контролінгу близька функція координації, що пояснює невипадкове виникнення координаційної концепції контролінгу в німецькій школі бізнес-адміністрування. Це пов'язано з тим, що координація (як і організація, регулювання та прийняття рішень) є сполучною мета-функцією в системі управління і до такої міри корелює із завданнями контролінгу, що їх можна легко ототожнити. Прихильниками координаційної концепції контролінгу є П. Хорват, Х.-Ю. Кюппер, Й. Вебер, А. Цюнд. Ключовим їх доводом є те, що потреба в координації виникає всередині самої системи менеджменту — усередині всіх і між усіма підсистемами управлінської системи. Передбачається, що координація, як функція управління в традиційному розумінні спрямована на узгодження дій по відношенню до операційної системи, а внутрішня міжфункціональна координація субсистем менеджменту або недостатня, або відсутня. «Первинна координація виконання управлінських рішень є завданням самої системи управління. Вторинна координація усередині управлінської системи, що розбивається на ряд підсистем, відноситься до контролінгу» [3].

Противниками координаційної концепції (Сьюртц, А. Беккер) в якості основних аргументів висуваються аргументи про те, що немає доказів того, що подібна координація не може існувати в системі управління поза контролінгу; крім того, він не пропонує нових інструментів координації і не обґрунтовує «ущербності» вже існуючих [4]. Дійсно, будь-яка функція управління може розвиватися і розширювати сферу свого охоплення в процесі такого вдосконалення; з повним правом це можна віднести і до функції координації. Будучи самодостатньою, вона може існувати і поза контролінгу, і в процесі розвитку охоплювати не тільки дії у напрямку до керованої системі, а й усередині самої системи управління. Тому розділяти функцію координації, відносячи її окрему частину до контролінгу, представляється не цілком логічним. Крім того, контролінг використовує вже відомі та традиційно притаманні координації інструменти, такі як створення ієрархічних структур, організаційні заходи, планування і програмне керування, персональне лідерство і оперативне реагування на «перешкоди».

Однак можна виділити і ряд доказів на користь цієї концепції. Перш за все, як будь-яка мета-функція, координація організаційно не закріплена в структурі в системі управління підприємством, і її складно інституціоналізувати. Вона виконується безпосередньо менеджерами (тому що немає спеціалізованої служби, яка б займалася координацією) і потребує інформаційної, інструментально-методичної, організаційної та процедурної підтримки. Функція координації близька до функції організації; не випадково організація виділяється в якості одного із засобів забезпечення координуючої діяльності. Але на відміну від організації, яка є більш статичною і полягає у встановленні структур, адекватних тривалим і повторюваним у часі завданням і робіт [7], координація в цілому є динамічним процесом і передбачає, крім організації, оперативне реагування та ситуативне управління. У числі її форм сьогодні — створення міжфункціональних управлінських команд цільового характеру, які здійснюють оцінку намірів, що виробляють збалансовані варіанти рішень і несучих солідарну відповідальність за результат роботи. Організація, моніторинг і модерація роботи таких команд може здійснюватися тільки за наявності певної інструментально-методичної, інформаційної бази та, головне, інституційного закріплення названих функцій. Саме цю роль і виконує контролінг у процесі підтримки координуючої функції менеджменту.

Цікавий підхід до визначення функціонального призначення контролінгу в системі управління представляє у своїй роботі Ю.П. Яковлєв. Спираючись на концепцію Х. Штайнманна і В. Кустерманна, що виділяють у якості «видових операцій менеджменту» селекцію, конкрецій і рефлексію, він делегує контролінгу функцію рефлексії. Якщо селекція є вибір у процесі прийняття рішень з різноманіття потенційних можливостей, а конкрецій деталізує і робить зв'язковим безперервним процесом, то рефлексія покликана знижувати ймовірність помилкового вибору, оскільки дає можливість усвідомити і оцінити рішення, прийняті як внаслідок усвідомлених кроків, так і на інтуїтивній основі [8, с. 13—14]. Однак і в даному трактуванні вибір рішення залишається за менеджером, а осмислення і аналіз, як допоміжна функція, можуть бути покладені на контролера.

Очевидним є те, що основні функції менеджменту існують і виконуються поза системою контролінгу незалежно від факту його існування на підприємстві. Контролінг тільки дозволяє оцінити якість їх виконання, забезпечити координацію, цільову орієнтацію і системне бачення, інформаційну та методологічну підтримку. Таким чином, логічнішим нам видається трактування контролінгу як елемента не самого управління, а його підтримки. Міжнародною групою контролінгу (International Group of Controlling) у 2002 р. сформульована місія контролера, відповідно до якої «контролери організовують і супроводжують процес постановки цілей, планування та управління, несучи тим самим со-відповідальність за досягнення цілей» [9, с. 19]. З одного боку, вона проявляється у відповідальності за правильність зібраної і підготовленої інформації, а з іншого «випливає з того факту, що контролер, організовуючи і супроводжуючи процес визначення мети, планування та управління, сприяє оперативності і правильності прийнятих управлінських рішень. Проте в кінцевому підсумку відповідальність за прийняття рішень лежить усе ж на менеджменті» [9, с. 18—19].

Визначаючи можливість і доцільність інституціоналізації контролінгу, на нашу думку, слід відштовхуватися від масштабів бізнесу, його організаційних особливостей, специфіки корпоративного управління. За визначенням І.І. Кравченко, інституціоналізація являє собою перехід від неформальних відносин (об'єднань, угод, переговорів) і неорганізованої діяльності до створення організаційних структур з ієрархією влади, регламентацією відповідної ді-

яльності, тих чи тих відносин, їх юридичної легалізацією, якщо це можливо і необхідно [10]. Багатьма авторами відзначається той факт, що окремі елементи контролінгу реалізуються в системі управління будь-яким підприємством без будь-якої згадки про контролінг і відповідного інституційного відокремлення. Як справедливо зазначає Н.Г. Круссер: «Можна стверджувати, що на кожному підприємстві, де є система керування з елементами вироблення її бажаного стану, існують ті чи ті елементи контролінгу, але через відсутність взаємозв'язку (і взаємовпливу) між ними відсутня і система контролінгу на даному підприємстві» [1]. П. Хорват також вказує на цю особливість: «За своєю суттю контролінг не вимагає наявності окремої посади або співробітника, він означає наявність певної області завдань, які при необхідності можуть виконуватися різними співробітниками або керівництвом компанії. У такому випадку в компанії немає посади з назвою «контролер». У малих і середніх компаніях функцію контролінгу найчастіше виконує керівництво компанії або керівник служби обліку» [9, с. 17]. Однак, на нашу думку, для великих і середніх підприємств створення спеціалізованої служби контролінгу представляється доцільним і перспективним, оскільки дозволить чітко визначити і закріпити його функції і сферу відповідальності.

На підставі аналізу специфічних функцій контролінгу та його ролі в системі менеджменту, більш виправданим видається його розгляд як метафункціональной підсистеми підтримки управління, а його інституціоналізація дозволить перевести управління на якісно новий рівень.

Бібліографічний список

1. *Круссер Н.Г.* Контроллинг как инструмент координации управленческих воздействий при реализации стратегии предприятия (на примере предприятий газовой отрасли) — [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://www.masters. donntu.edu.ua/2009/fem/dorohov/library/article3.htm

2. *Беккер В., Бальтцер Б., Гончарова Л.* Взаимодействие менеджмента и контроллинга: опит Германии и России // Контроллинг. — 2010. — № 3 (36). — С. 20—29.

3. *Пич Г., Шерм Э.* Уточнение содержания контроллинга как функции управления и его поддержки // Проблемы теории и практики управления. — 2001. — № 3. — С. 102—107. [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://www.masters.donntu.edu.ua/ 2009/fem /dorohov/ library/article4.htm

4. *С. Рубцов.* Учет для «Контроллинга». [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://www.cfin.ru/rubtsov/acc_for_con_shtml

5. Контроллинг в бизнесе. Методологические и практические основы построения контроллинга в организациях / А.М. Карминский, Н.И. Оленев, А.Г, Примак, С.Г. Фалько. — 2-е изд. — М.: Финансы и статистика, 2002. — 256 с.

6. Выбор и анализ функций управления. — [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://www.denga.com.ua/index.php?option=com_content &task=view&id=3030&Itemid=1

7. Координация как функция управления. [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://ecouniver.com/1878-koordinaciya-kak-funkciya-upravleniya.html

8. *Яковлєв Ю.П.* Контролінг на базі інформаційних технологій: Навч. посіб. для студ. — К.: Центр навч. літ., 2006. — 318 с.

9. *Хорват П.* Концепция контроллинга: Управленческий учёт. Система отчётности. Бюджетирование [Текст] / Horvath & Partners; Пер. с нем. 2-е изд. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2006. — 269 с.

10. Новая философская энциклопедия / Под ред. В. С. Стёпина: В 4 т. — М.: Мысль, 2001. — [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://dic.academic.ru/ dic.nsf/enc_philosophy

Стаття надійшла до редакції 15 січня 2013 року

УДК 657:378

С. В. Свірко, д.е.н., проф.,
проф. кафедри обліку в кредитних
і бюджетних установах та економічного аналізу
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»
А. І. Фаріон, к.е.н., викладач кафедри обліку
у бюджетній та соціальній сфері
Тернопільський національний економічний університет

ПІДГОТОВКА ТА ПЕРЕПІДГОТОВКА ОБЛІКОВИХ ФАХІВЦІВ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В СЕКТОРІ ЗАГАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто питання підготовки та перепідготовки фахівців з бухгалтерського обліку, аналізу та контролю в секторі загального державного управління та сформовано підходи до її удосконалення.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: бухгалтерський облік, облікові працівники, навчальні дисципліни, магістр

© С. В. Свірко,
А. І. Фаріон, 2013

АННОТАЦИЯ. В статье рассмотрены вопросы подготовки и перепідготовки специалистов по бухгалтерському учету, анализу и контролю в секторе общегогосударственного управления и сформированы подходы к ее усовершенствованию.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: бухгалтерський учет, учетные работники, учебные дисциплины, магістр.

ABSTRACT. The article deals with the issue of training and retraining of accounting, analysis and control of the general government sector and formed approaches to its improvement.

KEY WORDS: accounting, accounting staff, trainingcourses, master.

Важливою складовою організації розвитку бухгалтерського обліку виступає організація розвитку облікових працівників, яка включає підготовку та перепідготовку фахівці. В умовах модернізації методології, методики та організації бухгалтерського обліку в секторі загального державного управління вказана складова набуває особливої актуальності і потребує опрацювання.

Зауважимо, що питання підготовки фахівців з бухгалтерського обліку досить активно обговорюється на сторінках спеціалізованих видань уже впродовж 10 років [1—12]. Утім, жодна із публікацій не торкається питань підготовки фахівців з бухгалтерського обліку в секторі загального державного управління в умовах його стандартизації. В той же час, запровадження національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі (далі — НП(С)БОДС) (розроблених на базі Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку в державному секторі (далі — МСБОДС)), Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі (утвореного на основі бюджетної класифікації статистики державних фінансів 2001), уніфікація програмного забезпечення призведуть до повного оновлення та значного розширення складу методичного забезпечення вказаної складової національної системи обліку, потреби ретельному вивчені програмного забезпечення, опрацювання міжнародних позицій і підходів у галузі бухгалтерського обліку та статистики, а отже розширення та оновлення програми навчання за напрямом «Облік і контроль в секторі загального державного управління».

Метою даної статті є розгляд питання підготовки та перепідготовки фахівців з бухгалтерського обліку, аналізу та контролю у секторі загального державного управління та сформовано підходи до її удосконалення.

На сьогоднішній день програма магістерської підготовки за напрямом «Облік і контроль у секторі загального державного управління» передбачає вивчення студентами таких навчальних дисциплін [13] :

А) нормативних;

- Організація і методика аудиту (в бюджетних установах);
- Організація обліку (в бюджетних установах);
- Податковий облік і звітність;
- Б) спеціалізованої підготовки:
- Облік виконання бюджетів в органах Державного казначейства України;
- Управлінський облік і аналіз в бюджетних установах;
- Державний фінансовий контроль;
- Звітність бюджетних установ.

Досвід реорганізації підготовки фахівців з обліку, контролю та аналізу в умовах переходу до МСБО та МСФЗ різних країн світу, аналіз тенденцій і перспектив розвитку МСБОДС зокрема, та посилення процесів економічної інтеграції у цілому, свідчать про недостатність представлених блоків навчальних предметів [14—17]. Розширення складу навчальних дисциплін магістерського рівня підготовки умотивовують і запропоновані позиції із розширення сфери діяльності головного бухгалтера головних розпорядників бюджетних коштів, державного бухгалтера, а також сформованої структури бухгалтерської служби головного розпорядника бюджетних коштів. На основі опрацювання наповнення вітчизняної магістерської програми «Облік і контроль в секторі загального державного управління», світових прикладів формування навчальної програми на магістерському рівні, з урахуванням характеристики освітньо-кваліфікаційних та освітньо-наукових рівнів вищої освіти, що подана в Проекті Закону України «Про вищу освіту» положень, за якою магістр — «освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти, який здобувається на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра і передбачає оволодіння особою відповідною освітньо-професійною програмою та набуття компетенцій для виконання завдань та обов’язків (робіт) інноваційного характеру певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності», пропонується такий блок навчального забезпечення для магістерської програми «Облік і контроль в секторі загального державного управління»[18; 19; 24, с. 368—377]:

А) дисципліни професійного спрямування:

Організація та методика контролю господарської діяльності бюджетних установ;

Організація обліку бюджетних установ;

Облік податкових розрахунків та податкова звітність в бюджетних установах;

Організація та методика обліку в органах Державної казначейської служби;

Контроль та аналіз діяльності органів Державної казначейської служби;

Організація та методика обліку в державних позабюджетних (цільових) фондах;

Контроль та аналізу діяльності державних позабюджетних (цільових) фондів;

Управлінський обліку в бюджетних установах;

Управлінський обліку в органах Державної казначейської служби;

Управлінський обліку в державних позабюджетних (цільових) фондах;

Бухгалтерська звітність бюджетних установ;

Б) дисципліна кар'єрного спрямування:

Контролерство в сфері суб'єктів сектору загального державного управління;

Бухгалтерський облік та контроль діяльності суб'єктів сектору загального державного управління в контексті вітчизняного нормативно правого поля;

Бухгалтерський облік, контроль та аналіз в секторі загального державного управління в забезпеченні управління державними фінансами;

Інформаційні технології в бухгалтерському обліку бюджетних установ;

Інформаційні технології в бухгалтерському обліку органів Державної казначейської служби;

Інформаційні технології в бухгалтерському обліку державних позабюджетних (цільових) фондах;

Особливості бухгалтерського обліку в різних бюджетних установах;

В) дисципліни дослідницького спрямування:

Методика та організація проведення наукових досліджень за спеціальністю 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит»;

Теорія та методологія бухгалтерського обліку в секторі загального державного управління;

Теорія та методологія контролю та аналізу діяльності суб'єктів сектору загального державного управління;

Організація обліку, контролю та аналізу суб'єктів сектору загального державного управління;

Історія бухгалтерського обліку в секторі загального державного управління;

Історичні віхи контролю та аналізу діяльності секторі загального державного управління;

Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку в державному секторі;

Тенденції та перспективи розвитку бухгалтерського обліку в секторі загального державного управління;

Тенденції та перспективи розвитку контролю та аналізу діяльності суб'єктів сектору загального державного управління;

Міжнародні стандарти внутрішнього аудиту державного сектору;

Педагогіка та методика викладання економічних дисциплін.

Зауважимо, що всі навчальні дисципліни професійного спрямування мають включати теми з висвітлення положень особливостей застосування інформаційних технологій за предметом розгляду.

Запропоновані блоки магістерської програми сформовані в контексті положень Наказу Міністерства освіти України від 10.09.2010 № 99 (дію призупинено до моменту прийняття Закону України «Про вищу освіту») [20]. Згідно з ними освітня програма підготовки магістрів має такі напрями (рис. 1).

Оскільки бакалаврська програма «Облік і аудит» триває 4 роки, магістерська програма, відповідно до вказаного Наказу Міністерства освіти України, має розширитись до 2 років навчання. Зауважимо, що такий період проведення магістерської підготовки є характерним переважно для усіх розвинутих країн світу; так, термін навчання в магістратурі складає від 1-го до 2-ох років у Великобританії, Італії, Канаді, США; 2 роки у Іспанії, Польщі, Японії; у Німеччині — 2 роки і 6 місяців, у Франції — 4—5 років [21, с. 268].

Включення до дисциплін кар'єрного спрямування навчального курсу «Контролерство» якнайкраще аргументує світовий досвід, який уособлено у фундаментальній праці американських ав-

торів Дженіс Роел-Андерсон і Стивена Брага «Контролерство: робота головного бухгалтера-аналітика», яка витримала з 1952 року сім видань. Загальні напрями вказаного курсу (розділи можна представити таким чином [18] (рис. 1).

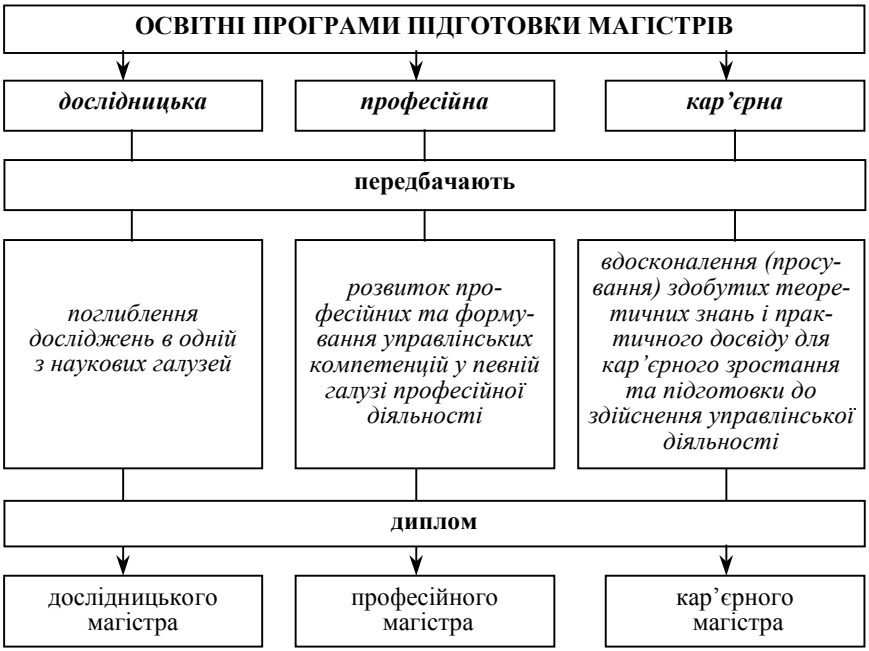

Рис. 1. Напрями освітніх програм підготовки магістрів

1) управлінські можливості контролерства (цей розділ розглядає такі позиції: бухгалтерський облік у корпораціях; керівник фінансового підрозділу: від контролера до ініціатора змін, принципи та стандарти бухгалтерського обліку, виробничий облік і система калькулювання, аналіз співвідношень і відхилень, система внутрішньогосподарського контролю, наймання на роботу, підготовка та контроль, роль контролера у відносинах з інвестором);

2) функції планування в межах контролерства (цей розділ вивчає плани бізнесу та планування: взаємозв'язок планів, стратегічне планування, планування прибутку: річний план, стратегічне оподаткування);

3) діяльність з планування та контролю (цей розділ розглядає: загальне обговорення бухгалтерських / статистичних стандартів: порівняння ефективності діяльності компаній, планування і контроль збуту, планування і контроль маркетингових витрат, планування та контроль виробничих витрат: основні затрати матеріалів та праці, планування і контроль виробничих витрат: виробничі затрати, планування і контроль витрат на дослідження і розробку, фінансове планування і контроль, що надає послуги, планування і контроль загальновиробничих витрат);

4) планування та контроль балансу (цей розділ вивчає плани: планування та контроль готівкових грошових коштів і короткострокових інвестицій, планування і контроль матеріально-виробничих запасів, оцінка матеріально-виробничих запасів, бухгалтерський облік і звітність вибіркових інвестицій і програм виплат працівникам, планування та контроль основних виробничих засобів та обладнання або капітальних активів, управління зобов'язаннями, управління акціонерним капіталом);

5) фінансові та пов'язані з ними звіти (цей розділ положення внутрішньогосподарських управлінських звітів, звітів від акціонерів, комісії з цінних паперів і біржові операції);

6) комп'ютерні системи та пов'язані з ними технології (цей розділ представляє положення вибір фінансової інформаційної системи, стратегія тестування фінансових систем, тестування програмного забезпечення, моделі інформаційних технологій для фінансових організацій, бухгалтерська книга активів і корпоративній інформаційній системі управління, система управління діяльністю, система захисту інформації, запровадження політики захисту інформаційних систем, безпека купівлі-продажу через Інтернет, електронно-цифрові підписи, управління змінами, управління проектними ризиками, ефективні проекти з обміну інформації, успішні рішення проблем відносин з клієнтами, сумісне користування послугами великими і малими організаціями);

7) адміністративні та спеціальні аспекти роботи контролера (цей розділ висвітлює питання фінансового планування та аналізу поглинань, злиттів, продажу чи ліквідації підрозділів організації, вдосконалення системи обліку, системи бухгалтерського обліку світового рівня, найкращих прикладів практики бухгалтерського обліку, звітного періоду та його закриття, підготовки та регулярного поповнення довідника, ведення облікових записів,

оперативного обліку виробничих запасів, податкових записів і процедур, управління ризиками).

Розгляд представленої структури навчального курсу «Контролерство: робота головного бухгалтера» свідчить про значну різноманітність сфер діяльності головного обліковця-аналітика компанії. Такий комплексний підхід задовольняє вимогам кар'єрного напряму освітньої програми магістерської підготовки. На основі специфіки діяльності суб'єктів сектору загального державного управління, сформованих НП(С)БОДС, підходів до уніфікації програмного забезпечення бухгалтерського обліку в секторі загального державного управління,опрацьовано наповнення навчального курсу «Контролерство» для магістерської програми «Облік та контроль у секторі загального державного управління»:

1) контролерство в управлінні суб'єктами сектору загального державного управління (бухгалтерський облік суб'єктів сектору загального державного управління; принцип бухгалтерського обліку суб'єктів сектору загального державного управління; національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку в секторі загального державного управління; національні положення (стандарти) фінансової звітності в секторі загального державного управління; основи управлінського обліку в секторі загального державного управління; аналітична та контрольна складові контролества; бухгалтерська служба: структура, функціональні зв'язки, обов'язки, функції та вимоги до облікових працівників суб'єктів сектору загального державного управління; головний бухгалтер-аналітик: завдання, функції, повноваження, відповідальність; роль контролера в управлінні суб'єктами сектору загального державного управління);

2) загальні положення планової діяльності контролера (плани діяльності та фінансові плани діяльності суб'єктів сектору загального державного управління: види, взаємозв'язок; порядок формування кошторисів і бюджетів; середньострокове планування та довгострокове планування; планування доходів, видатків, витрат і фінансових результатів: порядок та аналіз, стратегія оподаткування);

3) планування та контроль за окремими об'єктами бухгалтерського обліку (роль контролю у визначенні ефективності діяльності; планування та контроль витрат на надання послуг, виконання робіт, виготовлення продукції; планування та контроль витрат на оплату праці та нарахувань на неї; планування та конт-

роль витрат на товари та послуги; планування та контроль амортизаційних нарахувань; планування і контроль трансферів і субсидій; планування і контроль фінансових витрат; планування і контроль інших витрат);

4) планування і контроль статей балансу (планування і контроль статей розділу нефінансових активів: основних засобів, нематеріальних активів, незавершеного будівництва, готової продукції, малоцінних і швидкозношуваних предметів, інвестицій у не фінансові активи, інших не фінансових активів; планування і контроль статей розділу фінансових активів: дебіторської заборгованості, грошових коштів і їх еквівалентів бюджетних установ і державних цільових фондів; коштів бюджетів та інших клієнтів, фінансових інвестицій, інших фінансових активів; планування та контроль статей розділу витрат майбутніх періодів; планування та контроль статей розділу власного капіталу та фінансових результатів: внесеного капіталу, фонду дооцінки, фінансового результату минулих звітних періодів резервів; планування і контроль статей розділу зобов'язань: довгострокових зобов'язань, поточних зобов'язань; планування і контроль статей розділу забезпечення; планування і контроль статей розділу доходів майбутніх періодів);

5) методика та організація облікової сфери контролерства (документи бухгалтерського оформлення; інвентаризації; рахунки бухгалтерського обліку та подвійних запис; методичне забезпечення бухгалтерського обліку, обліковий аспект податкових розрахунків; організація складання та подання бухгалтерської звітності; міжнародний досвід контролерства в секторі загального державного управління);

6) бухгалтерські звіти суб'єктів сектору загального державного управління (фінансові звіти суб'єктів сектору загального державного управління; бюджетні звіти суб'єктів сектору загального державного управління; управлінські звіти суб'єктів сектору загального державного управління);

7) інформаційні системи бухгалтерського обліку в секторі загального державного управління (робоча документація на комп'ютерної системи обробки інформації; впровадження в експлуатацію комп'ютерної системи бухгалтерського обліку; післягарантійне обслуговування комп'ютерної системи бухгалтерського обліку; політика безпеки інформаційних систем і механізм захисту інформації; інформаційні системи управління суб'єктами сектору загального державного управління).

Відмітимо, що магістерський напрям кар'єрного спрямування визначається як особливий вид післядипломної освіти [20]. Згідно зі ст.10 проекту Закону України «Про вищу освіту», післядипломна освіта являє собою « ..спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення і оновлення її професійних знань, умінь і навичок на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду» [19]. Формами післядипломної освіти виступають:

— спеціалізація — набуття особою здатностей виконувати окремі завдання та обов'язки, які мають особливості, в межах спеціальності;

— підвищення кваліфікації — набуття особою здатностей виконувати додаткові завдання та обов'язки в межах професійної діяльності або наукової спеціальності;

— стажування — набуття особою досвіду виконання завдань та обов'язків певної професійної діяльності або наукової спеціальності;

— перепідготовка — отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду.

За результатами порівняння характеристик форм післядипломної освіти та кар'єрної магістратури останніх однозначно ідентифікується як підвищення кваліфікації. Саме таке завдання призвана виконувати розроблена автором структура навчального курсу «Контролерство».

Запровадження сформованого переліку дисциплін за всіма напрямами освітньої магістерської програми «Облік і контроль в секторі загального державного управління» потребує визначення складу навчально-методичного забезпечення, яке має бути розроблено попередньо, до моменту впровадження сформованих навальних комплексів. За цих умов, у процесі навчання здобувачі освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» отримають необхідні знання за обраним напрямом, які зможуть успішно реалізувати в своїй практичній або наукові діяльності у сфері оновленого бухгалтерського обліку сектору загального державного управління.

Важливим напрямом організації розвитку облікових працівників-практиків в умовах модернізації бухгалтерського обліку в секторі загального державного управління виступає їх навчання. Навчання може проводитись як органами Державного казначейства, Головні розпорядниками коштів, так і вищими навчальними

закладами, а також консалтинговими компаніями. При цьому, Державна казначейська служба України має стати наступником ідей Міністерства фінансів України, яке, з метою впровадження інноваційного підходу до управління державними фінансами, вже кілька років успішно реалізаціє ідею віртуального університету [22].

Дослідження підходів до навчання фахівців-обліковців в умовах суцільного оновлення бухгалтерського обліку в секторі державного управління, застосованих Російською федерацією у період 2004—2005 рр., дозволило сформувати основні підходи щодо поетапної організації такого навчання [23]:

Блок 1. Організаційно-технічний

- визначення та формування категорій об'єктів навчання (головні бухгалтери головних розпорядників бюджетних коштів, головні бухгалтери інших суб'єктів сектору загального державного управління, облікові працівники бухгалтерських служб, працівники органів державної казначейської служби);
- визначення форм навчання (віртуальна, аудиторна, самопідготовка за допомогою електронних носіїв інформації);
- визначення методики навчання;
- встановлення суб'єктів навчання (Державна казначейська служба, головні розпорядники бюджетних коштів, вищі навчальні заклади, консалтингові компанії);
- визначення необхідної кількості часу для проведення навчання фахівців;
- визначення оптимальних варіантів схеми навчального процесу «об'єкти навчання — форми навчання — суб'єкти навчання» в часі і просторі;
- попередній вибір приміщень для проведення аудиторних занять (у разі аудиторних занять);
- визначення складу фахівців, що проводитимуть навчання;
- розробка програмнавчання обліковців-фахівців суб'єктів сектору загального державного управління за різними його формами;
- планове калькулювання навчання фахівців-обліковців суб'єктів сектору загального державного управління у розрізі різних варіантів і визначення резервів зниження майбутніх витрат;
- формування комплексу навчально-методичного забезпечення (презентації, друковані лекційні матеріали, навчальні посібники, лекційні матеріали на електронних носіях інформації, тестові завдання для перевірки знань, електронні навчальні комплекси).

Блок 2. Навчально-методичний

• проведення лекційних занять з роз'яснення та засвоєння НП(С)БОДС, плану рахунків і кореспонденції розробка, порядку ведення Головної книги;

• проведення семінарських занять з практичного опрацювання позицій НП(С)БОДС, плану рахунків і кореспонденції розробка, Головної книги;

• контроль якості засвоєння знань та опанування навчально-методичних матеріалів (поточний (виконання тестових завдань) та підсумковий (атестація)).

• Блок 3. Програмно-інформаційний

• створення в межах комп'ютерної системи бухгалтерського обліку в секторі загального державного управління навчального модулю;

• опанування обліковцями-фахівців начального модулю;

• тестування обліковців-фахівців по завершенню опанування навчального модулю.

Реалізація вказаних заходів сприятиме швидкому та якісному засвоєнню положень оновленої методології, методики та організації бухгалтерського обліку в секторі загальнодержавного управління, якнайскорішій адаптації облікового персоналу суб'єктів сектору загального державного управління до нових облікових підходів, а отже і успішному впровадженню результатів Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі як на макро-, так і на макрорівні.

Бібліографічний список

1. *Сопко В.В.* Болонський процес: питання вищої освіти і науки за спеціальністю «Бухгалтерський облік (контроль), аналіз та аудит» // Бухгалтерський облік і аудит. — 2004. — № 6. — С. 25—30.

2. *Сопко В.В.* Болонський процес: питання вищої освіти і науки за спеціальністю «Бухгалтерський облік (контроль), аналіз та аудит» // Бухгалтерський облік і аудит. — 2004. — № 7. — С. 24—29.

3. *Сопко В.В.* Болонський процес: питання вищої освіти і науки за спеціальністю «Бухгалтерський облік і аудит» // Бухгалтерський облік і аудит. — 2004. — № 9. — С. 26—28.

4. *Сопко В.В.* Болонський процес: питання вищої освіти і науки за спеціальністю «Бухгалтерський облік, контроль, аналіз, аудит» // Бухгалтерський облік і аудит. — 2004. — № 10. — С. 22—30.

5. *Швець В*. Стандартизація бухгалтерської освіти в Україні: організація та методика здійснення // Бухгалтерський облік і аудит. — 2003. — № 5. — С. 21—31.

6. *Мних Є.В*. До питань трансформації системи підготовки фахівців з обліку та аудиту // Бухгалтерський облік і аудит. — 2004. — № 10. — С. 31—32.

7. *Мних Є.В*. Проблеми професійної підготовки спеціалістів з обліку і аудиту в умовах інтеграції європейської освіти // Бухгалтерський облік і аудит. — 2004. — №5. — С. 25—27.

8. *Бутинець Ф.Ф*. Бухгалтерська освіта і Болонський процес: уніфікація чи гармонізація // День. — 2005. — №154. — С. 1—3.

9. *Кузьмінський Ю.А., Мельничук М.Г*. Болонський процес: удосконалення викладання бухгалтерського обліку для економістів та правознавців у вищих навчальних закладах України // Бухгалтерський облік і аудит. — 2004. — № 8. — С. 37—40

10. *Гуцайлюк З.В*. Реформування системи підготовки кадрів облікових працівників в Україні // Вісник. Сер.: Економіка. — Вип. 52. — К. : Київський національний університет ім. Т.Шевченка, 2001. — С. 20—22.

11. *Гуцайлюк З.В*. Ще раз про вдосконалення бухгалтерського обліку в контекст Болонського процесу // Бухгалтерський облік і аудит. — 2004. — № 10. — С. 31—32.

12. *Білоусова І., Голов С*. Ефективні антикризові заходи потребують сильної і сучасної бухгалтерської професії // Голос України. — 2009. — № 49 (4549). — 19 березня. — С. 7.

13. Магістерські програми: Облік і контроль в секторі загального державного управління: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://oef.kneu.edu.ua/ ua/magpr_oef/obl_k_szdu/

14. Стратегия підготовки специалистов в условиях перехода на МСФО: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.femida-audit.com/ news.php?&nid=1903

15. Подготовка и переподготовка кадров в области бухгалтерського учета в соответствии МСФО: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://centralasia.usaid.gov/ datafiles/_upload/presentation5_tur_ru.pdf

16. Внедрение МСФЗ в Европе: трудности и взгляд с разных сторон: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http:// www.finrep.kiev.ua/ download/ ifrs_18may11_hfortin_ru.pdf

17. Международные стандарты финансовой отчетности — тенденции и перспективы: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://gaap.ru/articles/77564/

18. *Janice M. Roehl-Anderson, Steven M. Bragg*. Controllership: The Work of the Managerial Accountant, 7th Edition. — JohnWileyandSons, USA. — 2004. — 1151 p.

19. Про вищу освіту: Проект Закону України від 22.12.2010 №7486-1 : [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/ webproc4_1?pf3511=39329

20. Про Концепцію організації підготовки магістрів в Україні: Наказ Міністерства освіти України від 10.09.2010 № 99 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0099290-10

21. *Чижевська Л.В*. Бухгалтерський облік як професійна діяльність: теорія, організація, прогноз розвитку: Монографія. — Житомир: ЖДТУ, 2007. — 528 с.

22. *Ярошенко Ф*. Віртуальний університет забезпечить впровадження інноваційного підходу в управлінні державними фінансами : [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://minfin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id =276447&cat_id=276435

23. Развитие человеческого капитала: опыт Федерального казначейства: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://academy.ru/t.asp?id=231

24. *Свірко С.В*. Бухгалтерський облік в бюджетних установах України: методологія і організація: дис... д-ра екон. наук: 08.06.04 / Київський національний економічний ун-т імені Вадима Гетьмана. — К., 2006. — 520 с.

Стаття надійшла до редакції 15 січня 2013 року

УДК 657

Н. М. Старченко, здобувач кафедри обліку
в кредитних і бюджетних установах
та економічного аналізу
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

МЕТОДИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ КОНТРОЛЮ ВИПЛАТ ПРАЦІВНИКАМ У БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВАХ

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто питання, пов'язані з методикою проведення контролю виплат працівникам у бюджетних установах. Виділено основні шляхи перевірки розрахунків з оплати праці та пов'язаних з ними розрахунків, а також надано рекомендації щодо їх покращення.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: виплати працівникам, система контролю, фонд заробітної плати, контрольно-інспекційна діяльність.

АННОТАЦИЯ. В статье рассмотрены вопросы, связанные с методикой проведения контроля выплат работникам в бюджетных учреждениях.

© Н. М. Старченко, 2013

Выделены основные пути проверки расчетов по оплате труда и связанных с ними расчетов, а также даны рекомендации по их улучшению.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: выплаты работникам, система контроля, фонд заработной платы, контрольно-инспекционная деятельность.

ABSTRACT. The article deals with issues related to the method of control of employee benefits in public institutions. Allocated the basic ways of verification calculations of wages and related payments, and provided recommendations for improvement.

KEY WORDS: *employee benefits, control system, payroll, control and inspection activities.*

Реформування бюджетного обліку в Україні вимагає удосконалення методики контролю за виплатами працівникам в бюджетних установах. Перевірка розрахунків щодо оплати праці є однією з важливих і складних ділянок контролю, так як торкає економічні інтереси усіх без винятку працівників установи [1, с. 241].

Основні моменти контрольно-інспекційної діяльності в бюджетних установах знайшли своє відображення в працях таких науковців, як: С. В. Бардаш, М.Т. Білуха, Ф. Ф. Бутинець, Л. В. Дікань [2], В. Г. Жила, М. А. Іллєнкова, Л.М. Крамаровський [3], Н.М. Малюга, Т.Г. Мельник, Н.І. Петренко, В.О. Шевчук. Проте автори описують різні методики контролю організацій не зупиняючись саме на контролі виплат працівникам бюджетних установ.

Метою дослідження є огляд діючої методики контролю за виплатами працівникам, а також виділення основних напрямів контрольних процедур щодо розрахунків із заробітної плати саме в секторі загального державно управління .

У бюджетних установах виплати працівникам і їх контроль відбуваються на підставі нормативно-правових актів України, зокрема Кодексу законів про працю, Закону України від 24.03.1995 р. «Про оплату праці», постанов, інструкцій розпоряджень щодо оплати праці; генеральної, регіональних, галузевих угод, колективних договорів, у межах бюджетних асигнувань та позабюджетних доходів.

Згідно зі ст.8 Закону України «Про оплату праці» від 24.03.1995 р. № 108/95 — ВР [5] умови та розміри виплат працівникам бюджетних установ визначаються Кабінетом Міністрів України.

Погодинна оплата праці є найпоширенішою формою, що застосовується в бюджетних установах. Вона може бути простою

погодинною (для працюючих встановлюється тверда погодинна ставка); погодинно-преміальною (крім заробітку, відповідно до посадового окладу виплачується премія) та штатно-окладною (кожному працівникові встановлюється місячний посадовий оклад).

Найважливішим для підвищення ефективності здійснення видатків на виплати працівникам бюджетних установ є система контролю, загальним завданням якої є забезпечення соціального захисту працівників установи.

Відповідно до суб'єктів та органів, що реалізують контроль, його різнять на зовнішній і внутрішній. Провідне місце серед видів контролю здобув державний фінансовий контроль, який містить у собі контроль за дотриманням бюджетного законодавства, використанням державного та комунального майна.

Згідно Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю України» [6] державний фінансовий контроль виконується органом державного фінансового контролю через проведення державного фінансового аудиту, інспектування та перевірки державних закупівель.

Для правильного визначення зв'язності дій особи, які проводяться в ході державного фінансового контролю щодо виплат працівникам, необхідно визначити ряд завдань (табл. 1), що охоплять перевіркою роботу всіх підрозділів і окремих працівників установи, що приймають участь у здійсненні виплат працівникам, або тих, які мають інформацію, пов'язану з цим процесом [7, с. 181].

Таблиця 1

ЗАВДАННЯ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ЩОДО ВИПЛАТ ПРАЦІВНИКАМ У БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВАХ

Форми контролю	Основні завдання
1	2
Державний фінансовий аудит	Сприяння бюджетній установі у забезпеченні правильності ведення бухгалтерського обліку виплати працівникам: — дотримання чинних законодавчих норм, що регламентують облік розрахунків з оплати праці; — контроль за правильністю ведення обліку виплат працівникам; — контроль за правильністю відображення даних у звітності установи щодо оплати праці.

Закінчення табл. 1

Форми контролю	Основні завдання
1	2
	Забезпечення дотримання фінансової дисципліни стосовно виплат працівникам: — забезпечення дотримання законодавчих норм при формуванні кошторису, а саме обґрунтованість запланованих видатків на оплату праці в кошторисі; — забезпечення законності використання фінансових ресурсів установи на виплати працівникам; — забезпечення дотримання податкового законодавства при розрахунках по оплаті праці. Організація дієвого внутрішнього фінансового контролю.
Інспектування	Виявлення фактів порушення законодавства щодо виплат працівникам. Встановлення винних у їх допущенні посадових осіб.

Враховуючи досліджені літературні джерела, можна сформулювати послідовність єдиної методики контролю виплат працівникам бюджетних установ, яку розглядають більшість авторів (рис. 1).

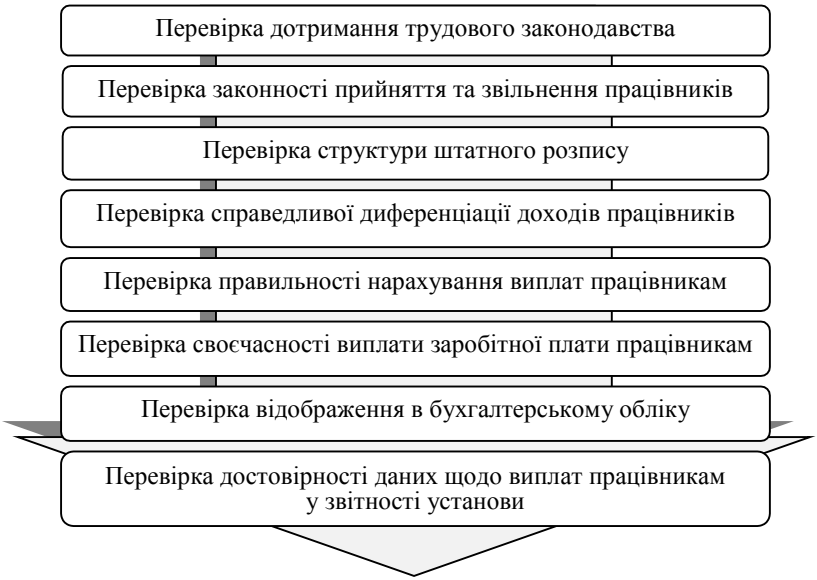

Рис. 1. Послідовність методики контролю виплат працівникам

Контроль за правильним витрачанням фонду заробітної плати здійснюють розпорядники коштів вищого рівня, Рахункова палата, органи державного фінансового контролю, органи Державної казначейської служби України й самі бюджетні установи, а також Міністерство соціальної політики України, професійні спілки та інші органи (організації), що представляють інтереси найманих працівників. Вищий нагляд за дотриманням трудового законодавства здійснює Генеральний прокурор України та підпорядковані йому прокурори.

Під час контролю за виплатами працівникам доцільно не лише виявити порушення і зловживання, а й знайти резерви економного витрачання коштів на заробітну плату.

Як правило, контроль з оплати праці здійснюють вибірковим способом, його рекомендується організувати в такій послідовності:

1) перевірка використання затвердженого фонду заробітної плати (штатний розпису, ставки, нарахування й виплати, посадові оклади, розцінки, розміри надбавок, доплат, премій, винагород та інших заохочувальних і гарантійних виплат);

2) перевірка стану трудової дисципліни, організації праці і ведення особових справ працівників (кадрової документації);

3) перевірка правильності ведення документації за виплатами працівникам;

4) відповідність видатків на оплату праці кошторисним призначенням та обґрунтованість їх встановлення;

5) правильність визначення нарахувань на фонд оплати праці і відрахувань із заробітної плати працівників.

Отже, перевіряють стан обліку розрахунків з робітниками й службовцями щодо оплати праці та відрахувань на соціальне страхування. При цьому перевіряють правильність складання розрахунково-платіжних відомостей, звітів з питань праці та розрахункових відомостей щодо відрахувань на соціальне страхування.

Основними джерелами контролю є ряд документів, перелік яких наведено на рис. 2.

Перевірку достовірності зобов’язань за виплатами працівникам починають з підтвердження облікових даних сальдо по рахунку 66 «Розрахунки з оплати праці». Для цього кредитове сальдо за даним рахунком звіряється з підсумком переліку реєстрації платіжних відомостей або підсумком розрахунково-платіжної відомості. При погодинній системі оплати праці з’ясовується об-

ґрунтованість використання тарифних ставок і посадових окладів, а також дотримання умов контрактів, а при відрядній — виконання кількісних і якісних показників, правильність вживання норм і розцінок [7, с. 337].

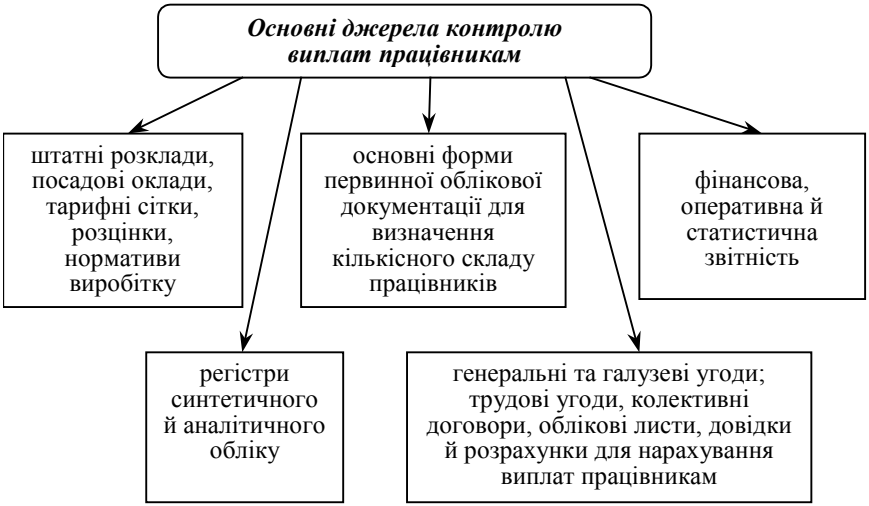

Рис. 2. Основні джерела контролю виплат працівникам у бюджетних установах

У ході контрольних процедур належить проконтролювати правильність застосування тарифних розрядів і відповідних їм тарифних ставок відповідно до Постанови КМУ від 30.08.2002 р. № 1298 «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери» [4]. Необхідно перевіряти документи, що підтверджують виконання обсягів роботи, за які нараховується заробітна плата, — табелі обліку робочого часу, класні журнали, журнали академічних груп, індивідуальні плани викладачів тощо.

Крім того, при проведенні контролю виплат працівникам у бюджетних установах необхідно перевіряти:

- порядок виплати заробітної плати сумісникам;
- розрахунок виплат працівникам, розрахунок яких проводиться виходячи із середньої заробітної плати працівника;

➢ цільове використання коштів загального фонду на оплату праці працівників бюджетних установ. Оскільки ці кошти, згідно ст. 55 Бюджетного кодексу України, є захищеними видатками Державного бюджету України [1];

➢ правильність розрахунку планових показників щодо виплат працівникам залежить обґрунтованість визначення в кошторисі суми видатків за кодом економічної класифікації 2120 «Нарахування на оплату праці», що також включено до переліку захищених статей видатків Державного бюджету;

➢ правильність нарахування і сплати єдиного соціального внеску;

➢ порядок обліку своєчасно не отриманих з каси установи сум заробітної плати (депонована сума).

Слід зазначити, що контрольні процедури, які здійснюються в ході перевірки виплат працівникам, дають можливість особі, яка безпосередньо здійснює цей контроль судити про достовірність даних первинного обліку бюджетної установи за період, який вибрано для перевірки.

Ураховуючи, що первинні документи регламентують нарахування, виплату заробітної плати та відносини з робітниками, вони мають вагоме значення під час перевірки оплати праці. В установі потрібно чітко закріплювати відповідальність за ділянками обліку виплат працівникам, а саме: облік використання робочого часу та особового складу, розрахунки з робітниками та службовцями тощо.

Проведене дослідження засвідчило, що контроль за використанням коштів на виплати працівникам у бюджетних установах має велике значення, у ході якого необхідно здійснювати процедурний контроль за використанням фонду заробітної плати. Крім того, контроль за виплатами працівникам є досить трудомістким процесом, який потрібно провадити досить уважно та старанно, оскільки видатки на заробітну плату в бюджетних установах становлять вагому частину від загальних видатків за кошторисом.

Бібліографічний список

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456–VI. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17

2. *Дікань Л.В*. Контроль *і* ревізія *[Текст] :* навч. посіб. / Л. В. Дікань. — 2-ге вид.,перероб. *і* доп. — К. : Знання, 2007. — 327 с.

3. *Крамаровский Л. М.* Ревизия и контроль [Текст] : учебник / Л. М. Крамаровский: 4-е изд., перераб. и доп. — М. : Финансы и статистика, 1988. — 300 с.

4. Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери: Постанова КМУ від 30.08.2002 р. № 1298. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1298-2002-%D0%BF

5. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 р. №108/95–ВР XII. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80

6. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.93 №2939-XII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-12

7. *Шидловская М. С.* Финансовый контроль и аудит [Текст] : учебное пособие / М.С. Шидловская. — Минск : Вышэйшая школа, 2001. — 495 с.

Стаття надійшла до редакції: 04 березня 2013 року

УДК 657.421

Ю. В. Сташенко, к.е.н.,
доцент кафедри обліку підприємницької діяльності
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ЛІЗИНГОВІ ОПЕРАЦІЇ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена висвітленню питань про лізингові операції в бухгалтерському обліку, визначено поняття орендних (лізингових) операцій на підприємстві, розкриті головні переваги та недоліки лізингових операцій у бухгалтерському обліку та наведені пропозиції щодо вдосконалення лізингових операцій.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: оренда, лізинг, орендні (лізингові) операції, лізингові платежі, ануїтет, рента, лізингодавець, лізингоотримувач, фінансовий лізинг, лізингове майно.

АННОТАЦИЯ. Статья посвящена освещению вопросов о лизинговых операциях в бухгалтерском учете, определенно понятие арендных (лизинговых) операций на предприятии, раскрыты главные преимущества и недостатки лизинговых операций в бухгалтерском учете и приведены предложения относительно усовершенствования лизинговых операций.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: аренда, лизинг, арендные (лизинговые) операции, лизинговые платежи, ануитет, рента, лизингодавець, лизингоотримувач, финансовый лизинг, лизингов имущество.

© Ю. В. Сташенко, 2013

ABSTRACT. The article is devoted illumination of questions about leasings operations in a record-keeping, certainly concept of leasings (leasings) operations on an enterprise, main advantages and lacks of leasings operations in a record-keeping and resulted suggestions are exposed in relation to the improvement of leasings operations.

KEY WORDS: lease, leasing, leasings (leasings) operations, leasings payments, anuitet, rent, lizingodavec', lizingootrimuvach, financial leasing, lizingov property.

На сьогоднішній день облік орендних (лізингових) операцій підприємств широко застосовується у практиці всіх підприємств. Оренда приміщення, основних засобів, таких як обладнання та автотранспорт — ці операції поширилися у господарській практиці підприємств України на протязі кількох останніх років, що свідчить про набуття економікою України ознак, спільних із рисами економіки розвинутих країн практикою. До того ж, у перспективі спектр цих операцій зросте за рахунок розвитку ринку послуг із фінансової оренди. Ефективність управління орендними операціями значною мірою залежить від достовірності, оперативності та обґрунтованості інформації про стан орендних відносин на підприємстві. Основним джерелом цієї інформації виступає система бухгалтерського обліку, завдяки якій здійснюється процес її виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі внутрішнім і зовнішнім користувачам. При цьому система бухгалтерського обліку базується на чіткому дотриманні положень чинних нормативних актів, які регулюють орендні операції в Україні.

У ході становлення національної економіки України, економістами та юристами використовувався досвід зарубіжних колег. Разом із зарубіжним досвідом у побут входили запозичені слова, мова завжди швидко і гнучко реагувала на потреби суспільства. Запозичення стають результатом контактів, взаємин народів, держав, але при цьому не завжди поняття несли за собою економічний сенс. Саме через неузгодженість застосовуваних термінів, формується уявлення про різноманітність форм одного і того ж за своєю сутністю явища — оренди і лізингу.

Дотримуючись підходу, що сутність виражається у визначенні поняття, слід проаналізувати поняття «оренда» та «лізинг», для того щоб сформувати думку про економічно-правову сутність даного об'єкта.

Поняття «оренда» має латинське походження, в ужиток російської мови прийшло з Польщі.

Потік запозиченої іншомовної лексики характеризує часи правління Петра І. Перетворювальна діяльність Петра І стала передумовою до реформи російської мови. З петровських часів існують запозичені іноземні слова: контора, акт, оренда, тариф і багато інших [1, с. 160].

З виникненням вільних ринкових відносин на території України в економічному співтоваристві з'явилося поняття «лізинг», що має англійські корені. Слово лізинг це не переклад англійського слова і навіть не буквальне відтворення його англійського написання, а звукова копія, написана російськими літерами.

У сучасному світі облік орендних (лізингових) операцій потребує вдосконалення.

Однією з головних переваг лізингових операцій, крім можливості користування об'єктом лізингу без сплати його вартості, є гнучкість лізингових платежів. Методика розрахунку лізингових платежів повинна бути проста і зрозуміла користувачам, а розмір і порядок сплати лізингових платежів є істотними умовами договору лізингу.

Регулярні постійні платежі передбачають виплату однакової суми лізингового платежу через однакові проміжки часу. Такий механізм припливу (відпливу) грошей має назву ануїтету або ренти.

Нерегулярними називають сплату лізингових платежів, що здійснюються в різних сумах за різні проміжки часу. Ініціатива щодо застосування нерегулярних платежів частіше за все надходить від лізингоотримувача. Це здебільшого пов'язано із сезонністю бізнесу компанії-лізингоотримувача або ж стратегією одночасного інвестування значної суми грошових коштів в оборот для стрибкоподібного росту бізнесу чи для виконання привабливого контракту.

Лізинг може стати альтернативою кредитним коштам. Переваги полягають у тому, що право власності на передане у лізинг майно залишається у кредитора, який фінансує проект. Тобто, немає потреби укладати угоду про заставу майна. Наступним кроком до порівняння ціни лізингу із ціною кредиту буде формування переліку прямих витрат, пов'язаних з предметом лізингу. При цьому необхідно зважати на такі важливі обставини [2, с. 190]:

— при лізингу вартість прямих витрат лізингової компанії рівномірно включена в лізингові платежі, тоді як при кредиті ці ви-

трати можуть бути сплачені всією сумою наперед за рік (наприклад, страхування майна);

— у зв'язку з тим, що лізингова компанія є своєрідним «гуртовим покупцем», вартість послуг для неї практично завжди буде меншою (наприклад, страхування майна — за однакових умов страхування ставка для лізингової компанії завжди буде меншою, ніж для стандартного клієнта).

Ефективність управління економічними процесами щодо лізингової діяльності в Україні значною мірою залежить від достовірності, оперативності та обґрунтованості інформації про сучасний стан лізингових відносин. Основним джерелом цієї інформації виступає система бухгалтерського обліку, завдяки якій здійснюється процес її виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі зовнішнім і внутрішнім користувачам для прийняття рішень.

У стандартах бухгалтерського обліку не визначено порядок відображення операцій із повернення об'єкта фінансового лізингу. В П(С)БО 14 «Оренда» описано лише правила обліку при передачі об'єкта у фінансову оренду [4]. Відмовитися від договору фінансового лізингу може як лізингоотримувач, так і лізингодавець, але до рішення розірвати договір сторони повинні дійти спільно. В односторонньому порядку припинення лізингових відносин можливе лише при недотриманні умов договору відповідно до ст. 7 Закону України «Про фінансовий лізинг» [3].

Лізингове майно є об'єктом основних засобів, тому методологія його обліку відповідає основним принципам обліку основних засобів, але його облік має свою специфіку.

Протягом основного строку експлуатації майно, передане у фінансовий лізинг, належить лізингодавцю, проте воно не відображається в його балансі. Лізингодавець визнає активи передані у фінансовий лізинг як дебіторську заборгованість лізиногоодержувача. Для цього використовується субрахунок 181 «Заборгованість за майно, що передано у фінансову оренду». Лише після сплати повної викупної вартості об'єктів лізингу вони переходить у власність лізингоодержувача.

Згідно П(С)БО 14 «Оренда» дохід від реалізації необоротних активів лізингодавець (орендодавець) показує у сумі мінімальних орендних платежів і негарантованої ліквідаційної вартості за вирахуванням фінансового доходу, що очікується до одержання [4]. Протягом строку фінансового лізингу цей дохід розподіляється

між звітними періодами. При цьому використовують орендну ставку відсотка, яку множать на залишок дебіторської заборгованості на початок звітного періоду. Витратами звітного періоду визнаються інші витрати лізингових компаній, які пов'язані з лізинговою угодою і не компенсуються у складі платежів лізингоодержувача.

Одержаний у фінансовий лізинг актив оприбутковується лізингоодержувачем як надходження необоротних активів внаслідок здійснення капітальних вкладень. Первісна вартість визначається за найменшою на початок строку оцінкою: справедливою вартістю активу (за вирахуванням субсидій і податків, що підлягають відшкодуванню) або теперішньою вартістю суми мінімальних лізингових (орендних) платежів. Для правильного відображення в обліку платежів за майно лізингоодержувач повинен чітко розділити загальну суму лізингового платежу на платіж, що відшкодовує вартість предмета лізингу та свої фінансові витрати.

Для розподілу фінансових витрат між звітними періодами необхідно знайти добуток орендної ставки відсотка і залишку зобов'язань на початок звітного періоду. На облік фінансових витрат впливає алгоритм здійснення розрахунків, тобто на початку чи в кінці періоду здійснюється платіж. Для того щоб собівартість продукції не залежала від порядку розрахунків з лізингодавцем, якщо лізинговий платіж здійснюється на початку звітного періоду, то вся сума сплачених фінансових витрат (відсотків) повинна бути відображена на рахунку 39 «Витрати майбутніх періодів», а потім протягом періоду рівномірними частинами віднесена на інші фінансові витрати.

Одним із недоліків документального відображення лізингових операцій є відсутність у типовій первинній формі обліку ф№ ОЗ-1 «Акт приймання-передачі (внутрішнього переміщення) основних засобів» інформації про лізинг (назва лізингодавця, термін дії лізингу, періодичність сплати та метод нарахування лізингових платежів). Значить, перша дія облікового процесу не ідентифікується, а наступні «не мають права виникати». Надалі, така ситуація ускладнить аналіз і моніторинг лізингової операції, формування історії лізингу на підприємстві, встановлення випадків передчасного повернення предмету лізингу, надання у сублізинг.

М. В. Волкова та О. В. Кунченко пропонують удосконалити обліковий процес лізингу шляхом затвердження методичних рекомендацій (далі — Рекомендації) з обліку лізингу на підприємс-

твах. У Рекомендаціях необхідно врахувати такі основні положення:

а) для обліку основних засобів, отриманих на правах лізингу, застосовувати єдиний субрахунок до відповідного рахунку обліку;

б) складати спеціальний первинний документ обліку основних засобів, які отримано на правах лізингу;

в) при переході прав власності на предмет лізингу підприємства складати первинний документ ф№ ОЗ-1 та робити відповідний запис у картці обліку ф№ 03-6 «Інвентарна картка обліку основних засобів»;

г) у разі вибуття предмету лізингу у первинному документі з обліку лізингу та картці обліку ф. № ОЗ-6, робити відповідний запис.

Таким чином, упровадження лізингу у діяльність підприємств потребує попереднього удосконалення їх відображення в обліковому процесі. Розробка та прийняття наведених пропозицій у Рекомендаціях дозволить створити адекватні економічні умови облікового процесу лізингу на підприємствах України; мати оперативний доступ до інформації про окремі об’єкти основних засобів, придбаних за рахунок лізингу; простежувати рух основних засобів, отриманих на правах лізингу; аналізувати та проводити аудит лізингових операцій [2].

Погоджуємося з таким підходом і бачимо перспективу розвитку інформаційного забезпечення для прийняття управлінських рішень щодо лізингових операцій саме у вдосконаленні методики та організації облікового процесу лізингових операцій.

Нині в Україні відсутня необхідна достовірна інформаційна база не лише по кількісних, але й по якісних показниках, які характеризують вітчизняну лізингову діяльність. Державні статистичні органи не мають даних щодо обсягів лізингових послуг, кількості укладених, виконаних і невиконаних договорів, джерел фінансування, вартості техніки і обладнання, переданого в лізинг у розрізі видів економічної діяльності, суб’єктів господарювання та економіки в цілому. Це пояснюється недосконалістю та інформаційною обмеженістю звітності господарських структур [1, с. 183].

Лізинг є засобом пришвидшення оновлення основних засобів, стимулювання розвитку національної економіки в цілому, її структурної перебудови, збільшення інвестицій у різні галузі економіки. Проте існує необхідність удосконалення законода-

вчої бази, усунення суперечностей у законах, які регулюють цей вид діяльності. Удосконалення також потребує система обліку лізингових операцій. Стимулом для активізації лізингових операцій може стати збільшення податкових пільг через використання прискореної амортизації, скасуванні податку на прибуток з лізингодавців і фінансово-кредитних інститутів, які беруть участь у лізинговій угоді, термін якої перевищує 3 роки.

У процесі дослідження діючої практики визначення строку корисного використання предмета фінансового лізингу лізингоодержувачем, можна відзначити, що строк корисного використання предметів лізингу повинен встановлюватися для кожного окремо взятого активу або групи подібних активів (виду лізингового майна).

При цьому слід враховувати наступні фактори:

— строк дії лізингового договору;

— очікуване використання предмета лізингу з урахуванням його потужності чи продуктивності;

— фізичний і моральний знос, що передбачається, відповідно до показників технічної документації;

— накопичений досвід використання власних основних засобів, подібних за технічними характеристиками до предмета лізингу.

Для відображення розміру нарахованої суми зносу лізингового майна у лізингоодержувача, пропонуємо передбачити ведення окремого субрахунку 134 «Знос основних засобів, одержаних у лізинг» у розрізі аналітичних рахунків за окремими предметами лізингу. Це дозволило б користувачам інформації бачити, де використовуються предмети фінансового лізингу та визначити суму амортизації, що вже нарахована на лізингове майно.

Отже, облік розрахунків за лізингове майно у лізингоодержувача має бути побудовано за допомогою таких облікових регістрів, які обов’язково повинні містити інформацію: реквізити лізингодавця, строк дії лізингового договору, порядок сплати лізингових платежів, розрахунок розмежування загальної суми лізингових платежів на фінансові витрати лізингоодержувача та відшкодування вартості предмета лізингу, дату проведення розрахунків (планову і фактичну), поточну заборгованість, кореспонденцію рахунків.

Бібліографічний список

1. *Бадзим О. С., Древуш А. Р.* Удосконалення функціонування ринку лізингових послуг // Актуальні проблеми економіки. — 2010. — №9(111). — С. 182—190.

2. *Волкова М. В., Кунченко О. В.* Удосконалення обліку лізингових операцій на підприємствах України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/67475.doc.htm.

3. Закон України «Про фінансовий лізинг»: від 16.12.97 р. №723/97-ВР у редакції Закону №1381-IV від 11.12.2003 р. (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] // zakon.rada.gov.ua

4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 14 «Оренда», від 28.07.2000 р. № 181 (зі змінами та доповненнями) [Електронный ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/.

5. *Харченко С. А.* Методичні основи розрахунків із лізингових платежів // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 4(94). — С. 188—197.

6. *Якубинский Л. П.* Реформа литературного языка при Петре I. Избранные работы. Язык и его функционирование / Л. П. Якубинский. — М., 1986. — С. 159—162.

Стаття надійшла до редакції 15 січня 2013 року

УДК 657.37

В. С. Титикало, здобувач кафедри обліку в бюджетних і кредитних установах та економічного аналізу, ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана», заступник головного лікаря з економічних питань Київського міського пологового будинку № 5, м. Київ, Україна

НОВІ ФОРМИ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ: ЗВІТ ПРО ВЛАСНИЙ КАПІТАЛ

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто питання основ складання нових форм фінансової звітності в бюджетних установах на прикладі звіту про власний капітал.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: бухгалтерський облік, звітність, бюджетна установа, міжнародні стандарти бухгалтерського обліку у державному секторі, звіт про власний капітал.

© В. С. Титикало, 2013

АННОТАЦИЯ. В статье рассматриваются вопросы составления новых форм финансовой отчетности в бюджетных организациях на примере отчета про собственный капитал.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: бухгалтерский учет, отчетность, бюджетная организация, международные стандарты бухгалтерського учета в государственном секторе, отчет про собственный капитал.

ABSTRACT. The article examines the foundations of the new compilation of financial statements of budget organizations report example of equity

KEУ WORDS: accounting, reporting, not-for-profit organization, international standards accounting standards public sector, report about their own capital

Перехід до ринкових відносин змінив роль і значення державного управління соціально-економічних процесів, у контексті якого актуальною виступила проблема модернізації бухгалтерського обліку установ державного сектору. Діюча система бухгалтерського обліку і звітності суб'єктів державного сектору характеризуються наявністю ряду проблемних питань, дія яких нівелює такі його важливі характеристик. як прозорість і зрозумілість.

Актуальним завданням є адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Перехід системи бухгалтерського обліку державного сектору та складання звітності за міжнародними стандартами є лише питанням часу. Відповідно до сучасних тенденцій розвитку світової економіки багато країн прийняли шлях розвитку бухгалтерського обліку, спрямованого на його уніфікацію та дотримання єдиних принципів ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності. Однією з умов адаптації є приведення методики та методології системи бухгалтерського обліку у відповідність до вимог за Міжнародними стандартами бухгалтерського обліку у державному секторі (МСБОДС). Перехід на МСБОДС уможливить підвищення прозорості використання бюджетних коштів, якості та достовірності бухгалтерського обліку суб'єктів державного сектору, забезпечення повного відображення фінансових операцій, покращення умов аналізу рівня і динаміки бюджетних зобов'язань

Питанням та оцінкою ситуації запровадження МСБОДС у вітчизняну облікову систему, зокрема, займались провідні вчені України: Бутинець Ф.Ф., Гізатуліна Л.В., Джога Р.Т., Єфіменко Т.І., Канцурова О.О., Ловінська Л.Г., Пархоменко В.М. , Свірко С.В., Сушко Н.І., Чечуліна О.О. та ін. Аналіз цих публікацій дає підстави стверджувати, що існує значний спектр

оцінок тривалого процесу реформування від повного схвалення запроваджених державою новацій і закликів до тотального запровадження міжнародних стандартів у національну систему обліку.

Мета та цілі статті є дослідження процесів реформування бухгалтерського обліку та звітності бюджетних установ шляхом аналізу форми фінансової звітності звіт про власний капітал з МСБОДС.

Реформування бухгалтерського обліку та фінансової звітності установ державного сектору України є основною вимогою євроінтеграційних процесів в Україні, метою яких є зміцнення управління державними фінансами, підвищення його функціональної ефективності та посилення прозорості. Процес реформування національної системи бухгалтерського обліку у відповідності з міжнародними стандартами бухгалтерського обліку державного сектору розпочато прийняттям до Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі України, затвердженої Постановою Кабінету міністрів України від 16 січня 2007 р. № 34 [4].

У приватному секторі цей процес суттєво випереджає аналогічні процеси у державному секторі [1]. Більшість науковців і фахівців у сфері обліку погоджуються з думкою про те, що сформована в Україні облікова система в державному секторі потребує вдосконалення, модернізації, переходу на єдині уніфіковані методологічні засади [7]. В.М. Метелиця виділяє такі передумови модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі: ефективне управління, прозорість, поява нових інформаційних технологій, розповсюдження міжнародних стандартів [5]. А. Фаріон вказує, що відмінності між вітчизняною практикою обліку в бюджетній сфері та Міжнародними стандартами пов’язані, насамперед, із особливостями бюджетного процесу в Україні [6].

Основним шляхом реалізації Стратегії є розроблення національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі. Національні стандарти бухгалтерського обліку в державному секторі України затверджені наказами Міністерства фінансів України від 28.12.09 № 1541, від 12.10.10 № 1202, від 24.12.10 № 1629 і почнуть діяти з 1 січня 2015 р. Стандарт 101 «Подання фінансової звітності» визначає зміст і форми фінансової звітності в державному секторі, зага-

льні вимоги до визнання і розкриття її елементів. Він містить положення, нові для бюджетного законодавства України, що потребує подальших наукових досліджень і належного обґрунтування.

На сучасному етапі склад фінансової звітності бюджетних установ в Україні регламентується Порядком складання фінансової звітності розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів затвердженим Наказом Міністерства фінансів України від 24.01.2012 № 44 «Про затвердження Порядку складання фінансової та бюджетної звітності розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів» [3].

Відповідно до Порядку фінансові звіти установ, які отримують кошти бюджетів, включають: баланс, звіт про результати фінансової діяльності, звіт про рух грошових коштів (табл. 1).

Таблиця 1

СКЛАД ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ РОЗПОРЯДНИКІВ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ

Відповідно до «Порядку складання фінансової звітності розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів»	Відповідно до Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 «Подання фінансової звітності»	Фінансові звіти за Міжнародними стандартами бухгалерського обліку державного сектору
«Баланс» (форма №1)	«Баланс» (форма № 1-дс)	Звіт про фінансовий стан
Звіт про результати фінансової діяльності» (форма № 9д, №9м)	«Звіт про фінансові результати» (форма № 2-дс)	Звіт про фінансові результати
«Звіт про рух грошових коштів»	«Звіт про рух грошових коштів» (форма № 3-дс)	Звіт про рух грошових коштів
	«Звіт про власний капітал» (форма № 4-дс»	Звіт про зміни у чистих активах/ власному капіталі
	Примітки до звітів	Облікову політику та примітки до фінансових звітів

Відповідно до П(С)БОДС №101 фінансова звітність складається з: балансу, звіту про фінансові результати, звіту про власний капітал, звіту про рух грошових коштів і приміток до звітів [2]. Основною відмінністю у складі фінансової звітності установ державного сектору, що максимально наближує її до вимог МСБОДС є поява нової форми звітності: Звіт про власний капітал (за формою № 4-дс), який розкриває інформацію про зміни у складі власного капіталу.

Враховуючи те, що в основу МСБОДС 1 покладено МСБО 1 «Подання фінансових звітів», приходимо до висновку, що впровадження МСБОДС в України максимально зближає бухгалтерський облік державного сектору з бухгалтерським обліком приватного сектору і вносить суттєві корективи як у саму звітність, так і в систему обліку державного сектору.

Важливою складовою фінансової звітності зарубіжних суб'єктів державного сектору є Звіт про зміни у власному капіталі (Statement of Changes in Equity), який має велике практичне значення у забезпеченні корисною інформацією про їхні власні фінансові ресурси всіх зацікавлених користувачів. Цей звіт містить інформацію про всі зміни у власному капіталі протягом звітного періоду внаслідок операцій із власниками капіталу, а також впливу статей доходів і витрат, надлишку або дефіциту, які визнаються безпосередньо у складі власного капіталу.

Відповідно до МСБОДС 1 суб'єкт господарювання має подавати звіт про Зміни в чистих активах / власному капіталі у вигляді окремого компонента своїх фінансових звітів. Зміни в чистих активах / власному капіталі суб'єкта господарювання за період між двома датами звітності відображають збільшення або зменшення його активів протягом періоду згідно з конкретними принципами оцінки, прийнятими і розкритими у фінансових звітах. Порівняння статей звіту про власний капітал наведено в табл. 2.

У звіті про власний капітал наводиться інформація про суми наведених вище статей відповідно на початок і кінець звітного періоду, а також наводяться дані, які відображають збільшення або зменшення їх залишку на початок року в результаті зміни облікової політики, виправлення помилок та інших змін.

Таблиця 2

ПОРІВНЯННЯ СТАТЕЙ ЗВІТУ ПРО ВЛАСНИЙ КАПІТАЛ (ПСБОДС 101) І ЗВІТУ ПРО ЗМІНИ В ЧИСТИХ АКТИВАХ / ВЛАСНОМУ КАПІТАЛІ (МСБОДС 1)

Звіт про власний капітал (за формою № 4-дс (ПСБОДС 101)	Звіт про зміни в чистих активах / власному капіталі (МСБОДС)
Внесений капітал	Внесений капітал
Фонд дооцінки	Резерв на переоцінку
Фінансовий результат	Резерв на перерахунок
Капітал у підприємств	Накопичені надлишки/ (дефіцити)
Резерви	Усього
Разом	

Аналізуючи компоненти звіту за МСБОДС 1 із запропонованим ПСБОДС 1 приходимо до висновку, що за своїм складом і змістом статей звіт про власний капітал (форма №4–дс) відповідає вимогам МСБОДС.

Зазначені зміни в бухгалтерському обліку державного сектору України починають діяти з 01.01.2015 р. вступають у дію національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку в державному секторі, частина стандартів стосується змін форм складу та подання фінансової звітності, формування консолідованої фінансової звітності, фінансової звітності за сегментами, визначення доходів. Реформування системи бухгалтерського обліку та звітності в державному секторі сприятиме вдосконаленню управління державними фінансами; у тому числі вдосконаленню планування та контролю бюджетних коштів, прозорості управління державними фінансами.

Бібліографічний список

1. *Мащенко К.С.* Проблеми стандартизації фінансової звітності суб’єктів господарювання державного сектора / К.С. Мащенко // Науковий вісник : фінанси, банки, інвестиції. — 2011. — № 2. — С. 37—40.

2. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 «Подання фінансової звітності».

3. Про затвердження Порядку складання фінансової звітності розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів: Наказ Міністерства фінансів України від 24.01.2012 р. № 44.

4. Про затвердження Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007—2015 роки : Постанова Кабінету Міністрів від 16 січня 2007 р. № 34.

5. *Метелиця В.М.* Проблемні питання модернізації обліку в державному секторі України / В.М. Метелиця // Облік і фінанси АПК. — 2009. — № 4. — С. 80—83.

6. *Фаріон А.* Функції та елементи системи бухгалтерського обліку суб'єктів державного сектора економіки / А. Фаріон // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. — 2010. — Вип. 14—15. — С. 278—296.

7. *Чемерис О.М.* Управлінські аспекти вдосконалення Стратегії модернізації бухгалтерського обліку в державному секторі / О. М. Чемерис // Державне управління: теорія та практика. — 2009. — № 2.

Стаття надійшла до редакції 15 січня 2013 року

Фінанси, облік і аудит: зб. наук. праць / [відп. ред. А. М. Мороз]. — К. : КНЕУ, 2013. 1 (21). — 320 с.